

ARVO LAANEST

SISSE
JUHATUS
LÄÄNEMERE
SOOME
KEELTESSE

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

ARVO LAANEST

SISSEJUHATUS
LÄÄNEMERESOOME
KEELTESSE

TALLINN 1975

$\frac{4}{L 03}$

Toimetanud V. HALLAP

Trükitud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetus- ja Kirjastusnõukogu otsusel TKN nr. 1130.

© Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1975

S I S U K O R D

Eessõna	Lk.
	9
1. Üldist	11
1.1. Läänemeresoome rahvaste asumisalad, arvulised andmed	11
1.2. Läänemeresoomlaste etnilisest ajaloost	12
1.2.1. Läänemeresoomlaste eraldumine sugulashõimudest	12
1.2.2. Vanimad kontaktid naaberhõimudega	14
1.2.3. Läänemeresoomlaste hargnemise probleem	16
1.2.4. Üksikute hõimude ja rahvaste moodustumine	18
1.3. Läänemeresoome keelte iseloomulikke jooni	21
1.3.1. Keelerühma üldiseloomustus	21
1.3.2. Üksikkeelte erijooni	22
1.4. Läänemeresoome keelte peamised murded	24
1.4.1. Soome keel	24
1.4.2. Karjala keel	26
1.4.3. Vepsa keel	28
1.4.4. Isuri keel	28
1.4.5. Vadja keel	30
1.4.6. Eesti keel	30
1.4.7. Liivi keel	34
1.5. Kirjakeelte arengust	35
1.5.1. Soome kirjakeel	35
1.5.2. Eesti kirjakeel	37
1.5.3. Muud kirjakeeled	39
1.5.3.1. Karjala kirjakeel	39
1.5.3.2. Vepsa kirjakeel	41
1.5.3.3. Isuri kirjakeel	41
1.5.3.4. Liivi kirjakeel	41
1.6. Läänemeresoome keelte uurimise ajaloost	42
1.6.1. Uurimistöö enne 20. sajandit	42
1.6.2. Läänemeresoome keeleteadus Soomes 20. sajandil	45
1.6.3. Läänemeresoome keelte uurimine kodanlikus Eestis	47
1.6.4. Läänemeresoome keeleteaduse areng NSV Liidus	48
1.6.5. Uurimistöö muudes riikides	51
2. Foneetika	53
2.1. Tänapäeva läänemeresoome keelte häälikuline süsteem	53
2.1.1. Üldist	53
2.1.2. Konsonandid ja vokaalid	53
2.1.3. Rõhk	56
2.1.4. Intonatsioon	57

	Lk.
2.2. Läänemeresoome keelte häälikulugu	58
2.2.1. Ühisläänemeresoome häälikumuutusi	58
Konsonantismi muutusi	58
2.2.1.1. <u>s̄</u> > <u>h</u>	58
2.2.1.2. Afrikaatide muutumine	59
2.2.1.3. Foneemi <u>ŋ</u> (<u>ŋ'</u>) kadu	60
2.2.1.4. Konsonantide depalatalisatsioon	60
2.2.1.5. <u>ð</u> , <u>ð'</u> > <u>t</u>	61
2.2.1.6. <u>ʏ</u> vokaliseerumine	61
2.2.1.7. <u>m</u> > <u>n</u> sõna lõpus	62
2.2.1.8. <u>mt</u> > <u>nt</u>	62
2.2.1.9. <u>s</u> (> <u>z</u>) > <u>h</u>	62
2.2.1.10. <u>ti</u> > <u>si</u>	62
2.2.1.11. <u>kt</u> > <u>ht</u> , <u>kt</u> > <u>tt</u>	63
2.2.1.12. <u>ln</u> > <u>ll</u> , <u>sn</u> > <u>ss</u>	63
2.2.1.13. Klusili kadu silbilõpulistest ühendites <u>ks</u> , <u>ts</u> , <u>ps</u>	64
2.2.1.14. Hasaali kadu silbilõpulisest konsonantühendist nasaal + klusiil	64
2.2.1.15. <u>v</u> ja <u>j</u> -i kaojuhtumid	64
2.2.1.16. Konsonantide astmevahelduse tekkimine	65
2.2.1.17. Sufiksiline astmevaheldus	68
2.2.1.18. Hüpotees ühisläänemeresoome konsonandi- muutustest germaani mõjul	69
Vokalismi muutusi	70
2.2.1.19. Üldisi märkusi	70
2.2.1.20. Esimese silbi pikkade vokaalide ja diftongide ajaloost	70
2.2.1.21. Pika tüvevokaali lühenemine sufiksisse kuuluva <u>i</u> ees	70
2.2.1.22. <u>ö</u> tekkimine	71
2.2.1.23. <u>e</u> > <u>i</u> sõna lõpus	71
2.2.1.24. <u>a</u> , <u>ä</u> > <u>i</u> sõna lõpus	71
2.2.1.25. <u>ai</u> > <u>oi</u>	72
2.2.1.26. <u>ai</u> > <u>ei</u> ; <u>äi</u> > <u>ei</u>	72
2.2.1.27. <u>ei</u> > <u>i</u> järgsilpides	73
2.2.1.28. Sufiksi <u>-hen</u> vokaali assimileerumine eelmise silbi vokaaliga	73
2.2.2. Häälikumuutusi, mis on ühised osale läänemeresoome keeltest	74
2.2.2.1. Dentaalkonsonantide palatalisatsioon <u>i</u> ja <u>j</u> -i ees	74
2.2.2.2. Konsonantide geminatsioon	74
2.2.2.3. <u>b</u> , <u>d</u> , <u>g</u> kui iseseisvate foneemide tekkimine	75
2.2.2.4. Intervokaalse <u>h</u> kadu	76
2.2.2.5. <u>n</u> -i kadu ühendis <u>ns</u>	77
2.2.2.6. Sõnalõpulise <u>k</u> kadu	77
2.2.2.7. Sõnalõpulise <u>h</u> kadu	78
2.2.2.8. Sõnalõpulise <u>n</u> -i kadu	78

	Lk.
2.2.2.9. Vokaali <u>e</u> tekkimine	79
2.2.2.10. Pika <u>o</u> , <u>e</u> , <u>ö</u> diftongeerumine	79
2.2.2.11. Pika vokaali lühenemine <u>h</u> ees	79
2.2.2.12. Vokaalharmoonia kadu	80
2.2.2.13. Sise- ja lõpukadu	80
2.2.2.14. <u>i</u> -lõpuliste diftongide kadu järgsilpides	81
2.2.2.15. <u>e</u> labialisatsioon <u>v</u> (<u>b</u>) ja <u>m</u> -i ees	82
2.2.3. Üksikkeelte foneetilise arengu iseärasusi	82
2.2.3.1. Soome keel	82
2.2.3.2. Karjala keel	83
2.2.3.3. Vepsa keel	84
2.2.3.4. Isuri keel	84
2.2.3.5. Vadja keel	85
2.2.3.6. Eesti keel	86
2.2.3.7. Liivi keel	87
3. Morfoloogia	89
3.1. Tüvedest	89
3.1.1. Vokaaltüved	89
3.1.2. Kahetüvelised noomenid	90
3.1.3. Kahetüvelised verbid	90
3.1.4. Rudimentaarseid konsonanttüve esinemusi	92
3.1.5. Järeldusi	93
3.2. Mitmuse tunnused	93
3.2.1. <u>-t</u> ja <u>-i</u>	93
3.2.2. Muid noomenite mitmuse moodustamise viise	95
3.2.3. <u>-n</u> ja <u>-k</u>	96
3.3. Noomen	99
3.3.1. Käänded	99
3.3.1.1. Genitiiv	99
3.3.1.2. Partitiiv	100
3.3.1.3. Sisekohakäänded	102
3.3.1.4. Väliskohakäänded	105
3.3.1.5. Translatiiv	106
3.3.1.6. Essiiv	107
3.3.1.7. Daativ	107
3.3.1.8. Abessiiv	108
3.3.1.9. Instruktiiv	109
3.3.1.10. Komitatiiv	109
3.3.1.11. Terminatiiv	110
3.3.1.12. Postpositsioonidest arenenud käändeid	111
3.3.1.13. Prolatiiv	111
3.3.1.14. Ekstsessiiv	112
Käänamisparadigmad	112
3.3.2. Possessiivsufiks	116
3.3.3. Adjektiivide kompareerimine	119
3.3.4. Numeraalidest	120
3.3.5. Pronoomenid	122

	Lk.
3.3.5.1. Personaalpronoomenid	122
3.3.5.2. Refleksiivpronoomen	125
3.3.5.3. Demonstratiivpronoomenid	127
3.3.5.4. Interrogatiiv- ja relatiivpronoomenid	130
3.3.5.5. Indefiniitsed pronoomenid	132
3.3.6. Noomeni tuletussufiks	133
Primaarseid sufikseid	133
3.3.6.1. <u>-e(h)</u>	133
3.3.6.2. <u>-e(k)</u>	133
3.3.6.3. * <u>-eta</u>	134
3.3.6.4. <u>-hko</u>	134
3.3.6.5. <u>-in</u> : <u>-ime-</u>	134
3.3.6.6. <u>-(i)nen</u>	135
3.3.6.7. <u>-isa</u>	135
3.3.6.8. <u>-ja</u>	136
3.3.6.9. <u>-ja</u> ~ <u>-va</u>	136
3.3.6.10. <u>-kka</u>	136
3.3.6.11. <u>-la</u>	137
3.3.6.12. <u>-ma</u> ~ <u>-in</u>	137
3.3.6.13. <u>-ma</u> (deverbaalne)	137
3.3.6.14. <u>-na</u> ~ <u>-n</u>	138
3.3.6.15. <u>-na</u> (deverbaalne)	138
3.3.6.16. <u>-nta</u>	139
3.3.6.17. <u>-nta</u> (deverbaalne)	139
3.3.6.18. <u>-o</u> , <u>-u</u>	139
3.3.6.19. <u>-oi</u>	140
3.3.6.20. <u>-ra</u> ~ <u>-r(e)</u>	140
3.3.6.21. <u>-s</u> : <u>-kse-</u>	141
3.3.6.22. <u>-s</u> : <u>-h-</u>	141
3.3.6.23. <u>-(i)t</u> <u>sa</u>	141
3.3.6.24. <u>-ut</u>	142
3.3.6.25. <u>-(u)us</u>	142
3.3.6.26. <u>-va</u>	143
Sekundaarseid sufikseid	143
3.3.6.27. <u>-hinen</u>	143
3.3.6.28. <u>-intima</u>	143
3.3.6.29. <u>-kainen</u>	144
3.3.6.30. <u>-kas</u>	144
3.3.6.31. <u>-kki</u>	145
3.3.6.32. <u>-kko</u>	145
3.3.6.33. <u>-lainen</u>	145
3.3.6.34. <u>-llinen</u>	146
3.3.6.35. <u>-minen</u>	146
3.3.6.36. <u>-niekka</u>	146
3.3.6.37. <u>-os</u>	147
3.3.6.38. <u>-ton</u>	147
3.3.6.39. <u>-us</u>	148

	lk.
3.4. Verb	149
3.4.1. Isikulõpud	149
3.4.2. Ajatunnused	151
3.4.3. Kõneviiside tunnused	153
3.4.3.1. Imperatiiv	153
3.4.3.2. Konditsionaal	154
3.4.3.3. Potentsiaal	155
3.4.3.4. Kaudne kõneviis	155
3.4.4. Impersonaali (passiivi) tunnused	156
3.4.5. Eitavad vormid	158
3.4.6. Infinitiivid	160
3.4.7. Partitsiibid	162
Verbi muutevormide paradigmat	163
3.4.8. Verbi tuletussufiks	182
3.4.8.1. <u>-ah</u> ta-	182
3.4.8.2. <u>-ai</u> se-	182
3.4.8.3. * <u>-ai</u> ta-	182
3.4.8.4. <u>-al</u> ta-	183
3.4.8.5. <u>-e</u> le-	183
3.4.8.6. <u>-i</u> -	184
3.4.8.7. <u>-i</u> - ~ <u>-o(i)</u> -	184
3.4.8.8. <u>-is</u> e-	184
3.4.8.9. <u>-it</u> se-	185
3.4.8.10. <u>-k</u> -	185
3.4.8.11. <u>-ne</u> - ~ <u>-ene</u> -	185
3.4.8.12. <u>-nt</u> a-	186
3.4.8.13. <u>-sk</u> -	186
3.4.8.14. <u>-(i)st</u> a-	186
3.4.8.15. <u>-t</u> a-	186
3.4.8.16. * <u>-t</u> e- ~ * <u>-t</u> te-	187
3.4.8.17. <u>-tt</u> a-	187
3.4.8.18. <u>-u</u> -	188
3.5. Abisõnad	
3.5.1. Adverbidest	189
3.5.1.1. Adverbide teke noomenitest	189
3.5.1.2. Adverbisufikseid	190
3.5.1.3. Adverbide kompareerimine	191
3.5.2. Post- ja prepositsioonidest	192
3.5.3. Sidesõnadest	194
3.5.4. Enkliitilistest partiklitest	195
4. Süntaksi küsimusi	197
4.1. Totaalne ja partsiaalne subjekt	197
4.2. Totaalne ja partsiaalne objekt	198
4.3. Totaalne ja partsiaalne predikaatiiv	199
4.4. Partitiiv kvantiteeti väljendavate noomenite atribuudina	200
4.5. Nimisõnade liitumisest	201

	Lk.
4.6. Adjektiivatribuudi ühildumine põhisõnaga	203
4.7. <u>t</u> -line ja <u>m</u> -iline infinitiiv	204
4.8. Sidesõnadeta rinnastamisest	206
5. Sõnavara päritolust	208
5.1. Oma sõnavara	208
5.1.1. Soome-ugri ja uurali päritoluga sõnad	208
5.1.2. Ühisläänemeresoome sõnad	209
5.1.3. Kitsama levikuga sõnad	212
5.2. Laensõnad	213
5.2.1. Vanimad indo-euroopa (indo-iraani) laenud	213
5.2.2. Oletatavad tundmatu päritoluga laenud	214
5.2.3. Balti laenud	215
5.2.4. Germaani laenud	219
5.2.5. Slaavi laenud	223
Lisa. Soome-ugri transkriptsioon	229
Lühendid	232
Keeled, murded, grammatilised terminid	232
Ajakirjad, jätkväljaanded, kogumikud	234
Üksikautorid ja nende teosed	236

Läänemeresoome keelte pidev ja sihikindel uurimine on kestnud kaugelt üle saja aasta. On ilmunud rohkesti nii teoreetilise kallakuga töid kui ka praktiliseks ots-
tarbeks mõeldud grammatikaid ja sõnaraamatuid. Tänapäev on aga puudunud raamat, kus
oleksid selle uurimistöö peamised tulemused lühidalt kokku võetud ja mis võiks olla
käsiraamatuks nii läänemeresoome keeleteaduse õppijatele kui ka teiste alade eritead-
lastele, kes läänemeresoome keeltega kokku puutuvad. On küll olemas mõned väärtusli-
kud käsiraamatud üksikute keelte kohta, kus ei puudu ka võrdlused sugulaskeeltega:
L. Hakulineni "Suomen kielen rakenne ja kehitys", A. Rauna ja A. Saareste "Intro-
duction to Estonian Linguistics", A. Kase "Eesti keele ajalooline grammatika. Hääliku-
lugu" jt. Kuid need tööd ei sea endale eesmärgiks kogu läänemeresoome keelerühma süs-
temaatilist käsitlemist. Kõiki läänemeresoome keeli haarava ülevaateosena võib mainida
L. Kettunenit raamatut "Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet", kuid see piir-
dub peamiselt häälikuloo ja kajastab mitmes põhimõttelises küsimuses liiga ühekül-
gelt ainult autori seisukohti, millest sugugi kõik pole leidnud üldist tunnustust. Ko-
gu soome-ugri keelkonda haaravad käsiraamatud, nagu B. Collinderi ja Gy. Décsy omad,
käsitlevad läänemeresoome keelte erijooni üsna lühidalt ja pinnapealselt. Niisiis on
fennougristika teatmeteoste kogus ilmne lünk, mida käesolev raamat püüab täita.

Et läänemeresoome keeleteaduses on seni kõige olulisemaid tulemusi saavutatud
võrdlev-ajaloolise meetodi abil, siis on loomulik, et ka käesolevas töös on ainetiku
käsitlemine esmajoonel võrdlev-ajalooline. Seejuures on aga iga üksikküsimuse valgustami-
sel silmas peetud keelte tänapäevase struktuuri põhijoonte järjekindla esiletoomise
eesmärki.

Läänemeresoome keelte eri küljed ei ole käesolevas töös päris võrdsel määral kä-
sitlemist leidnud. Millele on rohkem ja millele vähem tähelepanu pööratud, see on sõl-
tunud nii uurimise seisukorrast kui ka autori subjektiivsetest eeldustest ja kavatsus-
test. Sissejuhatavas peatükis "Üldist" esitatakse algteadmisi läänemeresoome rahvaste,
nende ajaloo, keelte iseloomulike tunnuste, murrete, kirjakeelte ja uurimisajaloo koh-
ta. Peatükis "Foneetika" on kõigepealt antud nappide joontega ülevaade tänapäeva keel-
te häälikutest ning rõhu ja intonatsiooni iseloomustusest. Kahtlemata võimaldab fonolo-
ogia ja eksperimentaalfoneetika edasine areng lähemas tulevikus seda alapeatükki oluli-
selt täiendada ja käsitletavat teemat uutest külgedest valgustada. Järgnevad hääliku-
loo osa oleks võinud kerge vaevaga mitmekordselt pikendada - rohkearvulised eri keel-
te ja murrete häälikulood pakuvad selleks küllaldaselt materjali. Kuid autor eelistas
rohkem ruumi jätta morfoloogia jaoks, mille kohta suuremaid eriuurimusi on suhteli-

selt vähe ja ainek on laiali pillatud mitmesugustes grammatilistes ülevaadetes, häälikulugudes ja muudes kirjutistes. Süntaksi alalt on käsitletud ainult üksikuid küsimusi, mille kohta on kirjutatud monograafiaid ja/või milles avalduvad eriti olulised läänemeresoome keelte erijooned. Sõnavara puhul on kõige rohkem tähelepanu pööratud laensõnadele, sest nende kaudu ilmnevad kõige selgemini läänemeresoome keelte kokkupuuted naaberkeeltega, pealegi on just laensõnade kohta viimastel aastatel rohkesti kirjandust ilmunud ja uusi seisukohti esitatud. Seevastu onomastika küsimused on autori vaateväljalt kõrvale jäänud.

Töö enamiku alajaotuste lõpus on peamise vastavat küsimust käsitleva kirjanduse loetelu. Need loetelud ei pretendeeri täielikkusele (mõnede alapeatükkide puhul oleks täieliku bibliograafia jaoks vaja kümneid lehekülgi). On eelistatud viimaste aastakümnete kirjandust. Loeteludes on kirjandus järjestatud kronoloogiliselt; kui aga samas loetelus osa töid käsitleb kõiki läänemeresoome keeli või mitut neist ja teine osa haarab ainult ühte keelt, siis loendatakse laiemal haardega uurimused tavaliselt esimestena ja seejärel üksikeelte käsitlused keeliti rühmitatuna, kusjuures mainitud rühmade piires on järjestus kronoloogiline.

Et käesolevas töös esitatakse näiteid paljudest murretest, mis enamasti ei ole fonoloogiliselt küllaldaselt uuritud, on autor pidanud õigeks hoiduda transkriptsiooni olulisest lihtsustamisest või fonologiseerimisest. Siiski on järjekindlalt loobitud tagapoolse l-i (л) märkimisest, sest sellel häälikul ei ole ilmselt üheski keeles iseseisvat fonemaatilist funktsiooni. Kui näide on võetud vanemast allikast, kus pole kasutatud tänapäevast foneetilist transkriptsiooni, on selle kirjaviis kas kohandatud viimasega või säilitatud, viimasel juhul viidates allikale. Üksikjuhtudel on soome ja eesti murdenäiteid esitatud ka vastava kirjakeele ortograafias (allikale viitamata), kui kasutatud allikas on nii tehtud ja see ei mõju antud kontekstis häirivalt.

Käesolev raamat on valminud autori kui Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi töötaja plaanilise tööna. Eeltööks sellele oli a. 1969 - 1971 kirjutatud venekeelne läänemeresoome keelte ülevaade koguteose "Основы финно-угорского языкознания" jaoks. Järgnevatel aastatel oli võimalus käsitlust tunduvalt süvendada ja uuemat kirjandust arvesse võtta. Autor on tänulik paljude märkuste ja nõuannete eest sektorijuhatajale V. Hallapile ja kõikidele, kes töö arutlemisest on osa võtnud. Käsikirja tehnilisel vormistamisel on suure töö teinud vanemlaborant L. Roomere.

1. ÜLDIST

1.1. LÄÄNEMERESOOOME RAHVASTE ASUMISALAD, ARVULISED ANDMED

Läänemereeoome keelte hulka kuuluvad eoome, karjala, vepea, isuri, vadja, eesti ja liivi keel.

Soomlased elavad peamiselt Soome vabariigis (umbes 4 200 000 inimest), vähemal määral Rootsis, Nõukogude Liidus (eriti Leningradi oblastis, Karjala ANSV-s, Eestis), Ameerika Ühendriikides ja mujal.

Karjalastest elab rõhuv enamik Karjala ANSV-s ja Kalinini oblastis. Vähesel määral on neid säilinud Novgorodi oblasti Valdai rajoonis. Leningradi oblasti idaosas asub kaks väikest karjalaste rühma: nn. Tihvini karjalased Boksitogorski rajoonis ja Aunuse murret kõnelevad karjalased Lodeinoje Polje rajoonis Karjala ANSV piiri lähedal.

Vepslased elavad Karjala ANSV-s Äänisjärve (Onega) rannikul Petrozavodskist lõuna pool, Leningradi oblasti kirdeosas ja vähesel määral ka Vologda oblasti läänesosas.

Isuri keelt kõneldakse Leningradi oblastis Soome lahe lõunaranniku ümbruses, mis kuulub Kingissepa ja Lomonossovi rajooni. Veel hiljuti leidis üksikuid isuri keele kõnelejaid ka Oredeži jõe ülemjooksu piirkonnas Gatsina rajoonis.

Viimased vadja keele rääkijad asuvad Leningradi oblasti Kingissepa rajoonis isurite läheduses.

Eestlastest elas 1970. a. rahvaloenduse andmetel 925 000 Eesti NSV-s ja 82 000 mujal Nõukogude Liidus. Mitukümmend tuhat eestlast elab välismaal (Rootsis, Ameerika Ühendriikides, Kanadas jm.).

Liivlaste viimaseks põliseks asumisalaks on Kuramaa rannik Ventspilsist kirde pool, mis kuulub Läti NSV Talsi ja Ventspilsi rajooni.

Rahvaloenduste andmed läänemeresoomlaste kohta kogu Nõukogude Liidus on järgmised.

	1926. a.	1939. a.	1959. a.	1970. a.
Eestlased			989 000	1 007 000
Karjalased	250 000	253 000	167 000	146 000
Soomlased	115 000		93 000	85 000
Vepslased	33 000		16 000	8 000
Isurid	16 000		1 100	800

(1.1)

Vadjalaste ja liivlaste arvu kohta ametlikke andmeid ei ole. Keeleuurijate arvamus järgi on vadja keele kõnelejaid mõnikümmend inimest, liivlasi 150 ümber.

1970. a. rahvaloenduse andmetel elab suur osa läänemeresoomlastest linnades: eestlasi 555 000, karjalasi 66 000, Nõukogude Liidu soomlasi 51 000, vepslasi 4600, isureid 400. Ka liivlaste kohta on teada, et paljud on viimasel ajal asunud linnadesse, peamiselt Ventspilsis ja Riiga.

Vadjalastele, liivlastele, isuritele, vepslastele, karjalastele ja Nõukogude Liidu soomlastele on omane massiline kakskeelsus: peale oma emakeele räägitakse vabalt (kuid sageli kaugeltki mitte täiuslikult) vene keelt (liivlased läti keelt); vesteldes võidakse isegi poole lause pealt hüpata ühelt keelelt teisele. Vadja, isuri ja liivi keelt räägib tänapäeval ainult vanem põlvkond.

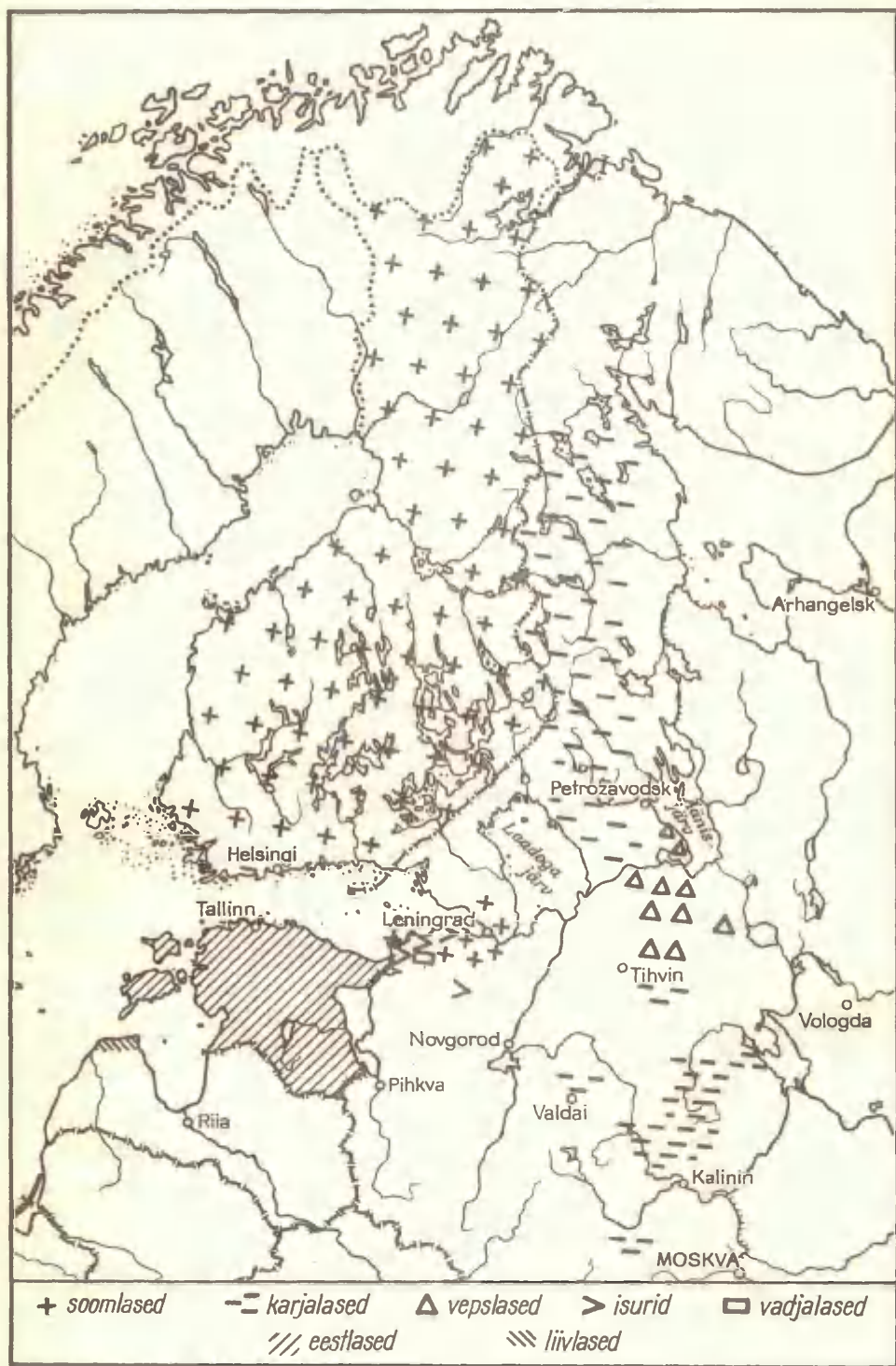
Jaz. nar., 61, 81, 102, 118, 138; Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. РСФСР, Москва 1963; Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г., т. IV, Москва, 1973.

1.2. L Ä Ä N E M E R E S O O M L A S T E E T N I L I S E S T A J A L O O S T

1.2.1. LÄÄNEMERESOOMLASTE ERALDUMINE SUGULAS- HÕIMUDEST

Millal eksisteeris läänemeresoome algkeel, millest kõik läänemeresoome keeled pärinevad? Millal räägiti kõigi soome-ugri keelte lähtekohaks olnud soome-ugri algkeelt? Nendele küsimustele on keeleteadlased ja arheoloogid andnud väga erinevaid vastuseid. Pikemat aega oli tunnustatud E. N. Setälä teooria, mille järgi soome-ugri algkeele ühtsus lagunes umbes 2500 aastat e. m. a., läänemeresoomlaste eraldumine volga keelte (praeguste mordva keelte ja mari keele eelkäijate) kõnelejatest toimus viimastel sajanditel e. m. a., kuna tänapäeval tuntud läänemeresoome hõimud olevat üksteisest eraldunud ja oma praegustesse asukohtadesse siirdunud hiljemalt 800. a. m. a. j. Hiljem on kogu kronoloogiat hakatud nihutama kaugemale minevikku.

Läänemeresoomlaste etnogeneesi küsimuste selgitamiseks on palju teinud Nõukogude Eesti arheoloogid, keeleteadlased ja teistegi naaberteaduste esindajad. 1956. a. ilmus artiklite kogumik "Eesti rahva etnilisest ajaloo", mille koostamisest võtsid osa mitmete teadusharude eriteadlased. Kogumiku kõige pikemaks ja põhjalikumaks kirjutiseks on H. Moora "Eesti rahva ja naaberrahvaste kujunemisest arheoloogia andmeil". Läänemeresoome keeleteaduse seisukohalt käsitleb sama teemat P. Ariste artikkel "Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk". H. Moora järgi moodus-

Läänemeresoomlaste asumisalad

(1.2.1)

tasid Baltimaad juba III aastatuhande lõpul e. m. a. materiaalse kultuuri poolest ühtse terviku, mis erines kaugematest idapoolsetest aladest. Hiljemalt alates III aastatuhandest e. m. a. on võimalik arheoloogilise materjali alusel konstateerida Eestimaal ja tema naaberalade asustuse pidevust: ainealine kultuur areneb sellest ajast peale katkematult ja ühtlaselt, iga järgneva ajajärgu kultuur toetub eelnevale, ilma et uute sisserändajate mõjutused oleksid suutnud kultuuritraditsiooni hävitada. Meid asjaolusid tuleb H. Moora arvates tõlgendada niiviisi, et juba III aastatuhandel e. m. a. asusid Läänemere ääres praeguste läänemeresoome rahvaste eelkäijad, kes olid eraldunud oma idapoolsetest sugulashõimudest. Sel alusel oletab ka P. Ariste, et III aastatuhandel e. m. a. räägiti Baltikumis soome-ugri algkeele murret, mida võib pidada läänemeresoome keelte eelkäijaks. Sellest keelest on lähtunud ka lapi keel.

E. N. SETÄLÄ - Suomen suku I, Helsinki 1926, 155 - 167;

E. N. SETÄLÄ - MSFOu 135₂, 88 - 105; Д. В. БУБРИХ, Историческая фонетика финского-суоми языка, Петрозаводск, 1948; 8 - 17; Y. H. TOIVONEN - Vir. 1953, 5 - 35; EREA; E. ITKONEN - UAJb. XXII, 2 - 24; K. MARK, Zur Herkunft der finnisch-ugrischen Völker vom Standpunkt der Anthropologie, Tallinn 1970; L. JAANITS - SFU X, 225 - 237.

1.2.2. VANIMAD KONTAKTID NAABERHÕIMUDEGA

Raamatus "Eesti rahva etnilisest ajaloost" on seniste käsitletustega võrreldes tunduvalt varasemasse aega paigutatud ka läänemeresoomlaste esiajaloolised kontaktid balti hõimudega, germaanlastega ja slaavlastega. (Võimalik, et veel enne neid kontakte puutusid läänemeresoomlased kokku ajalooliselt tundmatuks jäänud rahvastega ja omandasid neilt laensõnu, vt. 5.2.2.)

III aastatuhande lõpus e. m. a. levis üle kogu Baltikumi ja isegi põhja poole Soome lahte uus kultuur, mille silmapaistvaimaks tunnuseks olid paadikujulised võitluskirved - nn. venekirveskultuur. Selle kultuuri seostab H. Moora läänemeresoomlaste sekka asunud balti hõimudega (lätlaste ja leedulaste eelkäijatega). Kontaktid balti hõimudega kajastuvad ka keeles. Kõikides läänemeresoome keeltes leidub vanu laensõnu balti keeltest, mis on seotud mitmesuguste mõistealadega: põllumajandus, karjandus, käsitöö, ühiskondlik kord, loodusnähtused, isegi mõned kehaosade nimetused (lähemalt 5.2.3). Peale selle võib märgata balti ja läänemeresoome keelte grammatilises ehituses mõningaid sarnaseid jooni, mis ei ole omased muudele soome-ugri keeltele, nagu omadussõnalise täiendi ühildumine nimisõnalise põhisõnaga, liitajad perfekt ja pluskvamperfekt jm. Siit järeldub, et kokkupuuted balti ja läänemeresoome hõimude vahel ei piirdunud kaubanduslike suhete ja sõjaliste kokku-

(1.2.2)

põrgetega, vaid pidi esinema nende rahvaste pikaajalist kooselu samal territooriumil, kakskeelsust ja vastastikust assimileerumist. Balti hõimud tegelesid sel ajal karjandusega ja mõningal määral ka põllundusega, seevastu läänemeresoomlastel olid esikohal küttimine ja kalapüük. Et põllunduse ja karjanduse jaoks olid sobivamad Baltikumi lõunapoolsed osad, sellega ongi seletatav, miks just seal said ülekaalu balti hõimud. Läänemeresoomlased, kes olid paremini kohanenud eluks põhjapoolsetes maades, jäid püsima Daugava jõest põhja pool asuvatel aladel (hiljem see piir nihkus vähehaaval veeltgi rohkem põhja poole), sulatades endasse nende sekka tunginud baltlaste rühmi.

Balti laensõnu leidub ka lapi keeles, kuid tunduvalt vähem kui läänemeresoome keeltes. Arvatavasti asusid laplased balti kontaktide ajal kuskil läänemeresoomlaste asumisala perifeerias, nii et balti mõjusid jõudis nendeni peamiselt läänemeresoomlaste vahendusel. Järk-järgult tõrjuti laplased läänemeresoomlaste poolt üha kaugemale põhja.

Mõnevõrra hiljem kui kontaktid balti hõimudega algasid läänemeresoomlaste kokkupuuted germaanlastega. Traditsioonilise kronoloogia järgi olevat need kontaktid toimunud meie ajaarvamise alguse paiku, kuid Eesti NSV teadlaste arvates (kelle seisukohad leiavad üha laialdasemat poolehoidu mujalgi) juba tunduvalt varem. Muuhulgas sõna raud laenamine, mis võib tähistada raua-aja algust läänemeresoomlastel, oleks raskesti mõistetav, kui see oleks toimunud nii hilisel perioodil, nagu varem oletati. Nii arheoloogilised leiud kui ka keelelised andmed näitavad, et läänemeresoomlaste kokkupuuted germaanlastegagi on olnud pikaajalised ja tihedad. Tõenäoliselt on läänemeresoomlaste keskel olnud ka germaanlaste asundusi. Kõigile läänemeresoome keeltele ühised germaani laensõnad tähistavad olulisi mõisteid, mis kuuluvad põllunduse, karjanduse, käsitöö, ühiskondliku korra jm. alale (5.2.4). Samuti nagu balti laenude puhul ei saa ka siin näidata konkreetset keelt, kust laenud on saadud; laenamine toimus ilmselt ajal, millal praegu tuntud germaani rahvaid ega keeli polnud veel kujunenud. Kontaktid germaani rahvastega jätkusid muidugi ka hiljem, kui sidemed eri läänemeresoome hõimude vahel olid juba lõdvenenud ja laenatavad sõnad ei saanud enam levida kõikidesse läänemeresoome keeltesse.

Vanuselt järgmised olulised kontaktid naaberrahvastega on läänemeresoome-slaavi kontaktid. Idaslaavlased jõudsid läänemeresoomlaste naabrusesse meie ajaarvamise järgse I aastatuhande viimastel sajanditel. Kuid mõned teadlased peavad võimalikuks, et kõige varasemad suhted olid läänemeresoomlastel mitte idaslaavlastega, vaid läänemeresoome-slaavlastega, kes I aastatuhandel e.m.a. asusid Visla suudmealal. Niisugust oletust näib toetavat mõnede slaavi laensõnade arhailine häälikuline kuju (5.2.5). Selle arvamusega ei nõustu siiski kõik asjatundjad. Igal juhul on enamik vanemaid slaavi lae-

(1.2.2)

ne läänemeresoome keeltes pärit vanavene keelest ja mitte varasemast ajast kui meie ajaarvamise järgse I aastatuhande teine pool. Kultuurilooliselt pakuvad huvi muuhulgas laensõnad rist, papp, pagan, mis näitavad, et läänemeresoomlased pidid ristiusuga tuttavad olema juba enne skandinaavlaste ja sakslaste ristiretki. Enamiku slaavi laensõnade levik eri läänemeresoome keeltes pole nii ühtlane nagu balti ja vanemate germaani laensõnade oma. Põhjuseks on muidugi asjaolu, et laenamise ajal olid läänemeresoome hõimud juba üksteisest eraldunud, kuigi sidemed nende vahel polnud täielikult katkenud.

W. THOMSEN, Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen, Halle 1870; V. THOMSEN, BFBS; J. J. MIKKOLA, Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen, Helsingfors 1894; J. KALIMA, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, Helsinki 1936; J. KALIMA, Slaavilaisperäinen sanastomme, Helsinki 1952; P. ARISTE - EREA, 5 - 23; H. MOORA - EREA, 41 - 119; V. KIPARSKY - UAJb. XLII, 1 - 8; P. ARISTE - SFU VII, 251 - 258; E. v. HERTZEN - JSFOu 72, 77 - 105.

1.2.3. LÄÄNEMERESOOMLASTE HARGNEMISE PROBLEEM

Kuidas on toimunud kunagi ühtset keelt kõnelnud läänemeresoome hõimude diferentseerumine ja üksikute tänapäeval tuntud hõimude moodustumine, selle kohta pole võimalik luua selget ega konkreetset pilti, sest nii keeleteaduse kui ka arheoloogia andmed kaugema mineviku kohta on lünklikud ja võimaldavad erinevaid tõlgitsusi. On siiski esitatud üldjoonelisi hüpoteese.

Mitmed keeleteadlased (E. N. Setälä, H. Ojansuu, A. Raun, P. Alvre jt.) on jaotanud läänemeresoome keeli kaheks rühmaks, nimetades neid kas põhja- ja lõunarühmaks või kirde- ja edelarühmaks. Teiste sõnadega eeldatakse, et läänemeresoome algkeel lõhenes kunagi kaheks murdeks. Keelte kahte rühma jaotamise viis on aga eri uurijatel erinev olenevalt rühmitamise aluseks võetud keelelistest joontest. Asja muudab keerukaks ka see, et suhteliselt hiliste keeltevaheliste mõjutuste tõttu ei ole paljude oluliste tunnusjoonte levik tänapäeval ilmselt enam selline, nagu see oli läänemeresoome algkeele varaseima hargnemise perioodil. Üldiselt loetakse põhja- või kirderühma kuuluvateks soome keelt või vähemalt selle idamurdeid, karjala, vepsa ja isuri keelt. Lõuna- või edelarühma paigutatakse liivi, eesti ja vadja keel, sageli ka soome keele läänemurded. Seejuures märgitakse, et vadja keeles leidub siiski ka põhja- või kirderühma tunnuseid; sedasama võib ütelda lõunaestli murrete kohta.

Mõningast selgust aitavad asjasse tuua arheoloogia ja antropoloogia andmed. H. Moora järgi jagunes läänemeresoomlaste ala oma ainelise kultuuri poolest I aastatuhandel e. m. a. (L. Jaanitsa järgi juba II aastatuhande teisel poolel) lääne-

(1.2.3)

poolseks ja idapoolseks piirkonnaks. Esimesse piirkonda kuulus suurem osa Eestist ja Põhja-Lätist ning Edela-Soome, teise piirkonda Peipsi- ja Pihkva-tagune ala ühes Kagu-Eesti ja Kirde-Lätiga, samuti Laadoga ja Äänisjärve ümbrus ning Ida- ja Sise-Soome. Seda jaotust toetavad üldjoontes ka antropoloogia andmed. Läänepoolsete hõimude alusel on nähtavasti kujunenud liivlased, põhjaeestlased, suurelt osalt ka vadjalased ning läänesoomlased. Lõunaestli hõimu moodustamisel on arvatavasti tähtis osa kuulunud neile etnilistele elementidele, mis olid lähedas suguluses ida pool Peipsit asunud läänemeresoome hõimudega. Viimaste keele kohta ei tea me otseselt midagi, kuid arheoloogiline materjal ja kohanimed võimaldavad väita, et läänemeresoomlasi asus varem ka Peipsi ja Pihkva taga. Tõenäoliselt on idarühma hõimud osa võtnud ka vadjalaste moodustamisest, kuid keelelised andmed näitavad, et vadjalased on lähimas suguluses siiski põhjaeestlastega; vadja keeles esinevad kirderühma keeltega ühised jooned on suurel määral seletatavad üsna hiliste mõjudega isuri keele või Ingeri soome murrete poolt. Idarühma hõimude otsesteks järglasteks võib pidada vepsulasi, karjalasi, isureid ja idasoomlasi.

Niisiis kajastab tänapäeva keelte jagunemine põhja- või kirderühmaks ja lõuna- või edelarühmaks arheoloogia andmetel konstateeritavat kunagist jagunemist ida- ja läänerrühmaks, kuigi vahepeal on palju muutunud - endistest idarühma hõimudest on otseselt säilinud ainult põhjapoolsemad. Kahte rühma eristavatest keelelistest tunnustest mainitagu edelarühmas esinevat õ-häälikut, millele kirderühmas vastab enamasti e (ka a, o), konditsionaali tunnust, milleks edelarühmas on -ksi- ja kirderühmas -isi-, erinevusi asesõnade süsteemis (kirderühma keelte demonstratiivpronoomen tämä on edelarühmas arenenud 3. isiku personaalpronoomeniks; demonstratiivpronoomeneid on kirderühmas rohkem kui edelarühmas).

Hoolimata paljudest erinevustest soome keele lääne- ja idamurrete vahel on terve rida keelelisi nähtusi (muuhulgas äsjamainitud kirderühma ja edelarühma eraldavad tunnused), mis on ühised kõikidele põhja pool Soome lahte kõneldavatele läänemeresoome murretele alates Edela-Soome murretest ja lõpetades vepsa keelega, kuid puuduvad lõuna pool Soome lahte kõneldavates edelarühma keeltes. Seda asjaolu on soome teadlastel tavaks seletada Lääne-Soomest lähtunud mõjutustega. Niisuguse seletuse on hiljuti andnud ka T. Itkonen; et aga kõiki vepsa, karjala ja idasoomse murretes esinevaid jooni pole kuidagi võimalik pidada Lääne-Soomest pärinevateks, siis esitab ta teooria, mille järgi läänemeresoome algkeele murded olevat jagunenud põhja-, edela- ja kagurühmaks. Soome läänemurded olevat kujunenud põhjarühma alusel, eesti ja liivi keel edelarühma alusel, muinaskarjala ja vepsa keele tekkimisel aga olid osalisteks nii põhjarühma kui ka kagurühma murded; viimaste algseks levikualaks olevat olnud

(1.2.3)

Peipsist ida pool asuvad maad. Sellele hüpoteesile võib esitada mitmeid vastuväiteid: ei ole kuidagi põhjendatud, miks vepsa ja muinaskarjala keel peaksid olema päritolult sekundaarsed ja hilisemad võrreldes läänesoome murretega; oletatav kagurühm jääb puht-hüpoteetiliseks, sest pole teada, kui oluliselt see erines Laadoga ja Äänisjärve piirkonnas kõneldud murretest; läänesoome murrete ja karjala-vepsa ühisjooni on õigem seletada mitte ühesuunaliste, vaid nimetatud murrete vastastikuste mõjudega.

E. N. SETÄLÄ - Suomen suku I, Helsinki 1926, 162 - 163; H. OJANSUU, IKP, 142 - 145; H. MOORA - EREA, 89 - 90; A. RAUN, EFUPL, 45 - 98; T. ITKONEN - Historiallinen Aikakauskirja 1972, 85 - 112; A. LAANEST - Vir. 1972, 113 - 121; P. ALVRE - KK 1973, 151 - 162, 291 - 299.

1.2.4. ÜKSIKUTE HÕIMUDE JA RAHVASTE MOODUSTUMINE

Kui läänemeresoome algkeele jagunemine kaheks peamiseks murderühmaks võis toimuda I aastatuhandel e. m. a. või isegi II aastatuhande lõpul, siis üksikute tänapäeval tuntud keelte iseloomulike joonte tekkimine ja vastavate hõimude moodustumine kuulub meie ajaarvamise järgsesse aega. Nagu eelnevast on osalt juba selgunud, võib suhteliselt vara eraldunud hõimudeks pidada liivlasi, lõunaeestlasi, põhjaeestlasi, läänesoomlasi, muinaskarjalasi ja vepsulasi.

Liivi keeles leidub küllalt palju vanu omapäraseid jooni, mis õigustavad arvamust, et liivlased moodustasid juba varakult iseseisva hõimu. Läti Henriku kroonika andmetel asusid liivlased 13. sajandil Väina (Daugava) ja Koiva (Gauja) alamjooksul ning mujal Riia lahe idaranniku piirkonnas. Kohanimed ja liivipäraste läti murrete levik ei luba kahelda, et liivlased on ammusest ajast elanud ka Kuramaa põhjaosas, kuigi 13. sajandil sealset balti hõimudega segunenud rahvastikku ei nimetatud liivlaste teke, vaid kurelasteks. Võimalik, et Kuramaal tänini säilinud liivlastes sisaldub nii kohalikust põlisrahvast pärinevaid kui ka hiljem Riia lahe idarannikult tulnud elemente. Peale selle on Kuramaa liivlastel olnud rohkesti kokkupuuteid Saaremaa eestlastega. Liivlased kandsid 13. sajandil raskeid kaotusi võitluses saksa ristisõdijatega; sattunud lätlastega võrreldes vähemusse, hakkasid nad järk-järgult viimastega assimileeruma. Riia lahe idaranniku piirkonnas hääbus liivi keel juba möödunud sajandi teisel poolel.

Põhjaeesti ja lõunaeesti murrete vahel on niivõrd olulisi erinevusi, et nende kahe hõimu hargnemist vahetult ühest eelkäijast ei saa pidada tõenäoliseks. Eesti rahvas on vähemalt kahe eri päritoluga sugulashõimu liitumise tulemus. Omaette probleemiks on kirde-eesti hõimu küsimus. Kirderannikumurdes puuduvad mitmed eesti keelele omased nähtused, nagu sise- ja lõpukadu, kolme välte vaheldus jm. Kui vanasse aega

(1.2.4)

murde tekkimine ulatub, pole selge, kuid sellega võrreldes pärinevad mitmed põhja- ja lõunaesti murrete vahelised erinevused arvatavasti palju kaugemast minevikust.

Soome keele läänemurdeid kõneleva rahvastiku kujunemisel olid aluseks need läänemeresoomlased, kes juba meie ajaarvamise eelsetel aastatuhandetel asusid Soome edelaosas. Hoolimata pikaajsest geograafilisest eraldatusest ei toimunud selle hõimu täielikku isoleerumist sugulashõimudest, sest seda takistas aeg-ajalt uute sisserändajate saabumine nende sekka peamiselt Eestist, teiselt poolt ka kokkupuuted idarühma hõimudega, arvatavasti muinaskarjalastega või nende eelkäijatega. Käesoleva aastatuhande algul tunti Lääne-Soomes kahte peamist hõimu - edelaranniku piirkonnas pärissoomlasi ja kaugemal sisemaal hämelaei. Nendevaheline erinevus põhines suurelt osalt sellel, et pärissoomlaste juures oli hiliste üle Soome lahe tulnud siirdlaste osatähtsus palju suurem kui hämelaste juures. Soome keele edelamurretes on praegu rohkesti eesti keelega ühiseid jooni, mida ei tunta häme murderühmas ega muudes soome murretes. Nii hämelased kui ka pärissoomlased said soome rahva osaks. Kolmandaks tähtsaks komponendiks soomlaste etnogeneesis olid muinaskarjala hõimust lähtunud elemendid.

Kahtlemata olid ka praegune Ida-Soome ja Laadoga ning Äänisjärve ümbrus juba meie ajaarvamise eelsetel aastatuhandetel asustatud läänemeresoomlaste poolt. Nende järglasteks on karjalased, idasoomlased ja vepslased. Meie ajaarvamise järgse I aastatuhande lõpul ja II aastatuhande algul oli muinaskarjala hõimu keskuseks Laadoga looderannik, nagu tõendavad nii kirjalikud allikad kui ka rohked arheoloogilised leiud. Mõned uurijad on seostanud karjalastega ka samal perioodil eksisteerinud asustust Laadoga kagurannikul. Sellel Laadoga-äärsete karjalaste majandusliku õitsengu perioodil, millele on iseloomulikud tihedad sidemed nii idaslaavlastega kui ka Skandinaaviaga, oli karjalaste tähtsaks tegevusalaks karusnahkade hankimine ja nendega kauplemine. Karusnahkadega tegelemist soodustas karjalaste asend veeteede ääres, mis ühendasid neid nii jahiloomade poolest rikaste hõredalt asustatud aladega praeguses Ida- ja Põhja-Soomes ning Karjala ANSV-s kui ka jahisaagi turustamise keskustega (esmajoones Novgorod). Seoses pikkade jahi- ja kaubaretkedega toimus ühtlasi karjalaste alalise asustuse levik kaugele põhja, samuti läände ja itta (see oli alanud juba palju vanematel aegadel). Praegu Ida- ja Põhja-Soomes kõneldavates murretes on selgesti märgatavaid karjalapäraseid jooni. Üks osa karjalasi siirdus aga Neeva jõe äärde ja piki Soome lahe lõunarannikut lääne suunas, moodustades isuri hõimu.

Käesoleva aastatuhande algul sattusid pärissoomlased ja hämelased Rootsi võimu alla. Püüdes oma mõjusfääri laiendada ka karjalastele, pörkasid rootslased kokku Novgorodi riigiga, kes oli jõudnud suure osa karjalastest juba oma maksualusteks

(1.2.4)

muuta. See võitlus võimu pärast, millesse tõmmati kaasa ka ühest või teisest riigist sõltuvad läänemeresoomlased, kestis palju sajandeid. Orehovetsi ehk Pähkinäsaari rahulepinguga 1323. a. fikseeriti mõneks ajaks Rootsi ja Novgorodi valduste piir, mis poolitas kagu-loode suunas Karjala maakitsuse ja kulges edasi Ida- ja Põhja-Soomes kaudu Botnia laheni. Sellest piirist lääne poole jäänud karjalased sulasid järk-järgult ühte kujuneva soome rahvaga; hiljem laienes soomlaste levikuala veelgi karjalaste arvel. Idapoolsed karjalased - ka nende Laadoga-äärne keskus jäi piirist ida poole - säilisid omaette rahvana. Kuid 17. sajandil vallutas Rootsi kogu Karjala maakitsuse. Rootsi võimu all sattusid karjalased raske maksukoorma alla, peale selle püüti õigeusklikke karjalasi vägivaldselt pöörata luteri usku. Kõige selle tagajärjel algas karjalaste massiline väljarändamine Vene aladele. Siirduti praegusesse Karjala ANSV-sse, kus juba varemgi oli karjalasi, kuid paljud rändasid veelgi kaugemale - praegusesse Kalinini oblastisse, osa aga Valdai või Tihvini ümbrusse.

Et vepslased pidid varakult olema muudest sugulashõimudest eraldunud, seda tõendavad vepsa keele vanad omapärased jooned, milledest eriti silmapaistev on astmevahelduse puudumine. Ilmselt läänemeresoomlaste ala keskel tekkinud astmevaheldus kas üldse ei levinud vepsa keelde või ei jõudnud seal kaugemale mittefonoloogilise kvantitatiivse vahelduse staadiumist. Seega võib arvata, et vepslased (ja liivlased, kelle keeles samuti puudub astmevaheldus) on juba pikemat aega paiknenud läänemeresoomlaste asumisala perifeerias. Vene kroonikate järgi olid vepslased käesoleva aastatuhande algul muuhulgas Valgejärve (Beloje ozero) ääres ja kuulusid Novgorodi mõjupiirkonda. Vepslaste põliseks asupaigaks oli ka Laadoga ja Äänisjärve vaheline ala, kuid erinevatel aegadel saabus sinna rohkesti karjalasigi; vepsa ja karjala keele segunemise tulemusena tekkisid Aunuse ja lüüdi murre, mida tänapäeval loetakse kas karjala keele murreteks või (eriti lüüdi murret, mis on väga lähedane vepsa keelele) karjala ja vepsa vahelisteks üleminekumurreteks. Praeguses Karjala ANSV-s on vepsa keel säilinud ainult Äänisjärve rannikuribal Petrozavodskist kagu pool.

Idapoolsetel läänemeresoome hõimudel oli kontakte permi hõimudega, nagu näitavad mõned komi keeles leiduvad läänemeresoome laensõnad.

Suhteliselt hilja moodustunud läänemeresoome hõimudeks tuleb pidada isureid ja vadjalasi. Isurid mäletavad kohati praegugi endist enesenimetust karjalain 'karjalane'. Venekeelne nimetus izora, millest on tulnud ka eestikeelne isur, on identne ühe Neeva lisajõe nimega, mida soome keeles nimetatakse Inkeri; viimase järgi on tarvitusele tulnud Ingerimaa nimi. Arheoloogiline materjal näitab isurite kultuuri lähedust Laadoga-äärsete karjalaste omale. Kirjalikud allikad mainivad isureid käesoleva aastatuhande esimestest sajanditest alates. Isurid võtsid koos novgorodlastega

(1.2.4)

osa sõdadest rootslaste vastu. Isuri keel oli kõige lähemal nende karjalaste keelele, kes elasid Karjala maakitsuse lääneosas ja 1323. a. rahulepingu alusel jäid Rootsi võimu alla. Alates 17. sajandist, millal ka Ingerimaa läks Rootsi alla, hakkas isurite naabrussse tulema Ida-Soomest rohkesti asunikke, kes päritolult olid karjalased, kuid nüüd juba soomestunud; isuritest eraldas neid ka luteri usk, kuna isurid olid õigeusku. Seetõttu nende päritolult lähedaste etniliste rühmade vastastikust assimileerumist enamasti ei toimunud, küll aga on Ingeri soome murded avaldanud isuri keele arengule teatavat mõju. Ingerimaa lääneosas puutusid isurid kokku ka vadjalastega. Vadja keele mõju on üsna suur isuri keele Alam-Luuga murdes, teistes murretes on see mõju väiksem või puudub üldse. Hilisemale ajale on olnud iseloomulik hoopis isuri keele mõju vadja keelele. Ingerimaal esinev lähedaste sugulaskéelte vastastikune mõju muudab keeleajalooliste probleemide lahendamise väga keerukaks.

Vadja hõim on arvatavasti I aastatuhandel m. a. j. eraldunud põhjaeestlastest, kuid on võimalik, et vadjalaste kujunemisel on oma osa ka tundmatutel läänemeresoomlaste idarühma hõimudel. Hiljem, kui vadja keel oli juba omandanud oma iseloomuliku jooned, siirdus osa vadjalasi Ida-Eestisse; sealsetes murrakutes (näiteks Kodaveres) on ilmseid vadjapäraseid jooni. Kirjalikud allikad mainivad vadjalasi alates 11. sajandist. Vadjalaste järgi sai oma nime üks Novgorodiga seotud alade suur administratiivüksus - Vadja viiendik (Водская пятинa). See fakt lubab oletada, et vadjalaste osatähtsus Novgorodi riigis polnud eriti väike. Mõõdunud sajandi keskel oli vadjalaste arv 5000 ümber, isureid oli ligi 18 000.

V. KIPARSKY, Die Kurenfrage, Helsinki 1939 (Annales Academiae Scientiarum Fennicae N XLII); A. TURUNEN - Vir. 1947, 1 - 12; Д. В. БУБРИХ, Происхождение карельского народа, Петрозаводск, 1947; P. A. ARISTE - TIJA IV, 254 - 307; EREA; R. E. NIRVI - Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften, Helsinki 1960, 133 - 165; G. RÄNK, Vadjalaiset, Helsinki 1960; H. LESKINEN, LLMÄ, 9 - 22; B. B. ПИМЕНОВ, Вепси, Москва-Ленинград, 1965; A. LAANEST, ID, 3 - 14; V. I. LYTkin - Vir. 1967, 23 - 27; G. N. MAKAROV - SPU III, 85 - 89; E. TÖNISSON - KK 1970, 461 - 466; T. ITKONEN - Historiallinen Aikakauskirja 1972, 85 - 112; P. VIRTARANTA - SPU VIII, 7 - 27; H. KEEM - KK 1973, 605 - 611.

1.3. L Ä Ä N E M E R E S O O M E K E E L T E I S E L O O M U L I K K E J O O N I

1.3.1. KEELERÜHMA ÜLDISELOOMUSTUS

Läänemeresoome keelte ühiseid jooni, mis neid eraldavad enamikust muudest soome-ugri keeltest: pikjade ja lühikeste vokaalide ning kaksik- ja üksikkonsonantide vastandumine; heliliste ja helitute konsonantide fonoloogilise vastandatuse nõrk areng;

(1.3.1)

vokaalide ja diftongide rohkus; muutevormide moodustamisel on suur osatähtsus tüvesisestel vaheldustel (astmevaheldus, vokaal- ja konsonanttüve vaheldus jm.; see joon on ühine lapi keelega); soome-ugri algkeelest päritud ablatiivist on arenenud hoopis teistsuguste põhifunktsioonidega kääne - partitiiv; peale postpositsioonide esineb ka prepositsioone; adjektiivatribuut ühildub oma nimisõnalise põhisõnaga (e uus ma-ja, uues majas, uued majad - kuid ung új ház, új házban, új házak); sõnavarale annavad ilmet peale paljude omapäraste genuiinsete sõnade laenuid balti ja germaani keeltest.

1.3.2. ÜKSIKKEELTE ERIJOOINI

Üksikute läänemeresoome keelte esialgseks tutvustamiseks esitatakse järgnevalt iga keele kohta mõned iseloomulikud tunnused. Soome ja eesti keele puhul on silmas peetud kirjakeelt, karjala keele puhul päriskarjala murret, ülejäänud keeltest on püütud esile tuua enamikule murretele ühiseid jooni.

S o o m e k e e l. Esimeses silbis $\bar{o}, \bar{e}, \bar{o} > uo, ie, üö$, kuid muud pikad vokaalid on muutumatult püsinud (suo 'soo', tie 'tee', yö 'öö', maa 'maa', pää 'pea'). Järgsilpide vokaalid on hästi säilinud, sise- ega lõpukadu ei esine (rauta 'raud', ostamaan 'ostma'). Seoses vokaalidevahelise h kaoga teisest silbist kaugemal esineb järgsilpides rohkesti pikki vokaale ja diftonge (lampaat 'lambad', lampaille 'lammastele'). Klusiilid alluvad astmevaheldusele, välja arvatud siis, kui nad on helitu konsonandi kõrval (vako 'vagu', gen. vaon, kuid uskoa 'uskuda', uskon 'usun'). Konsonantide palatalisatsioon puudub. Esineb ne-lõpuline komitatiiv.

K a r j a l a k e e l. Pikad vokaalid $\bar{a}, \bar{ä}, \bar{e}, \bar{o}, \bar{ö}$ on diftongeerunud nii esimeses silbis kui ka kontraktsioonilistes järgsilpides (mua 'maa', ostua 'osta' (inf.)). Vokaalidevaheline h, samuti sõnalõpuline h on säilinud (lambahat 'lambad', veneh 'paat'). Laialdaselt esineb konsonantide palatalisatsioon, s-i asemel tarvita- takse enamasti \check{s} -d (šanon 'ütlen'). Astmevaheldus haarab ka helitute konsonantide ühendeid (uškuo 'uskuda', uššon 'usun', matka 'teekond' gen. matan). Allatiiv ja adessiiv on vormiliselt ühte langenud (metsällä 'metsale, metsal'). Esineb mitmuse tunnus -loi, -löi (suoloissa 'soodes'). Mitmuse 3. isiku vormi asemel tarvitatakse järjekindlalt impersonaali (hüö šanotah 'nad ütlevad').

V e p s a k e e l. Kõik pikad vokaalid on muutunud lühikesteks (ma 'maa', pä 'pea', ton 'toon', äänisvepsas on \bar{i} ja \bar{u} säilinud). Esineb rohkesti sise- ja lõpukao juhtumeid (roud 'raud', ostmaha 'ostma'). Ei kehti järjekindlat vokaalharmoonia seadust. Konsonandid on üldiselt hästi säilinud (lidnha 'linna' (ill.) - vrd.

(1.3.2)

sm linnaan), kuid geminaatklusiilid on lühenenud üksikkluusiilideks (akad 'eided, eite'). Konsonantide astmevaheldus puudub (vago 'vagu', gen. vagon). Esineb laialdane konsonantide palatalisatsioon. Elatiivi ja ablatiivi asemele, mis on vormilt ühte langenud vastavalt inessiiviga ja adessiiviga, on tekkinud postpositsioonidest uued käänded (metsaspäi 'metsast').

I s u r i k e e l. Kõik pikad vokaalid on säilinud (mā, pā, tōn). Konsonantide palatalisatsioon peaaegu puudub. On säilinud erinevus k-lõpulistele ja h-lõpulistele nimisõnade vahel (päreG ~ päre 'peerg', pl. pärrīD, veneh ~ vene 'paat', pl. venneheD ~ venneD). Konsonantide astmevaheldus haarab samu juhtumeid mis karjala keeleski (uskoa : uZon, matka : maDan). On palju konsonantide gemineerumise juhtumeid (männō 'läheb', mattāla 'madal'). Verbide mitmuse 3. isiku lõpus puudub v-element (männōD 'lähevad').

V a d j a k e e l. Kõik pikad vokaalid on enamikus murrakutes säilinud. Sage-dasti esineb häälik e, ka juhtudel, kus eesti keeles on o (ella 'olla', ema 'oma'). Teiste keelte k vasteks eesvokaalide ees on tš (tšāsi 'käsi'). Sõnaalguline h on haruldane, teisest silbist kaugemal on aga h kõigis asendites kadunud. Konsonantühendite ks ja ps asemel on hs (ehsa 'oks', lahsi 'laps'), st asemel aga ss, nõrgas astmes s (musša 'must', pl. musat). Astmevaheldus haarab peale klusiilide ka sibilante (isā 'isa', gen. izā). Esineb kā-lõpuline komitatiiv.

E e s t i k e e l. Pikad vokaalid on säilinud esimeses silbis. Pika esimese silbi järel on lahtise silbi vokaal kadunud (raud, ostma - vrd. sm rauta, ostamaan). ä, ö ega ü ei esine järgsilpides, seoses sellega ei kehti vokaalharmonia seadus. Järgsilpides puuduvad pikad vokaalid. h on teise silbi algusest kaugemal kadunud, enamasti ei hääldata ka sõnaalgulist h-d. Lisaks muude keeltega ühisele astmevaheldusele esineb vältevaheldus, mis haarab ka kõiki pikki vokaale, diftonge, kaksikkonsonante ja konsonantühendeid (sādā : sāDa, lainē : laine, vejtā : vejta, koñnā : koñna, kūlmā : kūлма). Esinevad ni-lõpuline terminatiiv ja ga-lõpuline komitatiiv.

L i i v i k e e l. Pikad vokaalid ē ja ō on muutunud diftongideks ie, uo; lühikese p või o vasteks võib olla diftong, mille esikomponent on ülilühike (mīez 'mees', kuid sⁱeppā 'sepp'). Esineb e, kuid puudub muutus o > e (vēlga 'võlg', kuid loppūb 'lõpeb'). Puudub vokaalharmonia. Vokaalikadusid esineb ka lühikese esimese silbi järel (su^G 'sugu'). Astmevaheldus puudub, kuid esineb kontraheerumisnähtustega seotud kvantiteedivaheldus, mis ei olene silbi algusest kinnisusest või lahtisusest (muštā 'must' - part. muštā). Esineb nn. katkeintonatsioon, mis avaldub selles, et keset helilist häälikut toimub põhitooni järsk langus. Esineb n-lõpuline daativ, ks-lõpuline kääne täidab nii translatiivi kui ka komitatiivi funktsioone. Ainsuse esimese isiku lõpuks on -B nagu ainsuse kolmandal isikulgi.

1.4. L Ä Ä N E M E R E S O O M E K E E L T E P E A M I S E D M U R D E D

Murretest ja murdealadest rääkides tuleb silmas pidada, et need mõisted on suu-
rel määral tinglikud, konventsionaalsed. Tegelikuses ei leidu kunagi mitut keelelist
joont, mille levikualad täpselt ühtiksid, seega ei saa olla täpseid murdepiire ega
sisemiselt ühtseid murdealasid. Järgnevalt esitatavad murrete tunnusjoonedki ei tar-
vitse piirduda vaeeldava murdega, vaid nad võivad ulatuda ka naabermurdealade mõnda
ossa või puududa antud murdeala mõnes osas, kuid sellest hoolimata sobivad nad kir-
jeldatava murde iseloomustamiseks. Nende tunnuste täpset levikuala pole käesolevas
lühülevaates püütud määrata.

1.4.1. SOOME KEEL

Soome keele murrete kaks pearühma on lääne- ja idamurded. Paljudest neid eris-
tavatest tunnustest mainigem siin järgmisi. Vokaalidevahelise t nõrgaastmeliseks vas-
teks on läänemurretes r, l, š või d, näit. paran ~ palan ~ pa^oan ~ padan (genitiiv
sõnast pata 'pott') - idamurretes klusiili kadu, näit. pān. Konsonantidele l või r
järgneva k nõrgaastmeliseks vasteks e või ä ees on läänemurretee l, näit. jälki
'jälg', gen. jäljen, nälkä 'nälg', gen. näljän, märkä 'märg', gen. märjän - idamurre-
tes klusiili kadu, näit. jälēn, nälän, märän. Konsonantühendi ts vasteks läänemurre-
tee on tt või šš, näit. mettä ~ me^vvä 'mets' - idamurretes ht või ss, näit. mehtä ~
messä. Silbilõpuline klusiil on läänemurretee enamasti muutunud, näit. mürä 'mutt',
lalva ~ larva 'latv', ohra 'oder' - vrd. idamurrete mükrä, latva, otra. Diftongid uo,
ie, üö on läänemurretee avardunud, näit. nuari 'noor', tüämias 'töömees' - vrd. ida-
murrete nuori, tüömies. Esimest silpi sulgeva h ees vastab idamurrete pikale vokaali-
le läänemurrete lühike vokaal, näit. pühki 'pühib', jähtü 'jahtub' - idamurretes püh-
ki, jähtü. Ühesilbilise tüvega verbide ainsuse 3. isiku vorm on läänemurretee lõputa,
näit. sä 'saab', juo 'joob' - idamurretes esineb lõpp -p(i), näit. sāp(i), juop(i).
Läänemurretele iseloomulikeks sõnadeks on näiteks ehtö 'õhtu', suvi 'suvi', nisu 'ni-
su', en viitsi 'ma ei viitsi' - idamurretes vastavad neile ilta, kesä, vehnä, en kehta.

Soome murrete detailsem klassifikatsioon annab M. Rapola järgi seitse peamist
murderühma.

1. E d e l a m u r d e d. Need sisaldavad rohkesti muudes soome murretes tund-
matuid jooni, mis osalt langevad ühte eesti keelega. Esineb sise- ja lõpukadu: suam-

(1.4.1)

laine 'soomlane' (kirjakeeles suomalainen), pitk 'pikk' (kirjakeeles pitkä). Järgsilpide pikad vokaalid on lühenenud: kala 'kala' (part.), tule 'tuleb' (kirjakeeles kalaa, tulee). h metatees: venhe (< veneh) 'paat', perhe (< pereh) 'perekond', alhal (< alahalla 'all'). Järgsilpide i-lõpuliste diftongide i on kadunud, kusjuures endise diftongi ees on nõrk aste, näit. kullane 'kuldne', anno 'andis', kuko 'kukk' (kirjakeeles kultainen, antoi, kukko < *kukko). Imperfektis esineb si-tunnus, näit. istusi 'istusin' (kirjakeeles istuin).

2. H ä m e m u r d e d. Selle mitmeks eriilmeliseks alarühmaks jaguneva murderühma iseloomustuseks sobivad jooned, mida on eelnevalt esitatud läänemurrete üldiste tunnustena, nagu l nõrgaastmelise t vastena, kirjakeele ts asemel tt, kirjakeele tv asemel lv (lalva 'latv') jm.

3. L õ u n a - P o h j a n m a a m u r r e. t nõrgaastmelise vastena esineb r, näit. puhras 'puhas' (kirjakeeles puhdas). Silbilõpulise t asemel osalt r, osalt l, näit. larva ~ lal(a)va 'latv'. Silbi- ja sõnalõpuline a on osal juhtudel muutunud h-ks, näit. viarah miäs 'võõras mees'. Vokaalidevaheline h on säilinud, näit. rikkahus 'rikkus', lampahia 'lambaid'. Järgsilpide i-lõpulised diftongid on arenenud pikkadeks vokaalideks, näit. punaanen 'punane' (kirjakeeles punainen), sanoon 'ütlesin' (kirjakeeles sanoin). Mõnedes asesõnades ja possessiivsufiksiga tarvitatavates nimisõnades esineb inessiivi lõpp -hna, -hnä, näit. mih(i)nä 'milles', pahnäni 'minu peas'.

4. K e s k - ja P õ h j a - P o h j a n m a a m u r d e r ü h m on võrdlemisi ebaühtlane. Enam-vähem kogu murdealale ühised on järgmised jooned. Inessiivi lõpp -sa, -sä, näit. täsä paikasa 'selles paigas'. k-le vastab nõrgas astmes j või y, näit. mäki 'mägi', gen. mäjēn, rako 'pragu', inessiiv ravosa, j esineb teatavatel juhtudel ka t nõrgaastmelise vastena, näit. vuosi 'aasta', gen. vuojēn, kāta 'ümbertükata', impersonaali partitsiip kājettu. Paljudel juhtudel esineb vahevokaal, näit. vanaha 'vana', külümä 'kül'm' (kirjakeeles vanha, kylmä). Mitmed nähtused on aga murdealal eri osades erinevalt esindatud ja sageli nii, et läänest itta või lõunast põhja liikudes tuleb esile järjest rohkem idamurretega, täpsemalt Savo murretega ühiseid jooni. Vaadeldaval murdealal on tuntud ühelt poolt läänemurdelised tüübid mettä 'mets', lalva 'latv', eitusverbi imperatiiv älä, teiselt poolt savopäraseks mehtä, latva, elä.

5. P e r ä p o h j o l a m u r d e r ü h m. Põhja-Soome väga laialdastel aladel kõneldavad mured ei ole muidugi ilma oluliste omavaheliste erinevusteta. Kogu murdealale on suuremal või vähemal määral omane selline idamurdeline joon nagu j-i esinemine t nõrgaastmelise vastena, näit. sota 'sõda', gen. sojan, saje 'vihm' (kirjakeeles sade). Teiselt poolt on üldiselt levinud läänemurdeline tüüp mettä 'mets'. Eri aladel esinevad läänemurdeline lalva ja idamurdeline latva. Omapäraseks jooneks

(1.4.1)

on vokaali kadu h ees, näit. talhon < talohon 'majja', tehtin < tehtihin 'tehti'; Tornio ümbruses kaasneb eelle nähtusega h-le järgneva vokaali piknemine, näit. talhön, tehtihin.

6. S a v o m u r d e d. Muinaskarjala hõimust eraldunud savolaste asumisala oli esialgu Saima järvest põhja pool. Hiljem, eriti intensiivselt 16. ja 17. sajandil levisid nad laialdasele territooriumile Ida- ja Põhja-Soomes. Savo murretele on omased jooned, mida eespool loetleti idamurrete tunnustena. Lisaks mainitagu dentaalkonsonantide palatalisatsiooni, näit. veä 'vesi', marja 'mari', ja pikkade vokaalide ä, ä diftongeerumist, näit. moa ~ mua 'maa', peä ~ piä 'pea'.

7. K a g u m u r d e d. Enamik kagumurrete kõnelejatest asub praegu laialipillatuna mitmel pool Soome. Suurem osa murrete endisest levikualast kuulub alates 1940. aastast Nõukogude Liidu piiridesse. Kagumurrete kõnelejad põlvnevad Karjala maakitsuse lääneosas asunud karjalastest, kes pärast 1323. a. rahulepingut jäid Rootsi valdustesse. Pärast Laadoga-äärsete karjalaste väljarändamist levisid kagumurded kogu Karjala maakitsusele, kuid idapoolses osas kõneldud murded on tunduvalt lähedasemad Savo murretele kui maakitsuse lääneosa murded. Savo murdeist erinevaid kagumurrete tunnuseid: konsonantühendi sk astmevaheldus, näit. uskoa 'uskuda', uson 'usun'; konsonantühend ts on säilinud, näit. metsä 'mets', itse 'ise'; a ja ä kadu paljudes käändelõppudes, näit. küläs 'küläs', küläst 'küläst', nuotal 'noodal', nuotalt 'noodalt', süksün 'sügisel'; verbide mitmuse 3. isiku vormid preesens ja imperfektis on ilma y-elemendita, näit. tullöt 'tulevad', tullit 'nad tulid'. Suuremale osale kagumurretest on omane ka pikkade vokaalide ä ja ä säilimine ning konsonantide palatalisatsiooni puudumine.

L. KETTUNEN, SM I, II, III; M. RAPOLA, Johdatus suomen murteisiin, Helsinki 1961 (Tietolipas 4).

1.4.2. KARJALA KEEL

Karjala keele kolm põhimurret on päriskarjala, Aunuse (kõnelejad ise nimetavad oma murret livvin kieli) ja lüüdi murre. Nagu mainitud (1.2.4), võib eriti lüüdi murret pidada karjala ja vepsa vaheliseks üleminekumurdeks.

Päriskarjala murret kõneldakse Karjala ANSV põhja- ja keskosas ning Kalinini oblastis, vähesel määral ka Novgorodi oblasti Valdai rajoonis ja Leningradi oblasti Boksitogorski rajoonis. Päriskarjala murrakuid võib omakorda jaotada põhja- ja lõunarühmaks, mille silmapaistvaimaks erinevuseks on see, et põhjas esinevad sõna sees helilises ümbruses p, t, k, ä (a), lõunas aga p, d, g, z (z), näit. apu ~

(1.4.2)

abu 'abi', pata ~ pada 'pott', reki ~ regi 'regi', vaša ~ važa (~ vaza) 'vasikas'. Selle ja paljude muude joonte poolest langevad Kalinini ja Novgorodi oblasti murrakud ühte lõunapoolsete päriskarjala murrakutega Karjala ANSV territooriumil.

Aunuse murret kõneldakse Karjala ANSV edelaosas, lüüdi murde levikuala asub kitsa ribana Aunuse murde omast ida pool.

Enamikus päriskarjala murrakutes on sugulaskeelte s-i asemel š või ž, näit. šanon 'ütlen', važa 'vasikas', kuna Aunuse ja lüüdi murdes on vastavatel juhtudel s või z. Kuid teiselt poolt esineb Aunuse ja lüüdi murdes i järel järjekindlalt š või ž, mida enamikus päriskarjala murrakutes just selles positsioonis ei tarvita, näit. krjA lízä 'lisa', isköü 'lõõb' - päriskarjala murdes lízä, isköü.

Aunuse ja eriti lüüdi murdes esineb astmevaheldust hoopis piiratumalt kui päriskarjala murdes. Päriskarjala murdes alluvad astmevaheldusele ka klusiilid ühendites šk, št, tk, ht ja osaliselt hk, näit. uškuo 'uskuda', užon 'usun', mušta 'must', pl. muššat, pitkä 'pikk', pl. pität, ahas 'kitsas', pl. ahtahat, puheta 'puhkeda', puhkieu 'puhkeb'; Aunuse ja lüüdi murdes puudub nendel juhtudel astmevaheldus ja esinevad vormid nagu uskon, mustat, pitkät, ahtas. Aunuse murdes nagu päriskarjala murdeski esineb järjekindlalt üksikkluusiilide astmevaheldus, näit. krjA lagi 'lagi', gen. lain ~ laen, käzi 'käsi', gen. käin ~ käen, seevastu lüüdi murdes puudub ka selles piirkonnas astmevaheldus ja esinevad vormid lagi : lagen, käzi : käden, abu : abuks 'abiks'. Lüüdi murdes piirdub astmevaheldus peamiselt geminaatklusiilide ja ts-iga.

Aunuse murdele on iseloomulik sõnalõpuline muutus a, ä > u, ü kahesilbilistes sõnades pika esimese silbi puhul, kolmesilbilistes sõnades alati. Lüüdi murdes on samadel tingimustel a ja ä kas kadunud või muutunud e-ks, näit krjPä huaba 'haab', izändä 'peremees', krjA huabu, izändü, krjLü huab ~ huabe, izänd ~ izände.

Päriskarjala ja teiselt poolt Aunuse ja lüüdi murde vahel on erinevusi kohakäänete süsteemis. Päriskarjala murdes on allatiiv vormiliselt ühte langenud adessiiviga, näit. krjPä metaäilä 'metsale, metsal', kuid krjA krjLü metšäle 'metsale', meteäl 'metsal'. Aunuse ja lüüdi murdes puuduvad seevastu elatiiv ja ablatiiv, näit. krjPä metšästä 'metsast', krjA metšäs päi, krjLü metšäs piäi (inessiiv + postpositsioon); krjPä metšäidä 'metsalt', krjA krjLü metšäl (= adessiiv).

L. KETTUNEN, SLLP, 1 - 26; G. N. MAKAROV - Jaz. nar., 78 - 79; P. VIRTARANTA - SFU VIII, 7 - 27.

1.4.3. VEPSA KEEL

Peamised murded on: 1) äänivepsa murre, mida kõneldakse Karjala ANSV-s Äänisjärve rannikul Petrozavodakiet kagu pool, 2) keskmurre, mida kõneldakse Leningradi oblasti kirdeosas ja mõnedes Vologda oblasti lääneosa külades, 3) lõunamurre, mille levikuala asub keskmurde omast lõuna pool, peamiselt Leningradi oblasti Hoksitogorski rajoonis.

Äänisvepsa murde iseärasustena mainitagu järgmisi. Teiste murrete sõnaalgulise i-i asemel esineb d', näit. därv 'järv', dob 'joob'. Järgsilpide e ees esinevad l, n, r enamasti palataliseeritutena, näit. poigale 'pojale', teistes murretes poigale ~ poigale. Imperfektli 1. ja 2. isiku lõppudes, samuti mitmuse partitiivi ja mitmuse adessiivi lõppudes esinevad i järel palataliseerimata konsonandid, näit. andain 'andsin', andaid 'sa andsid', lehmid 'lehti', künzil 'küüntel', kuna teistes murretes on vaadeldavates vormides lõppkonsonandid palataliseeritud. Afrikaat ts on äänisvepsae alati palataliseeritud, mujal palataliseerimata, näit. vpsÄ taura 'äär, külg'. Pikad vokaalid ū ja ī on säilinud, ū on enamasti muutunud velariseerunud lõpposaga diftongiks, kuna teistes murretes on nad lühenenud, näit. vpsÄ pū 'puu', hīr 'hiir', pūp 'püü'.

Kesk- ja lõunamurre vastanduvad teineteisele järgmiste tunnuste poolest. Lõunamurdes (ka äänisvepsas) labialiseerub e järgsilpides b ja m-i ees, näit. tulob 'tuleb', tulomā 'tuleme', sūlgōb 'sülitab', sūlgōmhā 'sülitama' - vrd. vpsK nägeb 'näeb', nāgemai 'näeme'. Esimese silbi diftongid au ja ou on lõunamurdes kas säilinud või on moodustunud esimese komponendiga samane pikk vokaal, näit. laud ~ lād 'laud', poud ~ pōd 'põud'; keskmurdes aga au > ou ja ou > ū, näit. loud 'laud', ioug (< jaug < jalg) 'jalg', sūdan 'sõuan'. Järgsilpide i-lõpulised diftongid on lõunamurdes monoftongeerunud, keskmurdes säilinud diftongina, näit. pakāne 'pakane', lindūne 'linnuk', vrd. vpsK pakaine, linduine.

E. A. TUNKELO, VKÄ, 1 - 17; M. M. HJAMJALJAINEN - Jaz. nar., 99 - 100.

1.4.4. ISURI KEEL

Peamised murded: 1) Soikola murre Leningradi oblasti Kingissepa rajoonis asuval Soikola poolsaarel ja mõnedes külades sellest ida pool; 2) Hevaha murre Lomonoeovi rajoonis Kovasi ehk Hevaha jõe ümbruses; 3) praegu juba hääbunud Oredeži (Ülem-Luuga) murre, mida mõnikümme aastat tagasi kõneldi Oredeži jõe ülemjooksu piirkonnas Gataina rajoonis; 4) Alam-Luuga murre Luuga jõe alamjooksul ja Kurgolovo

poolsaarel (Kingissepa rajoon).

Soikola murret iseloomustavad järgmised tunnused. Konsonantühend zr sõnades ozra 'oder', kezrän 'ketran' (isH odra, kedrän). Järgsilpides häälikuühendid *etä, *etä > ia, iä, näit. pimmiä 'pime' (isH pimmeä), lukkia 'lugeda' (isH lukkeaG). Possessiivsufiksile võib liituda omandi mitmust väljendav t (D): venehemmeD 'meie paadid', lehmäst 'sinu lehmad'.

Hevaha murde tunnustest mainitagu järgmisi: sõnalõpuline k (G) ja h on osaliselt säilinud, näit. kasseG 'kaste', taeh 'sõnnik'. Sõnalõpuline n võib esineda mõnedes vormides, kus ta teistes murretes puudub, nimelt allatiivis ja verbide mitmuse 1. isikus, näit. pellolen 'põllule', toruman 'riidleme'. Hevaha ja Oredeži murdele ühiseks jooneke on n-i säilimine illatiivi ja impersonaali vormide lõpus, näit. tuppän 'tuppa', kuoDän 'kootakse', kuottin 'kooti'. Kontraheerunud verbide oleviku 1. ja 2. isiku vormides esineb element g; läGäemän 'räägime', maGaemman 'magame'. Tarvitatakse omapäraseid refleksiivverbide 3. isiku vorme lõppudega -(h)en ja -(h)esseG, näit. vätti(h)en 'riietub', vätti(h)esseG 'riietuvad', teistes murretes vättijä, vättijäd.

Oredeži murre. Järjekindlalt hääldatakse sõna sees helilises ümbruses b, d, g teiste murrete B, D, G asemel. Konsonantühend ng on astmevahelduslik, näit. hangi 'hang', gen. hannn. Käändevormides, kus on toimunud lõppvokaali kadu ja tüvevokaali pikenedamine, on tüvevokaalile eelnev konsonant gemineerunud, näit. šepäl 'sepal'.

Alam-luuga murre. Vokaalide vahel ja heliliste konsonantide järel esinevad Soikola ja Hevaha murde B, D, G asemel g, t, k, näit. repo 'rebane', pats 'pott', sika 'siga'. Puudub kõigile teistele isuri murretele omane konsonantide gemineerumine kolmesilbilistes sõnades, näit. matala 'madal', terävä 'terav' (teistes murretes mattäla, terrävä). h on kadunud n-i ja r-i järel, näit. vana 'vana', karu 'karu' (teistes murretes vanha, karhu). Esineb häälikuühend ir, näit. kirveZ 'kirves', pirta 'suga', mille asemel teistes murretes hääldub er. Järgsilpide i-lõpuliste diftongide järelkomponent on kadunud oi-noomenites ja imperfekti ainsuse 3. pöördes, näit. kukko 'kukk', anto 'andis' (teistes murretes kukkoi, andoi). Kohakäänete lõppudes on lõppvokaal osaliselt säilinud, näit. linnasse 'linnas', merellä 'merel' (teistes murretes linnäZ, meräl). Tarvitatakse (ŋ)kã-, (ŋ)kã--lõpulist komitatiivi, näit. poja(ŋ)kã 'pojaga', veitse(ŋ)kã 'noaga'. Suuremat osa alamluuga murde erijoontest on võimalik seletada vadja keele mõjuga, täpsemalt substraadiga.

V. PORKKA, ID; A. SOVIJÄRVI, PÄTSI, 185 - 201; A. LAANEST, ID, 137 - 149.

1.4.5. VADJA KEEL

Peamised murded on lääne- ja idamurre. Mõlemate levikuala kuulub Leningradi oblasti Kingissepa rajooni. Idavadja murret kõneldi viimati Itsäpäivä (Itsepino) külas; praegu on teada ainult üks inimene, kes on võimeline seda murret rääkima. Viimased läänevadja murde oskajad asuvad peamiselt Luuzitsa, Liivtäülä (Peski), Jõgõperä (Krakolje), Rajo (Mežnjaki) ja Mati (Mattija) külas. Peale selle räägivad mõned inimesed Kukkusi (Kurovitsõ) külas vadja keele murret, mis on tugeva isuri keele mõju tõttu kaotanud paljud vadja keelele iseloomulikud jooned. Nõrgemal kujul ilmneb isuri keele mõju kõigi muudegi vadjalaste keeles.

Võib esile tõsta järgmisi idamurde erijooni võrreldes läänemurdega. On säilinud sõnalõpuline k (G), mis läänemurdes on kadunud, näit. kaseG 'kaste', annaG 'anna'. On säilinud ka sõnalõpuline h, näit. tareh 'saun', pereh 'pere'. k nõrgastmelise vastena esineb eesvokaalsetes sõnades dž, näit. retsi (< reki) 'regi', pl. redžeD, mätsi 'mägi', gen. mädže (vdjLä mäē ~ mäie). Ainsuse 1. isiku lõpp -n on kadunud ja türevokaal pikenenud, näit. annā 'annan', johsi 'jooksin'.

On säilinud mõned raskesti tõlgendatavas ja ilmselt vigases kirjaviisis märged kreevini murdest, mis suri välja mõõdunud sajandil. Kreevinite nime all tuntud nende vadjalaste järeltulijaid, kes 15. sajandil ühe saksa ordurüütlite sõjaretke ajal viidi vangidena Lätimaale.

F. J. WIEDEMANN, Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreevinen in Kurland, St.-Petersbourg 1871; L. KETTUMEN, VKÄ, 172 - 173; E. ADLER - Jaz. nar., 136.

1.4.6. EESTI KEEL

Eesti murded jagunevad kaheks eriti selgelt vastanduvaks rühmaks, nimelt põhjaeesti ja lõunaeesti murreteks. A. Kase järgi moodustavad kolmanda samaväärse rühma Kirde-Eesti rannikumurrakud.

L õ u n a e e s t i murrete paljudest erijoontest väärivad läänemeresoome keelte ajaloo seisukohalt tähelepanu kõigepealt mitmed vanad nähtused, mille poolest lõunaeesti murded vastanduvad mitte ainult põhjaeesti murrete, vaid enamiku või isegi kõigi läänemeresoome keelte esinemusele. Konsonantühend *kt on esindatud tt näol, näit. ütte 'ühte', tetti 'tehti', vat 'vaht' (vrd. 2.2.1.11). Esineb afrikaat ts või DZ enamiku keelte g-i asemel, näit. tsirk 'lind', tsukleä 'supleb', kaDza 'kirvekasa', küdZ 'küüs' (2.2.1.2). Mõnedes sõnades on diftong ai teiste

(1.4.6)

keelte ei asemel, näit. hain 'hein' (vrd. ka lv aina), sain 'sein' (lv saina), sai-vas 'teivas'. Inessiivi lõpuks on -n, -h või -hN, näit. jalàn ~ jalàh ~ jalahN 'jalas' (3.3.1.3). Oleviku ainsuse 3. isik moodustatakse osal verbidel sufiksi *-kse abil, näit. elàs 'elab', umBlès 'õmbleb' (3.4.1). Mineviku eitavad vormid moodustatakse eitusverbi vormi es abil, näit. es olè 'ei olnud' es tì 'ei teinud' (3.4.5).

Edasi on rida jooni, millega lõunaeesti murded vastanduvad põhjaeesti murretele, kuid mitte enamikule läänemeresoome keeltele. Põhjaeesti e asemel esineb teatavates sõnades a, näit. lanG 'lõng' paGema 'põgenema', palama 'põlema'. Mõnedes teistes sõnades on põhjaeesti e asemel o, näit. korGe 'kõrge', olG 'olg'. i-lõpulised diftongid on esimeses silbis säilinud ka neil juhtudel, kus põhjaeesti murretes hääldeb e-lõpuline diftong, näit. laiv 'laev', koir 'koer', päiv 'päev'. Silbilõpuline klusiil ühendites kl, kr on osaliselt säilinud, näit. naGel (< *na-la) 'nael', kär ~ kakr 'kaer'. Esineb i-mitmus, näit. kalust (< *kalo: a) 'kaladest', kindihe 'kinnastesse'. Põhjaeesti si-mineviku asemel esineb i-minevik, näit. luGi 'luges', veŕŕiva 'nad võtsid'.

Lõpuks mainitagu ka selliseid lõunaeesti jooni, mille vanuse ja võimaliku seose kohta teistes sugulaskeeltes esinevate nähtustega puuduvad kindlad kriteeriumid. ks > ss, näit. oš 'oka', mašma 'maksma', kätšesse 'kaheksa'. tk > kk, näit. kakku 'katkun', jak 'jatk'. Konsonantide gemineerumise juhtumid, nagu kallà (< *kalata) 'kala' (part.), makka 'magan', illoš 'ilus'. Siiä tuleb lugeda ka afrikaadi esinemine sõnades, kus sugulaskeeled selle vanadust ei kinnita, näit. ŕšilk 'tilk'.

Eriti esimeses rühmas nimetatud jooned sunnivad arvama, et lõunaeestlaste eelkäijaks olnud hõim pidi moodustuma üsna varakult. Lõunaeesti murrete ühised jooned kirderühma keeltega võivad aga seletuda sidemetega, mis lõunaeestlastel olid meile tundmatute sugulashõimudega, kes elasid Pihkva ja Peipsi taga.

Lõunaeesti murrete hulka kuuluvad Võru, Tartu ja Mulgi murre. Võru (kõneldakse Eesti äärmises kaguosas) on eriti rikas omapäraste joonte poolest. Esineb tugev konsonandi lõpuosa haarav palatalisatsioon, näit. tük, kuŕ, otšnu 'otsinud'. Esineb larüngaalklusiil varasema sõnalõpulise k ja muudegi sõnalõpuliste konsonantide asemel, näit. kašte 'kaste', saina 'seinad'. On säilinud sõnalõpuline ja ka sõnaalguline h, näit. pereh 'pere', hõneh 'hoone'. Esineb häälilik i, näit. sižar, ninà, ađir. Illatiiv on osas sõnatüüpides he-lõpuline, näit. kindahe 'kindasse', süämehe 'südamesse'. Inessiivi lõpuks on -h või -hN, näit. nurmeš 'põllul', majahN 'majas'. Esineb lDa-lõpuline abessiiv, näit. mälDa 'maata'. On säilinud potentsiaal, näit. olneš 'võib-olla on', länneZe 'võib-olla lähevad'. Esineb personaalset passiivi, näit. ma paňDà 'mind pannakse', sa vijät 'sind viiakse'. Eitusverb võib paikneda

(1.4.6)

põhiverbi taga, näit. tule ei 'ei tule'.

Ülejäänud lõunaeesti murretest on paljud vanad jooned arvatavasti põhjaeesti mõju tõttu taandunud.

T a r t u m u r d e levikuala asub Võru murde alast loode pool, ulatudes Emajõe ni ja Võrtsjärveni. Tartu (ja Mulgi) murdes esineb Võru murdest erinev palatalisatsioon, mis ilmneb ülilühikese i hääldamisena konsonandi ees, näit. tüⁱk, kuⁱl, oⁱtsnu. Tarvitatakse De-lõpulist illatiivi, näit. kuZikkDe 'kuusikusse', kinDaDe 'kindasse'. Nii Tartu kui ka Mulgi murdes on inessiiv n-lõpuline, näit. metaan 'met-sas'. Tartu murdes esineb tugevaastmeline i-mitmus, näit. jalGun 'jalgades', lehtin 'lehtedes'. Taandunud potentsiaali alusel on tekkinud omapärane kaudne kõneviis, näit. temä tõnä 'ta olevat toonud', lännä 'olevat läinud', nemä vetnavä 'nad olevat võtnud.

M u l g i m u r r e t kõneldakse Tartu murde alast lääne pool. Selles murdes on teisest silbist kaugemal asuvad a ja ä muutunud e-ks, näit. kirjuttme 'kirjutama', mälette 'mäletan'. Helilise konsonandi järel on toimunud klusiilide gemineerumine, näit. laulttä 'laulda', parempe 'paremat'. Imperatiivi eitavas kõnes on ainsuse 2. isiku puhul põhiverb infinitiivi vormis, näit. ärä minnä 'ära mine', ärä tettä 'ära tee'. Tarvitatakse e-mitmust, näit. lauDest 'laudadest', jalGel 'jalgadel'. Viimane joon on ühine läänemurdega, mille mõju Mulgi murdele on paljudel muudelgi juhtudel selgesti märgatav.

Põhja- ja Lääne-Eestie kõneldavad murded jagunevad saarte murdeks, läänemurdeks, keskmurdeks, idamurdeks ja kirderannikumurdeks. Neid võib iseloomustada järgmiselt.

S a a r t e m u r r e . Kõneldakse Lääne-Eesti saartel. e > ö: võlg, võras, sõrm. ä > ē, näit. pē, sēred. Järgsilpide vokaalid on sageli redutseerunud, näit. lahte 'lahti', kuivend 'kuivanud'. Konsonandile järgnev y on kadunud, näit. pili 'pilv', teriZ 'tervis'. Illatiivis esineb lõpp -Ze ja puudub tüvekonsonantide gemineerumine, näit. külaZe, veDē, koGū.

L ä ä n e m u r r e . Kõneldakse Lääne-Eesti mandriosas. y > B, näit. keBä, kiBī. Ühendi hj puhul on epenteetilise palatalisatsiooni tulemusena tekkinud h ette e, näit. laehä 'lahja', kaehü 'kahju', oehad 'ohjad'. Tugevaastmeline inessiiv, milles a on muutunud e-ks, näit. linnea, jalGes. Nõrgaastmeline de-mitmus jal-tüüpi sõnadest, näit. jalaDe, lauwaDel. Mitmed läänemurde jooned on ühised saarte murdega, nagu konsonantühendi puudumine sõna algul (räv, linBid), y kadu labiaalvokaali kõrval (ok, ē, sui).

K e s k m u r d e levikualaks on see osa Põhja-Eestist, kus ei kõnelda lääne-, ida- ega rannikumurret. Peamiselt põhjaeesti keskmurde alusel on kujunenud eesti kirjakeel. Selle murde joontest, mis ei ole pääsenud kirjakeelde, mainigem järgmisi. Pikad vokaalid on diftongeerunud, näit. moà, veart, tuõma, meek, nüiD. Kolme konsonandi ühendist langeb nõrgas astmes klusiil välja, näit. seits : seisi. Ainsuse partitiivis esineb -D sõnades nagu raskeD, maZinaD. Kasutatakse a-lõpulist mitmuse partitiivi, näit. koõta, verkka. Ainult Harjumaal tuntud arhailiseks nähtuseks on hr sõnades ohr 'oder', kehratta 'kedrata'.

I d a m u r r e. On levinud peamiselt Peipsi looderanniku piirkonnas. D säilib ootuspärase nõrga astme positsioonides, näit. paDàs 'pajas', kuDùn 'koon'. Paljudel juhtudel o > e, näit. etäe, eskan, ejä. tta-tunnusega infinitiiv, näit. kiõjuttata, parandatta. Translatiiv on st-lõpuline, näit. sürest mehest. Kitsamal alal, nimelt Kodavere ümbruses on tuntud nähtused nagu st > ss, näit. muõ, kirõadD; ht > st, näit. reõt aõtma 'reht ahtma'; eitusverb pöördub nii olevikus kui ka minevikus (3.4.5.). o > e ja st > ss on ilmsed vadjapärased jooned, mis ühtlasi esinevad kirde-eesti rannikumurde alale kuuluvates Jõhvi ja Lüganuse kihelkondadeski. Teiselt poolt leidub idamurdes mitmeid lõunaeesti murretega ühiseid jooni, näiteks võib seal esineda n-lõpuline inessiiv (meitsän 'metsas') nagu Tartu murdeski. Tarvitatakse i-mitmust, kuid see on omane nii lõunaeesti murretele kui ka rannikumurdele.

R a n n i k u m u r d e levikualaks on Soome lahe rannik Tallinnast ida pool. Sellel murdel on rohkesti kõigist teistest eesti murretest erinevaid jooni. Puudub sisekadu, sõnuti ka lõpukadu, näit. kandama, raudane, metsa (nom.), orava. Puudub vältevaheldus, näit. must : mustaD (kirjakeelses häälduses must : muõtaD). Võivad esineda vokaalidevahelised helitud fortisklusiilid teiste murrete nõrkade B, D, G asemel, näit. tupa, soõta 'sõõda' suka 'suga'. Geminaatklusiil vaheldub nõrgas astmes üksikkklusiiliga või püsib vaheldumatuna, näit. ottama 'võtma' : otan ~ ottan 'võtan'. Esineb astmevaheldustüüp ng : nn, näit. lang 'lõng' : lanõnaD. Silbilõpuline l-ile või r-ile eelnev k on muutunud u-ke, näit. kaul 'kael', nauraB 'naerab'. Ainsuse illatiivis võib esineda lõpp -je, näit. külaje 'külasse'. Esineb essiiv, näit. nuorena, poiganna. Mitmuse genitiiv sisaldab i-tunnust, näit. lehmide, vanude 'vanade', tütterije, iri 'hiirte', atro 'atrade'. nud-partitsiibil on mitmuses lõpp -neD, näit. kukkuneD. Tingiva kõneviisi tunnuseks on -isi- või -iksi-, näit. olisin ~ oliksiin. Impersonaali olevikus puudub tunnus -kae, näit. teha 'tehakse', antta 'antakse'.

Enamik rannikumurde iseärasusi on ühised soome keelega. Kahtlemata on rannaeestlastel ammust aega olnud rohkesti kokkupuuteid teisel pool Soome lahte elavate

(1.4.6)

hõimlastega, kuid ainult eel viisil on raake seletada nii suure hulga nähtuste olemasolu, mis ulatuvad sügavale keele süsteemi. Silmas pidades sise- ja lõpukadu (nende puudumiseaega rannikumurdes on seotud ka vältevahelduse puudumise), mis üldiselt oli eesti keeles alanud 13. sajandil, tuleb arvata, et hiljemalt käesoleva aastatuhande esimesest poolst alates toimus selle murde areng pikemat aega suurel määral isoleeritult muudest eesti murretest. Peale aelle on tõenäoline, et rannikumurret kõneleva rahvastiku kujunemisel on osalenud mingid põhjaeestlastest erinevad etnilised elemendid, olgu nad mujalt sisse rännanud või kohaliku põlisaastuse jäänused. Näib, et on õigustatud vaadelda kirderannikumurret kolmanda iseseisva grupeerina kõrvuti põhjaeesti ja lõunaeesti murderühmaga, kuigi rannikumurde kujunemine võib-olla ei ulatu nii kaugemale minevikku kui mõnede põhja- ja lõunaeesti murrete vaheliste erinevuste tsks.

A. SAARESTE, ENA I, II; A. SAARESTE, VEMA; A. KASK - EREA, 24 - 40; S. TANNING, MM, 15 - 53; A. RAUN, A. SAARESTE, IEL, 81 - 113; M. MUST, Keskmurde tekstid, Tallinn 1965, 13 - 32; H. KEEM, Tartu murdetekadid, Tallinn 1970, 11 - 47; H. KEEM - KK 1973, 605 - 611.

1.4.7. LIIVI KEEL

Kuramaa liivi keel jaguneb ida- ja läänemurrakuks, mille vahelised erinevused on vähesed. Idamurraku esimese silbi e-le vastab läänemurrakus i < ü, näit. lvI veza 'võsa', elma 'hõlm', lvLä viza (van. vüza), ilma (van. ülma). Idamurraku diftongile ei vastab läänemurrakus ui, näit. lvI veib 'võib', veidaG 'või', lvLä vuiB, vuiduG. Pikk a on idamurrakus kõrgenenud ja õ sarnaseks muutunud, läänemurrakus ainult nõrgalt labialiseerunud, näit. lvI mõ ~ mõ 'maa', sõB ~ sõB 'saab', lvLä mõ, sõB. Algupärane silbilõpuline helilisele konsonandile eelnenud klusiil on idamurrakus gemineerunud juhtudel nagu ka'gõl (< *kagela < *kakla) 'kael', a'ddõrZ 'ader' - lvLä ka'gõl(Z), a'drõZ.

Riia lahe idarannikul räägitud liivi keele kohta, mis hääbus juba möödunud sajandil, on olemas A. J. Sjögreni vähesed ebatäpses kirjaviisis märkmed Salatsi murrakust. Üldiselt on ka Salatsi murrakule omane astmevahelduse puudumine. Siiski on Salatsist registreeritud ka vorme, mida uurijad on kas tõlgitsenud tõenditena astmevahelduse olemasolu kohta (P. Ariste) või seletanud eesti keele mõjuga, isegi keelejuhtide halva keeleoakusega (L. Kettunen). Nimelt esineb nasaali ja liikvida järel klusiili assimileerumist nii algselt lahtises kui ka kinnises silbis, näit. linn 'lind', pl. linud (Kuramaal lind : linduD), tulla 'tulla', jalin 'jalgsi'.

(1.4.7)

AetmevaheIduskeelte nõrgaastmelise p vasteks on Salatsi murrakus üldiselt nagu Kuramaalgi b, kuid impersonaali oleviku partitsiibis -u: müda 'müüdav', lüpsta 'lüpstav'. Esineb silbilõpulise klusiili vokaliseerumise juhtumeid, nagu kära 'kaer', päla 'pael', jäle ~ jēlin 'eile'. Daativi asemel tarvitatakse adessiivi, näit. tuominnel väta 'too mulle vett', mill on 'mul on'. Komitatiiv on k-lõpuline, translatiiv aga ks-lõpuline, näit. lapsk 'lapsega', lapseks 'lapseks'.

A. J. SJÖGREH, F. J. WIEDEMANN, LG; P. ARISTE - TIJA IV, 254 - 307; L. KETTUHEH, SILP, 158 - 202; E. VÄÄRI - Jaz. nar., 153.

1.5. KIRJAKEELTE AREHGUST

1.5.1. SOOME KIRJAKEEL

Soome kirjakeele algus on seotud Mikael Agricola nimega, kes koostas soomekeelse aabitsa (1543) ja tõlkis Uue Testamendi (1548). On tõenäoline, et juba enne teda olid mingil määral hakanud kujunema kirikuteenistuses tarvitataivate soomekeelsete tekstide kirjutamise traditsioonid, kuid ühtki Agricolast vanemat teksti ei ole säilinud. Agricola töödega samaaegne on nn. Westhi tekst. 16. ja 17. sajandil tegelesid soome kirjakeele arendamisega ka kirikulaulude loojad Jaakko Finne ja Maskun Hemminki, edasi Eerik Sorolainen, kes kirjutas kahes köites ilmunud jutlusteramatu (1621 ja 1625), seaduste tõlkijad Herra Martti, Ljungo Tuomaanpoika ja Abram Kollanius. Suureks saavutuseks oli 1642. a. ilmunud piibel, mille redigeerimisel on peamised teened Henrik Hoffmanil. Piibli uue väljaanne ilmus 1685. a. ja selle keeleliseks toimetajaks oli Henrik Plorinus, kes on avaldanud ka esimese soome vanasõnade kogu (1702). Esimene soome keele grammatika oli E. Petraeuse ladinakeelne ja ladina eeskujul koostatud grammatika (1649).

Et vana soome kirjakeele viljelejad tegutsesid peamiselt Edela-Soomes ja selle ala keskus Turu linn oli ühtlasi kogu Soome administratiivseks ja kiriklikuks keskuks, on arusaadav, et kirjakeel põhines esmajoones soome keele edelamurretel, kuigi ka muud murded, eriti Häme murded ei jätnud oma mõju avaldamata.

16. - 17. sajandi kirjakeeles leidub rohkesti arhailisi jooni, mis on olulised keeleajaloo seisukohalt. k ja t nõrgaastmelisi vasteid märgiti gh ja dh abil, arvatavasti hääldati neid kui hellilisi ç ja ō. Partitiivi lõpp -ta, -tä oli säilinud kaasrõhulise silbi järel, näit. jumalata 'jumalat'. Teatavatel juhtudel esines impersonaali lühem (ühekordse t-ga) tunnus praeguse pikema (tt-le tagasiviidava) tun-

(1.5.1)

nuse asemel, näit. laskian (< *lasketahan) 'lastakse', tänapäeval laaketaan. Oleviku ainsuse 3. isiku lõpus esines -u, -y, näit. ottau 'võtab', pitäy 'peab'. Mineviku mitmuse 3. isiku lõpus ei esinenud y-elementi, näit. keskustelit 'nad vestlesid'. Mõnedes sufiksites oli praeguse s-i asemel tz, näit. iocahitzelle 'igaühele', rangaitze 'karistab'. Vokaalidevaheline h oli sageli säilinud: honehesen 'hoonesse, tupp', tarpehet 'tarbed'. Üksikjuhtudel oli h säilinud sõna lõpus ja partitiivi lõpu ees, näit. pereh 'pere', terwehtä 'tervet'. Allatiiv oli osalt n-lõpuline, näit. maallen 'maale'. Esinesid oi-, öi- ja ei-lõpulised noomenid, näit. enoi 'onu', pöhköi 'rumal', äitei 'ema'. Diftong oli säilinud ka verbisufiksias *-aita-, *-äitä-, näit. awaita 'avada', leueitä 'puhata'. Konsonanttüvelisi vorme esines rohkem kui tänapäeval, näit. miesnä 'mehena'.

1733. a. avaldas B. Vhael grammatika, kus oli juba vabanetud ladina keele raamidest. 1745. a. ilmus D. Jusleniuse koostatud sõnaraamat. Esimene trükitud soomekeelne seadustekogu ilmus 1759. a. A. Lizelius andis välja esimest soomekeelset ajalehte. Ch. Ganander koostas väga ulatusliku soome keele sõnaraamatu, mille käsikiri valmis 1787. a., kuid jäi avaldamata; kogutud materjal kasutati hiljem ära K. Renvalli sõnaraamatus.

19. sajandil elavnes soome kirjakeele areng märgatavalt seoses rahvusliku liikumisega ja soomekeelsete haritlaste arvu suurenemisega. Kerkis teravalt päevakorrale ka kirjakeele murdelise aluse küsimus. Kui seni oli kirjakeel vaieldamatult tuginenud läänemurretele, siis nüüd nõuti ka idapoolsetes murretes peituvate rikkuste toomist kirjakeelde. Niisugusel seisukohal olid mitmed 19. sajandi esimese poole väljapaistvad kirjamehed, nagu J. Juteini, R. Becker (avaldas 1824. a. grammatika) jt. Konservatiivsemal, seniseid kirjakeele traditsioone soosival seisukohal oli K. Renvall, sõnaraamatu (1826) ja grammatika (1840) autor. Idamurrete mõju suurenemist soodustas huvi rahvaluule vaetu, mis oli paremini säilinud Ida-Soomes ja Karjalas, eriti aga eepose "Kalevala" ilmumine (lõplikus redaktsioonis 1849). Soome kirjakeele eõnavara kujunemisel oli olulise tähtsusega E. Lönnroti kapitaalne soome-rootei sõnaraamat (Suomalais-ruotsalainen sanakirja, 1866 - 1880). Kirjanikest, kes oma ilukirjandusliku loominguga on kaasa aidanud soome keele rikastamisele, tuleb eriti esile tõsta A. Kivi. Suuri teeneid on ka keeleteadlasel ja luuletajal A. Ahlqvistil.

Uuema aja keelemeestest, kes on tegelnud soome kirjakeele arendamise ja normeerimise küsimustega, olgu mainitud E. N. Setälä, E. A. Tunkelo, E. A. Saarimaa, L. Hakulinen, M. Airila, A. Penttilä, M. Sadeniemi, O. Ikola. Tänapäeva soome kirjakeele sõnavara suurim trükitud kogu on "Nyky-suomen sanakirja" (1951 - 1961, pea-

(1.5.1)

toimetaja M. Sadeniemi), mahukaim grammatika on A. Penttilä "Suomen kielioppi" (1957).

M. RAPOLA, Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I, Helsinki 1965; M. RAPOLA, Vanha kirjasuomi, Helsinki 1962 (Tietolipas 1).

1.5.2. EESTI KIRJAKEEL

Besti keele vanimateks kirjalikeks allikateks on 13. sajandist pärinevad Läti Henriku kroonika ja "Liber Census Daniae". Esimeses leidub mõni eestikeelne sõna ja lausekatkend, mõlemas aga rohkesti koha- ja isikunimesid. Vanimad säilinud eestikeelsed terviklikud tekstid pärinevad 16. sajandist. Peale käsikirjade on nende hulgas esimene osaliselt säilinud trükitud raamat - 1535. a. Wittenbergis ilmunud S. Wanratti kirjutatud ja J. Koelli poolt eesti keelde tõlgitud katekismus. On kindlaid andmeid, et üks eestikeelset teksti sisaldav kiriklik raamat ilmus juba 1525. a., kuid see nagu muudki võimalikud 16. sajandi eestikeelsed trükised pole säilinud. 17. sajandi algusest on pärit G. Mülleri eestikeelsete jutluste käsikiri. Mitme eestikeelse raamatu autoriks on H. Stahl, kee avaldas ka esimese eesti keele grammatika ühes sõnastikuga (1637). Järgmise grammatika autoriks oli H. Göseken (1660). Kõik nimetatud teosed põhinesid põhjaseesti murretel. Kuid samal ajal arenes ka lõunaeestimurdeline kirjakeel, milles ilmusid katoliiklik kirikukäsiraamat "Agenda Parva" (1622), J. Rossihniuse katekismus (1632), J. Gutsblaffi grammatika (1648), A. Virginiuse tõlgitud "Wastne Testament" (1686).

16. - 17. sajandi eestikeelne kirjandus oli kirjutatud sakslaste poolt, kes valdasid eesti keelt puudulikult, ja see oli määratud mitte eestlastele, vaid sakslastest pastoritele, kes kirikuteenistuses olid sunnitud kasutama eesti keelt. See kirjakeel oli rahvakeelest väga kaugel; eesti keele iseloomulikke jooni, näiteks astmevaheldust, lihtsalt ignoreeriti, eesti keele grammatika suruti ladina ja saksa keele raamidesse ega mõistetud sedagi, et eesti keeles on rohkem käändeid kui ladina keeles. Ortograafia põhines alam- või ülemsaksa keelel ja oli väga ebajärjekindel. Siiski kajastuvad selliseski kirjakeeles mõned tolle aja rahvakeeles esinenud keeleajalooliselt olulised arhailised jooned: genitiivi lõpp -n on kohati säilinud, komitatiivi asemel esineb postpositsioon kaas, leidub possessiivsufiksitate kasutamise rudimente (synu tachmas 'sinu tahtmine'), imperatiivi mitmuse 2. ja 3. isiku lõpus esineb t (moistket 'mõistke', antkuth 'andku', vrd. sm antakoot), eitusverb pöördub (emme wõi 'me ei või').

17. sajandi lõpul algab uus periood, mida tähistavad B. G. Forseliuse ja J.

(1.5.2)

Hornungi taotlused lähendada kirjakeelt rahvakeelele ja parandada kirjaviisi. 1693. a. ilmunud Hornungi grammatikas on fikseeritud hiljem vana kirjaviisi nime all tuntud ortograafia, mis püsis 19. sajandi teise pooleni. Loobuti eesti keele seisukohalt ülearuste tähtede (c, f, x, z, y) kasutamisest. Pikki vokaale hakati nüüd märkima kinnises silbis kahekordse tähega, lahtises silbis ühekordselt (näit. kool, aga koliramät), kuna vokaali lühiduse märkimiseks kirjutati järgnev üksikkonsonant kahekordselt (kanna 'kana').

18. sajandil ilmunud olulisemateks raamatuteks olid põhjaeestimurdeline "Uus Testament" (1715), mis oli tõlgitud juba eelmisel sajandil Hornungi ja Virginiuse poolt, A. Thor Helle grammatika sõnastikuga (1732) ja sama autori tõlgitud piibel (1739), A. W. Hupeli grammatika ja sõnastik (1780), mis käsitles nii põhja- kui ka lõunamurdeid. Sajandi lõpul hakkas ilmuma ka mitteusulisi õpetliku sisuga raamatuid maarahvale, mille autoriteks olid F. Arvelius ja F. W. Willmann.

19. sajandi esimesel poolel hakkasid raamatuid kirjutama eesti keelt emakeeleks oskavad autorid, nagu O. W. Masing, Suve Jaan ehk J. Sommer, F. R. Faehlmann. O. W. Masing andis välja ajalehte "Marahwa Näddala-Leht"; ta võttis esimesena kasutusele tähe õ. Huvi tõusu eesti keele vastu näitas J. H. Rosenplänteri toimetatud perioodilise väljaande "Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache" ilmumine (1813 - 1832). E. Ahrens koostas senistest tunduvalt põhjalikuma eesti keele grammatika (1843, 1853). Kindlustus lõplikult põhjaeesti murrete positsioon kujuneva rahvusliku kirjakeele alusena.

19. sajandi teine pool oli tähtis etapp teel ühtse kirjakeele poole. Selle perioodi väljapaistvatest kirjanikkudest ja kirjakeele arendajatest olgu mainitud Fr. R. Kreutzwald, J. V. Jannsen, C. R. Jakobson, L. Koidula, M. Veske, J. Hurt, K. A. Hermann. Kirjakeele rikastamise ühe allikana on tähtsust järgnevategi aegade jaoks F. J. Wiedemanni kapitaalsetel töödel - eesti-saksa sõnaraamatul (Ehstnisch-deutsches Wörterbuch, 1869) ja deskriptiivsel eesti keele grammatikal (Grammatik der ehstnischen Sprache, 1875). Tänu eriti Kreutzwaldi toetusele pääses kehtima uus, soome keele eeskujul põhinev kirjaviis, mis üldjoontes on tarvitusel praegugi. Vaatamata võrdlemisi intensiivsele tegevusele keele normeerimise alal jäi kirjakeel veel sajandi lõpulgi ebaühtlaseks, eri autoritel ilmsid kodumurdest olevad iseärasused.

Hoopis rohkem tulemusi saavutati kirjakeele ühtlustamise alal käesoleva sajandi esimestel aastakümnetel. Sel perioodil võitles omavahel kaks keele arendamise peasuunda, millest ühe juhiks oli J. V. Veski, teist suunda esindas J. Aavik. Veski tegevuse põhiideeks oli keelekorraldus - keele ühtlustamine ja normeerimine,

(1.5.2)

lähitudes süsteemipärasuse ja otstarbekohasuse põhimõtetest. Keele rikastamisel toetus ta rahvakeelele, tuues kirjakeelde murdesõnu ja luues tuletisi rahvakeeles esinevate sufiksrite abil. Veski osavõtul koostati normatiivsed sõnaraamatud "Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat" (1918) ja kolmeköiteline "Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat" (1925-1937, viimase köite lõpetas E. Muuk), koostöös eriteadlastega arendas ta paljude teadusalade terminoloogiat. Aaviku eesmärgiks oli keele radikaalne uuendamine, lähitudes küllaltki subjektiivsetest esteetilisest kaalutlustest. Sõnavara rikastamiseks kasutas ta mitte ainult murdesõnu, vaid ka massilist laenamist soome keelest ja uute sõnatüvede kunstlikku loomist. 30-ndate aastate lõpuks suurel määral stabiliseerunud kirjakeel sisaldas keelekorraldusliku suuna saavutuste kõrval ka rohkesti Aavikult lähtunud elemente (tehissõnad, nagu relv, laup, veenma; i-mitmus, lühemad mitmuse partitiivi vormid, i-superlatiiv).

Nõukogude perioodil (alates 1940. a.) on jätkunud eesti kirjakeele arenemine ja ühtlustumine. Normeerimise alal on rohkem kui varasematel perioodidel rõhutatud keele rahvapärasuse põhimõtet. See ilmneb õigekeelsussõnaraamatutes - "Väike õigekeelsuse sõnaraamat" (1953) ja "Õigekeelsuse sõnaraamat" (1960, toimetanud E. Nurm, E. Ralet, M. Kindlam). Märgatavalt on rikastunud sõnavara. Selle põhjuseks on olnud nii nõukogude korruga seotud uute mõistete esilekerkimine kui ka teaduse ja tehnika kiire areng. Uute sõnade loomisel on kasutatud sõnade liitmist (sageli on tegemist tõlkelaenudega, nagu täitevkomitee, pooljuht), tuletamist sufiksrite abil (eesrindlane, teenistuja), rahvusvaheliste sõnade laenamist (laser), harvemini laenamist vene keelest (sovhoos, sputnik). Viimastel aastatel on taaselustunud ka tehissõnade loomine (raal = elektronarvuti).

A. KASK, Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles, Tallinn 1958; E. AHVEN, Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900 - 1917, Tallinn 1958 (KKIU IV); A. KASK, Eesti kirjakeele ajaloo I, II, Tartu 1970; J. MÄGISTE, Vanhan kirjaviiron kysymyksiä, Helsinki 1970 (Tietolipas 64); Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule, Tallinn 1971; Centum, Tallinn 1974 (Emakeele Seltsi toimetised 9).

1.5.3. MUUD KIRJAKEELED

Ülejäänud läänemeresoome keeli ei kasutata tänapäeval kirjakeelena. Kuid varem on ka karjala, vepsa, isuri ja liivi keeles kirjandust avaldatud ja teatud perioodidel on sihikindlalt püütud neid kirjakeeli arendada.

1.5.3.1. K a r j a l a k i r j a k e e l. Vanimaks karjala keele mälestiseks on kasetohule kirjutatud mõnerealine tekst, mis kujutab endast katkendit

(1.5.3.1)

pikeelotauat ja on pärit 13. sajandist.

Kuulduste järgi tõlgiti juba 16. sajandil vaimuliku sisuga tekete karjala keelde, kuid need tekstid pole säilinud. 17. - 18. sajandist on pärit kaks käsikirjalist sõnaloendit. Esimene trükitud karjalakeelsete sõnade kogu avaldati P. S. Pallase sõnaraamatus (1786 - 1789), kus on 285 venekeelse sõna vasted päriskarjala ja Aunuse murdes.

Esimesed karjalakeelsed raamatud kuuluvad 19. sajandisse. 1804. a. ilmus mõnede palvete ja katekismuse tõlge päriskarjala murdesse ning teine samasisuline raamatuke Aunuse murdes. Weis väljaannetes tarvitati kirikuslaavi tähestikku. 1820. a. ilmus Peterburis Matteuse evangeelium Tveri (praeguse Kalinini oblasti) murdes, kusjuures tarvitati vene tähestikku, täiendatuna mõnede lisamärkidega: $\underline{r} = \underline{g}$ ($\underline{r} = \underline{h}$), $\underline{\ddot{o}}$, $\underline{\ddot{a}} = \underline{\ddot{a}}$, $\underline{\ddot{o}} = \underline{\ddot{u}}$. Õigeusu kiriku initsiatiivil ilmus 19. sajandil ja 20. sajandi algul veel terve rida usulise sisuga karjalakeelseid raamatuid. Muust kirjandusest võib nimetada paari aabitsat, mis ilmusid 1887. a. Tveris ja 1894. a. Arhangelskis. Olo- netsi kubermangus (praegune Karjala ANSV lõunaosa) töötavate õpetajate jaoks olid mõeldud kaks väikest sõnastikku: M. D. Georgijevski koostatud lüüdimurdeline (1908) ja V. Korolevi aunusemurdeline (1913) sõnastik.

Pärast Oktoobrirevolutsiooni sai Karjala ANSV karjalaste jaoks kirjakeeleks ja kooliõpetuse keeleks kas soome või vene keel, kusjuures viimane tuli järkjärgult ikka enam esikohale. Kalinini oblasti karjalaste jaoks aga loodi karjala kirjakeel. Töötati välja tähestik, kus $\underline{\ddot{a}}$, $\underline{\ddot{g}}$, $\underline{\ddot{z}}$, $\underline{\ddot{d}}$ märkimiseks kasutati vastavalt tähti \underline{s} , \underline{c} , \underline{z} , \underline{d} ; ilma punktita \underline{j} -i abil märgiti silbilõpulise konsonandi palatalisatsiooni ja \underline{b} tähistas \underline{j} -d. Kirjakeele aluseks oli Tolmatšev murrak. A. 1931 - 1937 ilmus selles kirjakeeles üle 50 raamatu, peamiselt kooliõpikud, mille koostajateks olid A. A. Beljakov, P. G. Gribkov, V. I. Ivanov, V. A. Miloradova, K. P. Smirnova jt. Alates 1931. a. ilmus Lihhoslavlis nädalaleht "Kolhozoin puoleh", 1935. a-st "Karjalan Tozi" nime all.

1938. - 1939. a. püüti nii Karjala ANSV-s kui ka Kalinini oblastis juurutada ühtset karjala kirjakeelt, mis kasutas vene graafikat. Selle kirjakeele alused töötas välja D. V. Bubrich oma töös "Граматика карельского языка" (Петрозаводск, 1937). Uus kirjakeel oli kombineeritud mitme murde - nii päriskarjala kui ka Aunuse elementidest. Koostati hulk kooliõpikuid (autoriteks olid N. A. Anissimov, A. E. Rigojev, M. E. Sergejev, V. P. Pokin, A. P. Barantseva, F. I. Judina jt.). Üldse ilmus selles kirjakeeles ligi 200 raamatut, ilmus ka karjalakeelne ajakiri "Карелия". Ilmselt jõudis see kirjandus väga vähe levida; kooliõpetuse üleviimist ühtsele karjala keelele oli vaevalt alustatud, kui seoses Karjala-Soome liiduvabariigi moodus-

(1.5.3.1)

tamisega 1940. a. otsuetati tarvitada teise kirjakeelena vabariigia uuesti eome keelt. 1939. a. kadus karjala kirjakeele tarvitamine Kalinini oblastis, eest enamus karjalastest oli üle läinud vene keelele.

E. LESKINEN - SF III, 139 - 189; J. S. JELISEJEV - Vir. 1966, 296 - 303; A. P. BARABTSEV - FFJa 1967, 89 - 104.

1.5.3.2. V e p s a k i r j a k e e l funktsioneeris a. 1932 - 1937. Selle kirjaviis oli sarnane Kalinini oblastis tarvitatud ladinatähestikulise karjala kirjakeele omaga. Vepsa kirjakeele loomist organiseerisid NSVL Teaduste Akadeemia Keele ja Mõtlemise Instituut ja Leningradi oblasti Täitevkomitee vähemusrühvuste osakonna juures moodustatud uue tähestiku komitee. Kirjakeele aluseks võeti keskmurre, esmajoones selle läänepoolsed murrakud, kuid mõningal määral arvestati ka lõunamurret. Vepsa keeles ilmus ligi 30 algkooliõpikut. Nende koostamisega või tõlkimisega tegelesid M. M. Hämäläinen, F. A. Andrejev, N. I. Bogdanov, M. G. Loginov, V. M. Romanov, A. M. Mihkijev jt. Ilmus väike vepsa kirjakeele sõnaraamat (M. M. Hämäläinen i F. A. Andrejev, Vepsa-venähine vajehnik, Moakv - Leningrad 1936), mis sisaldab üle 3000 sõna, sealhulgas ka autorite loodud termineid. Tegutses 57 vepsa-keelset algkooli 3328 õpilasega.

M. MULLONEN - FFJa, 1967, 105 - 109.

1.5.3.3. I s u r i k i r j a k e e l eksisteeris samal ajavahemikul kui vepsa kirjakeel. Ka kirjaviis oli samasugune nagu vepsa ja Kalinini karjala kirja-keelele. Isuri kirjakeele loojana ja isuri murrete uurijana sel perioodil tuleb esile tõsta Leningradi ülikooli soome-ugri filoloogia kateedri dotsenti V. I. Junust. Esimesed isurikeelsed raamatud olid Soikola murdel põhinevas keeles. Kuid koolipraktikas selgus, et see kirjakeel oli raskesti mõistetav teise peamise murde - Alam-Luuga murde kõnelejatele (ülejäanud murdeid kõnelevad isurid olid juba sel ajal täielikult kakskeelsed, nii et isurikeelne kooliõpetus polnud nende jaoks praktiliselt vajalik). Seetõttu loodi uus kirjakeele variant, milles püüti ühenda-da kahe murde jooni. Kirjakeele normid esitas Junus oma grammatikas (Ižoran keelen grammatikka. Morfologia. Opettajaa vart, Moskova - Leningrad 1936). Leningradi Saltõkov-Šteedrini nimelises Riiklikus Avalikus Raamatukogus on säilinud 25 erinevat isurikeelset raamatut. Nende autoriteks või tõlkijateks olid V. I. Junus, N. A. Iljin, D. I. Jefimov jt.

I. A. SELITSKAJA - SFU I, 302 - 305.

1.5.3.4. Esimesed l i i v i k e e l s e d raamatud ilmusid 1863. a., need olid Matteuse evangeelium ida- ja läänemurrakus. Tõlkijad olid liivlased, õpetajad

(1.5.3.4)

W. Polman ja J. Prinz, redigeeris F. J. Wiedemann.

A. 1920 - 1939 ilmus mitukümmend liivikeelset raamatut, mille väljaandjateks olid peamiselt Eesti või Soome teaduslikud ja kiriklikud organisatsioonid, ka Riias tegutsenud liivlaste sõprade selts. Nende väljaannete hulgas oli koolilugemikke, kalendreid, lauluraamatuid. Ilmus ka ajakiri "Liivi". Liivi autoritest olgu mainitud K. Stalte, P. Damberg, L. Rudzīt.

E. VÄÄRI - TRÜT 259, 293 - 301; E. VÄÄRI - FUF XXXIX, 139 - 148.

1.6. L Ä Ä N E M E R E S O O M E K E E L T E U U R I M I S E A J A L O O S T

1.6.1. UURIMISTÖÖ ENNE 20. SAJANDIT

Seoses kirjakeelte ajaloo käsitlemisega oli juba juttu varasematest soome ja eesti keele grammatikatest ning sõnaraamatutest (1.5.1, 1.5.2). Mis puutub läänemeresoome keelte võrdlevasse uurimisse, siis selle algeid võib märgata juba 17. sajandil, millal soomlane M. O. Wexionius käsitles soome, eesti ja lapi keele sugulust, tõestades seda nii sõnavara kui ka grammatilise ehituse sarnasuse alusel.

18. sajandil harrastati Venemaal keelte võrdlemist, mille tuntuimaks avalduks oli P. S. Pallase sõnaraamat (1786 - 1789); see sisaldab 285 venekeelse sõna vasteid paljudes keeltes, ka eesti, karjala, aunuse ja "tšuudi" keeles - viimases rubriigis leidub segamini vadja, isuri ja Ingeri soome murrete sõnu. On säilinud veel kolm mainitud sõnaraamatu jaoks kogutud käsikirjalist sõnaloendit, nimelt kaks vadjakeelset ja üks isurikeelne, mida on sõnaraamatus ainult osaliselt kasutatud. 18. sajandisse kuuluvad ka samalaadsed eesti-, vadja-, isuri- ja soomekeelsed sõnaloendid, mille koostajaks oli P. Tumanski (avaldatud raamatus: E. Öpik, Vadjalas- test ja isuritest XVIII saj. lõpul, Tallinn 1970).

Soomes tegutses 18. sajandil mitmekülgne teadlane H. G. Porthan, kellel oli juba üldjoontes õige kujutus soome-ugri keelkonnast; tähelepanu väärrib tema uurimus muistsete soomlaste kultuuritasemest soome keele sõnavara andmetel.

Läänemeresoome keelte pidev süstemaatiline uurimine algas siiski alles 19. sajandil. Hoolimata huvi tõusust soome, eesti ja teistegi sugulaskeelte vastu nii Soomes kui ka Eestis puudusid seal esialgu tingimused professionaalsete fennougristide tööks. Vastavad majanduslikud võimalused lõi aga mitmele Soomest või Eestist pärinevale uurijale Peterburi Teaduste Akadeemia, Esimeseks soome-ugri keelte alal

(1.6.1)

töötavaks korraliseks akadeemikuks sai 1844. a. soomlane A. J. Sjögren. Ta tõi teaduse vaatevälja vepselased, näidates, et nad on vene kroonikates mainitud vessi hõimu järglased. Ta kirjeldas Ingerimaa elanikkonna etnilist koostist. Eriti põhjalikult uuris Sjögren liivi keelt. Tema kogutud on ainsad meile tuntud andmed Riia lahe idarannikul kõneldud liivi keele kohta, kuna teised uurijad on kogunud materjali ainult Kuramaal. Oma töid liivi keele kohta ei jõudnud aga Sjögren ise avaldada.

Sjögreni järglaseks akadeemiku kohal sai F. J. Wiedemann, kes juba Tallinnas gümnaasiumiõpetajana töötades oli kirjutanud teaduslikke töid mitmest soome-ugri keelest. Pärast Sjögreni surma jäi Wiedemanni ülesandeks tema liivi ainestiku avaldamine. Wiedemann käis ka ise Kuramaal liivi keelt uurimas ja täiendanud Sjögreni käsikirju enda kogutud materjaliga, avaldas 1861. a. teosed "Joh. Andreas Sjögren's livische Grammatik nebst Sprachproben" ja "Joh. Andreas Sjögren's livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch". Pärast paljusid uurimisreise mööda Eestimaa kõiki osi kirjutas Wiedemann oma kapitaalsed tööd "Ehstnisch-deutsches Wörterbuch" (1869) ja "Grammatik der ehstnischen Sprache" (1875), mis on tänini jäänud kõige rikkalikumateks trükitud allikateks eesti rahvakeele kohta. Läänemeresoome keeltest on Wiedemann uurinud veel vadja keelt. 1871. a. avaldas ta märkmed Lõuna-Lätis elanud kreevinite keele kohta ja näitas, et siin on tegemist vadjalastega, kelle esivanemad 15. sajandil ühe saksa ordurüütlite sõjakäigu ajal vangi võeti ja ümber asustati.

19. sajandi teisel poolel avardusid tunduvalt teadusliku töö võimalused Soomes. 1850. a. loodi Helsingi ülikoolis soome keele ja kirjanduse professor. 1883. a. asutati Helsingis Soome-ugri Selts (Suomalais-ugrilainen Seura), mis hakkas regulaarselt avaldama fennougristilist teaduslikku kirjandust ja organiseerima uurimisreise. Esimeseks soome keele professoriks oli kuulus uurali keelte uurija M. A. Castrén. Tema peatse surma järel asus sellele kohale E. Lönnrot. "Kalevala" looja peamised teened keeleteaduse alal on seotud soome keelega (1.5.1), kuid temale kuulub ka üks esimesi uurimusi vepsa keele kohta (Om det Nord-Tschudiaka språket, 1853). A. Ahlqvisti töödest mainitagu vadja ja vepsa keele grammatikaid (Wotisk grammatik jente språkprof och ordförteckning, 1856; Anteckningar i Nord-tschudiskan, 1859) ja uurimust läänemeresoome keelte kultuursõnadest (De vestfinska språkens kulturord, 1871; saksakeelne väljaanne 1875). A. Genetz kirjutas ülevaated karjala keele päriskarjala ja Aunuse murdest (Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä, 1880; Tutkimus Aunuksen kielestä, 1884) ja uuris esimesena lüüdi murret, mida ta aga pidas vepsa keele murdeks. Silmapaistva foneetikuna näitas ta ennast töös "Versuch einer karelischen Lautlehre" (1877). Palju hinnatavat materjali sisaldab Genetzi uurimus soome keele partiklitest (Suomen partikkelimuodot, 1891). V. Porkka avaldas sisuka

(1.6.1)

ülevaate isuri murretest (Ueber den ingriechen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte, 1885).

Enamik eeni nimetatud uurimustest on deskriptiivset laadi. Esineb küll ka võrdlev-ajaloolise uurimise elemente, eriti Genetzil, kuid noorgrammatikutele omast meetodilist rangust polnud veel saavutatud. Uuemate keeleteaduslike suundade mõju kajastub eestlase M. Veske 1872. a. Leipzigi avaldatud väitekirjas "Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachetammes". Suur tähtsus nii otsesete tulemuste poolest kui ka meetodilise eeskujuna muudegi läänemeresoome keeleteaduse alade jaoks oli taanlase V. Thomseni uurimustel germaani ja balti laenudest läänemeresoome keeltes (Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske, Kjøbenhavn 1869; sama saksa keeles, Halle 1870; Bergringer mellen de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog, Kjøbenhavn 1890). Slaavi laensõnade alal jätkas sama suunda soomlane J. J. Mikkola (Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen, 1894).

Noorgrammatilise uurimissuuna võidulepääs läänemeresoome keeleteaduses on aga eelkõige seotud E. N. Setälä nimega. Setälä üks esimesi tähtsamaid töid käsitles soome-ugri keelte morfoloogiat (Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambildung in der finnisch-ugrischen Sprachen, 1886). Erakordselt suur mõju oli tema töö "Yhteissuomalainen äännehistoria" (1890 - 1891), kus on üksikasjalikult käsitletud kogu läänemeresoome keelterühma häälikulugu konsonantismi osas. Pärast selle teose ilmumist muutus häälikulugu kõige enam viljeldavaks alaks läänemeresoome keeleteaduses. Et paljudest keeltest puudus foneetiliselt küllaldase täpsusega üleskirjutatud materjal, käis Setälä enne oma peatöö kirjutamist uurimisreisidel liivlaste, eestlaste, vadjalaste ja vepslaste juures. Neil uurimisreisidel kogutud vepsa, liivi ja vadja keelenäited avaldati alles pärast tema surma Soome-ugri Seltsi toimetiste sarjas. Setälä loodud on tänini tarvitatava soome-ugri keelte foneetilise transkriptsiooni alused. Mitmed Setälä tööd käsitlevad astmevaheldust, laensõnu, soome-ugri rahvaste esiajalugu.

Eestis jäid uurimistöö võimalused kuni tsaaririigi lõpuni äärmiselt ebasoodsateks. Tartu ülikoolis oli küll eesti keele lektori koht, kuid puudus professor. Mõningal määral tegeles teadusliku tööga 1838. a. asutatud Õpetatud Eesti Selts, kusjuures seltsi keelealase tegevuse tõusuperioodid on tavaliselt seotud võimeka eesti keele lektori olemasoluga ülikoolis. Lektoritest väärivad teadlastena mainimist peamiselt Fr. R. Faehmann, M. Veske, K. A. Hermann ja J. Jõgever. Silmapaistvaim neist oli M. Veske, kes oli õppinud Leipzigi ülikoolis. Oma loenguil käsitles ta mitte ainult eesti keelt, vaid ka sugulaskeeli ja nende ajalugu. Uurimu-

(1.6.1)

ses "Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis" arendas ta edasi oma eespool mainitud väitekirjas avaldatud ideid ja püüdis luua teaduslikku alust eesti keele alles kujuneva ortograafia jaoks. Veske uuris hoolikalt ka eesti murdeid. Hiljem sai Veske Kaasani ülikooli professoriks. Kaasanis kirjutas ta uurimuse slaavlaste ja läänemeresoomlaste keelelistest kokkupuudetest (СЛАВЯНО-ФИНСКИЕ КУЛЬТУРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ПО ДАННЫМ ЯЗЫКА, 1890), mis on esimene põhjalik töö nende küsimuste kohta.

1.6.2. LÄÄNEMERESOOOME KEELETEADUS SOOMES 20. SAJANDIL

Setälä vahetutest järglastest olid eriti viljakad H. Ojansuu, E. A. Tunkelo ja L. Kettunen. Ojansuu peamistest töödest mainitagu soome edelamurrete häälikulugu kahes osas (Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Vokaalioppi, 1901; Konsonantit, 1904), uurimust Agricola keelest (1909), karjala keele häälikulugu (Karjala-aunuksen äännehistoria, 1918) ja uurimust asesõnadest (Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, 1922).

E. A. Tunkelo kõige mahukamateks töödeks on uurimused läänemeresoome algkeele genitiivi funktsioonidest (Alkusuomen genitiivi relatiivisen nimen apugloosana, 1908; Alkusuomen genitiivi absoluuttisen nimen apuglossana, 1919 - 1920) ja rohkem kui 900-leheküljeline vepsa keele häälikulugu (Vepsän kielen äännehistoria, 1946). Tema rohkearvulised muud uurimused käsitlevad refleksiivverbide tunnuseid, noomenisufiksit -hinen, järgsilpide pikka i-d, vepsa keele astmevaheldusetust, isuri murrete kujunemist jm.

L. Kettunen on kirjutanud põhjapaneva tähtsusega töid enamiku läänemeresoome keelte kohta. Tema suurim töö soome keele alalt on keelegeograafiline uurimus "Suomen murteet I - III" (1930 - 1940), mis sisaldab murdeatlase ühes põhjalike kommentaaridega, ülevaate murdealadest ja murdetekste. Eesti keele kohta kirjutas ta Kodavere murde häälikuloo (Lautgeschichtliche Untersuchung über den kodaferischen Dialekt, 1912; Lautgeschichtliche Darstellung über den Vokalismus des kodaferischen Dialekts, 1913) ja kogu eesti keele häälikulugu käsitleva "Eestin kielen äännehistoria" (1929, uus trükk 1962). Liivi keele alalt on Kettunen suurimaks tööks sõnaraamat (Livisches Wörterbuch, 1938). Vädja keele kohta on ta avaldanud häälikuloo (Vatjan kielen äännehistoria, 1930) ja koos L. Postiga tekstikogu. Vepsa keelele on pühendatud "Lõunavepsa häälik-ajalugu" (1922) ja uurimus süntaksist (Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus, 1943). Hoopis vähem on Kettunen tegelnud karjala ja isuri keelega, mida ta nagu mitmed teisedki soome teadlased ei pidanud iseseisvateks keelteks. Kokkuvõtlikuks käsitluseks kogu läänemeresoome keelerühmast (peami-

(1.6.2)

eelt häälikuliste joonte alusel) on "Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet" (1960). Mõnedes olulistest küsimustes astus Kettunen välja sel ajal üldiselt tunnustatud Setälä seisukohtade vastu. Nimelt väitis Kettunen, et astmevaheldus ega vokaalharmonia ei ole pärit läänemeresoome algkeelest.

Ülejäänud soome teadlaste suurematest töödest anname ülevaate uurimisalade kaupa. Kõige rohkem on kirjutatud häälikuloolisi uurimusi. Soome keele häälikuloost annab ülevaate M. Rapola "Suomen kielen äännehistorian luennot" (1966); mitmes uurimuses on sama autor käsitlenud häälikuloo seisukohalt vana soome kirjakeelt. Üksikute soome murrete kohta on avaldanud häälikulugusid M. Airile (1912), J. Laurosela (1913, 1915), N. Ikola (1925, 1931), E. Lindén (1942, 1944), P. Virtaranta (1946, 1957), V. Ruoppila (1955), A. Turunen (1959), H. Leskinen (1963), M. Pääkkönen (1971), A. Räisänen (1972). Karjala keele lüüdi murde häälikuloo on kirjutanud A. Turunen (1946, 1950), isuri keele Soikola murde häälikuloo A. Sovijärvi (1944), liivi keele häälikuloo L. Posti (1942), kellele kuulub ka uurimus läänemeresoome algkeele konsonandimuutustest (From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic, 1953). Häälikuloo üksiküsimustest on ulatuslikumates monograafiates käsitletud järgsilpide i-lõpulisi diftonge (Rapola 1919 - 1920), järgsilpide a-, ä-lõpulisi vokaalühendeid (Rapola 1922), t nõrgaastmelist vastet pearõhulise silbi järel (P. Virtaranta 1958), sõnalõpulisi k-d (T. Ikonen 1964 - 1965). Uuemates häälikuloolistee töödes ilmneb fonoloogiline lähenemisviis. On ilmunud ka fonoloogiat ja morfofonoloogiat käsitlevaid sünkroonilisi uurimusi (K. Wiik 1967).

Hoopis vähem on soome teadlased uurinud morfoloogiat. Suhteliselt suuremates töödes on käsitletud lõunaeesti murrete isikulõppe (H. Ikola 1932), karjala imperfekti (P. Pulkkinen 1968), läänemeresoome keelte ekstsessiivi (T. Särkkä 1969), oi-, ei-lõpulisi noomeneid Uusimaa murretes (P. Lehtimäki 1972), lääntä-lõpulisi adjektive soome keeles (P. Rintala 1972) ja mitmuse genitiivi soome keeles (H. Pounonen 1974); morfoloogia ja süntaksi piirimaile kuulub H. Leskineni uurimus analüütilisest imperatiivist (1966). 60-ndatel aastatel alustati laialdast ja plaanikindlat morfoloogilise ainetiku kogumist soome murretest.

Süntaksi uurimine, mis häälikulugude õitseajal oli tagaplaanil, on viimastel aastakümnetel elavnenud. O. Ikola on kirjutanud uurimused aegade ja kõneviiside tarvitamisest esimeses soomekeelses piiblis (1949, 1950) ja kaudse kõne väljendamisest soome keeles (1960) ning hulga lühemaid kirjutisi, eriti subjekti tarvitamise alalt. A. Ojajärvi on avaldanud uurimuse mõnede käänete funktsioonidest karjala murretes (1950). Peamiselt mitmuse tarvitamisega seotud süntaktilisi küsimusi soome keeles on käsitlenud G. Karlsson. Läänemeresoome keelte infinitiivide tarvitamisest

(1.6.2)

on kirjutanud uurimuse P. Saukkonen (1965, 1966) ja sidesõnadeta rinnastusest P. Pulkkinen (1966). Metodoloogiliselt uudse käsitluse poolest paistab silma P. Siro koostatud soome keele lauseõpetus (1964).

Leksikoloogia alal tuleb kõigepealt mainida teaduslike sõnaraamatute koostamist. Suurimaks soome kirjakeele sõnaraamatuks on "Nykysuomen sanakirja" (1951 - 1961, peatoimetaja M. Sadeniemi). On ilmunud T. Tuomi toimetatud soome kirjakeele pöörd-sõnastik, koostamisel on sagedussõnaraamat. Aastakümneid kestvateks suurtöödeks on soome murrete sõnaraamatu ja vana kirjakeele sõnaraamatu koostamine. Y. H. Toivoneni, E. Itkoneni ja A. Joki koostatud soome keele etümoloogilisest sõnaraamatust on ilmunud 5 köidet. Teiste läänemeresoome keelte sõnaraamatutest on peale L. Kettunenii liivi sõnaraamatu ilmunud J. Kujola lüüdi murrete sõnaraamat (1944), R. E. Nirvi isuri keele sõnaraamat (1971) ja kaks köidet P. Virtaranta juhtimisel koostatavast karjala keele sõnaraamatust (1968, 1974), mis haarab päriskarjala ja Aunuse murret. Rohkesti uurimusi ajaloolise leksikoloogia ja semantika alalt on avaldanud L. Nakulinen, R. E. Nirvi ja V. Ruoppila. J. Kalima on kirjutanud uurimused läänemeresoome balti ja slaavi laensõnadest (1936, 1952). Uuemaid läti laensõnu liivi keeles on käsitlenud S. Suhonen (1973). Mitmeid töid laensõnade alalt on avaldanud ka E. Nieminen, V. Kiparsky ja I. Vahros.

Peamised Soomes ilmuvad perioodilised väljaanded, mis sisaldavad töid läänemeresoome keeleteaduse alalt, on "Finnisch-ugrische Forschungen" (1901 -), "Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja" (Journal de la Société Finno-ougrienne, 1896 -), "Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia" (Mémoires de la Société Finno-ougrienne, 1890 -), "Suomi" (1841 -), "Studia Fennica" (1933 -), "Virtittäjä" (1883 -), "Sananjalka" (1959 -).

1.6.3. LÄÄNEMERESOOME KEELTE UURIMINE KODANLIKUS EESTIS

Alates 1920-ndatest aastatest on tähtsaks läänemeresoome keelte uurimise keskuseks ka Tartu ülikool. Eesti keele professor A. Saareste avaldas uurimuse "Leksikaalseist vahakordadest eesti murretes" (1924) ja koostas eesti murdeatlase, millest Eestis ilmus kaks vihku (1938, 1941). Läänemeresoome keelte professori J. Mägist suuremateks töödeks Tartus olid Ingerimaal Rosona jõe ääres kõneldavate soome ja isuri murrakute häälikulugu (1925) ja uurimus oi-, ei-deminutiividest läänemeresoome keeltes (1928). Põhjaliku monograafia possessiivsufiksitest kirjutas J. Mark (1925). P. Ariste uuris eesti keele foneetikat, vadja keelt ja eesti-rootsi keelelisi suhteid; tema doktoriväitekirj (1939) käsitles hiiu murde

(1.6.3)

häälikuid. Eesti kirjakeele arendamise küsimustega tegelesid õppejõud J. V. Veski ja J. Aavik (1.5.2). Uurimistööd organiseeris ka 1920. a. asutatud Emakeele Selts. Eriti ulatuslik oli seltsi tegevus murdeainestiku kogumise alal. Vastavad kogud anti hiljem üle Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudile. Selts andis 1922. -1940. a. välja ajakirja "Eesti Keel", mille järglaseks oli 1941. a. esimesel poolal ilmunud "Eesti Keel ja Kirjandus".

1.6.4. LÄÄNEMERESOOOME KEELETEADUSE ARENG NSV LIIDUS

1925. a. loodi L e n i n g r a d i ü l i k o o l i s soome-ugri keelte kateeder, mille juhatajaks sai D. V. Bubrigh. Alguses oli Bubrigh peaaegu ainsaks selle ala spetsialistiks Nõukogudemaal, kuid ta asus energiliselt ette valmistama noorteadlaste kaadrit peamiselt soome-ugri keeli rääkivate rahvaste seast. Oma emakeele uurijaid võrsus muuhulgas ka selliste enne revolutsiooni valdavalt kirjaoskamatute väikerahvaste hulgast nagu karjalased ja vepslased. Nõukogude fennougristide kiireimaks praktiliseks ülesandeks oli kirjakeelte loomine rahvaste jaoks, kellel seni puudusid kindlad oma kirjakeele traditsioonid (1.5.3). Toimus ulatuslik keelelise materjali kogumine. 1930. a. ilmusid J. Lensu kogutud vajakeelsed tekstid (raamatus "Западнофинский сборник"). Seoses isuri kirjakeele loomisega uuris isuri murdeid V. I. Junus, kuid tema materjalid pole säilinud. Bubrighi juhtimisel koguti hulgaliselt materjali karjala murdeatlase jaoks, mis ka koostati, kuid on trükkis ilmunud. Bubrighi suuremateks töödeks läänemeresoome keelte alal on soome keele häälikulugu (1948) ja postuumselt ilmunud soome keele ajalooline morfoloogia (1955). Pärast Bubrighi surma (1949) jäid peamisteks läänemeresoome keelte uurimise keskusteks Nõukogude Liidus Tartu, Tallinn ja Petrozavodsk, kuid ka Leningradis jätkus töö sel alal.

T a r t u R i i k l i k u Ü l i k o o l i eesti keele kateedri esotsas oli sõjajärgsetel aastatel J. V. Veski, kes ühtlasi jätkas oma tegevust eesti kirjakeele arendamise alal. Ta oli (koos A. Kase ja E. Raetiga) tegev "Suure õigekeelsuse sõnaraamatu" (ilmunud 2 vihku 1948 - 1951) koostamisel, arendas terminoloogiat, lahendas jooksvaid õigekeelsuse probleeme ja töötas palju aastaid vene-eesti sõnaraamatu kallal. Järgmine eesti keele kateedri juhataja A. Kask on avaldanud uurimuse uue ja vana kirjaviisi võitlusest 19. sajandil (1958), eesti kirjakeele ajaloo (1970) ja eesti keele häälikuloo (1967). Eesti keele ja soome-ugri keelte kateedri ühise tööna koostatakse eesti kirjakeele deskriptiivset grammatikat, mis on osaliselt ilmunud vihikute kaupa. H. Rätsepa juhtimisel tegutseb kateedri juures generatiivse grammatika grupp, mille liikmete seni ilmunud töödest on ulatuslikem E. Uus-

(1.6.4)

põllu väitekirj "Määrusliku des-, mata-, nud- (~ nuna-) ja tud- (~ tuna-) konstsiooni struktuur ja tähendus" (1966). Eesti keele kateedri õppejõudude või endiste aspirantide kandidaadiväitekirjad, mis ei ole tervikuna trükitud avaldatud, käsitlevad järgmisi teemasid: viisiadverb eesti keeles (A. Villup 1953), eesti vanade rahvalaulude morfoloogia (J. Peegel 1954), murdeline sõnavara E. Vilde loomingus (A. Kiindok 1954), isikut märkivad sufiksilised nimisõnad eesti keeles (I. Kont 1955), pluurali partitiiv eesti vanemas kirjakeeles (A. Valmet 1956), J. V. Veski eesti kirjakeele oskussõnavara arendajana (A. Veski 1956), Hargla murraku häälikulugu (S. Nigol 1959), Kihelkonna murraku keeleajalooline ülevaade (E. Koit 1959), isiku mõistega seotud sõnavara semantiline struktuur (H. Õim 1970), komparatiivsete adjektiividega laused (M. Ereht 1971), "Kalevipoja" sõnavara (J. Peebo 1973), verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad (R. Kasik 1973). H. Rätsep on kirjutanud doktoriväitekirja "Eesti keele lihtlause struktuur. Verbikesksed lausemallid" (1974).

Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte kateedri juhataja P. Ariste on avaldanud eesti keele foneetika (1953), vadjakeele grammatika (1948, inglise keeles 1968) ja mitu vadjakeelset tekstikogu (1960, 1962, 1969, 1974). P. Ariste juhendamisel on kirjutanud oma väitekirjad paljud mitte ainult Eestis, vaid ka mujal Nõukogude Liidus töötavad fennougristid. P. Palmeos on avaldanud raamatu "Karjala Valdai murrak" (1962) ja uurinud muidki karjala murrakuid. P. Alvre on kirjutanud doktoriväitekirja mitmuse tüve moodustamisest soome keeles (1965). Ülikooli õppejõud ja ülikooli juures õppinud aspirandid on käsitlenud oma kandidaadiväitekirjades järgmisi läänemeresoome keeli haaravaid teemasid: eesti ja liivi laenuid läti sõnavaras (K. Aben 1947), sugulusalane sõnavara läänemeresoome keeltes (E. Väari 1953), infiniitsed verbivormid soome-ugri keeltes (H. Rätsep 1954), tüveline astmevaheldus läänemeresoome keeltes ja lapi keeles (A. Pikamäe 1956), sidesõnad läänemeresoome keeltes (R. Karelson 1959).

1947. a. asutati Eesti NSV Teaduste Akadeemia koosseisus K e e l e j a K i r j a n d u s e I n s t i t u u t, mis algaastail tegutses Tartus, siis viidi üle Tallinna. Instituudi peaülesanneteks keeleteaduse alal sai eesti kirjakeele ja murrete uurimine, hiljem lisandus ka soome-ugri keeleteadus. Eesti kirjakeele alal on tähtsaks saavutuseks 1960. a. ilmunud "Õigekeelsuse sõnaraamat" (toimetanud E. Nurm, E. Raiet, M. Kindlam) ja selle ilmumas olev täiendatud ja parandatud väljaanne (koostanud R. Kull, T. Ereht, V. Põlma, K. Torop). Koostöös vastavate eriteadlastega on avaldatud hulk oskussõnaraamatuid. Koostamisel on eesti kirjakeele selletussõnaraamat. On ilmunud E. Ahvena uurimus eesti kirjakeele arengust käesoleva

(1.6.4)

sajandi algul (1958). K. Mihkla, L. Rannut, E. Riikoja ja A. Admann on avaldanud raamatu "Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause". (1974). F. Vakk on avaldanud uurimuse fraseoloogia alalt "Suured ninad murdsid päid" (1970). Ilmunud on ka M. Hindi uurimus "Eesti keele sõnafonoloogia I. Rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid" (1973). Tervikuna avaldamata väitekirjadest käsitlevad eesti kirjakeele probleeme tööd ajamäärusest (L. Rannut 1959), nimisõnade nominatiivsest liitumisest (E. Riikoja 1960), võõrsõnadest (E. Ralet 1966), liitnimisõnade kujunemisest (R. Kull 1967), onomatopoeetilistest verbidest (V. Põlma 1968), impersonaalist ja passiivist (H. Rajandi 1969), lisandist (A. Valmis 1973). Eksperimentaalfoneetika alal on kaitsenud väitekirja G. Liiv (1962), A. Eek (1971), K. Vende (1974).

Eesti murrete alal on suurimaks tööks murdesõnaraamatu koostamine üle 2 miljoni sõnasedeli sisaldava kartoteegi alusel. Antakse välja sarja "Eesti murded", mille iga köide sisaldab murdetekste ja ülevaate vastava murde iseärasustest; seni on ilmunud Mulgi murre (S. Tanning 1961), põhjajärgi keskmurre (M. Must 1965) ja Tartu murre (H. Keem 1970) käsitlevad köited. M. Mäger on avaldanud monograafia eesti rahvapärastest linnunimetustest (1967). Eesti murdeid käsitlevad ka väitekirjad vene laensõnadest lõunaeesti murretes (M. Must 1954), ne-sufiksilistest omadussõnadest (H. Viires 1963), aluse ja öeldise ühildumisest (H. Neetar 1964).

Muudest läänemeresoome keeltest on kõige enam tähelepanu pööratud vadja keelele, mille kohta on valmimas suur sõnaraamat. E. Adler on avaldanud kogumiku idavadja murdetekste (1968). A. Laanest on avaldanud keelegeograafilise uurimuse isuri murretest (1966) ja kogumiku isuri tekste (1966). Vepsa keelt on glossemaatika teooria seisukohalt käsitletud T.-R. Viitso (1968). Leningradi oblastis kõneldava soome keele Kurgola murde ajaloolist fonoloogiat on uurinud M. Leppik (1975). Käändsõnalist objekti läänemeresoome keeltes käsitleb K. Kondi monograafia (1963). Läänemeresoome keeltele on pühendatud ka tervikuna avaldamata väitekirjad väliskohakäänete funktsioonidest (E. Pajusalu [Adler] 1957) ja substantiivsest atribuudist (A. Laanest 1959). On ilmunud soome-eesti (K. Pihel, A. Pikamäe 1972) ja eesti-soome (P. Kokla, H. Laanpere, M. Mäger, A. Pikamäe 1972) sõnaraamat.

Läänemeresoome keeli käsitlevad lühemad kirjutised on avaldatud peamiselt järgmistes Eesti NSV-s ilmuvates perioodilistes väljaannetes ja seeriates: "Emakeele Seltsi aastaraamat" (1955 -), "Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised" (1946 -), "Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused" (1956 -), "Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused" (1956 -), "Keel ja Kirjandus" (1958 -), "Советское финно-угроведение" (1965 -), "Keel ja struktuur" (1965 -), "Estonian Papers in Phonetics" (1972 -).

NSV Liidu Teaduste Akadeemia K a r j a l a F i l i a a l i s Petrozavodskis

(1.6.4)

uuritakse karjala, vepsa ja soome keelt. On avaldatud kaks kogumikku karjalakeelseid tekste (G. N. Makarov 1963, G. N. Makarov ja V. D. Rjagojev 1969). On koostatud aunu-
nuse murde sõnaraamatu käsikiri. A. P. Barantsev on kaitsnud väitekirja lüüdi murde fonoloogiast (ilmunud 1975). M. I. Zaitseva ja M. I. Mullonen on avaldanud vepsa tekstide kogumiku (1969) ja 700-leheküljelise vepsa keele sõnaraamatu (1972). M. I. Zaitseva on kaitsnud väitekirja vepsa keele verbaaltuletussufiksitest (1965) ja N. I. Bogdanov vepsa keele sõnavara arenemise ajaloost (1952). On ilmunud M. E. Kuusineni ja V. M. Ollikaineni toimetatud vene-soome sõnaraamat (1963). G. M. Kert on kirjutanud väitekirja soome keele m-ilistest infinitiividest (1953), G. N. Makarov substantiivsetest atributiivsetest sõnaühenditest soome keeles (1955) ja M. I. Mullonen üheliikmelistest lausetest soome keeles (1965). NSVL TA Karjala Filiaali töötajate paljud lühemad uurimused on ilmunud seerias "Прибалтийско-финское языко-
ЗНАНИЕ" (1958 -).

L e n i n g r a d i R i i k l i k u Ü l i k o o l i õppejõu Z. M. Dubrovina kandidaadiväitekirja käsitleb soome keele postpositsioone ja prepositsioone (1952); tema doktoriväitekirja peamine sisu on avaldatud raamatus "ИНФИНИТИВЫ В ФИНСКОМ ЯЗЫКЕ" (1972). L. J. Galahhova on kirjutanud kandidaadiväitekirja Leningradi oblasti soome murrakute konsonantismist (1974). Soome keele uurimisega tegeleb ka J. S. Jelissejev Moskvas.

1.6.5. UURIMISTÖÖ MUUDES RIIKIDES

Väljaspool Nõukogude Liitu ja Soomet on vanad läänemeresoome keelte uurimise traditsioonid R o o t s i s . Juba 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul oli K. B. Wiklund seoses lapi keele ja eriti astmevahelduse uurimisega käsitlenud ka läänemeresoome keelte probleeme. Rootsi fennougristi B. Collinderi otseselt läänemeresoome keeltele pühendatud töödest mainigem uurimusi kvantiteedivaheldusest läänemeresoome keeltes ja lapi keeles (1929) ning germaani laensõnadest soome keeles (1932, 1941). Pärast Teist maailmasõda on Rootsis jätkanud tööd Eestist emigreerinud teadlased A. Saareste, J. Mägiste ja V. Tauli. A. Saareste on avaldanud väikese eesti murdeatlase (1955), eesti keele mõistelise sõnaraamatu (1958 -) ja koos A. Raunaga käsiraamatu "Introduction to Estonian Linguistics" (1965). J. Mägiste on avaldanud uurimusi skandinaavia metsasoomlaste keelest (1952, 1960), varasemal perioodil kogutud vadja (1959) ja liivi (1964) tekste ning palju lühemaid töid. V. Tauli on kirjutanud raamatu fonoloogilistest tendentsidest eesti keeles (1956) ja avaldanud eesti keele grammatika (eesti keeles 1972, inglise keeles

(1.6.5)

1973).

S a k s a m a a l ilmus 1939. a. A. Busseniusse raamat vokaal- ja konsonanttüve vaheldusest läänemeresoome keeltes. Saksa Demokraatlikus Vabariigis töötanud tuntud fennougrist W. Steinitz on mõnedes artiklites käsitlenud balti ja germaani laensõnu läänemeresoome keeltes ning geminaatide ja üksikklusiilide opositsiooni tekkimist. Saksa Föderaalsvabariigis on H. Fromm uurinud vanemaid germaani laensõnu soome keeles. Läänemeresoome keelte küsimusi on käsitlenud oma töödes ka W. Schlachter, R. Stoebe on kirjutanud uurimuse läänemeresoome keelte postpositsioonidest ja prepositsioonidest (1968), A. Plöger vene laensõnadest soome kirjakeeles (1973), M. E. Schmeidler on uurinud vana soome kirjakeelt. Läänemeresoome keeli käsitlevaid töid ilmub ka ajakirjas "Ural-Altäische Jahrbücher" ja seerias "Ural-Altäische Bibliothek".

H o l l a n d i s tegeleb A. D. Kylstra germaani laensõnade uurimisega.

P r a n t s u s m a a l on läänemeresoome keelte kohta avaldanud uurimusi A. Sauvageot ja F. de Sivers. Viimane on avaldanud põhjaliku eesti keele grammatika (Analyse grammaticale de l'estonien parlé, 1969) ja uurimuse läti prefiksitest liivi verbides. Prantsusmaal ilmub ka ajakiri "Études Finno-ougriennes" (1964 -).

A m e e r i k a Ü h e n d r i i k i d e s on R. T. Harms kirjutanud generatiivse kallakuga eesti keele (1962) ja soome keele (1964) grammatika. I. Lehiste on uurinud eesti keele foneetikat. Mitmeid töid läänemeresoome keelte kohta on avaldanud A. Raun. Indiana ülikooli väljaandel ilmub urali ja altai keeli käsitlevate tööde seeria (Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series 1960 -).

Huvi tõusu läänemeresoome keelte suhtes näitab muuhulgas asjaolu, et neid keeli (peamiselt soome keelt) õpetatakse enamiku Euroopa maade ja Ameerika Ühendriikide ülikoolides.

2. FONEETIKA

2.1. TÄNAPÄEVA LÄÄNEMERESOOKE KEELTE HÄÄLIKULINE SÜSTEEM

2.1.1. ÜLDIST

Läänemeresoome keeltele on omane vokaalide ja diftongide rohkus. Suur tähtsus on pikkade (kahekordsete) ja lühikeste konsonantide (üksikkonsonantide) ning pikkade ja lühikeste vokaalide opositsioonil. Konsonantide fonoloogiline vastandatus helilisuse alusel on enamikus läänemeresoome keeltes nõrgalt arenenud, mõnedes murrete aga puudub üldse. Sedasama võib öelda ka opositsioonide g/g̃ ja z/z̃ kohta. Afrikaatide osatähtsus on väiksem kui muudes soome-ugri keeltes.

2.1.2. KONSONANDID JA VOKAALID

Kõigile läänemeresoome keeltele ühised k o n s o n a n t f o n e e m i d on p, t, k, v, g, j, h (puudub ainult liivi keeles), m, n, l, r. Peale selle on konsonante, mis osas keeltes puuduvad või esinevad piiratult (ainult võõrsõnades või onomatopoeetilistes ja deskriptiivsetes sõnades), nimelt b, d, g, ts, ts̃, dz, dž, f, š, z, ž, ŋ ja palataliseeritud konsonandid.

Helitud fortisklusilid p, t, k häälduvad mõnevõrra nõrgemalt kui vastavad häälikud naabruses kõneldavates indo-euroopa keeltes. Eesti keelele ja osale isuri murretele on ühiseks jooneks, et sõna sees heliliste häälikute naabruses hääldatakse p, t, k asemel poolhelilisi leenisklusiile B, D, G (eesti ortograafias b, d, g).

h on üldiselt larüngaalne frikatiiv; mõnes murdes võib selle kõrval esineda ka vastav oraalne variant (krjv trajtora 'traktor').

l moodustatakse keeletipu ja keeleselja eesosa abil. Keeltes, mis on tugevasti mõjustatud vene foneetika poolt (vepea ja vadja keel, osa karjala ja isuri murdeid), tuntakse tagavokaalses ümbruses esineva allofoonina vene keelele omast lateraali Λ, mille moodustamisest võtab osa ka keeleselja tagaosas.

Piiratud levikuga häälikute hulka kuuluvad helilised b, d, g. Täisväärtuslikeks

(2.1.2)

foneemideks võib neid lugeda vepsa, karjala (välja arvatud mõned Põhja-Karjala murrakud), vadja ja liivi keeles (2.2.2.3). Eesti keeles on helilised b, d, g võimalikud ainult võõrsõnades, kuid isegi seal hääldeb valdav enamik eestlasi nende asemel p, t, k või B, D, G. Soome keeles esinevad b ja g samuti ainult võõrsõnades, kuid d-l on kindel koht ka genuiinses sõnavaras, kus ta on t vasteks nõrgas astmes, näit. kadon - genitiiv sõnast kato 'kadu', vrd. katon 'katuse' (nom. katto). Mõnes isuri murdes võivad b, d, g esineda p, t, k või B, D, G vabade variantidena.

Heliliste sibilantide z ja ž levik on paljuski sarnane b, d, g omale. Nad esinevad kõigepealt hilistes laensõnades. Kuid enamikus karjala murrakutes, vepsa, vadja ja liivi keeles häälduvad g ja ž sagedasti ka genuiinsetes sõnades (krj kāži 'käsi', važa 'vasikas', vps peza 'pesa', aižad 'aisad', vdj sezar 'õde', lv kežā 'tigidus, viha', aža 'asi'). Eesti ja isuri keeles on g-i positsiooniliseks variandiks sõna sees helilises ümbruses poolheliline sibilant Z. Eesti kirjakeeles võõrsõnades esinev z hääldeb tegelikult enamasti g-ina; ka ž esineb võõrsõnades, seda hääldatakse tavaliselt sõna algul š-na, sõna sees helilises ümbruses aga poolhelilise ž-na.

Opositsioonid s/s̄ ja z/ž esinevad peamiselt seoses laensõnadega. Vepsa ja liivi keele puhul lisanduvad siia mõningad juhtumid ka oma sõnavaras (vps laš̄k 'laisk' - laš̄kta 'lasta', ižand 'peremees' - sizar 'õde', lv kakš 'kaks' - maks 'maks (gen. maksu)'). Üsna keerulised on suhted s/s̄ ja z/ž paljudes karjala murrakutes. Põhja-Karjalas ja enamikus Kalinini ja Novgorodi oblasti murrakutes hääldatakse teiste läänemeresoome keelte g-i asemel üldiselt š (sõna sees helilises ümbruses vastab sellele paljudes murrakutes ž), kuid i järel s, näit. šanon 'ütlen', pešen ~ pežen 'pesen', isä ~ ižä 'isa'. Mõnes teises murdes on š ja g-i esinemistingimused just vastupidised ülalesitatule. On ka murdeid, kus š esineb seoses tagavokaalidega ja g seoses eesvokaalidega. Nende üldiste seaduspärasuste alla ei mahu siiski kõik üksikjuhud; eriti komplitseerivad olukorda hilised vene laensõnad. Seetõttu on vaevalt võimalik, et üheski karjala murrakus saaks g-i ja š (resp. g ja ž) vahetada ammendavalt kirjeldada positsioonilise allofoonia alusel.

Afrikaatidest on kõige tavalisem ts, kuid peab ütleva, et enamik läänemeresoome keeli ja murdeid on nii foneetiliselt kui ka fonoloogiliselt liiga vähe uuritud selle küsimuse seisukohalt, kas tõesti on õigustatud kõnelda afrikaadist või hoopis konsonantühendist (vrd. R. Hammarberg - CTIFU I, 206-210). ts esineb tavaliselt sõna sees või lõpus, sõna algul kohtame teda peamiselt võõrsõnades, mõnikord ka onomatopoeetilistes ja deskriptiivsetes sõnades. Võrdlemisi laialdase sõnaalgulise ts-i tarvitamise poolest mittelaenatud sõnades paistavad silma Kagu-Eesti murrakud (tsi-gä - eP siGä).

(2.1.2)

Afrikaat ts esineb kõige sagedamini karjala keeles, kus teda tarvitatakse teiste lähedaste sugulaskeelte ts-i asemel (kutsun 'kutsun', vt. ka 2.2.1.2), samuti nagu s-d s-i asemel. Vadja keeles esineb sageli ts (palataliseerimata), sest eesvokaalide ees k > ts (tsäsi 'käsi' vt. 2.2.3.5). Ka vepsa keeles esineb tš (äänisvepsas palataliseeritud, mujal palataliseerimata) suhteliselt rohkesti (tšoma 'tore, ilus', tšura 'pool, külg, äär'). Muudes keeltes piirdub tš või tš levik peamiselt võõrsõnadega, onomatopoeetiliste ja deskriptiivsete sõnadega.

Mõnes läänemeresoome keeles on tuntud ka afrikaadid dž, dž, dž, dž. Sõna algul esinevad nad ainult liivi keele hilistes läti laenudes. Sõna sees või lõpus kohtame poolhelilisi afrikaate DZ ja DŽ lõunaeesti murdeis, näit. üdZi 'süsi', küdŽ 'küüs'. Väga harva esineb dž vepsa keeles, näit. vpsÄ kodzeita 'kobiseda (naha kohta)'. Sõnasisene dž esineb vepsa keeles, näit. vpsK kidžer 'köver' ja vadja keele idamurdes, näit. redžed 'reed' (nom. sg. retsi). Karjala keeles on tuntud dž, näit. lüüdi murdes kudžoi 'sipelgas'.

Konsonantide palatalisatsioon on kõige ulatuslikum vepsa keeles ja paljudes karjala murretes, kus palatalisatsiooni tingimused on lähedased vene keele omadele. Palatalisatsioon, mis haarab peamiselt dentaalkonsonante i või j-i ees, on omane soome keele idamurretele, kuid läänemurretee ja kirjakeeles puudub palatalisatsioon täielikult (2.2.2.1). Eesti keeles on üldlevinud t, n, l, s (murdeti ka k ja muudki konsonandid), liivi keeles esinevad peale nende veel foneemid d, r, g, z. Isuri ja vadja keeles leidub palataliseeritud konsonante peamiselt vene laenudes.

ŋ on enamikus läänemeresoome keeltes n-i allofooniks, mis esineb k või g ees. Soome kirjakeeles ja osas murretes on aga ŋ iseseisev foneem; ta esineb mitte ainult konsonantühendi ŋk komponendina, vaid ka ühendis ŋŋ (soome ortograafias märgitakse seda ng), mis on nk vasteks nõrgas astmes, näit. kengät 'kingad', nom. sg. kenkä. ŋ fonemaatilisuse kohta eesti keeles on avaldatud erinevaid arvamusi (P. Ariste, EKP, 103 - 104; T.-R. Viitso - Monaginta, Tallinn 1963, 280 - 283).

Kõikidele läänemeresoome keeltele ühised v o k a a l f o n e e m i d on tagavokaalid a, o, u ja eesvokaalid ä, e, i, ö, ü. Liivi keeles on ö ja ü (need esinesid veel 1930-ndate aastate kirjakeeles) läti keele mõjul asendunud e ja i-ga. Eesti, liivi ja vadja keeles ning osas vepsa murretes esineb keskkõrge illabiaalne keskvokaal e (eesti ortograafias õ). Liivi keeles esineb järgsilpides redutseeritud häälik ö. Karjala, vepsa, isuri, vadja ja eesti keele mõnedes murretes on tuntud kõrge keskvokaal i. Selle hääliku fonemaatiline staatus on eri murretes kahtlemata erinev ja nõuab täiendavat uurimist. Tugeva vene mõju puhul võib i nagu vene keeleski olla i variandiks, mis esineb mittepalataliseeritud konsonandi järel.

(2.1.2)

Kuid i esineb muudelgi juhtudel: Kalinini oblasti karjala murretes diftongi ia (mil-
lele teistes murretes vastab ua, oa. näit. mja ~ mua ~ moa 'maa') komponendina,
vepsa keele diftongis ii (vpsä andii 'andis'), mõnes Kagu-Eesti murrakus sõnuti kir-
jakeele e vastena (siZär 'sõsar') jne.

Jaz. nar., 38 - 42, 62 - 65, 82 - 84, 103 - 105, 119 - 121, 139 - 142; L. HAKULINEN,
SKRK, 15 - 28; A. SOVIJÄRVI - Vir. 1966, 189 - 196; P. KARLSSON - Vir. 1969, 351 -
361; P. PALMEOS, KVM, 7 - 24; T.-R. VIITSO - TRÜT 218, 95 - 112; A. SOVIJÄRVI, FÄTSI,
10 - 36; P. ARISTE, GVL, 1 - 16; T.-R. VIITSO - ESA VII, 142 - 174; P. ARISTE, EKP;
A. RAUH, A. SAARESTE, IEL, 11 - 21; M. HINT - ESA 11, 113 - 115; L. VÖRK, Viron kiel-
len ääntämys, Jyväskylä 1972; L. KETTUNEN, Untersuchung über die livische sprache,
Tartu 1925, 1 - 24.

2.1.3. RÕHK

P e a r õ h k langeb kõigis läänemeresoome keeltes harilikult esimesele silbi-
le. Mujal võib pearõhk paikneda uemates laensõnades, näit. krj dava-i 'anna', fso-
ravno. 'ükskõik', natsa-inikka 'ülemus', vps oyo.tnik 'jahimees', is oBeZä.telno
'tingimata', sitsa-s 'otsekohe', vdj fso-ravno., revolü.ttsija 'revolutsioon', e
armée, büröö, detail, ka hüüdsõnades nagu ahhä., oho.h. (Soome ja eesti kirjakeele
ortograafias esitatud näidete puhul kasutatakse siin pea- ja kaasarõhu märkimiseks
vastavalt märke ' ja ` rõhulise vokaali kohal, foneetilise transkriptsiooni puhul
aga märke . ja : rõhulise vokaali järel.)

K a a s r õ h k langeb üldiselt paarituarvulistele silpidele, välja arvatud
viimane silp, näit. sm tuntemattomille 'tundmatuile', õpiskelijana 'õpilasena',
huoamaattomasti 'tähelepanematult', krj a.havo:itsute:tah 'kuivatatakse tuule
käs', a.jatte:lema:toi 'mõtlematu, hooletu', is nai.Zelli:GaZ 'naisemees', a.Bu-
la:issia 'abilisi', e ootamatutele, rõhelised. See seaduspärasus ei kehti alati,
kui sõnas on toimunud sisekadu, näit. e lambatagi ~ lambatagi.

Põhjalikumalt on uuritud eesti keele rõhusüsteemi. M. Hindi seisukoha järgi
tuleb eesti keeles eristada morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata
rõhke. Morfoloogiliselt seotud on kõik pearõhud ja osa kaasarõhke, nimelt on teata-
vate laensõnade kõigis muutevormides kaasarõhk ühel kindlal silbil, näit. pankröti,
pankrötisse, kabineti, kabinetti. Morfoloogiliselt seotud kaasarõhku omavad ka kõik
sufiks, milles esineb vältevaheldus, nagu sufiks -lik, -nik, -vik: auklikud,
gen. pl. auklikkude, kodanikud, gen. pl. kodanikkude. Ülejäänud juhtudel on kaas-
rõhk morfoloogiliselt sidumata, selle asukoht oleneb sõna silpide arvust, kuid
võib teataval määral ka vabalt varieeruda ja võib sama sõna eri muutevormides paik-

(2.1.3)

neda eri silpidel, näit. vánkrite, vánkritele. Teise ja kolmanda välte kontrast esineb üldiselt ainult morfoloogiliselt seotud rõhuga silpides, muudel juhtudel see kontrast kaldub neutraliseeruma.

A. Fenttilä on vaadelnud eri murrete rõhusüsteeme, lähtudes mõistetest "tugevasti tsentraliseeritud rõhk" (stark zentralisierender Akzent) ja "nõrgalt tsentraliseeritud rõhk" (schwach zentralisierender Akzent). Keeltele, kus domineerib esimest tüüpi rõhusüsteem, on iseloomulik suur erinevus rõhuliste ja rõhutute häälikute hääldamises, mis muide avaldub selles, et rõhututel vokaalidel on kalduvus lüheneda, redutseeruda või kaduda. Tugevalt tsentraliseeritud rõhuga keele näiteks on soome keele läänemurded, eriti edelamurded. Seevastu soome keele idamurded ja karjala keel kuuluvad nõrgalt tsentraliseeritud rõhuga keelte hulka, kus erinevus rõhuliste ja rõhutute silpide vahel on väiksem. Rõhutüüpide erinevusega võib seletada nähtust, et karjala keeles ja soome keele idamurretes on pikad vokaalid diftongeerunud nii esimeses (pearõhulises) silbis kui ka järgsilpides, kuna läänemurretes puudutab diftongeerumine ainult pearõhulist silpi (vt. 1.3.2., 2.2.2.10).

A. FENTTILÄ, Suomen ja sen lähimpien sukukielten painotusoppia, Turku 1926 (TSYJ B III 2); A. SOVIJÄRVI - Vir. 1958, 351 - 365; R. T. HARMS - UAS 1,8 - 12; T. ITKONEN, FFPC, 20 - 23; P. ARISTE, EKF, 98; A. RAUN, A. SAARESTE, IEL, 17; M. HINT, Eesti keele sõnafonoloogia I. Rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid, Tallinn 1973.

2.1.4. INTONATSIOON

Erinevalt paljudest indo-euroopa keeltest on läänemeresoome keeltele omane põhiliselt langev intonatsioon nii jutustavas, küsivas kui ka hüüdlause. Emfaatiliselt väljendatud küsimus kajastub siiski intonatsioonis. K. Vende järgi, kes on uurinud ühesõnalisi küsimus- ja vastuslauseid eesti keeles, võib küsimuse puhul ilmnedada pearõhulises silbis põhitooni oluline tõus, kuna vastuse puhul on see tunduvalt väiksem või puudub hoopis; lause lõpus on aga intonatsioon üldiselt ikka langev.

Sõnaintonatsioon on sõnarõhu kaasnähtuseks. Rõhuline silp hääldub üldiselt kõrgema tooniga kui muud silbid. Eesti keeles oleneb põhitooni liikumine sõnas ka pearõhulise silbi vältest. Lähemalt on uuritud põhitooni kontuuri sõltuvust vältest pearõhulise vokaali piirides. Üldiselt on esmavältelisele vokaalile iseloomulik põhitooni väike tõus või püsi, teisevältelisele vokaalile suurem tõus ja kolmandavältelisele suur langus. Need tunnused ei tarvitse siiski alati paika pidada, vaid oluline on ka see, kas on tegemist küsimus- või vastuslausega ja kui kaugel asub

(2.1.4)

vaadeldav vokaal lause lõpust. Igall juhul ei oma põhitoon ainuotsustavat tähtsust väldete eristamisel.

Erilises olukorras on liivi keel, mis on omandanud läti keele intonatsioonisüsteemi. Seal esineb kolme tüüpi silbiintonatsiooni: 1) tõusev - võrdlemisi suurele tõusule järgneb väike sujuv langus, näiteks sõnas iedē 'jääda'; 2) katkeintonatsioon, kus seoses nn. katkehäälikuga toimub järsk langus, näit. i'edē 'lõigata'; 3) võrdlemisi harva esinev langev intonatsioon, näit. jārandiz 'ära, eemale'.

A. PENTTILÄ - Vir. 1958, 1 - 17; V. KALLIOINEN - Vir. 1958, 48 - 53; V. KALLIOINEN - Vir. 1968, 35 - 54; P. ARISTE, EKP, 99 - 100; G. LIIV - KK 1961, 488 - 490; P. SIVERS - KK 1970, 477 - 479; K. Венде - Вопросы советского финно-угроведения Языкознание. (Тезисы докладов), Саранск 1972, 36 - 38; K. VENDE - Estonian Papers in Phonetics, Tallinn 1973, 46 - 85; K. VENDE, Avtoreferat; L. POSTI - Vir. 1936, 314 - 326, Vir. 1937, 189 - 200, 448 - 451; A. PENTTILÄ, L. POSTI - FUF XXVII, 235 - 275; T.-R. VIITSO - SPU X, 159 - 170.

2.2. L Ä Ä N E M E R E S O O M E K E E L T E H Ä Ä L I K U L U G U

Häälikumuutusi, mis on toimunud läänemeresoome keeltes või nende eelkäijates mitmesugustel aegadel alates pidevate sidemete katkemisest kaugemate sugulaskeeltega, vaatleme kolmes rühmas: ühisläänemeresoome häälikumuutused, osale läänemeresoome keeltele ühised häälikumuutused ja üksikutele keeltele omased häälikumuutused.

2.2.1. ÜHISLÄÄNEMERESOOME HÄÄLIKUMUUTUSI

Allpool kirjeldatavad häälikumuutused kajastuvad kõigis läänemeresoome keeltes ja sellest järeldub, et nad toimusid hiljemalt läänemeresoome algkeele perioodil.

Konsonantismi muutusi

2.2.1.1. ǣ > h. Näiteid: sm hiiri 'hiir', krj is hīri, vps hiř, vdj īri, e hiir, lv īr (vadja ja liivi keeles on sõnaalguline h kadunud nagu enamikus eesti murreteski, vt. 1.3.2, 2.2.3.7) - mdM šejār, k udm šir; sm krj is vdj lehmā 'lehm', vps īehm, e lehm, lv ni'em - mdE īisne 'hobune'; sm vdj e vene 'paat', krj is veneh, vps veneh - mdM venēs. Muutus on toimunud pärast vanu kontakte balti hõimudega ja tõenäoliselt ka pärast vanimaid kontakte germaanlastega. Balti keeltest laenatud ǣ-lised sõnad on võtnud osa sellest muutusest, vrd. sm halla 'hall', ld šalna, lpN

(2.2.1.1)

suol'dne 'kaste, udu' (lapi keelde on see sõna laenatud arvatavasti läänemeresoomlaste kaudu enne muutust š > h). Mõnedes väga vanades germaani laenudes on germaani h asendatud k-ga, näit. sm kana 'kana', gooti hana 'kukk', mida saab seletada nii, et laenamise ajal ei olnud läänemeresoome algkeeles veel h tekkinud.

Läänemeresoome keeltes esineb h ka mitmes sellises sõnas, kus kaugemate sugulaskeelte andmetel on olnud konsonantühend kš või šk. Seejuures on klusiil enamasti kadunud, mille kohta pole leitud rahuldavat seletust. Näiteid: sm mehiläinen 'mesilane', krj meheläini, is mehiläin, eL mehiläne - mdE mekš, mr müks; sm pähkinä 'päkel', is pähkänä, vđj pähtsenä, e pähkel, murd. pähen, lv pē'gāZ - mdE pēste, mr püks; sm krj vps is laho 'pehkinud, mädanenud' - koltalapi laskA.

V. THOMSEN, BFBS, 78 - 80; E. N. SETÄLÄ, ÅH, 264 - 323; H. PAASONEN - FUF XII, 300 - 306; H. PAASONEN - KSZ XVI, 56 - 66; L. POSTI - FUF XXXI, 2 - 9.

2.2.1.2. A f r i k a a t i d e m u u t u m i n e . Soome-ugri algkeeles oletatakse kahe afrikaadi, *č ja *ć (ć) olemasolu. Mittepalatalseeritud afrikaadi vasteks on läänemeresoome keeltes kas h või t. Nähtavasti on osal juhtudel afrikaat varakult muutunud g-ks, mis hiljem võttis osa muutusest š > h, teistel juhtudel aga jäi klusiil püsima. Näiteid: 1) sm krj hapan 'hapu', is haBan, vđj apō, e hapu, lv appān - mdE tšapamo; sm kehä 'ring', e keha - mr ketše 'päike'; ka e (lume)hang, händ, murd. ühe 'lammas'; 2) sm odottaa 'odata' (d pro t on tingitud sufiksist -tta-, mis muutis eelmise silbi kinniseks ja põhjustas nõrga astme (2.2.1.16), is ōDella, vđj ōtella, e odata, lv vo'dlā - mdE ucoms; ka e pōdema, küüs (< künsi < *künti, vt. 2.2.1.10), pedajas.

Oletatava palatalseeritud afrikaadi vasteks on peamiselt s, kuid mõnedes keeltes osal juhtudel ka afrikaat. Näiteid: sm sirkka 'kilk, rohutirts', krj tsirkka vpsÄ tsirk, is serkka ~ tsirkka, e sirk, eL tsirk 'lind' - k tsirk 'rohutirts'; sm (kirveen) kasa 'kirkvetera sisemine nurk', krj kadža ~ kaza, e kasa, eL kaDZā - lpN kačče 'ots, teravik'. Ka e sõlm, sõnn, sukelduma, isa jne. on tagasi viidavad palatalseeritud afrikaati sisaldavatele kujudele. Läänemeresoome afrikaatide algupärasuse kohta on avaldatud erinevaid arvamusi. On võimalik, et sõnades, kus kaugemate sugulaskeelte afrikaadile vastab mitmes läänemeresoome keeles afrikaat, on tegemist soome-ugri algkeelest pärit afrikaatidega. Teiselt poolt aga tuleb silmas pida, et osal juhtudel on afrikaadid moodustunud hilja üksikutes keeltes omaette, näiteks seoses t palatalseerumisega i ees (eL tsilk 'tilk', katški 'katki').

On oletatud, et läänemeresoome algkeele varasel perioodil (või isegi juba eel-läänemeresoome keeles) esines pikki ja lühikesi afrikaate - niisamuti nagu pikki (kahekordseid) ja lühikesi (ühekordseid) klusiile. Siin kirjeldatud muutused on

(2.2.1.2)

haaranud ainult lühemaid afrikaate, kuna oletatavad pikemad afrikaadid (Y. H. Toivoneni järgi esinesid nad läänemeresoome algkeeles kujul *tts ~ ts (ts)) on kõigis läänemeresoome keeltes afrikaatidena resp. konsonantühenditena säilinud, osas keeltes alludes astmevaheldusele, näit. sm metsä 'mets', krj metššä : metšän, vps mets, isS metsä : metšän, vdj metššä : metšä, e mets : metšä, lv metsä; sm kutsua 'kutsuda', krj kučšuo : kučsun, vps kutšub, isS kutsua : kutsun, vdj kučšua : kutsun, e kutsuda : kučsun, lv kučšub. Karjala afrikaatide kvantiteedivaheldust on osa autoreid märkinud ka ts : čts kujul. Fonoloogilist erinevust kahte tüüpi afrikaatide resp. konsonantühendite vahel läänemeresoome algkeeles on tõlgendatud (M. Leppik) ka selliselt, et nn. lühemate afrikaatide ees esines silbipiir (*ts), "pikemad afrikaadid" aga kujutasid endast harilikke konsonantühendeid (*ts). Et pole teada, kui võrd oluline oli klusiili kvantiteedi erinevus mõlema juhtumi vahel, on ka käesolevas töös rekonstrueeritud vorme nagu *kutsuřak, mitte *kučšuřak.

E. N. SETÄLÄ - FUF II, 219 - 280; Y. Wichmann - FUF XI, 173 - 290; H. PAASONEN - KSz XIV, 249 - 281; XV, 78 - 114; Y. H. TOIVONEN - FUF XIX; J. KALIMA - Suomi V 10, 194 - 201; Y. H. TOIVONEN - Vir. 1930, 91 - 98; 1932, 145 - 150; L. POSTI - FUF XXXI, 9 - 25; S. NIGOL - ESA III, 82 - 103; L. HONTI - Nyk LXXIV, 3 - 26; M. LEPPIK, Ingerisooe kurgola murde fonoloogilise süsteemi kujunemine, Tallinn 1975, 22 - 23.

2.2.1.3. F o n e e m i ŋ (ŋ) k a d u. Intervokaalses asendis on ŋ kadunud, mille tagajärjel tekkis pikk vokaal või diftong. Konsonandi ees ŋ > u, ŋ > i. ŋ-i ja ŋ-i kao vaheastmeteks on tõenäoliselt olnud y ja j. Näiteid: sm e kuu, krj is vdj lv kü, vps ku - mdE kov, koŋ; sm e pii, krj is pi - mdE pej, peŋ 'hammas'; sm jauhaa 'jahvatada', krj vps jauho-, vdj javä, e jahvatada, lv jo'uvvö - mr janğäže- 'mäluda, mäletseda'; sm seisoa 'seista', krj šeizuo, vps seista, is seissa, vdj seisa, e seista - mr šindže-. Mordva ja lapi vasted näitavad, et ŋ või ŋ on esinenud ka derivatsioonisufiksites -ise- ~ -itse-, näit. sm punaiset 'punased', helisee 'heliseb', tarvitsee 'tarvitseb', samuti konditsionaali tunnuses -isi-, näit. sm lentäisi < *lentäŋsi 'lendaks' (3.3.6.6., 3.4.2.2., 3.4.8.8., 3.4.8.9).

E. N. SETÄLÄ - MSFOu 135₂, 37 - 47; H. PAASONEN - KSz XIII, 249 - 256; Д. В. БУБРИХ - Советское финно-угроведение V, Петрозаводск 1949, 4 - 32; L. POSTI - FUF XXXI, 29 - 32.

2.2.1.4. K o n s o n a n t i d e d e p a l a t a l i s a t s i o o n : ś > s, ŋ > n, í > l. Näiteid: sm vdj sata 'sada', krj šada, is saDa, vps lv sada, e sada - mdE šado; sm krj vdj vasara 'vasar', is vassära, e vasar, lv vazär - mdE užer; sm krj nuoli 'nool', e nool - k nel; sm kyynärä 'küünar', e küünar, lv kindār - mdE keñer; sm is (silmä)kulma 'kulm', krj kulmu, vps kułm, vdj kulmo, e kulm, lv gūlma - h k'ū-

(2.2.1.4)

ʃm. Konsonantide depalatalisatsioon ei haaranud *ŋ-i (nagu nägime eelmises alajaotuses, on *ŋ-i ja *ŋ-i vasted erinevalt arenenud), millest võib järeldada, et ŋ kadus või muutus j-iks enne konsonantide s, n, l depalataliseerumist. Tänapäeva läänemeresoome keeltes esinev palatalisatsioon (2.2.2.1) ei ole oma päritolult seotud vana soomeugrilise palatalisatsiooniga, mis kadus täielikult juba läänemeresoome algkeeles.

E. N. SETÄLÄ, ÅH, 416 - 422; E. N. SETÄLÄ - JSFOu XVI₂; A. GENETZ - JSFOu XVI₃; E. N. SETÄLÄ - FUF II, 219 - 276; H. PAASONEN - FUF VIII, 66 - 71; Y. WICHMANN - FUF XV, 1 - 55; H. PAASONEN - KSz XIII, 268 - 271, 242 - 249; XVI, 1 - 40; H. PAASONEN, Die finnisch-ugrischen s-Laute, Helsinki 1918 (MSFOu XLI); Y. H. TOIVONEN - FUF XX, 47 - 82; L. POSTI - FUF XXXI, 26 - 29; K. BERGLAND - MSFOu 145, 20 - 22.

2.2.1.5. đ, đ' > t. Mõnedel juhtudel on läänemeresoome t vasted kaugemates sugulaskeeltes teistsugused kui tavaliselt, mille tõttu oletatakse heliliste spirantide *đ ja *đ' kui iseseisvate foneemide olemasolu. Hiljemalt läänemeresoome algkeeles langesid nad ühte t-ga. Näiteid *đ kohta: sm ydin 'üdi' : ytimen (gen.), e üdi - lpN ädä, mr aim, sem. k vem. mns pelem; sm sydän : sydämen 'süda', krj süön : süömen. vps südei-kera 'süda', is süän : süämen, vdj süä : süämē. e süda : südame, eL söä : söäme, lv sidam - lpN cädä '(prep., adv.) läbi', mr süm 'süda', k selem. Selle sõna puhul äratab tähelepanu, et enamikus läänemeresoome keeltes on kõigis vormides nõrk aste; seda on seletatud nii, et m võis astmevahelduse tekkimise ajal olla gemineerunud (nagu näit. vdj süämmē) ja sulgeda silbi.

*đ' esines sõnades, nagu sm krj tuomi 'toomingas', vps tom. is vdj tömi, e toom(ingas) - lpN duobmä. mdE íom, íem; sm kadota 'kaduda', krj kado-, vps kadoda, e kaduda, lv ka'ddā - lpN guoddet : guodam 'maha jätta' k ko'ni 'jääda'.

E. N. SETÄLÄ - JSFOu XIV, 51 - 53; H. PAASONEN - KSz XIV, 35 - 36, 42 - 50; K. DONNER - MSFOu LXVIII, 72 - 75; L. POSTI - FUF XXXI, 28, 83 - 85; M. LEPPIK - SFU IV, 5 - 7; T. ITKONEN - Vir. 1971, 156 - 158.

2.2.1.6. γ v o k a l i s e e r u m i n e . On oletatud, et oli olemas ka spirant *γ, mis tuleb ilmsiks näiteks norralapi verbis jukkät 'juua', pr. jugam - vrd. sm juoda : juon. e jooma : joon. E. Itkoneni arvates oli *γ hiljemalt läänemeresoome-lapi algkeeles k positsiooniliseks variantiks, mis esines pika vokaali järel e-tüvelistes sõnades. Läänemeresoome algkeeles *γ vokaliseerus; tänapäeval esinevad vastavad sõnad ühesilbiliste pikavokaaliliste või diftongiliste tüvedena. See hüpotees annab ühtlasi vastuse küsimusele, miks ei ole läänemeresoome keeltes ühtegi niisugust e-tüvelist sõna, kus algupärasele pikale vokaalile järgneks k.

H. PAASONEN - KSz XIV, 25 - 26; E. ITKONEN - FUF XXX, 3 - 14; L. POSTI - FUF XXXI, 85 - 86; E. ITKONEN - UAJb. 41, 101 - 102, 110 - 111; GY. DÉCSY - UAJb. 41, 64 - 65.

(2.2.1.7)

2.2.1.7. m > n sõna lõpus. Selle muutuse tulemusena esineb algselt m-lõpulistest sõnadest tänapäeval vaheldus m - n, kuid osas keeltes on sõnalõpuline n hiljem kadunud (vt. 2.2.2.7). Näiteid: sm sydän 'süda', gen. sydämen, krj šüön : šüömen, is šüän : šüämen, vps šüdai : šüdämes, vdj šüä : šüämē, e süda : sü-dame; sm nimetön 'nimetu', gen. nimettömän, krj kieletöin 'keeletu, tumm', gen. kielettömän, vps nimetoi 'nimetu', pl. nimetomad, is onneDoin 'õnnetu' pl. onnetomad, vdj ennetö 'õnnetu', pl. ennettomad, e õnnetu, pl. (murd.) õnnetumad. Sama häälikumuutuse tõttu on algselt m-lõpuline akusatiiv (vt. 3.3.1) vormiliselt ühte lan-genud genitiiviga ja ainsuse 1. isiku lõpuks on -n kaugemate sugulaskeelte m-i asemel (vt. 3.4.1.).

E. N. SETÄLÄ ÄH, 398 - 407; L. POSTI - FUF XXXI, 32 - 35.

2.2.1.8. m t > n t. Näiteid: sm krj vdj (lumi 'lumi':) lunta (part. sg.), vps (lumi :) lund, e (lumi :) lund, lv (lu³m :) lūnda; sm kinnas 'kinnas' : kintaan (gen.), krj kinnas : kindahan, vps kindaz, is kinnaZ : kintahan, vdj tšinnaZ : tšin-tä, e kinnas : kinda, lv kindaZ - vrd. lt cimds < *kimdas.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 396 - 397; H. PAASONEN - KSz XIV, 50 - 53; L. POSTI - FUF XXXI, 35 - 37.

2.2.1.9. s (> z) > h vokaalide vahel. Näiteid: sm (kirves 'kirves' :) kirveen (gen.), krj (kirves :) kirvehen, vps (kirvez :) kirvhen, is (kirvez :) kirvehen, vdj (tširvez :) tširvē, e (kirves :) kirve, lv (kīraZ :) kirrā; sm (paljas 'paljas' :) paljaan (gen.), krj (paĺlas :) paĺĺahan, vps (paĺĺaz :) paĺhan, e (paljas :) palja, lv (põĺaZ :) paĺĺō. Häälikumuutus on regulaarne mitte-pearõhulise silbi järel, kusjuures vaheastmeks on olnud tõenäoliselt mingi nõrgem ja heliline g-i variant, mida hääldati rõhutus asendis helilises ümbruses. Kuid üksikutel juhtudel on sama muutus toimunud ka pearõhulise silbi järel, näit. sm lähellä 'lähedal' : (on) läsnä '(on) kohal', krj lähillä 'lähedal', vps lähen, e lähedal - mr lisnä; sm (mies 'mees' :) miehen (gen.), krj (mies :) miehen, vps (mēz :) mēhen, is (mēz :) mēhen, vdj (mēz :) mehē, e (mees :) mehe, lv (mīeZ :) mī'e.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 243 - 252; L. POSTI - FUF XXXI, 59 - 65; B. COLLINDER - Vir. 1928, 237 - 251.

2.2.1.10. t i > s i nii sõna algul kui ka kaugemal sõnas. Näiteid: sm vdj sika 'siga', krj šiga, vps šiga, is šiga, e siga, lv šiga - mdE tuvo; sm silta 'sild', krj šilda, vps šiid, is šilda, e sild, lv šilda - vrd. ld tiltas 'sild'; sm e käsi 'käsi', krj kāzi, vps kāzi, is kāzi, vdj tšāsi, lv ke³iž - mdE ked. t, mis kuulub konsonantühenditesse st või *st, ei ole sellest häälikumuutusest osa võtnud,

(2.2.1.10)

näit. sm tähti 'täht', mDE tešće, sm muistaa 'mäletada', imper. muistin. Mitmesugustesse morfoloogilistesse vormidesse on t üldistunud sama paradigma teiste vormide eeskujul, kus t ei ole i ees, näit. sm tuoda 'tuua', tuotiin 'toodi'. Muutus kajastub balti laenudes (silta), kuid üldiselt mitte germaani laenudes (sm tauti 'taud'), järelkult on muutus ti > si toimunud pärast balti laenude ja enne enamiku germaani laenude omandamist. t-st tekkinud s, ka rõhutu silbi järel, ei ole allunud muutusele s > h näit. sm makasin 'magasin', vps magaziin, is makkaizIn, vdj makazin, e magasin. Seda on seletatud niiviisi, et muutuse ti > si puhul oli vaheastmeks tsi, mis püsis veel muutuse s > h ajal.

V. THOMSEN, BFBS, 76; E. N. SETALÄ, ÄH, 8 - 10, 126 - 135; Д. В. БУБРИХ - Советское финно-угроведение 5, Истрозаводск 1949, 126 - 129; L. POSTI - FUF XXXI, 48 - 55

2.2.1.11. kt > ht, kt > tt. Esimese ja teise silbi piiril esineb algupärase kt asemel ht, kuid lõunaesti murdeis tt. Näiteid: sm ahtaa 'vilja rehes kuivama panna', krj ahtoa, is vdj ahtā, e ahtma, eL atma - k oktini 'lõksu üles panna'; sm (kaksi 'kaks' :) kahtena (essiiv), krj (kaksi :) kahen (gen.), vps (kaks :) kahten (gen.), is (kaks :) kahen, vdj (kahsi :) kahē, e (kaks :) kahe, kuid eL (kats :) kattē, lv (kaks :) kõ³D. Siit selgub, et i-le (kusjuures i < e, vt. 2.2.1.23) eelnev *kt on osa võtnud muutusest ti > si, mis on järelkult toimunud varem kui kt > ht. tt esinemine lõunaesti murdeis on nende murrete tähelepanuväärseid erijooni. Siin ei ole võimalik oletada muutust ht > tt, sest ht, mis on pärit ühendist *st, on reeglipäraselt säilinud (täht, ehtmä 'ehtima, valmistuma').

Kaugemal sõna sees kt > tt kõigis läänemeresoome keeltes: sm annatte 'annate' (siin on oleviku tunnus -k assimileerunud t-ga, mis kuulub isikulõppu), krj is vdj annatta, vps andatei, e annate, lv ändattā; tüvelõpuline k on assimileerunud partitiivi lõpu -ta, -tä ees: sm kastetta 'kastet' (nom. kaste, murdeti kastek), krj kasšetta, vps kastet, is kassetta, vdj kašetta, e kastet.

E. N. SETALÄ, ÄH, 196 - 209; L. POSTI - FUF XXXI, 38 - 46.

2.2.1.12. A s s i m i l a t s i o o n i d ln > ll, sn > ss. Näiteid: sm krj is vdj villa 'vill', vps vil, e vill, lv vīla - vrd. ld vilna; sm krj halla 'hall', vps hal, vdj alla, e hall - vrd. ld salnā, lpN suol'dne. Siit nähtub, et ln polnud veel assimileerunud balti laenude perioodil ega ajal, millal sm halla vaste laenati lapi keelde. Kaugemal sõna sees on assimilatsioon toimunud adessiivi lõpus -lla, -llä (< *-lna, *-lnä, vt. 3.3.1.4), näit. sm krj pellolla 'põllul', vps järvel 'järvel', is pellol, vdj katolla 'katusel', e põllul.

Konsonantühend sn on lühikese rõhulise silbi järel säilinud, näit. sm käsnä

(2.2.1.12)

'soolatüugas', krj is käznä, vps käzn, vdj tsäznä, e käsn. Seevastu sn > ss inessiivi lõpus *-sna. *-snä, näit. sm kylässä 'külas', krj külässä vps külas, is küläZ, vdj tsüläZä, e külas, lv kilāsē (3.3.1.3). Erandiks on lõunaeesti murded, kus esinevad niisugused inessiivi vormid, nagu külähM, küläh, külän, kus muutust sn > ss ei toimunud, kuid s > h. Inessiivi lõpp -hna, -hnä esineb mõnedel juhtudel ka soome keele Lõuna-Pohjanmaa murdes, näit. mihnä 'kus', kärehnäni 'minu käes'.

V. THOMSEN, BFBS, 82; E. N. SETÄLÄ, ÄH, 407 - 412; L. POSTI - FUF XXXI, 65 - 69; M. RAPOLA, SKÄL, 238 - 244.

2.2.1.13. K l u s i i l i k a d u s i l b i l õ p u l i s t e s ü h e n d i t e s ks, ts, ps. Näiteid: sm juosta 'joosta' pr. juoksen, krj juošsa: juoksen, vps josta: joksen, is jõssaG: jõksen, e joosta: jooksen; sm sormus 'sõrmus', gen. sormuksen, krj šormuš: šormukšen, vps sormuz: sormuseŋ, vdj sermuZ: sermušē, e sõrmus: sõrmuse; sm (veitsi 'nuga':) veistä (part.), krj (veits':) veistä, vps (veits':) vešt, eL (väita':) väist. Kuid see muutus pole haaranud kaugemal sõna sees asetsevat ühendit tst, mis on andnud nähtavasti tt, näit. sm tarita 'pakkuda': taritsen 'pakun', krj tarita: taritsen, vps homaita 'märgata': homaitsen 'märken', is havaiDa 'ärgata': havaitsen 'ärkan', eL valida 'valida': valitse 'valin'. ps > s: sm (lapsi 'laps':) lasta 'last', krj (lapsi':) lašta, vps (laps':) last, is (laps':) lasta, vdj (lahsi':) lassa, e laps: last, kuid lõunaeesti murdeis on ps asemel ts: lats 'laps', kütse 'küpse'. P. Ariste järgi oli läänemeresoome algkeeles konsonantühend *pts. Enamikus läänemeresoome algkeele murretes afrikaat ts > s, kuid murdes, millest arenesid lõunaeesti murded, kadus p ja afrikaat säilis.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 166 - 171, 193 - 194, 196; A. RYTKÖNEN - Vir. 1935, 259 - 261; L. POSTI - FUF XXXI, 70 - 72; P. ARISTE - ETAT IV, 317 - 319.

2.2.1.14. N a s a a l i k a d u s i l b i l õ p u l i s e s t k o n s o n a n t ü h e n d i s t n a s a a l + k l u s i i l l . Näiteid: sm kattaa 'katta', katan 'katan', krj vps vdj katan, is kaDan, e katan, lv kattāB - sm kansi 'kaas', ill. kanteen, krj kandeh (ill.), e kaande, lv kōnde; sm krj is vdj tuttava 'tuttav', vps tutab, e tuttav - sm tuntee 'tunneb, teab', krj tundou, vps tundēb, is tuntō, vdj tunneB (inf. tuntea), e tunneb (inf. tunda). lv tündēB.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 386 - 392; J. MÄGISTE - EK 1934, 176 - 181; L. POSTI - FUF XXXI, 56 - 59.

2.2.1.15. y j a j - i k a o j u h t u m i d . Sõna algul on y kadunud o, u, ü ees. Näiteid: sm krj is e olla 'olla', vdj ella - k velni; sm udar 'udar', krj udar, is uar, e udar, lv udar - mr pa-šar: sm vdin 'üdi', e üdi - mr šim, šem.

(2.2.1.15)

Sõnaalguline j on kadunud e ja i ees: sm ehtoo 'õhtu', vps eht, vdj ehtago, e õhtu, lv ē'dāG - lp joyta; sm krj vdj iho 'ihu', e ihu - mdE jožo 'pealishak, pealispind'.

Ka intervokaalne v ja j on mõnedel juhtudel kadunud, näit. sm e suu 'suu', krj sū, vps su, vdj is sū - lp čuwwe 'kõri'; sm syön 'söön', krj süön, vps sön, vdj is sön, e söön, lv sieB - mdE sevems 'sööma'; sm kyy 'madu', krj kū, e kū-uss 'vask-uss' - md kuj 'madu'; sm yö 'öö', krj uö, vps ö, is vdj ö, e öö, lv ie - mdE vej; sm krj tie, vps te, is vdj tē, e tee - k tuj. Kaole on allunud ka need v ja j, mis on arenenud varasemast *ŋ-ist või *ŋ̣-ist (2.2.1.3.), seega on intervokaalse v ja j-i kadu hilisem kui ŋ-i ja ŋ̣-i muutumine v-ks ja j-iks.

E. ITKONEN - FUF XXX, 1 - 54; L. POSTI - FUF XXXI, 72 - 74.

2.2.1.16. K o n s o n a n t i d e a s t m e v a h e l d u s e t e k k i - m i n e . Astmevaheldus seisneb selles, et sõnasisene kinnise (konsonandiga lõppeva) silbi algul olev konsonant (resp. silbi piiril asuv konsonantühend) lüheneb või nõrgeneb, mõnikord kaob hoopis või asendub teise konsonandiga. Lahtise silbi ees esineb tugev aste. Näiteid: sm pata 'pott' : pl. padat, sika 'siga' : pl. siat, tupa 'tuba' : pl. tuvat, seppä 'sepp' : pl. sepät.

Käesoleva sajandi algupoolel oli laialdaselt tunnustatud E. N. Setälä teooria, mille järgi astmevaheldus olevat esinenud kunagi kõigis uurali keeltes, see olevat haaranud kõiki konsonante ja isegi vokaale. Teooria on osutunud põhjendamatuks. Kuid võib pidada tõenäoliseks, et läänemeresoome ja lapi astmevaheldusel on ühine päritolu. Otsustades läänemeresoome keelte balti laensõnade järgi, millest ainult väikesel osal on vasted ka lapi keeles, pidid läänemeresoome-balti kontaktide ajal (II aastatuhandel e. m. a.) laplaste sidemed läänemeresoomlastega juba lõdvenema hakkama. Järelikult pidi astmevaheldus alguse saama hiljemalt II aastatuhande algul e. m. a., kui Eesti NSV arheoloogide poolt oletatav kronoloogia paika peab.

Läänemeresoome algkeeles oli astmevaheldus mittefonoloogiline nähtus, kuivõrd tugeva ja nõrga astme esinemus oli positsiooniliselt määratav silbi lahtisuse ja kinnisuse alusel. Tõenäoliselt ei kujutanud astmevaheldus endast ka kvalitatiivselt erinevate häälikute vaheldust, vaid erinevus oli ainult kvantitatiivne: nõrgaastmelist konsonanti hääldati lühemalt ja nõrgemalt kui tugevaastmelist. Enamik kvalitatiivse astmevahelduse juhtumeid, kus on tegemist juba kvalitatiivselt erinevate foneemide vaheldumisega, on igas läänemeresoome keeles erinevalt esindatud ja seetõttu on tõenäoline, et see astmevahelduse liik on kujunenud igas keeles iseseisvalt.

Astmevahelduse puudumine vepsa ja liivi keeles on kutsunud esile erinevaid seisukohavõtte. On püütud leida astmevahelduse jälgi ka nendest keeltest, kuid min-geid kindlaid tõendeid astmevahelduse varasema esinemise kohta vepsa ja liivi kee-

(2.2.1.16)

les ei ole. Astmevahelduse puudumine nendes kahes keeles võib olla seletatav vastavate hõimude perifeerse asumisalaga astmevahelduse tekkimise või edasiarenemise perioodil. Nähtavasti sündis astmevaheldus läänemeresoomlaste asumisala keskosas. Nendesse perifeersetesse murretesse, mille alusel kujunesid välja vepsa ja liivi keel, astmevaheldus ei levinud või kui ta seal tekkiski, ei jõudnud kaugemale mittefonoloogilise, kvantitatiivse vahelduse faasist, mille kadu on kergesti mõistetav.¹

Kõigis keeltes, kus astmevaheldus on olemas, alluvad sellele geminaatklusiilid ja intervokaalsed või helilisele konsonandile järgnevad üksikkluusiilid, näit. sm kukka 'lill' : kukat (pl.), joki 'jõgi' : joet (pl.), jalka 'jalg' : jalat (pl.), krj kukka : kukat, joki : iovet, jalka : jallat, is kukka : kuGaD, joGi : joeD, jalGa : jalaD, vđj kukka : kukaD, vako 'vagu' : vagoD, jalka : jalgaD, e vakka (part.) : vakad [vakkad] (pl.), jõgi : jõed, jalg : jalad. Nõrk aste on niisiis üksikutes keeltes väga erinevalt arenenud. Kõigile astmevahelduskeeltele on siiski ühine t ja p assimileerumine eelneva konsonandiga ühendite lt, nt, rt, mp puhul, näit. sm pelto 'põld' : pellon (gen.), rinta 'rind' : rinnan (gen.), kerta 'kord' : kerran (gen.), kumpi 'kumb' : kumman (gen.), krj peldo : pellon, rinda : rinnan, pirda 'kangasuga' : pirran, ramba 'lombakas' : ramman, is pelDo : pellon, rinDa : rinnan, perDa : perran, ramBa : ramman, vđj pelto : pellõ, rinta : rinnä, kerta : kerrä, rampa : rammä, e põld : põllu, rind : rinna, kord : korra, kumb : kumma.

Helitule konsonandile järgnevate klusiilide astmevaheldus on tuntud karjala (välja arvatud Aunuse ja lüüdi murre), isuri, vadja ja eesti keeles, näit. krj pühkie 'pühkida' : pühin 'pühin', tahtuo 'tahta' : tahon 'tahan', pitkä 'pikk' : pität (pl.), uškuo 'uskuda' : ušson 'usun', istuo 'istuda' : issun 'istun', is pühin, tahon, pidäd, uzon, issun, vđj (pühtsiä :) pühin, tahon, (pittsä :) pitsäd 'pikad', uzgon, (issua :) isun, e pühin, tahan, usun.

Vadja keeles haarab astmevaheldus peale klusiilide ka g-i ja g-d. Kõige kaugemale on arenenud astmevaheldus eesti keeles, kus sellest võtavad osa ka pikad vokaalid, diftongid, kõik geminaatkonsonandid ja konsonantühendid. Ka liivi keeles on olemas keerukas vahelduste süsteem, millel on osalist sarnasust eesti keele vältevaheldusega, kuid liivi keeles ei sõltu see silbi esialgsest lahtisusest-kinnisusest ja seetõttu ei kuulu päritolult ühte teiste läänemeresoome keelte astmevaheldusega (kõiki

¹ Varasemate vormide rekonstrueerimisel on traditsiooniks märkida klusiilide nõrgaastmelisi vasteid sümbolitega p, ɣ, δ, mis foneetilises transkriptsioonis tähistavad helilisi spirante. Kuid eeldades, et läänemeresoome algkeeles oli astmevaheldus ainult kvantitatiivne, on käesolevas töös märgitud oletatavaid nõrgaastmelisi klusiile p̄, k̄, t̄ kujul; vepsa ja liivi keele puhul nõrgaastmelisi vorme ei rekonstrueerita.

neid nähtusi vaadeldakse lähemalt alajaotuses 2.2.3).

Kaasrõhulisele silbile järgnevad geminaatklusiilid ja konsonantühendid alluvad samadele astmevaheldusreeglitele, mis kehtivad vastavatel juhtudel pearõhulise silbi järgses asendis, näit. sm kirjoitettu 'kirjutatu(d)': kirjoitetun (gen.), opiskella (< *-skeltak) 'õppida', krjV kušimūrahikko 'sipelgapesa': kušimūrahikošsa (in.), krjK pöiläteliiä (< *-tteltäk) 'hirmutada', isS naiZelikkahaD 'naisemehed': naiZel-liGaZ (nom. sg.), ahthamB 'kitsam': ahthammaD (pl.), vdj tüttärikko 'tüdruk': tüttärikoD (pl.), aigutella 'haigutada', e õnnelikku: õnnelikud.

Rõhutu silbi järel on olukord ebaühtlasem, kuigi ka selles asendis esineb paljudes keeltes astmevaheldus, näit. sm mansikka 'maasikas': mansikat (pl.), ymmärtää 'aru saada': ymmärrän 'saan aru', krj kohendoa 'parandada': kohennan 'parandan', harakka 'harakas': harakat (pl.), kuid krjA viheldän 'vilistan', kumardan 'kummardan' (vrd. sm vihellän, kummarran), is koBittä 'korjata': koBiDan 'korjan', puZertä 'väänata (pesu)': puZerran 'väänan', vdj sermikaZ 'sõrmkinnas': sermikkäD (< *sermikka-hat) (pl.), kuid vajeltä 'vahetada': vajeltan 'vahetan', kukertä 'üंबर lükata': kukertan 'lükkan üंबर', e kirjutada: kirjutatan, parandada: parandan. Eesti, vadja ja Aunuse andmete põhjal arvatakse, et rõhutu silbi järgses asendis algselt ei esinenud konsonandile järgnevate üksikklusiilide astmevaheldust, vaid see kujunes hiljem rõhulise silbi järgsete astmevaheldusjuhtude eeskujul. Pole võimatu, et sama lugu oli ka rõhutule silbile järgnevate geminaatklusiilidega, kuigi nende osas toetavad seda oletust ainult eesti keele andmed.

Mõnedest keeltest on andmeid, et diftongi järelkomponent i on varem võinud funktsioneerida sarnaselt silpi sulgeva konsonandiga ja põhjustada nõrga astme. Soome kirjakeeles viitavad sellele näiteks mitmuse partitiivi vormid asunnoita 'kortereid' (nom. sg. asunto), harakoita 'harakaid' (nom. sg. harakka), üksik-k sufiksiks -kainen näit. lapsukainen 'lapsuke' (murdeti -kkainen). Eriti rohkesti esineb i-diftongi ees nõrka astet soome edelamurretes, näiteks imperfekti vormides anno 'andis' (kirjakeeles antoi), lopu 'lõppes' (kirjakeeles loppui) ja algselt oi-lõpulistest noomenites, nagu kukò 'kukk' (kirjakeeles kukko), sauko 'saarmas' (kirjakeeles saukko); ka krjA kukoi 'kukk', kokoi 'odrakakk'.

E. N. SETÄLÄ ja mõned tema järelkäijad on arvanud, et astmevaheldus haaras varem ka silbilõpulisel klusiilil. Astmevahelduse järgi on tahetud näha sellistes vahetades, nagu sm kaula 'kael', e kael - krj is vdj kagla. vps kagl. lv ka'ggäl. Kuid astmevahelduse oletamiseks pole siin põhjust. Ka niisugused lõunaeesti murrakutes esinevad vaheldused, nagu (part.) kašla: (gen.) kašla ~ kāšla ei tarvitse olla midagi muud kui eesti keelele omase silbilõpulistele konsonantide vältevahelduse hiline

(2.2.1.16)

edasiareng (vrd. L. KETTUNEN, SILP, 83; L. POSTI - Läänemeresoome filoloogia sümposium 1973. Teesid, Tallinn 1973, 26).

E. N. SETÄLÄ - JSFOu XIV₃; E. N. SETÄLÄ - FUFU XII, 1 - 128; L. KETTUNEN - Vir. 1919, 36 - 55; 1925, 63 - 74; L. KETTUNEN - NyK L, 170 - 183; E. A. TUNKELO - Suomi V 20, 3 - 44; L. POSTI - FUF XXVI, 1 - 25; L. KETTUNEN - Vir. 1938, 373 - 388; P. RAVILA - Vir. 1951, 292 - 300; L. POSTI - FUF XXXI, 74 - 82; A. PIKAMÄE, Tüveline astmevaheldus läänemeresoome keeltes ja lapi keeles, Tartu 1957 (TRÜT 50); P. RAVILA - FUF XXXIII, 285 - 325; T.-R. VIITSO - ESA VIII, 44 - 62; E. KANGASMAA-MINN - Sananjalka 6, 29 - 33; M. LEPPIK - SFU IV, 1 - 12; R. HAMMARBERG - SFU X, 171 - 178.

2.2.1.17. Kõik seni käsitletud astmevaheldusjuhtumid kuuluvad nn. tüvelise (radikaalse) astmevahelduse alla. Kõneldakse ka veel *sufiksiline* *astmevaheldus*est, mis sõltub eelmise silbi rõhulisusest: pea- või kaasrõhulisele silbile järgnev üksikkluusiil on tugevas astmes, rõhutule silbile järgnev klusiil aga nõrgas astmes. Sufiksiline astmevaheldus puudutab ainult vokaalile järgnevaid üksikkluusiile. Partitiivi lõpp *-ta* esineb tugevas astmes sellistel juhtudel, nagu sm *maata* 'maad', krj *muada*, is *māda*, vdj *māta*, e *maad*; sm *korkeata* [*ko.rke.ata*] 'kõrget', krj *korgieda*, vdj *kerkeata*, e *körget*, nõrgas astmes aga rõhutu silbi järel, näit. sm *kalaa* (< **kalata*) 'kala', krj *kalua*, is *kallā*, vdj *kal(l)ā*, e *kala*.

Tegelikult on see sufiksiline astmevahelduse reegel paljudel juhtudel kaotanud kehtivuse, kuna ilmneb vastupidine tendents: sufiksile püüavad omandada ühesuguse kujud kõigis asendites, vaatamata eelneva silbi rõhulisusele. Nii üteldakse tänapäeva soome keeles oodatava vormi *korkeata* asemel enamasti *korkeaa*, toetudes nende juhtumite eeskujule, kus rõhutule silbile järgnevas partitiivi lõpus *t* kaob; isuri keeles on antud juhul tarvitata ainult nõrgaastmeline vorm *korGejā*. Üldläänemeresoome liseks nähtuseks on, et imperatiivi tunnus *k* säilib mitmuse 2. ja 3. isiku vormides hoolimata eelmise silbi rõhulisusest, näit. sm *kirjoittakaa* 'kirjutage', *lukekaa* 'lugege', *lukekoon* 'lugegu', krj *lekuttakkōa* 'liigutage', *andakkōa* 'andke', is *kirjoittaGā* 'kirjutage', *luGeGā* 'lugege', e *kirjutage*, *kirjutagu*, *lugege*, *lugegu*.

Vepsa ja liivi keeles puudub nii tüveline kui ka sufiksiline astmevaheldus. Siiski on liivi keeles mõningaid grammatilisi vorme, kus dentaalklusiil ootamatult puudub, näit. partitiivivormid *ka³llā* 'kala', *jalgā* 'jalga' ootuspäraste **kalad*, **jālgad* asemel, infinitiivid nagu *sa³ddā* 'sadada', *uškā* 'uskuda' ootuspäraste **sadad*, **uškta* asemel. Mõned keeleteadlased on tahtnud siin näha sufiksilise astmevahelduse jälgi. Kuid neid vorme on võimalik seletada ka teisiti: siin võib tegemist olla analoogiaga, mille tõukejõuks on olnud asjaolu, et seaduspärased partitiivi vormid oleksid kokku langenud mitmuse nominatiivi vormidega, osa seaduspäraseid in-

(2.2.1.17)

finitive oleks aga ühte langenud samadest tüvedest tuletatud kausatiividega (vrd. ma'gga 'magada' ja magat̃e 'magama panna').

On tehtud katsed kujutada nii tüvelist kui ka sufiksilist astmevaheldust ühtse kompleksse nähtusena, mille aluseks on sama seaduspärasus. Lähtudes juba ammu tuntud sarnasusest läänemeresoome astmevahelduse ja germaani keeltes kehtinud Verner'i seaduse vahel, on L. Posti pidanud läänemeresoome astmevahelduse olulisimaks jooneks sõltuvust rõhust. Klusiilide nõrgenemine ja heliliseks muutumine helilises ümbruses on toimunud siis, kui seda pole takistanud eelmise silbi tugevam rõhk, õigemini suurem erinevus kahe teineteisele järgneva silbi rõhkude vahel. Suletud silp, isegi kui ta järgneb pearõhulisele silbile on alati tugevamini rõhutatud kui samas positsioonis olev lahtine silp. Niisiis nominatiivvormis *pata 'pott' oli erinevus 1. ja 2. silbi rõhkude vahel suurem kui genitiivvormis *patan, mille tõttu esimesel juhul konsonandi nõrgenemist ei toimunud, teisel juhul aga tekkis nõrk aste, Samuti oli partitiivvormis *korket̃ata (> sm korkeata) 'kõrget' viimase silbi t säilimise põhjuseks eelviimasele silbile langev kaarõhk.

L. POSTI, GLL, 195 - 232; L. KETTUNEN, HLLF, 39 - 46; L. POSTI - FUF XXXI, 77 - 80; E. KANGASMAA-MINN - MSFOu 145, 110 - 115.

2.2.1.18. H ü p o t e e s ü h i s l ä ä n e m e r e s o o m e k o n s o -
n a n d i m u u t u s t e s t g e r m a a n i m õ j u l . L. Posti on näidanud,
et suure osa eespool käsitletud häälikumuutuste puhul on tegemist selliste konsonan-
tide ja konsonantühendite kadumisega, mis olid sel ajal tundmatud germaani keeltele.
Posti oletab, et need häälikumuutused toimusid kakskeelsete germaanlaste mõjul, kes
elasid läänemeresoomlaste keskel ja rääkisid vigast läänemeresoome keelt, vältides
nelle võõraid häälikuid ja häälikuühendeid. Ka astmevaheldust peab Posti Verner'i
seaduse ülekandmiseks läänemeresoome keeltesse. See hüpotees eeldab väga suure hul-
ga germaanlaste asumist läänemeresoomlaste hulgas. Kuid arheoloogia andmed ei kinni-
ta sellist oletust, kuigi mõninga germaani asustuse olemasolu Eesti ja Soome ranni-
kul I aastatuhandel e. m. a. on tõenäoline (H. Moora - EREA, 75 - 87). Väikesearvu-
lised sisserändajad aga, isegi kui nad on sotsiaalselt ja kultuuriliselt kõrgemal
tasemel, ei suuda oluliselt mõjutada põlisrahva keelt, vähemalt mitte selle hääliku-
list ega grammatilist struktuuri. P. Ariste on toonud huvitava võrdluse hilisema
ajaga, nimelt olukorraga Eestis 13. - 19. sajandil, millal kõik juhtivad positsioo-
nid kuulusid saksa keelt kõnelevale ülemkihile. Selle aja jooksul tuli eesti keelde
küll palju saksa laensõnu, kuid eesti keele foneetikale ei ole saksa keel mingit
mainimisväärtset mõju avaldanud. Niisiis ei õigusta ka paljude vanade germaani laen-
sõnade olemasolu läänemeresoome keeltes arvamust, et sellega oleksid pidanud kaasas

(2.2.1.18)

käima olulised foneetilised mõjustused (P. Ariste - ETAT III, 529 - 536; vrd. ka H. FROMM - Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur LXXXVIII, 211 - 240).

Vokalismi muutusi

2.2.1.19. Ü l d i s i m ä r k u s i. Võrreldes suure hulga muutustega konsonantismis on vokalismi puudutavaid ühisläänemeresoome häälikumuutusi teada tunduvalt vähem. See võib osalt olla seletatav sellega, et soome-ugri vokaalide ajalugu on vähem selge kui konsonantide oma. Teiselt poolt arvavad paljud keeleteadlased, et läänemeresoome keelte vokalismile on iseloomulik eriline arhailisus ja et see on püsinud lähedasemana soome-ugri algkeele seisundile kui ühegi teise keelerühma vokalism.

2.2.1.20. E s i m e s e s i l b i - p i k k a d e v o k a a l i d e j a d i f t o n g i d e a j a l o o s t. Pikkadest vokaalidest loetakse vanimateks i, e, o, ü; paljud fennougristid arvavad, et nende vokaalide osas esines pikkade ja lühikeste vokaalide opositsioon juba soome-ugri algkeeles. Igal juhul on aga teatud juhtudel, nimelt praegustes ühesilbilistes sõnades pikk vokaal tekkinud mitte varem kui läänemeresoome algkeeles ŋ, y või j-i kao tagajärjel (2.2.1.3., 2.2.1.15.). Näiteid: sm e jää (kuid eesti murretes jägä, igä, eGä), is vdj jä, krj jeä, jiä < *jāŋe; sm sää 'ilm', krj šeä, šiä, vps sä, is vdj sä < *sāŋä või *sāŋe; e pooma - lp buvve 'kägistada', md pova- < *puva-; sm yö 'öö', is vdj ö, e öö < *üje. vrd. md vé, vā. vej; e keeda, lv kiedā < *kei-, *keje-; sm lyön 'lööb', krj lüön, vps lön, is vdj lön, e lööb < *lev, *leve; sm e pii, krj vps pi, mdE peŋ < *pji-, *pjie < *piŋe; sm pyy 'püü', krj vdj pü, vps pü, e püü < *püv, *püŋe; sm e luu, krj vps is vdj lv lū < *luv-, *luve-.

Ka i-, u- ja ü-lõpuliste diftongide tekkimine on seotud ŋ, y või j-i vokaliseerumisega. Näiteid: sm jousi 'vibu', krj jouzi - md jonks, jons; sm seisoa 'seista', krj šeisuo, vps seista, is seissa, vdj seisa, e seista - mr šinže-m 'istun, seisan'; sm krj vdj e koi, lv k^uoi - vps koja, kojeg, mr kije; sm käyn 'käin', krj is käün, vdj tsäün, e käin, lv kä^uB, käv^uB < *käv-, *käve-, vrd. ka sm kävelen 'käin' (frekv.).

E. ITKONEN - FUF XXX, 35 - 50; L. POSTI - FUF XXXI, 29 - 32, 73 - 74; M. LEHTINEN - UAJb. 39, 147 - 152; T. MIKOLA - NNY XI, 19 - 25; E. ITKONEN - UAJb. 41, 86 - 106; GY. DECSY - UAJb. 41, 57 - 58.

2.2.1.21. P i k a t ü v e v o k a a l i l ü h e n e m i n e s u f i k - s i s s e k u u l u v a i e e s. Näiteid: sm (maa 'maa' :) maita 'maid', krj maida, vps maid, is maida, vdj maita, e maid; sm krj (tuon 'toon' < tön :) toin 'töin', vps toin, is toin, is toin, vdj tein, e toin; sm krj (svön 'söön' < sön :) söin 'söin', vdj sein, e söin, lv sei; sm krj (vien 'viin' < ven :) vein 'viisin',

(2.2.1.21)

is vdj vein; sm (puu 'puu' :) puinen 'puust', is puin, vdj puine, e puine; sm (pyy 'püü' :) pyitä 'püüsid', krj püidä, vdj püitä; sm (pää 'pea' :), päitä 'päid', krj päidä, is päidä, vdj päitä, e päid.

2.2.1.22. ö t e k k i m i n e . Arvatakse, et esialgu esines ö onomatopoeetilistes ja deskriptiivsetes sõnades foneemi o variandina. Seda laadi sõnadele on omane ees- ja tagavokaali vaheldumine, sageli ilma tähenduse muutumiseta, näit. sm rasahtaa ~ räsähtää 'praksatada', hurista ~ hyristä 'põriseda, suriseda'. Niisuguste alternatsioonide eeskujul tekkisid eesvokaalsed variandid ka o-listel deskriptiivsetel sõnadel, näit. e roomama, murd. röömama, sm ryömiä, e koha ('kohin'), köha. Kui o-lised ja ö-lised sõnad hakkasid mõnedel juhtudel tähenduselt diferentseeruma, muutuski ö iseseisvaks foneemiks. Hiljem tungis ö ka muud tüüpi sõnadesse (P. SAUKKO-NEN - CTIFU I, 357 - 361). Järgsilpidesse ilmus ö alles pärast läänemeresoome algkeele hajumist. Seda näitab vadja keel, kus ä ja ü osas valitseb küll järjekindel vokaalharmonia, kuid ö asemel seisab järgsilpides o, vrd. sm näkö 'nägemine, välimus', vdj näko 'nägu', sm käkö 'kägu', vdj tsäko. Soome keeleski on eesvokaalsete sõnade tuletistes sufiksids sageli o-lised, näit. kiittää 'täna' - kiitos 'tänu' (vrd. E. N. SETÄLÄ - FUFA XI, 6; M. RAPOLA, SKÄL, 395 - 398).

2.2.1.23. e > i s õ n a l õ p u s . Näiteid: sm vdj e nimi (gen. nimen, e nime), krj vps nimi, lv ni'm - lpN nämmä, kus -ä < -e; sm e käsi (gen. sm käden, e käe), krj vps käzi, is käzi, vdj tsäsi, lv ke'iz (siin on toimunud metatees); sm joki 'jõgi' (gen. joen), krj vps jogi, is joGi, vdj jetsi, e jögi, lv jo'G. e > i varem kui ti > si (2.2.1.10), sest viimane muutus on haaranud ka juhtumeid, nagu käsi, kus i < e.¹

2.2.1.24. a, ä > i s õ n a l õ p u s . Muutus avaldub selgelt komparatiivides ja oleviku ainsuse 3. pöörde lõpus -pi, näit. sm suurempi 'suurem', gen. suuremman, pienempi 'väiksem', gen. pienemmän, krj nuorempi 'noorem', gen. nuoremman, vdj sürepi, gen. sürepi; sm murd. saapi 'saab' (kuid saavat 'saavad'), krjA soabi, is säbi, e saab - oleviku 3. pöörde vormid on arenenud oleviku partitsiibist, mille lõpp oli -pa, -pä, tänapäeva soome keeles -va, -vä, näit. laulava 'laulev' (3.4.1).

Võimalik, et sama muutus on haaranud ka rühma nimisõnu, mis tänapäeval esinevad e-tüvelistena, nimelt sm järvi 'järv', gen. järven, kaksi 'kaks', gen. kahden, pieli '(ukse)hing', salmi 'väin', sappi 'sapp', sarvi 'sarv' (vrd. lpN čoar've, kus e

¹ Uudse seletuse selle nähtuse kohta on andnud T.-R. Viitso, kelle arvates traditsiooniliselt e-tüvelisteks peetavad noomenid olid algselt j-tüvelised, kusjuures sõna lõpus konsonandile järgnev j > i. Vt. Keel ja struktuur 7, Tartu 1972, 39 - 52.

(2.2.1.24)

< -a), suoli 'sool', talvi 'talv', tähti 'täht', vaski 'vask'.

Peale selle arvatakse, et a (ä) > i ka nende kahetüveliste noomenite ainsuse nominatiivis, mille vokaaltüvi on a-, ä-line, näit. sm kalaton 'kalatu', gen. kalatoman. Selle sõna nominatiiv on läbi teinud arenemisfaasid *kalattama > *kalattami > *kalattaim (epenteesi tulemusena), edasi sõnalõpuline m > n ja diftong ai > oi, kusjuures see diftong on ainult osas keeltes säilinud, näit. krj nimetöin 'nimetu', vps nénatoi 'ninatu', is hõleDoin 'hooletu', vdj ennetö 'õnnetu', e õnnetu. ton-sufiksiga sõnades on o (eesti keeles u) tunginud nominatiivi analoogia põhjal ka muudesse käändevormidesse, kuigi nendes pole esinenud i-d, mis oleks võinud põhjustada muutuse ai > oi. Superlatiivis (selle tunnuseks oli algselt -ma, -mä) esineb kõigis käänetes i (sm suurin 'suurim', gen. suurimman), mis on häälikuseaduslik ainult nominatiivis. Mõnes muus sõnas on eri keeltes üldistunud kas nominatiivist lähtunud vokaal või teiste käänete jaoks reeglipärane a, ä, näit. sm. hapan 'hapu', gen. happamen (kuid 1642. a. piiblis häälikuseaduslikud vormid hapoin : happaman), krj hapan : happamen, is haBan : happaman, vdj apō : apōD ~ appamaD, e hapu : hapu; sm lämmin 'soe', gen. lämpimän, is lämmä : lämmän, eL lämmi : lämmä.

H. OJAHSUU - STEP 1921, 61 - 73; P. RAVILA - Vir. 1939, 107 - 112; T. ITKONEN - CSIFU I, 212 - 221; E. ITKONEN - FUF XXXVII, 98 - 117; GY. DÉCSY - UAJb. 43, 59 - 64.

2.2.1.25. ai > oi kahesilbiliste tüvede teises silbis, kui esimeses silbis ei olnud vokaale o ega u. Näiteid: sm (kala 'kala' :) kaloilla < *kalailna 'kaladel', meloä < *meloitak < *melaitak 'sõuda' (vrd. mela 'aer'), krj akoilda 'eitadelt', pavoissa 'pottides', vps kaloile 'kaladele', jougoil (< *jalkailna) 'jalgadel', is kaloil 'kaladel', jaloil 'jalgadel', vdj jalkoissa 'jalgadest', siltoilla 'sildadel', e jalul (< *jalkoilla < *jalkailna), marjul. See muutus pole puudutanud neid diftonge, kus i < *ǐ, näit. sm kastaisi < *kastaḡsi 'kastaks' (2.2.1.3.; vt. ka E. ITKONEN - Vir. 1942, 117 - 125, Vir. 1945, 603 - 611.)

2.2.1.26. ai > ei kahesilbiliste tüvede teises silbis, kui esimeses silbis esines vokaal o või u; äi > ei kõigil ä-tüvede teises silbis. Hiljem ei > i (2.2.1.27). Näiteid: sm (muna 'muna' :) munilla < *muneilla < *munailna 'munadel', (pesä 'pesa' :) pesiä < *peselitä < *pesäitä 'pesasid', krj (poiga 'poeg' :) poigie < *poikia < *poikeita < *poikaita 'poegi', (hukka 'hunt' :) hukkie 'hunte', vps poigisä 'poegadest', lehmil 'lehmadel', is pojist 'poegadest', lehmil 'lehmadel', vdj (kevä < kova 'kõva' :) kevissa 'kõvadest', (seppä 'sepp' :) sepissä 'seppadest', e poegi < *poikaita, (härkä < *härkä :) härgi. lv ārgist 'hārgadest'. (Vt. ka M. RAPOLA, SKÄL, 467 - 468.)

(2.2.1.27)

2.2.1.27. ei > i järgsilpides. Häälikumuutus on haaranud mitte ainult eelmises lõigus vaadeldud sõnu, kus ei < ai, äi, vaid ka neid ei-diftonge, mis on moodustunud sufiksi i liitumisel e-tüvelistele sõnadele. Näiteid: sm kielistä 'keeltest' (nom. pl. kielet), menisit < *meneisit < *meneisit 'sa lähesid' (menet 'lähed'), krj kätküzissä 'hällides' (nom. pl. kätküöt < *kätkütet), itkizin 'ma nutaksin' (iten 'nutan'), vps kuzis 'kuuskedes', längis 'rangides', is toizil 'teistel', tulliZin 'ma tuleksin' (neis isuri sõnades on pikk i hilist päritolu), vdj kurtsissa 'kurgedest' (el. sg. kurgessa), mätsissä 'mägedest' (el. sg. mäessä), e keeli, kurgi, lv kēlist 'keeltest', māgist 'mägedest'. Arvatakse, et selle häälikumuutuse puhul on vaheastmeks olnud i või diftong ii (ii, ii), mis mõnedes murretes on i-na tänapäevalgi säilinud. Näiteid oletatava ühisläänemeresoome i säilimise kohta: sm murd. entīn 'endine', revīn 'rebisin', repīsīn 'rebiksin', krjV vierahissa küllissä 'võõrastes külades', tuīn 'tulin', pagizizīn 'kõneleksin', vps vaskhine 'vaskne', koiriden 'koerte', etsin 'otsisin', i rohtis '(ta) ei julgeks', vdj inehmin 'inimene', lukemin 'lugemine', eL hainalisi 'heinalisi', ostmist 'ostmist'.

Tõenäoliselt ei ole muutus ei > (i >)i kõikidel vaadeldud juhtudel üheaegselt toimunud. a-tüvelistes sõnades, mille esimeses silbis esineb o või u, on raske pida da seda muutust ühisläänemeresoomeliseks, sest niisugustes mitmuse vormides, nagu e tube, mune, vdj munena 'munadena', ezrena 'otradena', saavad e ja e lähtuda ainult diftongist ei, mitte i-st.

E. A. TUNKELO - Suomi V 20, 4 - 141; L. POSTI - FUFU XXVI, 10 - 14; M. AIRILA - Vir. 1944, 144 - 162; M. RAPOLA, SKÄL, 467 - 468; E. ITKONEN - UAJb. 41, 81 - 82; A. TURUNEN, LMÄ II, 199 - 219; E. A. TUNKELO, VKÄ, 791 - 804; L. KETTUNEN, VKÄ, 161 - 162; L. KETTUNEN, EKÄ, 185 - 190.

2.2.1.28. Sufiksi -hen vokaali assimileerumine eelmise silbi vokaaliga. Näiteid: sm hampaan < *hampahan < *hampahen 'hamba', puhun < *pūhen 'puusse', suohon < *sōhen 'soosse, sohu', työhön < *tōhen 'töösse', tultiin < *tultihin < *tultihen 'tuldi', krj hambahat 'hambad', moaha 'maasse', vps hambhad, maha, lidnha < *litnahen 'linna', isH hampāhad, māhan, pāhān 'pähe', vdj ampād, māhā, e hambad, maha, suhu. Sellest seaduspärasusest on aga hulk kõrvalekaldumisi, mis sunnivad arvama, et vaadeldav häälikumuutus haaras läänemeresoome algkeele perioodil ainult osa juhtumeid ja hiljem on tema mõjusfäär laienenud üksikute keelte iseseisva arengu tulemusena. Ilmselt ei ole assimilatsioonil algelt toimunud h-le eelneva i puhul, nagu näitavad illatiivivormid sm siihen 'sellesse', vps sihe, mihe 'millesse', isH sīhen, mīhen, samuti vepsa impersonaali imperfekti vormid, nagu jostihe 'joosti', todhe 'toodi' (kuigi mitmes muus keeles on nendelgi juh-

(2.2.1.28)

tudel assimilatsioon toimunud: sm tultiin, isS vdj tulti). Oodatav assimilatsioon puudub muudelgi juhtudel, nagu eesti rahvalauludes väga sageli esinevates vormides koduje < *kotohen 'koju', laulemaie < *laulemaje < *laulemahen 'laulma'. Vt. ka M. RAPOLA, SKÄL, 407 - 409.

2.2.2. HÄÄLIKUMUUTUSI, MIS ON ÜHISED OSALE LÄÄNEMERESOOE KEELTEST

Siin käsitletavat häälikum muutused kajastuvad enam-vähem samal kujul mitmes läänemeresoome keeles. See aga ei tähenda tingimata seda, et kõik need muutused oleksid vastavates keeltes ühiselt tekkinud, vaid paljudel juhtudel on tõenäoline paralleelse arengu võimalus (vrd. L. KETTUNEN - Vir. 1914, 163 - 171; A. LAANEST - KK 1973, 665 - 668).

2.2.2.1. D e n t a a l k o n s o n a n t i d e p a l a t a l i s a t - s i o o n i j a j - i e e s. Nähtus esineb järjekindlalt soome keele idamurretes, karjala, vepsa, eesti ja liivi keeles. Näiteid: sm idamurded sus (kirjakeeles susi) 'hunt', un 'uni', nuor 'noor', krj koti 'maja', tuli '(ta) tuli', paljaš (< paljas) 'paljas', pakeni 'pögenes', vps kodi 'maja', uni 'uni', käzi 'käsi', surmad 'tangud', marjad 'marjad', paljaz 'paljas', e kot' (< *kotti) 'kott', kastiD 'kastid', palgid 'palgid', onniD 'onnid', padjad 'padjad', lv kēl' (< *kēli) 'keel', suž' 'hunt', voņ' 'õnn', veṭtim 'võti', sūr ~ sūr 'suur', ōlāz (< *haljas) 'roheline'. Ei saa öelda midagi kindlat selle kohta, kas neil juhtudel on palatalisatsioon vaadeldud keeltes ühiselt tekkinud. Ei ole kindel seegi, kas palatalisatsiooni esines muinaskarjala keeles, millest on arenenud karjala keel, idasooe murded ja isuri keel, sest isuri keeles palatalisatsioon puudub. (Muude palatalisatsioonijuhtude kohta vt. 2.1.2).

L. KETTUNEN, SM III A, kaart 3; III B, 12 - 15; T. ITKONEN - SF XIV, 1 - 31; A. LAANEST - SFU VI 37 - 44; A. TURUNEN, ISÄ, 192 - 195; H. LESKINEN, LLMÄ, 293 - 300; H. OJANSUU, KAÄ, 79 - 88; P. PALMEOS, KVM, 17 - 19; A. TURUNEN, LMÄ I, 331 - 338; E. A. TUNKELO, VKÄ, 504 - 533; A. KASK, EKAG, 117 - 121; H. KEEM - KK 1973, 605 - 611; L. POSTI, GLL, 284 - 287; P. ARISTE - ESA IV, 256 - 262.

2.2.2.2. K o n s o n a n t i d e g e m i n a t s i o o n . Algsete üksikkonsonantide geminatsioon esineb soome murretes, isuri, vadja, eesti ja liivi keeles. Geminatsiooni eeltingimuseks on klusiili nõrgaastmelise vaste või h kadu järgnevas silbis vokaalide vahel (2.2.1.16, 2.2.2.4). Kao tulemusena moodustus pikk vokaal või diftong, millele eelnev üksikkonsonant gemineerus, näit. sm (murd.) is vdj kallā < *kalata 'kala (part.)', eL kallā, sm (murd.) is kuttoa < *kutoṭak

(2.2.2.2)

'kududa', sm (murd.) ie tuppān < *tupahan 'tuppa', e tuppa (= tuppa), lv tu'bbā. Enamikus murretes on gemineerumise tingimuseks veel see, et gemineeruvale konsonandile eelnev silp peab olema lühike.

Soome keele lääne- ja idamurretes võib geminatsioon üksteisest sõltumatult tekkinud olla, seevastu on kahtlemata geneetiliselt seotud geminatsioon soome idamurretes ja isuri keeles. Vadja keelde on see nähtus tunginud tunduvalt hiljem isuri keele mõjul.

Isuri-idasooe geminatsioonil on sarnasust lõunaeesti omaga, kui võrd ka seal esinevad k l u s i i l i nõrgaastmelise vaste kao tagajärjel tekkinud geminaadid. Eesti kirjakeeles ja põhjaeesti murretes tuntakse aga ainult seoses h kaoga moodustunud geminaate, kusjuures need on III vältes (ülipikad), kuna klusiili kao läbi tekkinud lõunaeesti geminaadid on II vältes. Nähtavasti on need kaks geminatsioonitüüpi eesti keeles eri aegadel tekkinud. Liivi keele geminatsiooni iseärasuseks on geminaatklusiilide helilisus, mis viitab nende geminaatide hilisele tekkele (lv tubā 'tuba', ill. tu'bbā, kuid e tuba, ill. tuppa).

B. COLLINDER, Über den finnisch-lappischen Quantitätswechsel, Uppsala 1929, 1 - 82; L. KETTUNEN, SM III A, kaart 2; III B, 6 - 12; M. RAPOLA, SKÄL, 24 - 34; H. PAUNONEN - FUF XL, 146 - 164; P. VIRTARANTA, LYSMÄ, 27 - 36; A. TURUNEN, ISÄ, 187 - 191; H. LESKINEN, LLMÄ, 28 - 31; V. RUOPPILA, ÄÄ, 114 - 116; A. LAANEST, ID, 22 - 25; L. KETTUNEN, VKÄ, 119 - 122; T.-R. VIITSO - Tõid läänemeresooe ja volga keelte alalt, Tallinn 1964, 24 - 36; A. KASK, EKAG, 39 - 40; S. TANNING - ESA 11, 169 - 172; L. POSTI, GLL, 301 - 310.

2.2.2.3. b, d, g kui iseseisvate foneemide tekkinimine. Traditsioonilise seisukoha järgi olid soome-ugri algkeeles sõna sees helitud üksikklusiilid p, t, k, mis vastandusid geminaatklusiilidele. Kuid on avaldatud ka arvamust, et praeguste läänemeresooe üksikklusiilide asemel olid varem helilised klusiilid või spirandid, mis vastandusid helitutele klusiilidele. (Neid erinevaid seisukohti on viimati kokkuvõtvalt käsitletud V. HALLAP - SFU V, 89 - 102 ja A. RAUN, EFUFL, 18 - 30). Mis puutub läänemeresooe algkeelde, siis näitavad kõikide läänemeresooe keelte andmed, et seal pidid esinema geminaatklusiilid ja neile vastandatud üksikklusiilid. Selle kvantiteediopositsiooni kõrval ei olnud läänemeresooe algkeeles kohta klusiilide helilisusopositsioonile. Juhul, kui intervokaalseid üksikklusiile hääldatigi helilistena nagu praegu karjala, vepsa ja liivi keeles (mingeid mõjuvaid põhjendusi sellise oletuse kasuks küll ei ole), ei olnud sellel helilisusel fonoloogilist tähtsust. Et tänapäeval on mitmetes läänemeresooe keeltes b, d, g iseseisvateks foneemideks, see on seotud teatavate eeldustega, mis on kujunenud suhteliselt hilja ja igas keeles omaette.

(2.2.2.3)

Vepsa keeles oli otsustavaks teguriks geminaatklusiilide lühenemine helituteks üksikkluusiilideks, mille tulemusena heliline ja helitu klusiil võisid esineda sama-suguses ümbruses, näit. padan (genitiiv sõnast pada 'pott') - katan (< *kattan) 'katan', aganod 'aganad' - akale 'eidele' (nom. ak < *akka), haban 'haava(puu) (gen.)' - tapan 'peksan vilja'.

Karjala keele päriskarjala murdes on b, d, g / p, t, k opositsiooni eelduseks algselt lahtiste ja kinniste silpide segunemine, mis ilmneb näit. illatiivivormis leibäh (< *leipähän) 'leivasse', kus heliline klusiil (b) esineb algselt lahtises silbis, või imperatiivivormis šuata (< *sättak) 'saada', kus helitu klusiil (t) esineb algselt kinnises silbis. Seetõttu võivad karjala keeles esineda sellised helilise ja helitu klusiili opositsioonid nagu sõnades padah 'potti (ill.)' - katan 'katan'. Et aga üldiselt võivad b, d, g siiski esineda ainult lahtises silbis ja p, t, k kui geminaatklusiilide nõrgaastmelised vasted ainult kinnises silbis, on karjala keeles nende opositsioonide võimalused tunduvalt väiksemad kui vepsa keeles. Loodekarjala murrakutes puuduvad b, d, g hoopiski.

Vadja keeles on heliliste klusiilide fonemaatilisus seotud asjaoluga, et k ja mõnel juhul t nõrgaastmelisteks vasteteks on vastavalt g ja d (ning samal ajal kk ja tt nõrgaastmelisteks vasteteks - k, t), näit. jalgaD 'jalad' (nom. sg. jalka) - palkaD 'palgad' (nom. sg. palkka); tädiD 'tädid' (nom. sg. täti) - jätiD 'sa jätsid' (inf. jättä); vago 'vao' (nom. vako) - vakõ(sē) 'vakku (ill.)'. Viimasel juhul on ühtlasi tegemist kinnise silbi muutumisega lahtiseks (vakon > vagõ).

Liivi keeles on toimumas geminaatklusiilide lühenemine, nagu see on toimunud vepsa keeles, ja seetõttu on liivi keeleski ilmne helilise ja helitu klusiili opositsioon juhtudel nagu padaD 'potid' - kattaD ~ kataD ~ katad 'katad'.

Kõikidele siin käsitletud keeltele on omane sõnaalguliste b, d, g esinemine uuemates laensõnades. Võõrkeelte mõju heliliste klusiilide sissetungimisel mitme läänemeresoome keele fonoloogilisse süsteemi ei saa eitada, kuid iga keele puhul on see toimunud erinevalt, olenedes antud keele struktuurist. Opositsioonist t/d soome keeles vt. 2.2.3.1.

2.2.2.4. I n t e r v o k a a l s e h k a d u kaugemal kui esimese silbi järel on iseloomulik soome, eesti, vadja ja liivi keelele (viimases on h kõigis asendites kadunud). Näited: sm vieraat 'võõrad, külalised' (vrd. krj vierahat), lampaat 'lambad' (krj lambahat), vdj lampäD, ven(n)ēD 'paadid' (vrd. is vennehed). e lambad, pered (< *perehet), lv lambēD. Osas soome murretes võib h säilida kaasrõhulises silbis ja selle järel, näit. jokahine 'igauks', venehillä 'paatidel', samuti eL Võru murdes, näit. kübärähe 'kübärase'. h kadu on omane peamiselt lää-

(2.2.2.4)

nemeresoome edelarühma keeltele, kuid nendegi puhul tuleb arvestada ka sõltumatute paralleelarengute võimalust.

L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 107 - 110; III B, 194 - 202; M. RAPOLA, SKÄL, 252 - 264; H. OJANSUU, SLÄK, 91 - 98; P. VIRTARANTA, LYSMÄ, 233 - 254; A. TURUNEN, ISÄ, 141 - 149; V. RUOPPILA, ÄÄ, 88 - 90; H. OJANSUU, KÄÄ, 42; E. A. TUNKELO, VKÄ, 286 - 293; A. LAANEST, ID, 59 - 62; L. KETTUNEN, VKÄ, 84 - 87; A. KASK, EKAG, 100; L. POSTI, GLL, 239 - 243.

2.2.2.5. n - i k a d u ü h e n d i s n s. See on järjekindlalt toimunud läänemeresoome edelarühma keeltes. Näiteid: vdj käsi 'kaas', e kaas - sm kansi; vdj pēzaZ 'pöösas', e pöösas, lv pēzāZ - sm pensas; vdj māzikaZ 'maasikas', e maasi-kas, lv mōškāZ - sm mansikka. Kuid n-i vokaliseerumine pole tundmatu muudelegi läänemeresoome keeltele. Nii soome murretee kui ka karjala ja vepsa keeles võib n-i ees kuulda lõdvalt hääldatud n-i (n) või nasaleeritud vokaali. Väga levinud on n-i kadu järgarvude sufiksides -nsi, näit. sm kolmas 'kolmas', krj kolmas, vps koumans ~ kūmanž, is kolmaZ ~ kolmaiZ ~ kolmanZ, vdj kelmäZ ~ kelmaiZ, e kolmas, lv k^uol-mēZ, samuti ainsuse 2. ja 3. isiku possessiivsufiksides (3,3,2).

L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 118, 119; III B, 212 - 220; M. RAPOLA, SKÄL, 267 - 272; H. OJANSUU, KÄÄ, 66; E. A. TUNKELO, VKÄ, 364 - 372; A. LAANEST, ID, 116 - 117; L. KETTUNEN, VKÄ, 92 - 96; A. KASK, EKAG, 108 - 109; L. POSTI, GLL, 253 - 255.

2.2.2.6. S õ n a l õ p u l i s e k k a d u. Sõnalõpuline k on osaliselt säilinud soome keele mõnedes idapoolsetes murrakutes, isuri keele Hevaha murdes ja vadja keele idamurdes. Näiteid: sm pärek 'peerg', lähek 'allikas', ei petäk 'ei pe-ta', isH päreG, annaG 'anna', vdjI kaseG 'kaste', eb annaG '(ta) ei anna'. Paljudes soome murretes ja ka kirjakeele häälduses avaldub sõnalõpuline k sel viisil, et k-lõpulise ja sellele järgneva konsonantalgulise sõna piiril hääldatakse vastavat alguskonsonanti geminaadina, näit. tulet, tanne (< *tulek tannek) 'tule siia', otap, pois (< *ottak pois) 'võta ära'. Eesti keele Võru murdes hääldatakse sõnalõpulise k asemel larüngaalklusilli, näit. kaste 'kaste', anna 'anna', konsonandiga algava sõna ees on võimalik samasugune geminatsioon nagu soome keeles. Mõningaid sõnalõpulise k esinemusi on ka liivi keeles, näit. kastuG 'kaste', kuid siin on G nähtavasti üldistunud genitiivist, kus tema säilimine on seaduspärane.

Üldiselt on aga sõnalõpuline k läänemereasoome keeltes kadunud: sm päre, ei an-na '(ta) ei anna', krj äaje 'vihm', mäne 'mine', vps kaste 'kaste', gen. kastken, eide 'side', gen. sidegen, ia kasae 'kaste', tüe (< *tulek) 'tule', vdj kase 'kaste', eb anna 'ei anna', e kaste, ei tule, lv tu³l 'tule', ku³ddä (< *kutetak) 'kudeda'.

(2.2.2.6)

T. ITKONEN, PFC; A. TURUNEN, ISÄ, 120 - 127; H. OJANSUU, KÄÄ, 14 - 15; A. TURUNEN, LMÄ I, 95 - 100; E. A. TUNKELO, VKÄ, 110 - 117; A. LAANEST, ID, 47 - 50; L. KETTUNEN, VKÄ, 48 - 51; A. KASK, EKAG, 88 - 89; H. KEEM - CTIFU I; L. POSTI, GLL, 268 - 271.

2.2.2.7. S õ n a l õ p u l i s e h k a d u . Kadu on iseloomulik soome, eesti ja liivi keelele ning vadja keele läänemurdele, ka osale isuri murretest; h on säilinud karjala ja vepsa keeles, isuri keele Hevaha murdes, vadja keele idamurdes ja eesti keele Võru murdes. Näiteid: sm herne 'hernes', terve 'terve', huone 'tuba' (kuid Agricolal hooneh), krj herneh, huoneh 'hoone', vps herneh, terveh, hohmeh 'hallitus', isS herne, vene 'paat', isH herneh, veneh, vdjLä terve, pere 'perekond', vdjI terveh, pereh, e terve, pere, hoone, eLV terveh, pereh, hõneh, lv a'm (< hameh) 'kuub', mu'r (< mureh) 'mure'.

M. RAPOLA, SKÄL, 321 - 324; H. OJANSUU, KÄÄ, 43; A. TURUNEN, LMÄ I, 262; E. SUOVA - Vir. 1935, 461 - 470; E. A. TUNKELO, VKÄ, 295; A. LAANEST, ID, 63; L. KETTUNEN, VKÄ, 89 - 90; A. KASK, EKAG, 102; L. POSTI, GLL, 278.

2.2.2.8. S õ n a l õ p u l i s e n - i k a d u . Peaaegu täielik kadu esineb läänemeresoome keelte edelarühmas (vadja keeles on eelnev vokaal pikenenud), kuid väga ulatuslik on sõnalõpulisel n-i kadu ka mõnedes soome murretes, nimelt Ede- ja Kagu-Soomes. Karjala ja vepsa keelele on ühine n-i kadu nen-noomenites, illatiivis, allatiivis, verbi impersonaalsetes ja refleksiivsetes vormides, et aga isuri keeles on n nendel juhtudel osaliselt säilinud, ei saa karjala ja vepsa n-ita vorme eriti vanadeks pidada. Näiteid: sm (murd.) toine 'teine' (kirjakeeles toinen), met-sä 'metsa (ill.)' (kirjakeeles metsään), annetti 'anti' (kirjakeeles annettiin), krj toine ~ toini, moah (< *mähnen) 'maasse, maha', pežekše 'peseb end', vps toine, metsha (< *metsähnen) 'metsa', keikiile 'kõigile', otethe (< *ottettihen) 'võeti', is toin ~ toinen, metsän ~ metsä, pojalen ~ pojalle 'pojale', oDettin ~ oDetti 'võeti', possihen 'peseb end', vdj sēmē (< *sēmen) 'seeme', gen. sēmenē, ennetō (< *onnetoin) 'õnnetu', maha 'maha, maasse', lampälē 'lambale', e seeme, gen. seem-ne, õnnetu, maha, punane, lv pu'nni 'punane', gen. puniž (< *punaisen), kā'ddē 'kät-te'.

Edelarühma keeltes on n kõige järjekindlamalt säilinud verbi 1. isiku lõpuna; selles vormis on ta kadunud ainult idavadja murdes (näit. vdjI annā 'annan', vdjLä annan) ja Kagu-Eesti ning osalt Lääne-Eesti murdeis (näit. annā).

L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 120 - 126; III B, 220 - 235; M. RAPOLA, SKÄL, 324 - 335; H. OJANSUU, SLÄK, 117 - 146; P. VIRTARANTA, LYSMÄ, 383 - 396; V. RUOPPI- LA, ÄÄ, 96 - 107; H. LESKINEN, LLMÄ, 276 - 292; H. OJANSUU, KÄÄ, 69; A. TURUNEN, LMÄ I, 278 - 294; E. A. TUNKELO, VKÄ, 372 - 402; A. LAANEST, ID, 63 - 71; L. KETTUNEN, VKÄ, 96 - 104; A. KASK, EKAG, 110 - 111; L. POSTI, GLL, 278 - 283.

(2.2.2.9)

2.2.2.9. V o k a a l i e t e k k i m i n e . Läänemeresoome algkeeles ei olnud e-d kui iseseisvat foneemi; on küll võimalik, et tagavokaalsetes sõnades esines o variant, mida hääldati mõnevõrra tagapoolsemana kui eesvokaalsetes sõnades. Iseseisva foneemi staatusega keskvokaali e olemasolu on vadja, eesti ja liivi keele ühiseks omaduseks ja läänemeresoome keelte edelarühma ilmekaimaks tunnuseks - vastandina kirderühmale, kus e-le vastab enamasti e. Näiteid: vdj ehtago 'õhtu', e õhtu, lv õ'dõg - sm ehtoo, krjA ehtü, vps eht; vdj merta 'mõrd', e mõrd, lv mērda - sm merta, is merDa 'korv', vps merd; vdj velka 'võlg', e võlg, lv vēlga - sm velka, is velGa, vps velg ~ vüug. e tarvitamise iseärasustest üksikutes keeltes vt. 2.2.3.5, 2.2.3.6.

Ka osas vepsa murrakutes on e tuntud, kuid selle esinemistingimused on hoopis teistsugused kui edelarühma keeltes ja ilmselt viimastest sõltumatult kujunenud.

E. ITKONEN - Vir. 1945, 158 - 182; 1948, 124 - 144; L. KETTUNEN - Vir. 1948, 120 - 124; Д. В. БУБРИХ - Известия Карело-финской научно-исследовательской базы АИ СССР, № I, Петрозаводск 1949, 53; L. KETTUNEN, VKÄ, 126; L. POSTI, GLL, 17 - 19; A. RAUN, EFUFL, 57 - 66.

2.2.2.10. P i k a o, o ja ö d i f t o n g e e r u m i n e . Muutused õ > uo, ē > ie ja ō > üö on toimunud soome, karjala ja liivi keeles, viimases on ie ka ō vasteks. Näiteid: sm suo 'soo', tuon 'toon', tie 'tee', vieras 'võõras, külaline', yö 'öö', syön 'söön', krj suo, tie, vieras, üö, šüön, lv suo, miez 'mees', ie 'öö'. Eesti, vadja ja isuri keeles on pikad vokaalid üldiselt säilinud: sō, tē, ō, kuigi osas murretes esinevad diftongid. Vepsa keeles on ō, ē, ō nagu muudki pikad vokaalid lühenenud: so, te, ö. Mõned uurijad (näiteks M. Airila) on avaldanud arvamust, et nendes keeltes, kus esinevad ō, ē, ō, on need tekkinud diftongidest. See oletus pole küllaldataiselt põhjendatud.

M. AIRILA - FUF XXVII, 189 - 204; L. KETTUNEN - Vir. 1946, 19 - 28; M. AIRILA - Vir. 1946, 293 - 300; L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 155 - 157; III B, 270 - 275; M. RAPOLA, SKÄL, 355 - 359; M. RAPOLA - Suomi V 2, 282 - 309; H. LESKINEN - Vir. 1964, 101 - 104; H. OJANSUU, KÄÄ, 97 - 99; A. TURUNEN, LMÄ II, 20 - 34; E. A. TUNKELO, VKÄ, 542 - 549, 552 - 559, 579 - 587; A. LAANEST, ID, 77 - 80; L. KETTUNEN, VKÄ, 131 - 132; A. KASK, EKAG, 129 - 132; L. POSTI, GLL, 24 - 28.

2.2.2.11. P i k a v o k a a l i l ü h e n e m i n e h e e s . See nähtus ilmneb eesti, vadja ja vepsa keeles. Näiteid: e maha (nom. maa), pähe (nom. pää), rohi-sm ruoho, toht - sm tuohi; vdj roho, toho, rihi 'rehi' - sm riihi, vdj pähäsē 'pähe'. Vepsa keeles on pikad vokaalid kõigis asendites lühenenud (välja arvatud vpsÄ ī, ū, ü), kuid erinevalt muudest algselt pikavokaalilistest sõnadest ei ole juhtudel nagu tohi, rihi, uhi 'lammas' toimunud lõpukadu (2.2.2.13), mis näitab, et vokaal pidi h ees lühenema enne lõpukadu pika esimese silbi järel. Võimalik, et vokaali lühenemine

(2.2.2.11)

toimus ka liivi keeles, kus vokaal sõnas mõ 'maha' on omandanud samasuguse kuju kui algselt lühike vokaal sõnas rõ 'raha'; mõlemal juhul on nähtavasti pärast h kadu toimunud 1. ja 2. silbi vokaali ühtesulamine, samuti sõnas ri 'rehi'. Vokaali lühenemist esineb ka soome keele läänemurretes, näit. partitiivvormides rihtä 'rehte', tohta 'tohtu'. Seevastu Kagu-Eestis on pikk vokaal vaadeldavatei juhtudel säilinud: maha, paha, ruh 'rohi', tüh 'toht'.

M. RAPOLA, SKÄL, 391; E. A. TUNKELO, VKÄ, 584; L. KETTUNEN, VKÄ, 84 - 85; L. KETTUNEN, EKÄ, 98; A. KASK, EKAG, 130 - 131; L. POSTI, GLL, 22 - 28.

2.2.2.12. V o k a a l h a r m o o n i a k a d u . Enamik fennougriste arvab, et läänemeresoome algkeeles kehtis vokaalharmonia seadus, mille järgi ühes ja samas sõnas võisid esineda kas ainult eesvokaalid või ainult tagavokaalid, kusjuures e ja i võisid esineda mõlemat tüüpi sõnades. Seda seisukohta toetavad enamiku läänemeresoome keelte ja kaugemate sugulaskeelte andmed. (Vastupidist seisukohta on püüdnud kaitsta L. KETTUNEN, vt. Vir. 1925, 108 - 118; Vir. 1935, 231 - 236.) Vokaalharmonia esineb järjekindlalt soome, karjala, isuri ja vadja keeles ning lõunaeesti murdes, ebajärjekindlalt ka vepsa keeles. Seevastu enamikus põhjaeesti murretes ja eesti kirjakeeles, samuti liivi keeles on vokaalharmonia seadus kaotanud kehtivuse, kuna neis ei või ä, ü ega ö üldse esineda järgsilpides. Näiteid: e küla, terav, häda, häbi, väsinud, kuid eL külä, terräv, ädä, äbü, väzünü; lv sälga 'selg' - sm selkä, ärğa 'härg' - sm härkä, kädud 'käed' - sm kädet, kizüb 'küsib' - sm kysyy. Vepsa keele keskmurdele, osalt ka äänisvepsa murdele on omased vormid nagu häda 'haigus', lämat 'soojad', süguž 'sügis', vrd. sm hätä, lämmät, syksy. Lõunavepsa murdes esineb vokaalharmoniat rohkem; seal öeldakse häda, kündüz, kuid teiselt poolt ka silmad 'silmad', vävu 'väimees', vrd. sm silmät, vävy.

J. MÄGISTE - Suomi V 10, 244 - 259; E. ITKONEN - Vir. 1945, 158 - 182; 1948, 124 - 144; Д. В. БУБРИХ - Известия карело-финской научно-исследовательской базы АИ СССР, № I, Петрозаводск 1949, 47 - 56; L. POSTI - Vir. 1935, 73 - 89, 380 - 383; J. MÄGISTE - Jyväskylän Kasvatusopillisen Korkeakoulun Julkaisuja XVII, 27 - 32; A. KASK, EKAG, 139 - 146; L. POSTI, GLL, 42 - 49.

2.2.2.13. S i s e - j a l õ p u k a d u . Vepsa, eesti ja liivi keeles ning soome edelamurretes on järjekindlalt toimunud vokaalikadu sõna teises silbis tingimusel, et esimene silp oli algselt pikk (sisaldas pikka vokaali või diftongi või lõppes konsonandiga) ja teine lahtine; peale selle on kolmesilbilistes sõnades lõppvokaal alati kadunud. Näiteid: vps sol 'sool', leib 'leib', lind 'lind', palab 'palav' (vrd. sm suola, leipä, lintu, palava), tapmha (< *tappamahan) 'vilja peksma', rikta (< *rikkotak) 'tappa', vaskne (< *vaskinen) 'vaskne', e sool, leib, lind, palav,

(2.2.2.13)

tapma, laulma (< *laulamahen), vaskne, lv liņD, uõk (< *usko) 'usk', lūd (< *lūta) 'luud', mēk (< *mēkka) 'mõõk', jumäl 'jumal' (vrd. sm jumala), sõpkēD (< *sāp-pakat) 'saapad', umBlāB (< *ompelepi) 'õmbleb', sūrmēD (< *sūrimat) 'tangud', smE loṗ 'lõpp', kuiv 'kuiv', pitk 'pikk', kualem 'surm', suamlaine 'soomlane', kirjakeeles loppu, kuiva, pitkä, kuolema, suomalainen. Liivi keeles on erandlikus olukorras vokaal a, mis on kadunud või redutseerunud ainult sel juhul, kui esimeses silbis on algupäraselt pikk vokaal, muudel juhtudel on aga a (ka a < ä) säilinud, näit. päikka 'koht', sⁱeppä 'sepp', jälga (< *jalka) 'jalg', nälga (< *nälkä) 'nalg'.

Eesti keele 13. sajandist pärit kirjalikud mälestised näitavad, et sel ajal polnud vaadeldavad vokaalikaod eesti keeles veel täielikult toimunud. Et 13. sajandil ei olnud eestlaste ja teiste sugulasrahvaste vahel enam tihedaid sidemeid, siis on tõenäoline, et siin on tegemist eri keeltes iseseisvalt kulgenud paralleelse arenguga.

L. KETTUNEN, SM III B, 295 - 297; M. RAPOLA, SKÄL, 485 - 498; H. OJANSUU, SLV, 115 - 148; 155 - 198; A. TURUNEN, LMÄ II, 154 - 173; E. A. TUNKELO, VKÄ, 718 - 765; A. KASK, EKAG, 146 - 157; L. POSTI, GLL, 62 - 99; L. POSTI - Vir. 1945, 205 - 208.

2.2.2.14. i - l õ p u l i s t e d i f t o n g i d e k a d u j ä r g s i l p i d e s. Kui soome kirjakeeles esinevad vormid nagu ilmoittaa 'teatada', kirjoittaa 'kirjutada', punainen 'punane', annoin 'andsin', siis paljudes soome murretes öeldakse ilmottä, kirjottä, punane(n), annon. Karjala keele päriskarjala murdes kehtib seaduspärasus: diftong kaob lahtises silbis, säilib kinnises silbis, näit. heponi 'hobune': partitiiv hevoista, kärpäni 'kärbes': part. kärväistä, antoma 'andsime': annoin 'andsin'. Vadja keeles on järgsilpide rõhutute diftongide i järjekindlalt kadunud, näit. issu 'istus', tšüsü 'küsis' (vrd. sm istui, kysyi), seejuures ai, oi > e ja äi > e: nagren (< *nagroin) 'naersin', rauten (< *rautainen) 'raudne', tšärpen (< *kärpäinen) 'kärbes'. Kaasrõhulises silbis on diftong säilinud: akanois-sa 'aganatest', apagoittä 'hapendada'. Eesti kirjakeeles on i-lõpuline diftong kadunud nii rõhutus kui ka kaasrõhulises silbis, näit. punane, kirjutan, magus (< *ma-kuisa), venelasi, soomlasi, kuid idamurdes venelaisi, eL sümlaisi 'soomlasi' (osas murretes võib diftong säilida kaasrõhulises silbis). Liivi keeles on kadunud i-lõpulist diftongide esimene komponent: pu³nni 'punane', u³ddi (< *utuinen) 'udune', e³ddi (< *eteinen) 'esik', jälgis (< *jalkoissa) 'jalgades'.

Nii eesti kirjakeeles kui ka vadja keeles on säilinud diftongid, mis on moodustunud h või klusiilide nõrgaastmeliste vastete kao tagajärjel, näit. e lambaid (< *lampahita), vdj lampaita, kuid eLV lamBit.

J. MÄGISTE, oi-, ei-deminutiivid läänemeresoome keelis. Tartu 1928 (ACUT B XII 2); M. RAPOLA, i-diff.; L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 201 - 212; III B, 355 - 377; M. RA-

(2.2.2.14)

POLA, SKÄL, 467 - 485; H. OJANSUU, SLV, 199 - 234; P. VIRTARANTA, LYSMÄ, 724 - 791; A. TURUNEN, ISÄ, 285 - 293; V. RUOPPILA, ÄÄ, 172 - 183; H. OJANSUU, KÄÄ, 137 - 149; A. TURUNEN, LMÄ II, 173 - 236; E. A. TUNKELO, VKÄ, 765 - 875; A. LAANEST, ID, 87 - 89; L. KETTUNEN, VKÄ, 160 - 167; A. KASK, EKAG, 167 - 172; L. POSTI, GLL, 56 - 62.

2.2.2.15. e labialisatsioon v (b) ja m - i e e s.

Esineb soome keele idamurretes, karjala, vepsa ja isuri keeles. Kõige levinum on see nähtus e-tüveliste verbide oleviku ainsuse 3. isikus, näit. sm (idamurded) is tullõ (< *tulõ < *tulov < *tulevi < *tulepi) 'tuleb', tekkõ (< *tekepi) 'teeb', itkõ 'nutab', krj tulou, itkõü, vps tulob, mänob 'läheb'.

Muudel juhtudel ei ole e labialisatsioon nii järjekindel. See võib esineda va-, vä-sufiksiga adjektiivides, oleviku partitsiipides, m-infinitiivides, sõnas molommat 'mõlemad'. Näiteid: sm (idamurded) väkövä 'vägev', tulova 'tulev', molommat, tekemän 'tegeva' (kirjakeeles väkevä, tuleva, molemmat, tekemään), krj mielövä 'tark', vägövä 'vägev', lugomah 'lugema', itkõmäh 'nutma', kündelomah 'kuulama', vpsL vägovad 'vägevad', meiõ (< *mēlevä) 'tark', panomha 'panema', tegomha 'tegeva', mustnomha 'mustendama', is väkkövä, panomä, teGömä 'tegeva', vanhenomman 'vananema'.

L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 159 - 160; III B, 278 - 281; M. RAPOLA, SKÄL, 402 - 405; A. TURUNEN, ISÄ, 246 - 251; V. RUOPPILA, ÄÄ, 131 - 132; H. OJANSUU, KÄÄ, 121 - 122; A. TURUNEN, LMÄ II, 79 - 85; E. A. TUNKELO, VKÄ, 653 - 655; A. LAANEST, ID, 80 - 82.

2.2.3. ÜKSIKKEELTE FONEETILISE ARENGU ISEÄRASUSI

2.2.3.1. S o o m e k e e l . Et soome keel on moodustunud väga erineva päritoluga murretest, on arusaadavalt raske leida selliseid tunnuseid, mis oleksid ühised kõigile põhimurretele, kuid puuduksid lähedastes sugulaskeeltes. Järgnevalt loetleme mõningaid jooni, mis on omased soome kirjakeelele ja peamiselt läänemurretele. (Idamurretes laiemalt levinud nähtused on enamasti ühised karjala, isuri või vepsa keelega.)

1. Intervokaalse t vasteks nõrgas astmes on heliline d, näit. pata 'pott' : gen. padan, sota 'sõda' : gen. sodan. Läänemurretes oli t nõrgaastmelise vastena laialdaselt levinud heliline spirant ð, ka r, l ja ð. Tänu kirjakeele traditsioonile tarvitada vastavatel juhtudel tähte d ning rootsi keele mõjule, kus ð oli tundmatu, pääses võidule helilise klusiili hääldamine.

2. Astmevaheldus nk : ng (foneetilises transkriptsioonis ŋk : ŋŋ), näit. kenkä 'king' : kengät (pl.), lanka 'lõng' : langat.

3. Silbilõpulisel klusiilid on helilise konsonandi ees vokaliseerunud ja moo-

(2.2.3.1)

dustanud eelneva vokaaliga diftongi, näit. kaula 'kael', kaura 'kaer' (vrd. krj is kagla, kagra). aura 'ader' (krj is adra), nöyrä (< *neträ) 'alandlik', hauras 'habras' (krj habraž). Klusiili vokaliseerumist selles positsioonis esineb ka eesti keeles, kuid mitte nii ulatuslikult ja tekkinud diftong on teistsugune, näit. kael, kaer, ader, habras.

4. Konsonantühend str (štr) > hr sõnades kehrätä 'kedrata', ohra 'oder', ahrain 'ahing' (< vn ОЦПОРА), ihra 'rasv' (< muinasskandinaavia istra), vrd. krj is ozra, kežrädä, e odra (gen.), kedrata. hr on siiski tuntud ka põhjaeesti murrakutes Harjumaal.

5. Metatees h-lõpulistest sõnades, näit. perhe (< *pereh) 'pere', ihme 'ime', valhe 'vale', vrd. krj pereh, imeh.

6. Sõnapiirilised muutused -t k- > -k k-, -t p- > -p p-, näit. puuk kaatuvat 'puud langevad', pitkáp puheet 'pikad kõned'.

L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 12 - 18, 21 - 24, 51, 65 - 80; III B, 33 - 42, 45 - 51, 90 - 93, 108 - 134, 197 - 200; M. RAPOLA, SKÄL, 87 - 110, 196 - 226, 248, 256 - 261; H. OJANSUU SLÄK, 41, 59 - 65, 98 - 106; P. VIRTARANTA, LYSMÄ, 87 - 88, 186 - 190; H. PAASONEN - Vir. 1917, 66 - 67; L. HAKULINEN - MSFOu LXVII, 120 - 131; L. POSTI - Vir. 1951, 407 - 416; P. VIRTARANTA, Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalspirantin edustus suomen murteissa, Helsinki 1958 (SKST 252); T. ITKONEN - Historiallinen Aikakauskirja 1972, nr. 2, 88.

2.2.3.2. K a r j a l a k e e l . Vaatleme siin päriskarjala murde häälikulisi tunnuseid.

1. Intervokaalsed k, t on nõrgas astmes kas kadunud või asendunud v või j-iga, näit. (jagaw 'jagab' :) juan 'jagan', (sada 'sada' :) gen. šuan, (jogi 'jõgi' :) gen. joven, (ruado 'töö' :) gen. ruavon, (regi 'regi' :) gen. rejen, (vezi 'vesi' :) gen. vejen.

2. Esinevad astmevaheldustüübid lg : ll ja rg : rr, näit. jalga 'jalg' : pl. jallat, kurgi 'kurg' : pl. kurret, märgä 'märg' : pl. märrät.

3. Järgsilpides tk > kk, näit. muakkoa 'magage', hävekköä 'häbenege' (vrd. sm maatkaa, hävetkää).

4. a ja ä on muutunud diftongideks ua, iä või (teistes murrakutes) oa, eä, näit. mua ~ moa 'maa' (vrd. sm maa), piä ~ peä 'pea' (sm pää), juan ~ joan (< *jān < *jakan) 'jagan', hiässä ~ heässä (< *hässä < *hätässä) 'hädas'. Samasugune nähtus esineb ka soome keele idamurretes.

5. Järgsilpide diftongid, mis on moodustunud klusiilide nõrgaastmeliste vastete kao tagajärjel, on allunud järgmistele muutustele: 1) ua, oa, ue > uo, 2) üä, öä, üe > üö, näit. lauluo (< *lauluŕa) 'laulu (part.)', verkkuo (< *verkköŕa) 'võrku

(2.2.3.2)

(part.)', käbrüö (< *käprütä) 'kasetohust ujukit', küdüö (< *kütötä) 'alemaad', kätküön (< *kätküten) 'hälli (gen.)', huimuon (< *huimuten) 'lolluse'; 3) ea, eä, ia, iä > ie, näit. korgie (< *korketa) 'kõrge', pimie (< *pimetä) 'pime', poigie (< *poikita) 'poegi', ettsie (< *etsitäk) 'otsida'.

A. GENETZ, Versuch einer karelischen Lautlehre, Helsingfors 1877; H. OJANSUU, KÄÄ, 16 - 25, 94 - 97, 105 - 123; L. KETTUNEN, SLLP, 3 - 17; P. PALMEOS, KVM, 7 - 24; G. N. MAKAROV - Jaz. nar., 62 - 65.

2.2.3.3. V e p s a k e e l .

1. Puudub astmevaheldus, näit. hab (< *hāpa) 'haab' : gen. haban, raud 'raud' : gen. raudan, ružiž 'rukis (vrd. sm ruis)', ak (< *akka) 'eit' : gen. akan.

2. Geminaadid on muutunud üksikkonsonantideks, näit. uk (< *ukkoj 'taat, vana-meess' : part. sg. ja nom. pl. ukod, lep (< *leppä) 'lepp' : part. sg. ja nom. pl. lepad, otab 'võtab', kažiž 'kallis' (sm kallis), kāmen 'kämmal' (sm kammen). vpsL täna 'siaa' (sm tänne).

3. i järel s > š, z > ž, näit. izand 'peremees', aizad 'aisad', viž 'viis (5)', pašked 'paised' (vrd. sm isäntä, aisat, viisi, paiseet).

4. Silbi lõpus tagavokaalsetes sõnades i > u, näit. vpsK joug 'jalg', siud 'sild', kūd 'kuld', ombouda 'õmmelda' (vrd. sm jalka, silta, kulta, ommella).

5. Kõik algselt pikad vokaalid (peale vpsÄ i, ū, ü) on muutunud lühikesteks, näit. ma, pä, so, sön, te, su, pü, hir (vrd. e maa, pää, soo, söön, tee, suu, piü, hiir).

6. Vokaali kadu h ees, näit. vpsK pagižemha (< *pakisemahan) 'rääkima', vpsL rughed (< *rukihet) 'rukkid', kaIha (< *kalahan) 'kalasse'.

7. i-lõpulise diftongi järelkomponent kaob š ees, millele järgneb konsonant, näit. laš 'laisk', pāstar 'linaluu' (vrd. sm laiska, pāistär).

E. A. TUNKELO, VKÄ, 145 - 183, 245 - 246, 433 - 437, 539 - 585, 734 - 741, 765 - 766; L. KETTUNEN, SLLP, 26 - 46; M. M. HJAMJALJAINEN - Jaz. nar., 82 - 84; E. A. TUNKELO - Suomi V 20, 3 - 44; L. POSTI - PUF XXVI, 1 - 25; L. KETTUNEN - Vir. 1938, 373 - 388; E. KANGASMAA-MINN - Sananjalka 6, 29 - 33.

2.2.3.4. I s u r i k e e l .

1. Intervokaalsed ja helilisele konsonandile järgnevad p, t, k > B, D, G, kusjuures see muutus puudutab ka neid klusiile, mis on geminaatklusiilide nõrgaastmelisteks vasteteks, näit. tuBa 'tuba', paDa 'pott', siGa 'siga', seBÄD 'sepad' (nom. sg. seppä), kaDoD 'katused' (nom. sg. katto), aGaD 'eided' (nom. sg. akka).

2. Nõrgas astmes vastab D-le ja G-le üldiselt kadu, näit. päd 'potid', (maDo :) maoD 'maod', siaD 'sead', (joGi :) joeD 'jõed'. i ja v esinevad klusiilide nõrgaast-

(2.2.3.4)

meliste vastetena tunduvalt harvemini kui karjala keeles, nimelt i esineb i-lõpuliste ja v u-, ü-lõpuliste diftongide järel, näit. aijaD 'aiad (tarad)' (nom. sg. aiDa), havveD 'havid' (nom. sg. hauGi), lövvan (< *lōutān) 'leian'.

3. Kui mitmes läänemeresoome keeles esineb konsonantide gemineerumine kontraheerumisel tekkinud pika vokaali või diftongi ees tingimusel, et gemineeruvale konsonandile eelnev silp on lühike (2.2.2.2), siis isuri keeles gemineeruvad või pike-nevad k, p, t, q ka pika silbi järel, näit. poikkā ~ poikā 'poega' (nom. poiGa), leippā ~ leipā 'leiba' (nom. leiBā). kulttā ~ kultā 'kulda' (nom. kulDa), aissā ~ aisā 'aisa (part.)' (nom. aiZa). Niisugune geminatsioonitüüp on tuntud ka Edela-Soomes, kuid ilmselt on see seal kujunenud isuri keelest sõltumatult.

4. Konsonant on gemineerunud ka kolmesilbilistes sõnades; mille kaks esimest silpi on olnud lahtised, näit. mattāla 'madal', kuid partitiiv maDalā < *matalata (et partitiivis oli neli silpi, ei saanud siin geminatsiooni toimuda), ommēna 'õun' : part. omenā < *omenata. Sama tüüpi sõnades esineb geminatsioon ka lõunaeesti murdeis, kuid erinevalt isuri keelest on see nähtus seal seotud lõpukaoga, näit. eL ikkāv (< *ikāvā) 'igav', kuid gen. iGāvā.

5. k ja t nõrgaastmeliste vastete kao tagajärjel (kaugemal kui 1. ja 2. silbi piiiril) moodustunud vokaalühend e-e > ī, näit. vättīD (< *vättekēt) 'rõivad', pārriD (< *päreket) 'peerud', pešīn (< *peseten) 'pesen end'. Sama nähtus on tuntud soome keele idamurretes.

V. PORKKA, ID; J. MÄGISTE, Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned, Tartu 1925 (ACUT B VII₃); A. SOVIJÄRVI, PÄTSI; A. LAANEST - SFU IV, 13 - 17; VI, 37 - 44.

2.2.3.5. V a d j a k e e l .

1. Eesvokaalide ees k > tš, näit. tšāsi 'käsi', tšivi, 'kivi', tšülā 'küla', seltšā 'selg', entsi 'hing' (vrd. sm kāsi, kivi, kylā, selkā, henki).

2. Intervokaalse k vasteks nõrgas astmes on g, näit. sika 'siga' : gen. sigā, latsi 'lagi' : gen. lagē (eesvokaalsetes sõnades aga tō : ∅ näit. mätši 'mägi' : māē).

3. Esinevad vaheldused s : z ja š : ž, näit. isā 'isa':gen. izā, pešā 'pesa' : gen. pezā, maša (pärisnimi) : gen. mažā.

4. ks > hs, näit. ehsa 'oks', uhsi 'uks', mahsā 'maksta' (vrd. sm oksa, maksaa, e uks).

5. os > hs, näit. lahsi 'laps', lühsā 'lüpsta' (sm lapsi, lypsää).

6. st > ss, näit. mussa 'must' : pl. musad, issua 'istuda' : isun 'istun' (sm musta, istua).

7. o > ē ka paljudel juhtudel, kus eesti keeles on o, näit. ema, essā, ella,

(2.2.3.5)

eja (e oma, osta, olla, oja). e esineb ka järgsilpides, näit. elen, sürepi (e olen, suurem).

8. Kontraheerumisel tekkinud vokaalühendid ae, äe, oe, ue on muutunud pikkadeks vokaalideks ā, ā̄, ō, ū, näit. laulāza (< *laulatessa) 'lauldes', tševällä (< *kevätellä) 'kevadep', uhtōza (< *uhtotessa) 'uhtudes', elū (< *oluten) 'õlle'.

L. KETTUNEN, VKÄ, 16 - 18, 26 - 30, 36 - 42, 43 - 44, 54 - 56, 128 - 129, 158 - 159;
L. KETTUNEN, SLLP, 50 - 61; E. ADLER - Jaz. nar., 119 - 121; P. ARISTE, GVL, 1 - 16;
L. POSTI - JSFOu 60₉, 4 - 22; P. ARISTE - TRÜT 162, 3 - 20.

2.2.3.6. E e s t i k e e l (kirjakeel).

1. Sõna sees heliliste häälikute ümbruses p, t, k > B, D, G, näit. tuba [tuBä], pada [paDä], siga [siGä]. Kuid erinevalt isuri keelest on eesti keeles geminaatklusiilide nõrgaastmelisteks vasteteks lühikese vokaali järel lühikese alguskomponendiga geminaadid, ja ainult pika silbi järel - B, D, G, näit. sepad [seppäD] (nom. sg. sepp < *seppä), katan [kattän] (inf. katta), vakad [vakkäD] (nom. sg. vakk), kuid pika silbi järel: (saak < *säkki :) gen. saagi [säGi], (toit < *toittu :) gen. toidu [toiDu], (sirp < *sirppi :), gen. sirbi [sirBi].

2. Pikad vokaalid, diftongid ja konsonantühendid alluvad kvantiteedivaheldusele, näit. kōli (gen.) : kōi (part., ill.), laulu (gen.) : laulu (part.), linna : linna (part., ill.), silmä (gen.) : silma (part., ill.). Ülipikk kvantiteediate on tekkinud seetõttu, et seoses silpide arvu vähenemisega (näit. laulu < *lauluta) on esimese silbi vältus suurenenud.

3. Esineb rohkesti juhtumeid, kus intervokaalsed B, D, G ei võta osa astmevaheldusest, näit. abi : abiks, raba : rabas, oda : odad, udu : udus, jagama : jagan, te-gema : tegin. Murdeti on selliseid juhtumeid vähem.

4. Klusiilide nõrgaastmeliste vastete kadumisel tekkinud vokaalühendite esikomponendid i, u, ü > e, o, ö, näit. (siga :) sead (pl.), (tuba :) toad (pl.), (küde-ma :) köeb. See muutus ei ole omane kõigile murretele.

5. Esimeses silbis on esinenud ebareeglipärast muutust o > e, näit. pösk, lõ-peb, körge - vrd. sm poski, loppuu, korkea, ka eL korGe.

6. Diftongid ai, äi, oi > ae, äe, oe osal juhtudel, peamiselt v või r-i ees, näit. laev, aer, päev, koer - vrd. sm laiva, airo, päivä, koira, ka eL laiv, air, päiv.

7. ü-lõpulised diftongid on muutunud i-lõpulisteks, näit. täis, säinas, köis, leidma - vrd. sm täysi, säynäs, köysi, löytää, ka eL täüs, säünäs, köüDZ, lõuDmä.

8. Järgsilpides o > u, näit. vagu, põllud, kaevud, lepikud - vrd. sm vako, pel-lot, kaivot, lepiköt. Osas murretes, eriti Võru murdes on järgsilpide o säilinud.

(2.2.3.6)

L. KETTUNEN, EKÄ; L. KETTUNEN, SLLP, 65 - 125; R. T. HARMS, Estonian Grammar, Bloomington - The Hague 1962 (UAS 12); A. RAUN, A. SAARESTE, IEL, 11 - 24, 56 - 80; A. KASK - Jaz. nar., 38 - 42; A. KASK, EKAG.

Et eesti keele omapärane kvantiteedisüsteem on äratanud erakordset huvi rahvusvahelises ulatuses, mainime eraldi osa nendest paljudest töödest, mis seda probleemi käsitlevad: L. POSTI - JSFOu LIV₂; L. POSTI - CSIFU, 408 - 418; V. TAULI - JSFOu 57₅; V. TAULI - CSIFU, 524 - 529; P. RAVILA - Vir. 1961, 345 - 350; Г. ЛУИВ, Ударные монофтонги эстонского языка, Таллин, 1962; V. HALLAP - ESA VIII, 238 - 250; V. HALLAP - Nonaginta, Tallinn 1963, 95 - 122; J. LEHISTE, Consonant Quantity and Phonological Units in Estonian, Bloomington - The Hague 1966 (UAS 65); I. LEHISTE - CSIFU, 293 - 303; A. RAUN - MSFOu 145, 190 - 195; A. EEK, M. REMMEL - KK 1971, 715 - 721; V. TAULI - MSFOu 150, 390 - 403.

2.2.3.7. L i i v i k e e l .

1. Astmevaheldus puudub, näit. mä²G 'mägi' : pl. mäguD, rānda 'rand' : in. rāndas, õB 'haab' : pl. õbēD.

2. Esineb geminaatklusiilide, konsonantühendite ja diftongide kvantiteedivaheldus, mis ei sõltu silbi algsest kinnisusest või lahtisusest, vaid on seotud sõna silpide arvu vähenemisega, näit. tappē (< *tappatak) 'tappa' : tappāB 'tapab', vettē 'võtta' : vettāB 'võtab', mustā 'must' : part. muštē < *mustata, āiga 'aeg' : part. aigē, lēba 'leib' : part. leibē.

3. i või j-i ees s > š (ž), näit. kakš (< *kaksj) 'kaks', ūž (< *ūsj) 'uus', āza (< *asja) 'asi'.

4. h on kadunud kõigis asendites, ka esimese ja teise silbi piiril, kus teda asendab katkehäälik, näit. rō² 'raha', ri² 'rehi', mi²eD 'mehed' (vrd. sm raha, rii-hi, miehet).

5. Esimese silbi vokaal on pikenenud silbilõpulise liikvida või nasaali ees, näit. jālga 'jalg', āmbaZ 'hammas', ārga 'härg'.

6. a, o, u > ā, ō, ū esimeses silbis teise silbi i või j-i mõjul, kusjuures ē ja ū on nagu kõigil muudelgi juhtudel asendunud e ja i-ga, näit. tām (< *tammi) 'tamm' (: gen. taṁ < *tammen), lāpē 'laps' (: gen. laṁs), te²B (< *tō²B < *topi) 'tõbi', ti²G (< *tū²G < *tuki) 'tugi'.

7. ā > e teise silbi i mõjul, näit. ve²ggi (< *vākinen) 'tugev', lēks (< *lāksi) 'läks'.

8. a > o v või u ees, näit. ovār 'avar', lovā 'voodi, lava', loul 'laul', ouk 'auk' (vrd. sm avara, lava, laulu, aukko).

9. Sõna algul o > vo ja e > je, näit. von² 'õnn', vorābēZ 'orav', jemā 'ema', je²ddē 'ette' (vrd. sm onni, orava, emā, eteen, e ette).

10. Lisaks vokaalikadudele pika esimese silbi järel, kui teine silp on lahtine

(2.2.3.7)

(2.2.2.13), esineb vokaalikadusid ka lühikese esimese silbi järel, näit. su'G (< *suku) 'sugulane', el. su'kst (< *sukusta), me'r (< *meri) 'meri', tu'l (< *tulek) 'tule (imper.)', tu'lbõD (< *tulepat) 'tulevad', samuti pika esimese silbi järel kinnises silbis, näit. oukst (< *aukkosta) 'august', lapst (< *lapset) 'lapsed', sūrD (< *sūret) 'suured'.

11. e, o > u järgsilpides, näit. sudüD 'hundid', jogüD 'jõed', vagüD 'vaod', usküD '(sa) usud' (vrd. sm sudet, joet, vaot, uskot).

L. POSTI, GLL, 3 - 21, 49, 62 - 95, 99 - 102, 108 - 109, 123 - 129, 233 - 236, 239 - 240, 296 - 310; L. KETTUNEN, HLLF, 23 - 56; L. KETTUNEN, SLLP, 127 - 202; E. VÄÄRI - Jaz. nar., 139 - 142; E. VÄÄRI - UAJb. 40, 174 - 180.

3. MORFOLOOGIA

3.1. T Ü V E D E S T

Muutelõpud võivad liituda kas vokaal- või konsonantlõpulisole tüvele. Sellest seisukohast jagunevad läänemeresoome keelte noomenid ja verbid 1) ühetüvelisteks, mille kõik muutelõpud liituvad vokaaltüvele, ja 2) kahetüvelisteks, millel osa muutelõppe liitub vokaaltüvele, teine osa konsonanttüvele. Mainitud jaotuse puhul ei arvestata hiliseid vokaalikadusid, mis on omased eriti vepsa, eesti ja liivi keelele (2.2.2.13).

3.1.1. VOKAALTÜVED

Ühetüvelistel sõnadel on tüve lõpphäälikuteks a, ä, e, i, o, u, ö, ü, vadj keeles ka e. Näiteid: sm kala-t 'kalad', matala-t 'madalad', otta-a 'võtta', ota-n 'võtan'; kylä-t 'külad', e külad. sm kyntä-ä 'künda', kynnä-n 'künnan', e künnan; sm tähti 'täht', pl. tähde-t, lähte-ä 'minna', lähde-n 'lähen'; pirtti 'tare', pl. pirti-t, oppi-a 'õppida', opi-n 'õpin'; peltö 'põld', pl. pello-t, e pöllud, sm sano-a 'ütelda', sano-n 'ütlen'; karhu-t 'karud', riippu-a 'riippuda', riipu-n 'ripun' tapahtu-a 'juhtuda'; tyttö 'tüdruk', pl. tyttö-t, syö-dä 'süüa', syö-n 'söön'; pytty 'pütt', pl. pyty-t, e pütid, sm kysy-ä 'küside', kysy-n 'küsin'; vdj jarvi 'järv', pl. jarve-D (sm järvet), luke-a 'lugeda' (sm lukea), luke-n 'loen'.

Eesti kirjakeeles ja osas murretes ei või järgsilpides esineda o, ä, ö, ü (erandiks on hilised laenud), mille tõttu ka vastavate tüvede esinemisvõimalused on piiratud: nimetatud häälikutega võivad lõppeda ainult ühesilbilised tüved, näit. too-ma, jää-ma, söö-ma, müü-ma. Veelgi piiratum on erinevate vokaaltüvetüüpide hulk liivi keeles; seal esineb tüve lõpphäälikuna ka redutseeritud vokaal ä, millele sugulaskeeltes võivad vastata mitmesugused vokaalid, näit. õkkä-D 'augud', vrd. sm aukot, nürmä-D 'pöllud', vrd. sm nurmet 'aasad'. ä-, ö-, ü-tüvede esinemine on piiratud ka paljudes vepsa murrakutes.

Kõige vanemad on a-, ä- ja e-tüved; läänemeresoome algkeele eelsel perioodil arvatavasti esinesidki ainult need vokaalid tüvede lõpus, mis ei sisaldanud derivatsioonisufikseid.

3.1.2. KAHETÜVELISED NOOMENID

Kahetüvelistel noomenitel esineb konsonantlõpuline tüvi alati ainsuse partitiivis, sageli ka ainsuse nominatiivis. Keeltes, kus mitmuse genitiiv moodustatakse ainsuse tüve abil, on see tüvi kahetüvelistel noomenitel alati konsonantlõpuline. Ülejäänud käänetes esineb vokaaltüvi, mis enamikus sõnades on e-lõpuline.

Kahetüvelised noomenid võib jaotada järgmisteks tüüpideks: 1) k-lõpulised: sm kaste < *kastek 'kaste', part. kastetta < *kastekta, vrd. gen. kasteen (< *kasteķen); krj kašše, part. kaššetta; isH kasseG, part. kassetta; vdj kase, part. kašetta; e kaste, part. kastet; lv kastuG, part. kaštuktē; 2) h-lõpulised: sm terve 'terve', part. tervettä < *tervehtā, vrd. gen. terveen < *tervehēn; krj terveh, part. tervehtā; vps terveh, part. terveht; isH terveh, part. terveht; vdj terve, part. tervehtā; e terve, part. tervet; eL pereh 'pere', part. pereht; 3) s-lõpulised: sm lammaz 'lammas', part. lammasta, gen. pl. lammasten, vrd. gen. sg. lampaan < *lampaħan; krj lammas, part. lammashta; vps lambaz, part. lambast; is lammaZ, part. lammast(a); vdj lammaZ, part. lammassa; e lammaz, part. lammast, gen. pl. lammaste; lv lambaZ, part. lāmbast; 4) t-lõpulised: sm krj olut 'õlu', part. olutta, vrd. gen. oluen < *olūtēn; vps olud, part. olut; is olud, part. olutta; vdj elud, part. elutta; e õlu, part. õlut; lv vo³l, part. vo³littā; 5) l-, n-, r-lõpulised: sm kyynel 'pisar', part. kyyneltā, vrd. gen. kyynelen; sydän 'süda', part. sydäntā; tytär 'tütar', part. tytärtā; krj. tütär, part. tütärdā; vps paimen 'karjane', part. paiment; is vommel 'look', part. vommeld; süän 'süda', part. süänd; siar 'õde', part. siard; vdj tütär, part. tütärtā; e süda, part. südant; tütär, part. tütart; lv sezār 'õde', part. sezärt; 6) e-tüvelised noomenid, mille nominatiivi lõpus on i ja sellele eelneb l, n, r, h või (t-st tekkinud) s: sm kieli 'keel', part. kieltā, vrd. gen. kielen; pieni 'väike', part. pientā; suuri 'suur', part. suurta; käsi 'käsi', part. kättā; riihi 'rehi', part. riihtā; krj. pieni, part. piendā; šūri, part. šūrdā; vps mei 'mõistus', part. meit; veri 'veri', part. vert; is tūli 'tuul', part. tūlda; hīri 'hiir', part. hīrdā; kanZi 'laud', part. kannta; vāđ tuli 'tuli', part. tulta; nōri 'noor', part. nōrta; ķersi 'kõrs', part. ķertta; e keel, part. keelt; suur, part. suurt; käsi, part. kätt; rehi, part. reht; lv kēi 'keel', part. kieldā; me³r 'meri', part. mīerda.

3.1.3. KAHETÜVELISED VERBID

Kahetüvelistel verbidel esineb konsonanttüvi t-lises infinitiivis, imperatiivi ainsuse 3. isikus ja mitmuse 2. ning 3. isikus, potentsiaalis, impersonaalis ja minevi-

ku partitsiibis, vokaaltüvi - ülejäänud vormides.

Tüve lõppkonsonandi järgi jagunevad kahetüvelised verbid järgmiselt: 1) l-, n-, r-tüved: sm tulla < *tultak 'tulla', tulkaa 'tulge', tullen < *tulnen 'võib-olla tulen', tultiin 'tuldi', tullut < *tulnut 'tulnud', vrd. tulen 'tulen'; sm mennä 'minna', menkää 'minge', mennyt 'läinud', mennään 'minnakse', mentiin 'mind'i'; sm purra 'pureda', purkaa 'purege', purrut 'purenud', purraan 'puretakse'; krj tulla. tulgoa 'tulge', tullun 'tulnud', tuldih 'tuldi'; vps tulla, tulgha '(ta) tulgu', tulnen 'võib-olla tulen', tulnu 'tulnud'; vps mända 'minna', mängat 'minge', männob 'võib-olla läheb', männu 'läinud', mändhe 'mind'i'; vps purda 'pureda', purnu 'purenud', purdaze 'puretakse'; isH tullaG 'tulla', tulkkān 'tulge', tuld 'tulnud', tullān 'tullakse', tulttīn 'tuldi'; isH pannaG 'panna', pankkān 'pange', panD 'pannud' pannān 'pannakse', panttīn 'pandi'; vdj jutella 'ütelda', jutelkā 'ütelge', jutellu 'ütelnud', jutellassa 'üteldakse', jutelti 'üteldi'; vdj panna 'panna', pankā 'pange', pannu 'pannud' pannaasa 'pannakse', panṭī 'pandi'; e tulla. tulge. tulnud. tullakse. tuldi; e panna. pange. pannud. pannakse. pandi; e surra. surge. surnud. surrakse. surdi; lv tulda 'tulla', tunnōD 'tulnud (pl.)'; vōlda 'olla', vōlgiD 'olge'; pānda 'panna', pānnōD 'pannud (pl.)'; 2) h-tüved (endised k-tüved, kus on toimunud üldläänemeresoomeline muutus kt > ht, vt. 2.2.1.11): sm nähdä < *nāktāk 'näha', nāhkōön 'nätku', nāhnyt 'näinud', nāhdään 'nähakse', nāhtiin 'nähti', vrd. nāen < *nāken 'näen'; sm tehdä < *tektāk 'teha', tehkää 'tehke', tehnyt 'teinud', tehdään 'tehakse', tehtiin 'tehti'; krj nähä 'näha', nāhnen 'võib-olla näen', nāhkeä 'näheke', nāhkāh 'nätku', nāhnūd 'näinud', nāhtih 'nähti'; vps tehta 'teha', tehnu 'teinud', tehtaze 'tehakse'; vps nāhtä 'näha', nāhkät 'näheke'; isH tehāG 'teha', tehkān 'tehke', tehtīn 'tehti'; isH nāhāG 'näha', nāhtīn 'nähti'; vdj tehā 'teha', tehkā 'tehke', tehnū 'teinud', tehāssā 'tehakse', tehtī 'tehti'; e teha. tehke. tehtud. tehti; e nāha. nāhke. nāhtud. nāhti; 3) s-tüved: sm juosta < *jōkstak 'joosta', juoskaa 'jooske', juossut 'jooksnud', juostiin 'joosti', vrd. juoksen 'jooksen'; sm pestä 'pesta', peskää. pessyt. pestiin; krj nošsa 'tõusta', noškoā 'tõuske', nošsun 'tõusnud', noštih 'tõusti'; vps joksta 'joosta', joksnu 'jooksnud', jokstaze 'jookstakse'; vps pesta 'pesta', peskha 'pesku', peznu 'pesnud', pestaze 'pestakse'; isH pessāG 'pesta', peskān 'peske', pestīn 'pesti'; vdj pesā 'pesta', peskā. peznū. pesāssā. pestī; e pesta. peske. pesnud. pestakse. pesti; 4) t-tüved: sm hypätä < *hüppät-tāk 'hüpata', hypätkää 'hüpake', hypännyt 'hüpanud', hypätään 'hüpatakse', hypättiin 'hüpati', vrd. hyppään < *hüppätä-n 'hüppan'; sm valita 'valida', valitkaa. valinnut. valitaan. valittiin; krj poata < *paket-tak 'põgeneda', poakkoa (tk > kk) 'põgenege', poannun 'põgenenud', poatih 'põgeneti'; vps magata 'magada', magakāt 'magage', magatas 'magatakse'; vps pakita 'paluda', pakitaze 'palutakse';

(3.1.3)

isH hüBÄDÄG 'hüpata', hüBätkän 'hüpake'; isH paedaG 'põgeneda', paetkän 'põgenega';
vdj tšiuzata 'kiusata', tšiuzatkä, tšiuzannu, tšiuzatassa; vdj apata 'hapneda', apat-
kä, apannu, apatassa; e hüpata, hüpake.

3.1.4. RUDIMENTAARSEID KONSONANTTÜVE ESINEMUSI

Lisaks vaadeldud vormidele, kus teatavates sõnatüüpides esineb järjekindlalt konsonanttüvi, on juhtumeid, mis tänapäeva keelte seisukohalt on ebaregulaarsused, kuid mis lubavad oletada, et varem oli konsonanttüvede tarvitamispiirkond palju laiem.

Reeglipärane essiiv soome sõnast vuosi 'aasta' on vuotena, kuid väljendis tänä vuonna (< *vötna) 'tänavu' esineb konsonanttüvi, samuti vps tänavon, is tä-
nä vön, vdj menjä vöna 'möödunud aastal'. Konsonanttüvele liitunud essiivi lõpuga on ilmselt tegemist adverbides, nagu sm alla 'all', yllä 'üleval', mille vokaaltüvedeks on ala-, ylä- (häälikumuutuse ln > ll kohta vt. 2.2.1.12). Soome murretes või kõne-
käändudes esinevad essiivid nuorra miessä 'noore mehena' (tavaliselt nuorena miehe-
nä), sunna (pro sutena) 'hundina'. Eriti rohkesti leidub konsonanttüvelisi essiive soome vanas kirjakeeles. Ilmselt on ka essiiv kuulunud nende käänete hulka, mille lõpp liitus kahetüveliste sõnad² puhul konsonanttüvele.

Sm krj is vdj tuttava, vps tutab, e tuttav on impersonaali oleviku partitsiip vastavast verbist - sm tuntee, e tunda; ka siin on tegemist konsonantse liitumisega, kusjuures n-i kadu silbilõpulisest konsonantühendist nasaal + klusiil on häälikumuutus, mis toimus juba läänemeresoome algkeeles (2.2.1.14). Konsonanttüveliste verbi-
vormide kohta leidub lisanäiteid soome vanas kirjakeeles, näit. letä 'lennata' (tänapäeval lentää), letty 'lennatud', rietä 'rutata' (tänapäeval rientää), eriti rohkesti aga vepsa keeles: leta < *lent-täk 'lennata, tõsta' (vrd. pr. l'endan - vokaaltüvi), käta < *känttäk 'käänata', väta 'mängida' (vrd. vändab 'mängib'), rata 'töötada', rakat < *rät-kata- 'töötage' (vrd. radan 'töötan'), loita 'palvetada' (vrd. loitseb 'palvetab', vrd. ka sm loitsia 'nõiduda'), loikat < *loit-kata- 'palvetage', häta 'ära ajada, eemaldada', i häkoi < *hätkoi 'nad ei aja ära' (vrd. pr. hädan). Eesti vanas kirjakeeles leidub mõningaid mujal tundmatuid konsonanttüvelisi partitsiipe, näit. hebbetut 'häbistatud' (vrd. inf. hebbendama), wabbatut 'vabastatud' (vrd. inf. wabbandama). Verbist parandama on konsonanttüveline infinitiiv parata ja sg. 3. is. imperatiiv paraku < *paratkohon, mida tarvitatakse tänapäeva eesti keeles eri tähenduses: paraku 'kahjuks', ei ole midagi parata. M. Toomse arvates on vanaks nähtuseks ka eesti murretes ja osalt kirjakeeleski tarvitatavad

(3.1.4)

ta-lõpuliste verbide konsonanttüvelised vormid, nagu ant-takse, kält-tasse 'keelatakse', ant-ti, kält-ti ~ käl-Di 'keelati'.

3.1.5. JÄRELDUSI

Eespool esitatud materjali põhjal on selge, et muutelõppude konsonantne liitumine on esinenud juba läänemeresoome algkeeles ja varem on see nähtus olnud laiemalt levinud kui praegu. Mis puutub veelgi kaugemas minevikku, siis klassikalise seisukoha järgi olid kõik soome-ugri sõnatüved algselt vokaallõpulised. Järelikult pidid konsonanttüved kunagi tekkima vokaaltüvedest vokaali kao tulemusena. Et e on nõrgema helilisusega kui a ja ä ning kaldub kergemini kaduma, on arusaadav, et suurem osa kahtüvelisi sõnu on e-tüvelised. Viimasel ajal on aga mõned uurijad (G. Ganschow, T.-R. Viitso) avaldanud arvamist, et osal juhtudel on konsonantlõpulised tüved algupärasemad kui vokaaltüved ja e-tüvedes võib e olla sekundaarseks sidevokaaliks. Ganschow järgi esines juba läänemeresoome-lapi-volga keelte eelkäijaks olnud keeles nii konsonant- kui ka vokaaltüvelisi noomeneid.

Konsonant- ja vokaaltüve vaheldumine on üks põhjustest, miks läänemeresoome keeli ei saa pidada tüüpilisteks aglutineerivateks keelteks. Feale selle on rohkesti muid tüvesiseseid alternatsioone; need on seotud häälikumuutustega, mida on käsitletud selle raamatu foneetikaosas: astmevaheldus, konsonantide gemineerumine, tüve lõppvokaali muutused, kui järgneb i, vokaalide sise- ja lõpukadu jm.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 389 jj.; H. OJANSUU - Vir. 1907, 117 - 123; A. BUSSENIUS, Zur ostseefinnischen Morphologie: Stammesalternation im Ostseefinnischen, Berlin und Leipzig 1939; M. TOOMSE, Eesti ta-, tä-verbide konsonantsest liitumisest, Tartu 1941; E. A. TUNKELO, VKÄ, 108 - 109, 173 - 180; J. MÄGISTE - Vir. 1951, 429 - 439; B. KÄLMAN - NyK LX, 409 - 413; E. ITKONEN - UAJb. XXXIV, 187 - 210; A. TURUNEN - Vir. 1966, 54 - 63; V. I. LÖTKIN - SFU IV, 233 - 238; V. I. LÖTKIN - SFU VI, 221 - 238; P. ALVRE - ESA 14 - 15, 151 - 170; G. GANSCHOW - SFU VII, 239 - 250; T.-R. VIITSO - Keel ja struktuur 7, Tartu 1972, 39 - 52; T.-R. VIITSO - SFU IX, 91 - 98.

3.2. MITMUSE TUNNUSED

3.2.1. -t ja -i

Kõige levinumad mitmuse tunnused on -t ja -i.

-t (või -d, -D) esineb kõigis läänemeresoome keeltes mitmuse nominatiivis: sm krj kalat 'kalad', vps kalad, is vdj lv kalād, e kalad, kuid eL kala või kala?. Üldiselt arvatakse, et Võru murdes esinev larüngaalklusiil on arenenud t-st; kuid P.

(3.2.1)

Ariste (Ученые записки Тартуского государственного университета. Филологические науки 4. Советское финноугроведение 3, Tartu 1947, 25 - 34) on esitanud oletuse, et lõuna-eessti murdeis on mitmuse tunnuseks nominatiivis olnud -k. Tunnus -t esineb kõigis läänemeresoome keeltes ka verbi mitmuse 3. isiku vormides, mis on täiesti ootuspärane, kui teame, et oleviku 3. isiku vormid on arenenud partitsiibist.

Mitmuse genitiivi moodustamise viisi järgi jagunevad läänemeresoome keeled kahte rühma. Soome, karjala, vepsa, isuri ja vadja keeles ning lõunaeessti murdeis esineb -t koos teise mitmuse tunnusega, nimelt i-ga: sm kalojen < *kaloiten, krj kaloin, vps kaloiden, is kalloin, vđ kalojē ~ kaloi, eL pešši 'pesade' (nom. sg. pežā), jal-Gu < *jalkoiten 'jalgade'. Astmevahelduse tõttu pole tunnus -t mujal kui vepsa keeles otseselt nähtav. Mitmuse genitiiv, kus on esinenud tunnus -t ilma i-ta, on tarvitusel eesti kirjakeeles, põhjaeessti murretes, liivi keeles ja soome keele läänemurretes, teataval määral ka kirjakeeles, näit. e kalade, lv kalād, sm kalain < *kalaen < *kalaten. Rõhutule silbile järgnev t on astmevahelduskeeltes üldiselt kadunud vastavalt sufiksilise astmevahelduse reeglile (2.2.1.17), kuid põhjaeessti murretes on ta teatavatel tingimustel säilinud (L. Kettunen, EKA, 77 - 80; P. Ariste - ETAT 1954, 531 - 535).

Eesti keeles (kuid mitte lõunaeessti murdeis) moodustatakse kõik mitmuse käänded peale nominatiivi ja partitiivi tunnuse -de või -te abil, mis liitub ainsuse tüvele, näit. all. kala-de-le, ad. kala-de-l, abl. kala-de-lt jne. Liivi keeles moodustatakse samal põhimõttel ainult mitmuse daativ ja translatiiv-komitatiiv, näit. kalādān 'kaladel(e)', kalādāks 'kaladeks, kaladega', kuna ülejäänud käänetes esineb mitmuse tunnus -i. See tunnus on läänemeresoome keeltes üldtarvitatav kõigis käänetes peale nominatiivi, näit. sm kaloihin 'kaladesse', kaloissa 'kalades', kaloista 'kaladest' jne., krj kaloih, kaloissa, kaloista, vps kaloihe, kalois, is kalloin, kaloiZ, kaloist, vđj kaloišē, kaloiza, kaloissa, eL kallust < *kaloista 'kaladest', lv kaļži, kaļsi, kaļsti (liivi vormides näitavad palataliseeritud konsonandid ja s > š või s > ž, et käändelõpule eelnes varem i). i-tunnuselise mitmuse tarvitatakse osas sõnatüüpides paralleelvormidena de-mitmuse kõrval ka eesti kirjakeeles, näit. nendel päeval ~ neil päevil. Pole kahtlust, et läänemeresoome algkeeles esines mitmuse tunnus -i kõigis käänetes peale nominatiivi (ja võib-olla ka genitiivi). Eesti keeles ja vähemal määral ka liivi keeles väljaarenenud süsteem, kus t-tunnuse abil moodustatakse mitte ainult nominatiiv, vaid ka muud mitmuse käänded, on suhteliselt hiline nähtus.

Mitmuse tunnus -t esineb paljudes kaugemateski sugulaskeeltes, mille tõttu arvatakse üldiselt, et see tunnus pärineb uurali algkeelest. Paljud uurijad arvavad sedasama ka tunnuse -i kohta, mille varasem kuju oli *-i; teiste arvates (P. Ravila, D. V. Bubrich, P. Alvre) kujunes -i mitmuse tunnuseks alles läänemeresoome-lapi algkeeles (vrd.

(3.2.1)

lpN oabba 'õde', gen. pl. oabbai, in.- el. pl. oabbain). D. V. Bubrichi ja P. Alvre seisukoha järgi on vaadeldav tunnus arenenud kohta ja kollektiivi väljendavast sufik- sist *-ja, *-jä, mis käändelõppude konsonantse liitumise korral muutus -i-ks. Mitmuse tunnuse tähenduse olevat ta omandanud kõigepealt mitmuse 1. ja 2. isiku asesõnades *mejä, *tejä. Igatahes näitavad kaugemad sugulaskeeled, et mitmuse käänetest oli esi- algu olemas ainult nominatiiv (nii on see praegugi mordva keelte määramata deklinat- sioonis), kuna täielik paradigma mitmuses kujunes välja palju hiljem, üksikute keelte või keelerühmade iseseisva arenemise perioodil. Niiviisi seletubki asjaolu, et nomina- tiivis ja teiselt poolt muudes käänetes on erinevad mitmuse tunnused.

3.2.2. MUID NOOMENITE MITMUSE MOODUSTAMISE VIISE

Lisaks eespool vaadeldutele on kasutusel veel mitmeid muid noomenite mitmuse moo- dustamise viise. Need on kahtlemata tekkinud seoses asjaoluga, et häälikuline areng on real juhtudel muutnud seaduspärased i-mitmuse vormid ainsuse omadega sarnasteks. Palju- des soome murretes, karjala, vadja ja eesti keeles on i kui diftongi teine komponent rõhutuse asendis kadunud (vt. 2.2.2.14). Seetõttu soome kirjakeele linnuilla 'lindudel' asemel tekkis muredegi vorm linnulla, mis on identne ainsuse adessiivi vormiga. Soome idamurretes, karjala ja isuri keeles kasutatakse o-, u-, i-, ö-, ü-tüvelistes noomeni- tes ja mõnes muuski sõnatüübis enamasti mitmuse tunnust -loi, -löi, mis liitub tugeva- astmelisele ainsuse tüvele, näit. sm (murd.) peltoloilla 'põldudel', lintuloilla 'lin- dudel', säkkilöissä 'kottides', tüttölöillä 'tüdrukutel', püttülöissä 'püttides', krj vagoloja 'vagusid', koivuloista 'kaskedest', värttsilöissä 'kottides', tüttölöillä 'tüdrukutel', külülöin 'saunade', is pelDoloil, linDuloil, koDiloiZ 'majades', tüttö- löillä, püttülöiZ. Tunnus -loi, -löi on tekkinud arvatavasti metanalüütiliselt: see on lähtunud sõnadest, kus nii l kui ka o (ö) kuulusid algselt tunnusele -i eelnenud tü- vesse, näit. sm peukalo 'pöial'.

Kagu-Soome murretes, isuri keele Alam-Luuga murdes, vadja keeles ja eesti keele kagumurretes, osalt ka rannikumurdes esineb tugeva-astmeline i-mitmus (reeglipärase i-mitmuse puhul on mitmuse käändevormid samas astmes kui vastav ainsuse kääne), näit. sm jalkoista 'jalgadest' (kirjakeeles jaloista), poikil 'poegadel', säkkissä 'kottides', peltolilt 'põldudel', is nöttil 'nootadel', olkist 'õlgedest', säkkiks 'kottideks', verkkoil 'võrkudel', vđj jalkoissa 'jalgadest', leppizä 'leppades, leppade küljes', lintuilla 'lindudel', peltolē 'põldudele', eL seprust 'sõpradest', ärGile 'härgadele', lehtist 'lehtedest', eR atrust 'atradest', rohtost 'rohtudest, arstimitest', olgijest 'õlgedest'. P. Alvre arvates on vaadeldav mitmuse tüüp tekkinud mitmuse genitiivi alu-

(3.2.2)

sel, kusjuures muudesse käännetesse on see tunginud komitatiivi vahendusel, mis on arenenud genitiivi ja postpositsiooni ühendist.

Eesti kirjakeeles esineb mitmuse partitiivis tunnus -si, näit. jõgesid, mägesid, talusid, koisid. Kagu-Eesti murretes on registreeritud sama tunnuse tarvitamist muudiski käännetes, näit. paDasiDe 'padade', reGeside 'regede', tareZin 'taredes', tareZist 'taredest', talusiDe 'talude'. Sama nähtus on tuntud soome keele edelamurretes, näit. kukõse(t) 'kuked', kanõse(t) 'kanad', kanõZis 'kanades', lävèZis 'aukudes'. si-tunnus on kujunenud metanalüütilisel teel. P. Alvre arvates tekkis ta oi-noomenites, kus juba läänemeresoome algkeele perioodil oli ainsus ja mitmus ühte langenud. Tarvitades paralleelselt samatähenduslikke sõnu hepoi ja hepoinen 'hobune' (viimastest oli regulaarne mitmuse adessiivi vorm hepoisilla), eelistati mitmuses kahtlemata si-lisi vorme ja nii võidigi hakata si-elementi pidama mitmuse tunnuseks. Eesti ja soome keeles ei tarvitse tunnus -si tingimata ühist päritolu olla, vaid see võis samasuguste eelduste olemasolu tõttu ka mõlemas keeles omaette tekkida.

Eesti ja vadja keeles on tuntud a-tunnusega mitmus. Põhjaeesti murretes esineb see tunnus mitmuse partitiivis, näit. üntta 'hunte', poissa 'poisse', rätta 'rättisid', kivà 'kive', îra 'hiiri', kända 'kände', alga 'halge', sulga 'sulgi'. Lõunaees-ti murretes ja Kirde-Eestis võib a-tunnus esineda harva muudiski käännetes, näit. ilmà verGalDa 'võrkudeta', linnale 'lindudele', poižast 'poistest'. Vähesel määral tarvitatakse a-mitmust ka vadja keele läänemurdes, näit. kaivajē 'kaevude', parkaikā 'pangedega' (nom. sg. parke), verkkaisē 'võrkudesse', elkaiza 'õlgedes'. Mõned uurijad (L. Kettunen, L. Posti) on pidanud võimalikuks, et a-mitmus ulatub tagasi isegi läänemeresoome algkeelde. Seevastu P. Alvre peab seda hiliseks nähtuseks, arvestades eriti a-mitmuse vähesust vanas eesti kirjakeeles; vadja keelde võis see tungida eesti-vadja hiliste kontaktide kaudu.

Eesti keele läänepoolsetes murretes on levinud veel e-tunnusega mitmus, näit. jalGel 'jalgadel', linDel 'lindudel', villlest 'villadest'. See on tõenäoliselt tekkinud t-lise tunnuse lühenemise teel (*-t häälikuseaduslik kadu rõhutu silbi vokaali järel).

3.2.3. -n ja -k

Mitmuse tunnusteks loetakse ka -n-i ja -k-d. Tänapäeva keeltes on nende konsonantide funktsioon mitmuse osutajatena väga ebaselge, paljudel juhtudel on nad aga hoopiski kadunud vormidest, kus nad oletatavasti esinesid.

Arvatakse, et -n on esinenud possessiivsufiksites omatava mitmuse väljendajana. J. Mark on rekonstrueerinud läänemeresoome algkeelde kaks possessiivsufiksitate seeriad, millest ühte olevat tarvitatud, kui omand oli ainsuses, teist aga mitmusliku

(3.2.3)

omandi puhul. Viimasel juhul esinesid näit. vormid *kalan-mi 'minu kalad', *kalan-si 'sinu kalad', *kalan-sen 'tema kalad', *kalan-mek 'meie kalad', *kalan-tek 'teie kalad', *kalan-sek 'nende kalad'. Ühe omatava puhul tarvitati ilma n-ita vorme, nagu *kalami, *kalasi (< *kalati) jne. Niisugune süsteem on läänemeresoome keelte alal osaliselt säilinud ainult soome keele litti murrakus ja sealgi pole olukord täiesti ühemõtteliselt seletatav. Üheski muus murdes ega teistes läänemeresoome keeltes ei väljendata possessiivsufiksile abil vormiliselt erinevust ühe ja mitme omatava vahel, vaid sm kalani tähendab nii 'minu kala' kui ka 'minu kalad'. L. Kettunen on avaldanud kahtlust, kas possessiivsufiksile n-element on tõesti vana mitmuse tunnus; see on võinud üldistuda juhtudest, kus possessiivsufiks liitub n-lõpulisele käände, näiteks genitiivile või illatiivile (SM III B, 303 - 307). Kuid J. Margi seisukohta toetavad ersamordva keele andmed, vrd. kudozo 'tema maja' ja kudonzo 'tema majad'.

Teiselt poolt näib mitmuse tunnuse funktsioon olevat sõnalõpulisel n-il, mis kohati esineb verbi mitmuse vormides ja vastavates possessiivsufiksites. Nii on soome keele Häme murdeala edelaosas registreeritud vormid tulitten 'te tulite', veivätten 'nad viisid', ka n-lõpulisel possessiivsufiksile leidub eri murrakutes; skandinaavia metsasoomlastel on esinenud järjekindlalt n-lõpulisel mitmuse 1. ja 2. isiku vormid, nagu elämmön 'elame', juoksemmon 'jookseme', sanotton 'ütlete', juotton 'joote', ja possessiivsufiksilised vormid, nagu kalämmön 'meie kala', külämmön 'meie küla'. Seda nähtust on seletatud enamasti nii, et algupäraselt on siin olnud -k. Et nii -n kui ka -k on sageli assimileerunud järgneva sõna alguskonsonandiga, on võimalik olnud n-i tungimine k asemele. Niisugune seletus ei sobi aga isuri keele Hevaha murde jaoks, kus sõnalõpuline k on säilinud (vt. 2.2.2.6), kuid verbi mitmuse 1. isiku lõpus esineb -n, näit. laulamän 'laulame', elämän 'elame'. E. Itkonen on näidanud, et läänemeresoome isikulõppudele -men ja -ten vastavad lapi duaali sufiks, mis on tagasi viidavad kujudele *-men ja *-ten (SF IX₃). Niisiis tuleb arvestada võimalust, et -n on vaadeldavatel juhtudel vana nähtus.

Oletatakse, et k on esinenud mitmuse tunnuseks personaalpronoomenites, possessiivsufiksites ja verbi isikulõppudes. Seda väidet kinnitavaid fakte ei leidu eriti palju. Sõnalõpuline k on läänemeresoome keeltes üldiselt kadunud, ainult mõnes Savo murdealale kuulavas murrakus Ida-Soomes, isuri keele Hevaha murdes ja vadjakeele idamurdes on ta säilinud. Soome keeles võib endise -k esindajaks olla järgneva sõna algkonsonandi gemineerumine ("loppukahdennus") ja eesti keele Võru murdes larüngaalklusiil, kuid need võivad esineda mitte ainult k, vaid teistegi kadunud lõppkonsonantide asemel (soome keeles h, t ja n-i, Kagu-Eestis mitmuse tunnuse -t, mõnikord ka sõnalõpulisel h asemel; vrd. H. Keem - CTFU I, 241 - 244). Personaalpronoomenites

(3.2.3)

ei esine k-d ei Savo murdes, isuri ega vadja keeles. Võru murdes esinev larüngaalklusiil ei võimalda kindlalt otsustada, missugune konsonant on personaalpronoomenite lõpus olnud. Ootamatult esineb liivi keeles klusiil pronoomenites meG ~ mēG 'me', teG ~ tēG 'te'. Tuleb aga silmas pidada, et G esineb küll mõnes algselt k-lõpulisel nimisõnas, nagu kaštūG 'kaste', kuid siin on klusiil nähtavasti üldistunud genitiivist, kus tema säilimine on seaduspärane. Muid algupärase -k säilimise juhtumeid liivi keeles ei tunta.

Mitmuse possessiivsufiksile lõpus esineb -k (-G) isuri keele Hevaha murdes, näit. rīstasseG 'nende asjad', tuZissanneG '(meie oleme ~ teie olete) kurvad', tuZissasseG '(nemad on) kurvad', itsellenneG 'meile endile ~ teile endile'. Savo murdes võib k esineda ainsuse ja mitmuse 3. isiku possessiivsufiksi lõpus, üldiselt aga lõpevad soome murretes mitmuse possessiivsufiksile kas vokaaliga või järgneva sõna algkonsonandiga või, nagu äsja nägime, n-iga.

Verbide mitmuse 1. ja 2. isiku lõppudes esineb lõppklusiil vadja keele idamurdes, näit. sāmmaG 'saame', sāttaG 'saate'. Kuid vadja keeles ei tarvitse sõnalõpulisel k säilimine üldse algupärane nähtus olla, vaid see on võinud üle kanduda isuri keelest. Teisest keelest laenatud joone puhul on iseloomulik, et see võib levida juhtudele, kus ta originaalkeeles ei esine. Sõnalõpuline k on idavadja murdes levinud translatiivi ja komparatiivi lõppu (sūressiG 'suureks', sūrepiG 'suurem'), kus teda kindlasti üheski läänemeresoome keeles pole algupäraselt olnud. Võimalik, et sama laadi nähtuseks on ka k esinemine mitmuse 1. ja 2. isiku lõppudes. Isuri keele Hevaha murdes on mitmuse 1. isiku lõpus -n, mis pole tundmatu ka osale soome murretest. Kõige levinumad isikulõppude variandid soome murretes on -mme, -tte ja -mma, -tta. L. Kettunen murdeatlase andmetel ei esine e järel üheski murdes aspiratsiooni, selle hääldamine kirjakeeles on Kettunen arvates üsna hiline uudisnähtus. Eesti keele Võru murdes kohtame mitmuse isikulõppudes larüngaalklusiili, näit. añname? ~ annami? 'anname'.

Kokku võttes tuleb tõdeda, et läänemeresoome keelte materjali põhjal on raske kindlaks teha, missugune konsonant esines algselt mitmuse tunnusena personaalpronoomenite mitmuse nominatiivi, possessiivsufiksile ja verbi 1. ja 2. isiku sufiksile lõpus. Nii -n kui ka -k on võimalikud. Probleemi ühe lahendusena tuleb silmas pidada E. Itkoneni seisukohta, millele eespool juba on viidatud: n-lõpulisel sufiksile on algselt kuulunud duaali, k-lõpulisel aga mitmuse vormidesse. Arvatavasti esines dual veel läänemeresoome ja lapi keele eelkäijas. Kui läänemeresoome algkeeles duaali kategooria kadus, võisid selle vormielemendid seguneda mitmuse omadega.

k esineb mitmuse tunnusena mordva keeltes, näit. mdE (murd.) tsoramok 'meie poeg'

(3.2.3)

- tsoram 'minu poeg', paline 'suudlesime' - palin 'suudlesin'.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 219 - 220; J. MARK, PSUS, 243 jj.; D. BUBRICH - ÕEST XXX, 103 - 110; P. RAVILA - FUF XXVII, 61 - 108; E. ITKONEN - SF IX₃; E. ITKONEN - UAJb. XXXIV, 206 - 207; P. ALVRE, Morfologis-äännehistoriallinen tutkimus monikkovartalon muodostuksesta suomessa verrattuna sukukieliin. Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks, Tartu 1966 (käsikiri); P. ALVRE - ESA X, 57 - 80; 12, 125 - 147; 13, 23 - 35; P. ALVRE - SFU I, 11 - 20; III, 237 - 250; P. ALVRE - KK 1966, 156 - 164; 1970, 454 - 460; P. ALVRE - CTIFU I, 191 - 195; H. OJANSUU - Suomi IV 2^{III}, 124 - 128; L. KETTUNEN - Suomi IV 8^I, 43 - 44; L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 29, 101, 164, 165, 167, 177, 202; III B, 60 - 61, 174 - 176, 283 - 286, 290 - 292, 303 - 307, 356; M. RAPOLA, SKÄL, 467 - 470; H. PAUNONEN, Monikon genetiivin muodostus suomen kielessä I. Johdanto. Yksivartaloisten kaksitavujen monikon genetiivi suomen murteissa, Helsinki 1974 (SKST 317); A. GENETZ - Suomi II 14, 192 - 193; II 17, 150 - 151; P. PALMEOS, KVM, 38 - 40; E. A. TUNKELO, VKÄ, 791 - 804; V. PORKKA, ID, 60; A. LAANEST, ID, 106 - 108; L. KETTUNEN, VKÄ, 49; L. POSTI - Vir. 1934, 132 - 147; P. ARISTE, GVL, 17, 37 - 40; L. KETTUNEN, EKÄ, 54; A. UNIVERE - ESA I, 118 - 126; S. TANNING, MM, 37 - 39; A. RAUN, A. SAARESTE, IEL, 100; L. KETTUNEN, HLLF, 57, 76.

3.3. N O O M E N

3.3.1. KÄÄNDED

Üldtarvitatavateks produktiivseteks kääneteks on läänemeresoome keeltes nominatiiv (ilma käändelõputa), genitiiv, partitiiv, sisekohakäänded, väliskohakäänded (liivi keeles tarvitatakse viimaseid harva), translatiiv, essiiv (puudub enamikus eesti murretes) ja abessiiv; suuremas osas keeltes on ka komitatiiv, kuid see on eri keeltes erinevat päritolu. Akusatiiv on vormiliselt ühte langenud genitiiviga ühisläänemeresoome häälikumuutuse m > n tõttu (2.2.1.7; pronoomenite akusatiivi kohta vt. 3.3.5.1; 3.3.5.4).

3.3.1.1. G e n i t i i v i lõpp on -n. Sõnalõpulise n-i kao tõttu (2.2.2.8) puudub see käändelõpp vadja, eesti ja liivi keeles. Vadja keeles on genitiivi tunnuseks tüvevokaali pikendus, näit. kalā (nom. kala) 'kala'. Eesti keeles erinevad nominatiiv ja genitiiv teineteisest paljudel juhtudel astmehalduse (näit. rada : raja) või lõppvokaali kao tõttu nominatiivis, mis pole puudutanud genitiivi (näit. isand : isanda), sest lõppvokaali kao toimumise ajal oli -n veel alles. Tänapäeva eesti keeles on genitiivi -n erandina säilinud liitsõnas maantee (vrd. maa, tee). Vanas eesti kirjakeeles leidub n-i säilimise juhtumeid kuni XVII sajandi alguseni. Liivi keeles erineb genitiiv nominatiivist ainult vähestel juhtudel, näit. tām

(3.3.1.1)

'tamm', gen. tām, ke³iž 'käsi', gen. kä³D (2.2.3.7).

Mitmuse genitiivi kohta vt. 3.2.1.

n-või n-lõpuline genitiiv esineb ka lapi, mordva, mari ja samojeedi keeltes. Päritolult arvatavasti sama käändelõpp on ka instruktiivil. Vähem tõenäoline on genitiivi ja na-. nä-lokatiivi sufiksi ühine päritolu, mida on oletanud mõned fennougristid (D. V. Bubrich, L. Kettunen, B. A. Serebrennikov).

P. RAVILA - FUF XXVII, 74 - 91; D. V. BUBRICH, IMFJa, 12 - 13; J. FARKAS - UAJb. XXVIII, 5 - 17; L. KETTUNEN, HTGIK; L. KETTUNEN - Vir. 1957, 298 - 307; E. ITKONEN - UAJb. XXXIV, 201 - 206; B. A. SEREBRENNIKOV - SFU I, 5 - 10; E. KANGASMAA-MINN - FUF XL, 74 - 87; P. PALMEOS, KVM, 24 - 26; E. A. TUNKELO, VKÄ, 372 - 378; V. PORKKA, ID, 62; P. ARISTE, GVL, 17 - 19; P. ARISTE - KK 1959, 345 - 349; L. KETTUNEN, HLLF, 57 - 58.

3.3.1.2. P a r t i t i i v i algupärane lõpp -ta, -tä on säilinud kahetüvelistel või ühesilbilise tüvega noomenitel, näit. sm lammasta 'lammast', maata 'maad', krj hernehtä 'hernest', pūda 'puud', vps paiment 'karjast', mad 'maad', is perehtä 'peret', māDa 'maad', vdj lühittä 'lühikest', tötä 'tööd', e lammast. sood. lv tidār-t(š) 'tütart', pūde 'puud'. Käändelõpu vokaal on vepsa ja eesti keeles järjekindlalt, liivi keeles osal juhtudel kadunud. -t(a), -t(ä) võib säilinud olla ka kaasrõhulise vokaaliga lõppeva silbi järel, näit. sm vasarata 'vasarat' (tavalisem on kirjakeeles ja paljudes murretes siiski vasaraa), krj korgi₂eda 'körget', vps madalad 'madalat', vdj vasarāta ~ vasarā, e vasarat (häälikuseaduslik vorm on küll murdeti esinev vaZarad). Ülejäänud juhtudel on partitiivi t ühetüvelistel noomenitel üldiselt kadunud kõigis läänemeresoome keeltes peale vepsa keele, näit. sm kalaa < *kalata 'kala', verkkoa < *verkkota 'võrku', krj jalgoa ~ jalgua < *jalkata 'jalga', tüttue < *tüttötä 'tüdrukut' (pikkade vokaalide ja vokaalühendite arengu kohta karjala keeles vt. 2.2.3.2), vps. kalad 'kala', lindud 'lindu', is kallā 'kala', verkkoa 'võrku', vdj jalkā ~ jalkāta 'jalga', verkkoa 'võrku', e kala, võrku, lv ka³llē 'kala', oukkē < *aukkota 'aku'. Miks liivi keeles pole vaadeldavatel juhtudel partitiivi d säilinud, selle kohta ei ole üksmeelselt tunnustatud seletust. Osa keeleteadlasi arvab, et see nähtus tõendab sufiksilise astmevahelduse kunagist olemasolu liivi keeles, teised aga on püüdnud asja seletada analoogia abil (vrd. 2.2.1.17).

Mitmuses liitub partitiivi lõpp nagu teistegi käänete lõpud mitmuse tüvele, mis moodustatakse vokaaltüve ja mitmuse tunnuse -i liitumisel. a-tüvelistes noomenites, mille esimese silbi vokaaliks pole o ega u, on toimunud muutus ai > oi (2.2.1.25); partitiivi t kao korral on soome, karjala, isuri ja vadja keeles i siirdunud järgmise silbi algusse, muutudes j-iks, näit. sm kaloja < *kaloita < *kalaita 'kalu', krj jalgoja 'jalgu', vps kaloid, is kallōja, vdj kaloja ~ kaloi, e kalu (u < oi). Ka

(3.3.1.2)

o-, u-, õ-, ü-tüvelistes noomenites esineb partitiivis mitmuse tunnuse i asemel i (sm taloja 'maju', nom. sg. talo). a-tüvelistes noomenites, mille esimese silbi vokaaliks on o või u, samuti kõigis ä- ja e-tüvelistes noomenites on mitmuse tunnus -i assimileerinud türevokaali (2.2.1.27), näit. sm poikia < *poika-i-ta 'poegi, pois-
se', pesiä 'pesasid' (nom. sg. pesä), lehtiä 'lehti' (ainsuse tüvi lehte-), krj muštie 'musti' (nom. sg. mušta), lehmie 'lehmi' (nom. sg. lehmä), lapsie ~ lapsi-
loja 'lapsi' (ainsuse tüvi lapse-), vps härgiid' 'härgi' (ainsuse tüvi härjä-), is poikkia, pepsiä, vdj seppiä ~ seppitä 'seppi' (nom. sg. seppä), jarvia ~ jarvita
(ainsuse tüvi jarve-), e poegi, härgi, järvi.

Eesti ja liivi keeles on mitmuse partitiivi moodustamine teiste keeltega võrreldes mitmeti erinev. Häälikuseaduslikult arenenud d-lõpuline mitmuse partitiiv esineb eesti keeles ainult ühesilbilistes pikavokaalilistes sõnades ja kaasrõhulise silbi järel, näit. (maa :) maid, lambaid < *lampahita. Laialdaselt on kasutusel me-tanalüütiliselt tekkinud lõpp -sid, murdeti ka -si, mille element s on üldistunud ne- ja g-noomenite tüvest (3.2.2) ja mis liitub ainsuse tüvele, näit. mere-sid, karu-sid. Osal a-tüvelistel sõnadel on mitmuse partitiivi lõpus -e, näit. (tuba :) tube, (muna :) mune. Teatavasti on nendes a-tüvelistes noomenites, mille esimeses silbis oli o või u, toimunud läänemeresoome algkeeles türevokaali ja mitmuse tunnuse i liitumise korral muutus ai > ei (2.2.1.26). Sel teel tekkinud ei muutumine i-ks pole aga nähtavasti haaranud igas keeles kõiki juhtumeid; niiviisi ongi seletatav e esinemine ülalmainitud eesti mitmuse partitiivi vormides (vrd. 2.2.1.27). a-tüvelis-
test noomenitest on e-lõpp levinud ka i- ja u-tüvelistesse, näit. (koti :) kotte, (linnu :) linde.

Liivi keeles on mitmuse partitiivi lõppudeks -di, -di, -ti, -ti, -i, näit. mu'ndi 'mune', ka'ldi 'kalu', vitäti 'vitsu' (ainsuse tüvi vitša-), lepti 'leppi' (ainsuse tüvi leppa-), lambidi 'lambaid', jalggi 'jalgu' (nom. sg. jälga), sūri 'suu-
ri' (ainsuse tüvi *sūre-). Mitmuse tunnus i on sageli kadunud, jättes jälje d või t progressiivse palatalisatsiooni näol. See i, mis järgneb dentaalklusilile, on ar-
vatavasti läbi teinud arengu a > ä > i ja mitmuse tunnuse i kao korral üle võtnud viimase funktsiooni.

Partitiiv pärineb soome-ugri ablatiivist. Tema esialgne funktsioon on lääneme-
resoome keeltes säilinud ainult mõnedes adverbides, nagu sm takaa 'tagant', ulkoa
'väljast'. Oma praegused kasutusviisid (4.1 - 4.4) on see kääne omandanud põhili-
selt läänemeresoome algkeeles perioodil, kuigi ka lapi ja mordva keeles leidub sama-
suunalise arengu algeid.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 15 - 16, 73 - 74; D. V. BUBRICH, IMPJa, 17 - 19; E. ITKONEN -

(3.3.1.2)

UaJb. XXXIV, 201 - 202; K. KONT - SPU III, 1 - 6; A. TURUNEN - CTIFU I, 379 - 385; L. KETTUNEN, SM III A, kaart 5; III B, 18 - 19; M. RAPOLA, SKÄL, 137 - 141; A. GENETZ - Suomi II 14, 190; A. GENETZ - Suomi II 17, 148; P. PALMEOS, KVM, 26 - 28; A. TURUNEN, LMÄ I, 74 - 77, 127; II, 155; E. A. TUNKELO, VKÄ, 57 - 61, 153, 172 - 173, 204 - 205, 364; V. PORKKA, ID, 61 - 62; P. ARISTE, GVL, 19 - 21; L. KETTUNEN, EKÄ, 26 - 27, 103, 176 - 177, 187; A. SAARESTE, VEMA, kaardid 23, 48, 90 - 92; A. PENTTILÄ - Vir. 1933, 308 - 319; L. POSTI, GLL, 203 - 204, 206 - 207, 212 - 220; L. KETTUNEN, HLLF, 61 - 65.

3.3.1.3. Kolme s i s e k o h a k ä ä n d e ühiseks elemendiks on s, millele illatiivis liitub soome-ugri latiivi lõpp -n (< *-n̄), inessiivis lokatiivi lõpp -na, -nä ja elatiivis ablatiivi lõpp -ta, -tä. Element s oli algselt nagu n-gi latiivi sufiks; see funktsioon on tal tänapäevani eäilinud mõnedes adverbides, nagu sm alas 'alla', ulos 'välja'. Samal põhimõttel moodustatavad inessiiv ja elatiiv on ka mordva keeltes (illatiivi lõpp on -s). Niisiis on sisekohakäänded tekkinud läänemeresoome ja volga keelte ühtsuse perioodil.

I l l a t i i v i esialgne lõpp läänemeresoome algkeeles oli *-sen ~ *-zen. Juba läänemeresoome algkeeles s (z) > h (2.2.1.9). Tõenäoliselt on läänemeresoome algkeeles toimunud (või alanud) ka illatiivi sufiksisse kuuluva e muutumine h-le eelneva vokaali aarnaseka (2.2.1.28). Hiljem on eri keeltes paljudel juhtudel kadunud kas h või n või mõlemad.

Illatiivi h on kõigis läänemeresoome keeltes peale liivi keele säilinud ühealbilise tüvega sõnades (eesti keeles ainult osal juhtudel), näit. sm maahan 'maassee, maha', krj muah 'maha', pūh 'puusse, puu otsa', vps maha, is māhan, vdj mahā(sē), e maha, pähe, lv mō'zš 'maha'. Kahe- ja enamasilbilistes sõnades on h säilinud karjala ja vepsa keeles, osalt ka lõunaesti murdeis, mujal kadunud; soome keeles on h säilimine võimalik mitmuse illatiivis. Näiteid: sm metsään 'metsa', matalaan taloon 'madalasse majja', pl. mataloihin (mataliin) taloihin, krj kođih 'majja', jalgah 'jalga', vps metsha 'metsa', järvhe 'järve', is metsän, järvēn, vdj verkkō(sē) 'võrku', kattilā(sē) 'katlasse', e talusse ~ tallu, metsa, eL süämehe 'südamesse', lv tu'bbš 'tuppa' (nom. tubš). Illatiivi lõppu kuuluv n on säilinud soome kirjakeeles ja enamikus murretes ning isuri keele Hevaha ja Oredeži murdes.

Arvatakse, et ühisläänemereaoomeline muutua s (z) > h ei toimunud sel juhul, kui eelmine silp algas h-ga. Niiviisi on seletatav asjaolu, et s- ja h-tüveliste noomenite illatiivi sufiksis esineb s (z, z̄), näit. sm veneeseen (tüvi *venehe-) 'paati', vieraaseen 'võõrasse', smLP vierahasehen, krjA taivahaze 'taevasse', venehize 'paatidesse', vps hērnheze 'hernesse', kindhīze 'kinnastesse', isS taivahasse 'taevasse', venehesse 'paati', vdj ōnēsē (tüvi *hōnehe-) 'honesse', e honesse,

taevasse, lv tauvāZ 'taevasse', vērāZ 'võõrassse'. Soome keele Lõuna-Pohjanmaa murdes esinevad illatiivid, nagu vierahasehen, näitavad, et s- ja h-tüvelistes noomenites on kõrvuti kaks illatiivi lõppu: -se ja -hen. h kao tagajärjel on soome kirjakeeles tekkinud lõpp -seen. Näib, et kahekordse lõpuga illatiiv on esinenud selle noomenitüübi puhul muudiski keeltes, sest eesti ja isuri gemineerunud s-iga lõpp on häälikulooliselt seaduspärane just sel eeldusel, et sufiksile *-se(n) on järgnenud veel üks silp. Teiselt poolt on esitatud oletus, et eesti keeles võis gemineerunud s-iga illatiiv tekkida inessiivi analoogia alusel.

Kuid s- ja h-tüvelistest noomenitest on s-elemendiga illatiivilõpud levinud muudessegi sõnatüüpidesse. Selline tendents ilmneb mõningal määral vepsa keeles, kus võivad esineda mitmuse illatiivid nagu lehmizē 'lehmadesse', tühjizē 'tühjadesse'. Vadja, eesti ja liivi keeles on häälikuseaduslik areng viinud enamasti illatiivi lõpu täieliku kaoni. Seetõttu tekkis vajadus uue illatiivi tunnuse järele ja sellena hakatigi kasutama s- ja h-tüvelistes sõnades esinevat s-elementi. Vadja keeles kujutab illatiiv endast enamasti sõnatüve, mille lõppvokaal on pikenenud; sellisele vormile võib liituda lõpp -sē, -sē, näit. jarvē(sē) 'järve', tšulā(sē) 'külasse'. Eesti kirjakeeles on illatiiv kas lõputa või sse-lõpuline, näit. jalga ~ jalasse (sse-lõpuline illatiiv on nõrgas astmes), merre ~ meresse. Liivi keeles esineb kas lõputa või z- (ž-)-tunnuselise illatiiv, näit. jalgē 'jalga' (nom. jālga), su'ozē 'sohu', oukkē ~ oukkēZ 'auku' (nom. ouk), tu'bzi 'tubadesse' (nom. sg. tubā), ki'lzi ~ kiliz 'küladesse' (nom. sg. kilā). Liivi mitmuse illatiivi, samuti mitmuse inessiivi, elatiivi ja partitiivi lõpul esinev i on tekkinud häälikumuutuse a > ē > i teel.

Inessiivi esialgne lõpp *-sna, *-snā (vrd. näit. ersamordva on-sne 'unes') > -ssa, -ssā põhiliselt juba läänemeresoome algkeeles (vrd. 2.2.1.12); tänapäeval on selle käandesufiksi lõppvokaal järjekindlalt kadunud vepsa, isuri ja eesti keeles, sageli ka liivi keeles ja murdeti soome ning karjala keeles. Näiteid: sm talossa 'majas', kylässä 'küläs', murdeti talos, küläs, krj per'issä 'onnis, tares', hambahašša 'hambas', krjA ties 'teel', pajaz 'sepipajas', vps merdas 'mõrras', per'tis 'onnis', is koiZ 'majas, kodus', külāZ 'küläs', e majas, külās, lv pāssē ~ pāsē 'peas', jālgas 'jalas'.

Soome keele murretes esineb sa-, sä-lõpuline ja vadja keeles za-, zä-lõpuline inessiiv: sm talosa, küläsä, vdj verkkoza 'võrgus', mettsäzä 'metsäs'. Selliste vormide päritolu ja suhe geminaat-s-ilise inessiiviga ei ole selge. Mõned teadlased on oletanud, et üksik-s-iline inessiiv pärineb läänemeresoome algkeelest ja pole kunagi sisaldanud lokatiivi sufiksit; olevat ka võimalik, et lõppvokaalita inessiivivormid taanduvad üksik-s-ilistele. Viimaste vanadust tõendavat asjaolu, et vadja keeles on

(3.3.1.3)

geminaatklusiilid ja afrikaadid inessiivis tugevas astmes ja et Lääne-Eesti murretes on laialdaselt levinud tugevaastmelised inessiivid, nagu selgas, jalgas. Kuid A. Kask on näidanud, et vähemalt eesti murretes on tugevaastmeline inessiiv hiline nähtus, mis põhineb arvatavasti illatiivi analoogial.

Soome keele Lõuna-Pohjanmaa murdes esineb mõnedes pronoomenites ja possessiiv-sufiksilistes nimisõnades inessiiv lõpuga -hna, -hnä, näit. mih^hnä 'kus', joh^ona 'milles (relatiivpronoomen)', pähnäni 'minu peas', omas tuvahnansa '(tema) oma toas', kuid kohati ka -sna, -snä, näit. päsänäni, käresnäs 'sinu käes', vrd. ka eLV hulGasne ~ hulGahna 'hulgana'. L. Kettunen arvates võib sellistes vormides tege- mist olla läänemeresoome algkeele *-sna, *-snä säilimisega. Inessiivi lõpp -hn on tuntud Kagu-Eestis, näit. külähn 'külas', mešahn 'metsas', kuid veelgi tavalisemad on seal h- või n-lõpulised inessiivid, nagu küläh ~ külän, mešah ~ mešän; viima- sed on kahtlemata arenenud lõpust -hn. n-i assimileerumist konsonantühendis sn lää- nemeresoome algkeeles ei toimunud rõhulise lühikese vokaali järel, nagu näitab sm käsnä 'soolatüügas', krj käznä jne. Seega on võimalik, et murdeti võis sn säilida inessiivi lõpuski ja hiljem s > h kas seoses vastava üldläänemeresoomelise hääliku- muutusega või murrete hilise eriarenguna.

Liivi keeles esinevad kõrvuti ootuspäraste mitmuse inessiividega nagu tubis 'tubades', jogis 'jõgedes' ka vormid tu^hpäi, jo^hkäi, püüsi 'puudes', kus käändesufik- si lõppvokaal on muutunud i-ks, kuna mitmuse tunnus -i on kadunud, kuid eelnevalt põhjustanud muutuse s > š.

E l a t i i v i lõpp läänemeresoome algkeeles oli *-sta, *-stä. Vepsa keeles ja karjala keele Aunuse ning lüüdi murdes st > ss > s (z), vadja keeles aga st > ss, juhul kui lõppvokaal säilib. Käändesufiksi lõppvokaal on kadunud vepsa keeles, karjala keele Aunuse ja lüüdi murdes, isuri ja eesti keeles, kuna liivi keeles on ainsuses lõppvokaal kas š-ks muutunud või kadunud, mitmuses aga kas kadunud või i-ks muutunud. Näiteid: sm talosta 'majast', kylästä 'külast', krj pertistä 'on- nist, tarest', hambahašta 'hambast', krjA mešäs 'metsast', krjLü mešäZ, vps ver- kos(päi) 'võrgust', lidnas(päi) 'linnast', is verGost 'võrgust', mešäst 'metsast', vdj verkossa 'võrgust', tsäessä ~ tsäeš 'käest', e mešast, linnast, lv tubäst 'toast', tupäti ~ tubist 'tubadest', päst ~ pästš 'peast'. Vepsa keeles ja kar- jala keele Aunuse ning lüüdi murdes on inessiiv ja elatiiv vormiliselt ühte lange- nud, kusjuures elatiivi funktsioonide väljendamiseks kasutatakse sageli inessiiv- elatiivi vormile liituvat postpositsiooni päi (krjLü piäi), mis on õieti käändelõ- puks muutunud (3.3.1.12).

(3.3.1.3)

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 246 - 247, 412; P. RAVILA - FUF XXIII, 45 - 47; E. A. TUNKELO - Vir. 1946, 247 - 255; L. POSTI - FUF XXXI, 67 - 69; P. ARISTE - ETAT 1954, 41 - 50; D. V. BUBRICH, IMFJa, 24 - 27; B. A. SEREBRENNIKOV, IMMJa, 20 - 24; E. ITKONEN - CSIFU, 202 - 21; L. KETTUNEN, SM III A, kaart 104; III B, 189 - 192; M. RAPOLA, SKÄL, 239 - 244, 253 - 254; A. GENETZ - Suomi II 14, 191; II 17, 149; P. PALMEOS, VKM, 28 - 32; A. TURUNEN, LMÄ I, 239 - 240, 247 - 252; II, 155; E. A. TUNKELO, VKÄ, 78 - 80, 237 - 238, 268 - 270, 287 - 288; V. PORKKA, ID, 62 - 64; A. LAANEST, ID, 66 - 68, 96 - 99, 100 - 102; L. KETTUNEN, VKÄ, 74 - 77; P. ARISTE, GVL, 22 - 26; L. KETTUNEN, EKÄ, 92 - 96, 100; A. SAARESTE, VEMA, kaardid 5, 47, 62; A. KASK - CSIFU, 251 - 259; S. TANNING, MM, 41 - 43; L. KETTUNEN, HLLF, 65 - 68.

3.3.1.4. Kolme vä l i s k o h a k ä ä n d e ühiseks elemendiks on l, millele liituvad samad primaarsed käändesufiksids mis sisekohakäänete puhulgi: allatiivis latiivi -n (< *-n), adessiivis lokatiivi -na, -nä, ablatiivis -ta, -tä. Element l esineb ka kaugemate sugulaskeelte kohakäänetes ja on päritolult seotud arvatavasti üldsoomeugrilise noomenite derivatsioonisufiksiga -la, -lä (3.3.6.11). Vä l i s k o h a k ä ä n e t e süsteemile tervikuna aga ei leidu vasteid väljaspool läänemeresoome keeli. Liivi keeles tarvitatakse vä l i s k o h a k ä ä n d e i d harva, nende asemel esineb sageli daativ (3.3.1.7).

A l l a t i i v i lõpp oli läänemeresoome algkeeles *-len. Arvatavasti juba algkeeles on l gemineerunud adessiivi eeskujul; murdeti esineb ka tänapäeval sageli üksik-l-iline allatiivi lõpp, kuid siin võib tegemist olla hilise lühenemisega. Käändelõpu n on säilinud ainult mõnes soome murdes ja isuri keele Hevaha murdes. Vadja keeles on e asemel tagavokaalsetes sõnades e, kusjuures n-i kao tõttu on vokaal pikenenud. Liivi keeles on e asemel kas ë või on vokaal kadunud. Näiteid: sm pellolle 'põllule', sepälle 'sepale', murd. kanallen 'kanale', miehillen 'meestele', krj katokšella 'katusele' (ka 'katusel' - päriskarjala murdes on allatiiv ja adessiiv vormiliselt ühte langenud), veilel'ä 'vennale' ('vennal'), krjA viele 'veele', vps akale 'eidele', tütrelē 'tütrelē', koirilē 'koertele', is pellol ~ pellolle 'põllule', äDi ~ äDile 'isale', vdj lavvalē 'lauale', tüttärellē 'tütrelē', e põllule, lauale (murdeti kaasrõhulise silbi järel ka -lle näit. maDalalle); lv mõla 'maale' (ka 'maal'), lo ~ lo 'voodile' (lova 'voodi').

A d e s s i i v i lõpp *-lna, *-lnä > -lla, -llä juba läänemeresoome algkeeles (vrd. 2.2.1.12). Lõppvokaal on säilinud ainult soome keeles (murdeti sealgi kadunud), karjala keele päriskarjala murdes ja vadja keeles. Näiteid: sm pellolla 'põllul', sepällä 'sepäl', murd. pellol, sepäl, krj katokšella 'katusel' (ka 'katusele'), veilel'ä 'vennal' (ka 'vennale'), krjA suol 'soo peal', toatal 'isal', vps sol 'soo peal', poigal ~ poigou 'pojal, poisil' (silbilõpulisel l-i vokaliseerumisest vt. 2.2.3.3), is pellol 'põllul', äDi 'isal', vdj pellolla 'põllul', sürell

(3.3.1.4)

älellä 'suure häälega', e põllul, laual, lv mõl 'maal', mägõl 'mäel' (nom. mäg).

A b l a t i i v i esialgne lõpp oli *-lta, *-ltä. Lõppvokaal on enamasti säilinud soome keeles, karjala keele päriskarjala murdes ja vadja keeles, mujal kadunud. Karjala keele Aunuse ja lüüdi murdes ning vepsa keeles on ablatiiv muutunud vormiliselt adessiivi sarnaseks, kuid sageli liitub neis keeltes ablatiivile postpositsioon päi (krjLü piäi), mis on muutunud käändelõpuks (3.3.1.12). Näiteid: sm pellolta 'põllult', sepältä 'sepalt', murd. pellolt, sepält, krj katokselta 'katuselt', šizärel'dä 'õelt', krjLü suolpiäi 'soolt', därvelpiäi 'järvelt', vps pätsilpai 'ahjult', oiktal tesaralpäi 'paremalt teeharult', is merèld 'merelt', pellõld 'põllult', vdj mälta 'maalt', naizelta 'naiselt', e põllult, merelt (murdeti ka häälikuseaduslik -ld), lv mõld 'maalt', mägõld 'mäelt'.

E. N. SETALÄ, ÄH, 384, 413 - 414; D. V. BUBRICH, IMFJa, 27 - 28; E. PAJUSALU - ESA III, 159 - 172; L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 126, 131; III B, 230 - 235, 239 - 240; A. GE-
NETZ - Suomi II 14, 191; II 17, 149 - 150; P. PALMEOS, KVM, 32 - 35; A. TURUNEN, LMÄ I, 78 - 79, 285; II, 155; E. A. TUNKELO, VKÄ, 68, 392, 440 - 446; V. PORKKA, ID, 64; A. LAANEST, ID, 68 - 69, 96 - 99; P. ARISTE, GVL, 26 - 30; A. SAARESTE, VEMA, kaardid 23, 27; L. POSTI, GLL, 66; L. KETTUNEN, HLLF, 69 - 70.

3.3.1.5. T r a n s l a t i i v i lõpp on -ksi, -kse - viimane variant on alg-
selt esinenud mittesõnalõpulisel asendis, kui järgneb veel mingi sufiks. Päritolult
on translatiiv seotud tõeäoliselt noomenite derivatsioonisufiksiga -kse-, mis esineb
näiteks soome sõnas aidakset 'aialatid' (aita 'aed'; vt. 3.3.6.21). Teise seisukoha
järgi olevat translatiivi lõpp moodustunud kahe latiivse tähendusega sufiksi, -k ja
-s liitumise teel. Translatiivi sufiksi lõppvokaal on säilinud soome kirjakeeles ja
enamikus murretes, osaliselt ka karjala keeles, samuti vadja keeles, kuid seal -ksi
> -ssi; osas eesti murretes -ks > -s. Liivi keeles täidab ks-lõpuline kääne nii
translatiivi kui ka komitatiivi funktsioone. Näiteid: sm opettajaksi 'õpetajaks', pöy-
däksi 'lauaks', onneksesi 'sinu õnneks', krj moamoksi 'emaks', leššeksi 'leseks',
krjLü süreks ~ sürekse ~ süreksi 'suureks', vps koumeks vodeks 'kolmeks aastaks',
bepšáks 'vepsa keeles', is kaláks 'kalaks', lehmáks 'lehmaks', vdj naizessi 'naiseks',
õssi 'õöks', e meheks, naiseks, eL süres meheš või sürest mehest 'suureks meheks', lv
naizõks 'naiseks, naisega', jālgaks 'jalaks, jalaga'.

Translatiiv esineb ka mordva keeltes. Translatiivi peamiseks funktsiooniks on
näidata olendit või eset, kelleks või milleks miski muutub. Mõnedes läänemeresoome
adverbides ja postpositsioonides esineb translatiiv aga kohakäändena, moodustades
kolmikrühma koos essiivi ja partitiiviga, näit. sm taakse 'taha', takana 'taga',
takaa 'tagant'; krj (*takata- >) tagoaksi, tagoana, tagoada id. Kui essiivi ja
partitiivi puhul on kohakäändefunktsioon kahtlemata vanem kui nende käänete praegu-

(3.3.1.5)

sed põhitähendused, siis translatiivi suhtes tuleb silmas pidada, et see on palju noorem kääne kui essiivi ja partitiivi eelkäijad lokatiiv ja ablatiiv ja et translatiivi kohatähenduslik funktsioon on tundmatu mordva keeles. On võimalik, et translatiivi kuulumine samasse tähenduslikku rühma essiiviga pärineb ajast, millal essiiv oli juba omandanud oma praeguse põhitähenduse (kellena? millena?). Sellelt seisukohalt muutub väga ebatõenäoliseks oletus, et translatiiv tekkis kahe latiivse tähendusega sufiksi liitumise teel.

E. N. SETALÄ, AH, 167 - 168; D. V. BUBRICH, IMFJa, 21 - 24; K. KONT - ESA I, 163 - 170; M. RAPOLA, SKÄL, 493; A. GENETZ - Suomi II 14, 191, II 17, 149; P. PALMEOS, KVM, 35 - 36; A. TURUNEN, LMA I, 151; E. A. TUNKELO, VKA, 95 - 96, 510; V. PORKKA, ID, 64; P. ARISTE, GVL, 30 - 31; L. KETTUNEN, EKA, 41; A. S. ARESTE, VEMA, kaart 22; S. TANNING, MM, 43; L. KETTUNEN, HLLF, 60 - 61.

3.3.1.6. E s s i i v on üldsoomeugrilise lokatiivi järglane, mille lõpp oli *-na, *-nä. Põhiliselt samal kujul esineb see käändelõpp tänapäevaigi soome, karjala, vadja ja eesti keeles, kuna osas soome ja karjala murretes, isuri keeles ning kohati eesti murreteski on käändesufiksi lõppvokaal kadunud. Murdeti esineb n-i gemineerumist. Vepsa keeles on see kääne vormiliselt ühte langenud genitiiviga, liivi keeles daativiga. Essiivi kohta osutav funktsioon on säilinud mõnedes adverbides, näit. sm ulkona 'väljas', takana 'taga', krj tagoana 'taga', vps edahan 'kaugel', ühän 'üleval', is takkän 'taga', vdj kotona 'kodus', takana 'taga', lv tagän 'taga', kougön 'kaugel'. Enamasti aga tarvitatakse tänapäeval essiivi juhtudel, kus ta vastab küsimusele kellena?, millena? Selline tarvitusviis pole päris tundmatu ka permi keelte ja ungari keele vastavatele käänetele; on võimalik, et essiivi praegune põhitähendus oli juba vana lokatiivi üheks kõrvaltähenduseks. Näiteid: sm opettajana 'õpetajana', tyttöna 'tüdrukuna', krj tütönä, krjA lehmännü 'lehmana', krjLü izandan 'peremehena', vps lesken 'lesena', paimnen 'karjasena', is paimenen 'karjasena', seppän 'sepana', vdj lahsena 'lapsena', emännä 'emana', e lapsena, õpetajana, lv lapsön 'lapsena', tieran 'tervena'.

D. V. BUBRICH, IMFJa, 11 - 12; E. ITKONEN - CSIFU, 207 - 208; T. SÄRKKA - Vir. 1970, 1 - 11; P. PALMEOS, KVM, 36; A. GENETZ - Suomi II 17, 148; A. TURUNEN, LMA I, 170 - 171; II, 155; L. KETTUNEN, VMLT, 243 - 247; V. PORKKA, ID, 64 - 65; A. LAANEST, ID, 102 - 103; P. ARISTE, GVL, 31 - 32; L. KETTUNEN, EKA, 106; S. TANNING, MM, 43 - 44; L. KETTUNEN, HLLF, 59.

3.3.1.7. D a a t i v on iseseisvaks käändeks ennekõike liivi keeles. See on n-lõpuline ja vormilt ühte langenud essiiviga. Daativ võib asendada teiste läänemeresoome keelte allatiivi, adessiivi või ablatiivi, näit. äina ma ändiz ni' e mēn 'heina ma andsin lehmale', mi'n t i d ä r ē n um brüdganä 'minu tütrele on peig-

(3.3.1.7)

mees', kis mi 'n n e n sⁱedä vettäB? 'kes selle minult võtab?'.
Liivi daativiga on seostatavad mõned genitiivi tarvitamise juhtumid teistes

läänemeresoome keeltes, eriti soome keele nn. daativ-genitiiv. Tänapäeva soome keeles kuuluvad siia mõned kivinenud väljendid ja kõnekäänud, nagu J u m a l a n k i i - t o s 'tänu jumalale', anna kättä k ö y h ä n m i e h e n 'anna kätt vaesele mehele'. Liivi daativile vastavad ka sellised genitiivi ühendid verbidega olla, pitää, täytyä, nagu m i n u n täytyy mennä 'ma pean minema', p o j a n o n nälkä 'poisil on nälg'. Tunduvalt sagedamini esines daativ-genitiiv vanas soome kirjakeeles. Vastavaid näiteid leidub ka vadja keeles: m i n ü beļe kuhē mennä 'mul pole kuhugi minna', kumpu s i - n ü näüttip parep keikkia 'kes sulle näib kõige paremana?'.
On tõenäoline, et läänemeresoome algkeeles esines daativ, kuid see tõrjuti kõrvale väliskohakäänete poolt. Daativi rohke tarvitamine liivi keeles on kahtlemata seotud asjaoluga, et seal on väliskohakäänded võrdlemisi haruldased.

Daativi päritolu kohta on antud kaks erinevat seletust. 1. Daativ on arenenud soome-ugri n-lõpulisest latiivist. Siin tekib küsimus, miks pole liivi daativis -n kadunud, nagu see on juhtunud genitiivis. See pole siiski ülesaamatu probleem; n-i säilimist võib seletada vajadusega säilitada tähtsa tähendusfunktsiooni kandjat. Ilmselt samal põhjusel on -n säilinud 1. isiku lõpuna põhjaeesti murretes ja vadja keele läänemurdes, kuigi muudel juhtudel on sõnalõpuline n neis keeltes kadunud. 2. Daativ on päritolult identne na-, nä-lõpulise essiiviga (soome-ugri lokatiiviga). See seletus sobib hästi liivi keele jaoks. Kui aga arvesse võtta ka teisi läänemeresoome keeli, kus daativi oletatavad järglased ei erine vormilt genitiivist, küll aga essiivist, võiks kõnesolev seletus olla õigustatud ainult sel juhul, kui ka genitiiv osutuks kunagi na-lokatiivist arenenuks. Niisuguse oletuse ongi mitmed eri aegade teadlased esitanud, kuid põhjendatuks ei saa seda lugeda. Nagu on rõhutanud E. Itkonen, on metodoloogiliselt ebaõige ühendada etümoloogiliselt kahte vormi, mis erinevad teineteisest (ühel esineva, teisel puuduva) lõppvokaali poolest, kui selline vahekord ei ole häälikuseaduslikult põhjendatav. Kolmandaks seletusvõimaluseks oleks ühendamine ersa keele nen-lõpulise daativiga (kudonen 'majale'); kuid selle käändelõpu päritolu pole selge, võib-olla lähtub see kujust *-nden (vrd. mdM -ndi).

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 381 - 383; L. KETTUNEN, HTGIK, 12 - 14; E. ITKONEN - UAJb. XXXIV, 203 - 204; P. ALVRE - SFU III, 171 - 181; E. ITKONEN - CSIFU, 207; L. POSTI, GLL, 282; L. KETTUNEN, HLLF, 59 - 60.

3.3.1.8. A b e s s i i v i lõpp oli läänemeresoome algkeeles *-ttak *-ttäk. See on päritolult seotud karitiivsufiksiga -ton : -ttoma-, millel on vasteid ka kaugeimates sugulaskeeltes (3.3.6.38). Näiteid: sm pojatta 'pojata', leivättä 'leivata',

(3.3.1.8)

kuid enamikus murretes ühe t-ga: leivätä(k), krj jallatta 'jalata', akatta 'eideta', krjA piättä 'peata', akatta ~ piätä, akata, vps leibata, hergeta 'sõnnikuta', is pojaDa(G), leivÄDä(G), vdj lahzetta(G) 'lapseta', leivättä(G), e lapseta [-tta], leivata. Liivi keeles esineb abessiiv harva, peamiselt infinitiivil: siemõtt 'söömata', pištāmõtt 'pistmata, torkamata'. Kagu-Eestis esinevad abessiivi lõpud -lDa?, -lDä? ja -nDa?, -nDä?, näit. tõlDä? 'töötä', aZänDa? 'asjata'. Miks soome ja karjala keele eri murretes esineb abessiivi lõpus nii üksikklausil kui ka geminaat, selle kohta pole leitud rahuldavat seletust. Ootuspärasem oleks üksikklausil, sest silpi sulgev sõnalõpuline k põhjustab neis keelid üldiselt nõrga astme. Vadja keeles võib L. Kettuneni arvates geminaatklausili seaduspäraseks pidada, sest selles keeles ei esine paljudel juhtudel astmevaheldust rõhutu silbi järel.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 214 - 216; L. KETTUNEN - FUF XXIX, 109 - 112; D. V. BUBRICH, IMFJa, 29 - 30; L. KETTUNEN, SM III A, kaart 36; III B, 74 - 76; H. LESKINEN - Vir. 1964, 99; M. RAPOLA, SKÄL, 119 - 120; A. GENETZ - Suomi II 14, 191; II 17, 150; P. PALMEOS, KVM, 37; A. TURUNEN, LMÄ I, 97; E. A. TUNKELO, VKÄ, 111 - 112, 165 - 166; V. PORKKA, ID, 64; P. ARISTE, GVL, 33; L. KETTUNEN, EKÄ, 51; P. ARISTE - ESA VI, 148 - 149; L. KETTUNEN, HLLF, 71.

3.3.1.9. I n s t r u k t i i v lõpuga -n on päritolult tõenäoliselt sama mis genitiiv; need kaks käänat võisid kauges minevikus eristuda seetõttu, et ühte tarvitati adverbaalselt, teist adnominaalselt. Instruktiiv esineb enamasti mitmuse, harvemi ainsuse vormis. Instruktiivi ei moodustata kaugeltki kõikidest noomenitest; tähenduselt on instruktiivi vormid sageli lähedased adverbidele. Näiteid: sm paljain päin 'paljapäi', omin silmin 'oma(de) silmadega', jalan 'jalgsi', krj šellin 'selili', kaksim pütin 'kahe puuda kaupa', vps rublin 'rubla kaupa', josten 'joostes', is üksin lehmin 'ühe lehma kaupa', vdj tsäzi 'kättega, käsitsi', sermi 'sõrmega, sõrmedega', e palja jalu, ääri-veeri, lv kõgin 'kaua', kõtskin 'kahekesi'.

P. RAVILA - FUF XXVII, 77 - 80; D. V. BUBRICH, IMFJa, 15; L. KETTUNEN, HTGIK, 15 - 17; A. GENETZ - Suomi II 14, 191 - 192; II 17, 148; P. PALMEOS, KVM, 37 - 38; A. TURUNEN, LMÄ I, 281; E. A. TUNKELO, VKÄ, 378 - 381, 388 - 390, 397 - 399, 402; V. PORKKA, ID, 65, 68, 70; P. ARISTE, GVL, 36; L. KETTUNEN, HLLF, 70 - 71.

3.3.1.10. K o m i t a t i i v on eri keeltes eri päritolu. Soome keeles ja osas karjala keele murretes esineb ne-lõpuline komitatiiv, mis liitub alati mitmuse tüvele, kusjuures käändelõpule järgneb tingimata possessiivsufiks (välja arvatud omadussõnalisel täiendil). Selline komitatiiv pole vormi poolest õieti midagi muud kui possessiivsufiksiga täiendatud instruktiiv. Näiteid: sm äiti poikinensa 'ema oma pojaga ~ poegadega', järvet saarineen 'järved oma saartega'; krj naizineh 'oma naisega'. Sama päritolu on vauja keeles harva tarvitatav komitatiiv lõpuga -nä, -nä, -nē,

(3.3.1.10)

-nē (vokaali pikkus on siin possessiivsufiksi märgiks), näit. tsäsinä '(tema) oma kättega', jūrinā ~ jūrinē 'koos oma juurtega'. Vrd. mordva nek-lõpulise komitatiiviga, näit. mdE веле́нек '(kogu)külaga', тетя́нек-це́рәнек 'isa koos pojaga'.

Karjala keele murrakutes, mida räägitakse Kalinini ja Novgorodi oblastis, ning vepsa keeles tarvitatakse postpositsioonist kerä 'koos, kaasas' (vepsa keeles adverbist kerdal 'kaasas') arenenud komitatiivi; selle käändelõpp liitub genitiivile, näit. krj kahen'ke brihaze'ne'ke 'kahe poisikesega', vps lapsen'ken 'lapsega', koiran'ked 'koeraga', on'gen'ke 'õnega'.

Postpositsioonist on arenenud ka eesti ga-lõpuline ja vadja kā-lõpuline komitatiiv (vrd. sm kanssa 'koos' < *kansassa), näit. vdj opezēkā 'hobusega', izākā 'isaga', e isaga, emaga, eL imāga?. Veel 17. saj. eesti kirjakeeles tarvitati komitatiivi asemel postpositsiooni kaas, näit. korwade kaas (G. Müller) 'kõrvadega'. Kuramaa liivi keeles on sama postpositsioon läbi teinud arengu *kās > *-kas > -kōs > -ks, niisiiis toimus kokkulangemine translatiivi lõpuga (3.3.1.5). Selle kõrval esineb hilise tekkega lõpp -kōks, mida kasutatakse ainult komitatiivi puhul, näit. naiskōks 'naisega', aga naizōks 'naiseks'. Liivi keele Salatsi murrakus esines k-lõpuline komitatiiv, näit. rāk 'rahaga', lapsk 'lapsega', kuna translatiiv oli ks-iline.

L. KETTUNEN, HTGIK, 17 - 18; D. V. BUBRICH, IMFJa, 14 - 15; A. GENETZ - Suomi II 14, 191 - 192; II 17, 150; F. OINAS, DSPC, 12 - 77; P. PALMEOS, KVM, 37; L. KETTUNEN, VMLT, 359 - 360, 363 - 364; P. ARISTE, GVL, 33 - 34, 36 - 37; L. KETTUNEN, EKÄ, 51; L. KETTUNEN, HLLF, 60.

3.3.1.11. T e r m i n a t i i v lõpuga -ni esineb käändena ainult eesti keeles, näit. metsani, õhtuni, põlvini, eL jalani?. Väljaspool eesti keelt leidub sama sufiksit ainult mõnedes määrsonades, nagu sm kuni 'kuhu saadik', sini 'sinna saadik', Agricoolal kaikenni 'täiesti', jonni 'nii kaua kui', vps kuñi, siñi. L. Kettuneni arvates on sufiksi element n sama, mis esineb ka essiivis ja instruktiivis, element i on aga võrreldav selle i-ga, mis esineb elatiivi sta-lõpust arenenud adverbisufiksiga -sti ja ablatiivi lta-lõpust arenenud sufiksiga -lti. Gemineerunud n võivad pärit olla konsonanttüvelisest essiivist.

Vadja, isuri ja vepsa keeles ning karjala keele Aunuse murdes esineb terminatiivina hilistekkeline kääne, mis on arenenud illatiivile või allatiivile liitunud postpositsioonist (vrd. sm saakka 'saadik', e saadik), näit. vdj mettsässäG 'metsani', pellolēssä 'põlluni', siltässä 'sillani', vdjI siltässäG, is iltässä 'õhtuni', māhāssa 'maani'. Vepsa keele eri murretes on selle käände lõppudeks -ssai, -ssai, -ssai, -ssāi, -ssā, -ssā, näit. taivhazēssai 'taevani', māhāssai 'maani', ikhāssā 'aknani'. KrjA -ssah: lagessah 'laeni', polvēssah 'põlvni', põlvest saadik'. Missugusel määral

(3.3.1.11)

on need keeled üksteist mõjutanud ajal, millal toimus postpositsiooni kujunemine käändeks, selle kohta puudub üksmeelne arvamine. Igatahes on ebatõenäoline, et vadja keel oleks selles asjas mõju avaldanud vepsa keelele, nagu A. Turunen on oletanud.

L. KETTUNEN, HTGIK, 5 - 25; J. MÄGISTE - VD, 114 - 134; A. TURUNEN - VD, 390 - 402; F. OINAS, DSPC, 139 - 174; E. A. TUNKELO, VKÄ, 234 - 236, 763; A. LAANEST, ID, 104 - 105; P. ARISTE, GVL, 34 - 35; P. ALVRE - KK 1974, 7 - 14, 219 - 225.

3.3.1.12. Postpositsioonidest arenenud käändeid (lisaks alajaotustes 3.3.1.10 ja 3.3.1.11 juba mainituile) on eriti rohkesti vepsa keeles. Postpositsioonist, millele soome keeles vastab päin 'poole, suunas', on arenenud käändelõpp, mis võib liituda mitmetele kohakäänetele ja näitab suunda. Seoses elatiivi ja ablatiivi käsitlusega nägime, et liitudes algupärasele elatiivile ja ablatiivile, mis on vormiliselt ühte langenud inessiiviga ja adessiiviga, on sufiks -päi ~ -pai ~ -pei ~ -pei ~ -pä saanud sekundaarse elatiivi ja ablatiivi lõpuks (3.3.1.3, 3.3.1.4). Peale selle võib sama sufiks liituda illatiivile või allatiivile, näit. seinhapä 'seina poole', ehthapä 'õhtu poole', jarvelepai 'järve poole'.

Kääne, mille lõpp on arenenud postpositsioonist *lõna või *lõk (vrd. sm luona 'juures', luo 'juurde'), näitab asja, mille juures ollakse või mille juurde tullakse, näit. iknalon 'akna juures', minulost 'minu juurde', härگانو 'härja juurde' (nn on tekkinud l-i assimileerumisest genitiivi n-iga). Sama päritoluga kääne esineb ka karjala keele lüüdi, Aunuse ja Kalinini ning Novgorodi oblasti murretes, näit. Valdai murdes pülluo 'puu juurde', lehmilüe 'lehmade juurde'.

Postpositsioonist *mö- (sm myöten 'mööda, piki', e mööda) on arenenud vepsa keeles me- või mu-lõpuline kääne, näit. vpsK tedme 'teed mööda', vpsL järvimu 'mööda järvi'.

Piiri tõmbamine hilistekkeliste käändelõppude ja postpositsioonide vahel pole muidugi kerge ja eri keeleteadlastel võivad siin olla eri seisukohad, olenevalt nende üldteoreetilistest kontseptsioonidest.

L. KETTUNEN, VMLT, 366 - 371; F. OINAS, DSPC; P. PALMEOS, KVM, 35; M. M. HJAMJALJAINEN - Jaz. nar., 85 - 86; A. P. BARANTSEV - CTIFU I, 200 - 203; P. PALMEOS - JSFOu 72, 276 - 284.

3.3.1.13. Prolatiiv kuulub selliste vormide hulka, mis on käände ja adverbi piiril. Selle esialgne lõpp oli *-tsek või *-tsen. Näiteid: sm puhelimitse 'telefoni teel', ylitse 'ülalt kaudu', krj metsättsi 'metsa kaudu', maittsi 'maad mööda', alattsi 'alt läbi', vps pälitsi 'üle', gärvitsi 'järve kaudu', is maitse(G) 'maad mööda', meritse(G) 'merd mööda', vdj alätsē 'alt läbi', ülitse 'ülevalt läbi',

(3.3.1.13)

e murd. edatsi 'edasi', tagatsi 'tagasi', ülets 'ülespoole'.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 187 - 190; L. KETTUNEN, SM III B, 27 - 29; A. GENETZ - Suomi II 14, 192; II 17, 150; A. TURUNEN, LMÄ I, 98; E. A. TUNKELO, VKÄ, 112, 325 - 326, 395; V. PORKKA, ID, 129; P. ARISTE, GVL, 37.

3.3.1.14. Ebaproduktiivsetest käänetest võib mainida veel *e k s t s e s - s i i v i*, mille lõpuks on -nta, -ntä või -nt (-nd, -nd). See lõpp on moodustunud ilmselt essiivi ja vana ablatiivi sufiksrite liitumise teel. Peaaegu kõikidest läänemeresoome keeltest on andmeid ekstsessiivi lõpu esinemise kohta üksikutes adverbidest või postpositsioonides, näit. sm murd. kotonta 'kodunt', luonta 'juurest', ta-kanta 'tagant', krj tagoanda, luonda, is takkänd 'tagant', sind 'sealt', vdj konton-ta, e kodunt, tagant, lv tagānd, kouğānd 'kaugelt'.

Kagu-Soome murretes ning isuri ja vadja keeles võivad esineda ekstsessiivi vormis ka nimisõnad, mis märgivad ametit või tegevusala, ja nimelt sel juhul, kui on juttu sellest ametist lahkumisest, näit. sm hānt pantī pois o p e t t a j a n t 'ta vallandati õpetaja-ametist', pikant 'teenijatüdruku ametist', is soDamihēnd 'sõjaväeteenistusest', vdj karjusind 'karjaseametist'.

Ekstsessiiv pärineb nähtavasti läänemeresoome algkeelest, kuid olemasolevad andmed ei võimalda väita, et see vorm oleks kunagi kasutusel olnud üldtarvitatava käändena, mida oleks moodustatud kõikidest nimisõnadest.

P. ARISTE - ESA VI, 146 - 161; T. SÄRKKÄ, Itämerensuomalaisten kielten eksessiivi, Helsinki 1969.

KÄÄNAMISPARADIGMAD

Tüüpsõnad: kala, lammas; eLV seDa, kinnaS.

	S o o m e k e e l			
	Sg.			Pl.
Nom.	kala	lammas	kalat	lampaat
Gen.	kalan	lampaan	kalojen	lampaiden
			~ kalain	~ lampaitten
				~ lammasten
Part.	kalaa	lammasta	kaloja	lampaita
Ill.	kalaan	lampaaseen	kaloihin	lampaisiin
				~ lampaihin
In.	kalassa	lampaassa	kaloissa	lampaissa

El.	kalasta	lampaasta	kaloista	lampaista
All.	kalalle	lampaalle	kaloille	lampaille
Ad.	kalalla	lampaalla	kaloilla	lampailla
Abl.	kalalta	lampaalta	kaloilta	lampailta
Tr.	kalaksi	lampaaksi	kaloiksi	lampaiksi
Ess.	kalana	lampaana	kaloina	lampaina
Ab.	kalatta	lampaata	kaloitta	lampaitta
Kom.	-	-	kaloine- ¹	lampaine- ¹
Instr.	-	-	kaloin	lampain

K a r j a l a k e e l

	Sg.		Pl.	
Nom.	kala	lammas	kalat	lambahat
Gen.	kalan	lambahan	kaloin	lambahin
Part.	kalua	lammašta	kaloida	lambahie
Ill.	kalah	lambahah	kaloih	lambahih
In.	kalašša	lambahašša	kaloissa	lambahissa
El.	kalašta	lambahašta	kaloista	lambahista
All.	kalalla	lambahalla	kaloilla	lambahilla
Ad.	kalalla	lambahalla	kaloilla	lambahilla
Abl.	kalalda	lambahalda	kaloilda	lambahilda
Tr.	kalaksi	lambahaksi	kaloiksi	lambahiksi
Ess.	kalana	lambahana	kaloina	lambahina
Ab.	kalatta	lambahatta	kaloitta	lambahitta
Kom.	kalarike	lambaharike	kaloiŋke	lambahiriŋke

V e p s a k e e l

	Sg.		Pl.	
Nom.	kala	lambaz	kalad	lambhad
Gen.	kalan	lambhan	kaloiden	lambhiden
Part.	kalad	lambast	kaloid'	lambhid'
Ill.	kalaha	lambhaze	kaloihe	lambhiže
In.-el.	kalas	lambhas	kaloiš	lambhiš
All.	kalale	lambhale	kaloiŋe	lambhiŋe
Ad.-abl.	kalal	lambhal	kaloiŋ'	lambhiŋ'

¹ Komitatiivile liitub alati possessiivsufiks, näit. kaloineni 'minu kalaga (kala-dega)'.
 113

Tr.	kalaks	lambhaks	kaloikš	lambhikš
Ab.	kalata	lambhata	kaloita	lambhita

I s u r i k e e l (Hevaha murre)

	Sg.		Pl.	
Nom.	kala	lammaZ	kalaD	lappāhaD
Gen.	kalan	lappāhan	kalloin	lambahīn
Part.	kallā	lammast	kallōja	lambahia
Ill.	kallān	lambahān	kalloin	lambahīn
In.	kalāZ	lambahāZ	kaloiz	lambahīZ
El.	kalāst	lambahāst	kaloist	lambahīst
All.	kalalen	lambahallen	kaloilen	lambahillen
Ad.	kalāl	lambahāl	kaloil	lambahīl
Abl.	kalāld	lambahāld	kaloild	lambahīld
Tr.	kalāks	lambahāks	kaloiks	lambahīks
Ess.	kallān	lambahān	kalloin	lambahīn
Ab.	kalaDaG	lambahaDaG	kaloidaG	lambahiDaG

V a d j a k e e l

	Sg.		Pl.	
Nom.	kala	lammaZ	kalaD	lampād
Gen.	kalā	lampā	kalojē	lampaijē ~ lampādē
Part.	kalā	lammaſsa	kaloja	lampaita
Ill.	kalā(sē)	lampāsē	kaloj(sē)	lampaisē
In.	kalaza	lampāza	kaloiza	lampaiza
El.	kalassa	lampāssa	kaloissa	lampaiſsa
All.	kalalē(sē)	lampālē	kaloilē	lampailē
Ad.	kalalla	lampālla	kaloilla	lampaila
Abl.	kalalta	lampāltā	kaloiltā	lampailta
Tr.	kalassi	lampāſſi	kaloissi	lampaiſſi
Ess.	kalana	lampāna	kaloina	lampaina
Term.	kalāſſā	lampāſſā	kaloisēſſā	lampaisēſſā
Ab.	kalatta	lampātta	kaloitta	lampaitta
Kom.	kalākā	lampākā	kaloikā	lampaijēkā ~ lampaikā

E e s t i k i r j a k e e l

	Sg.		Pl.	
Nom.	kala	lammas	kalad	lambad
Gen.	kala	lamba	kalade	lammaste
Part.	kala	lammast	kalu	lambaid
Ill.	kalasse (~ kalla)	lambasse	kaladesse	lammastesse ~ lambaisse
In.	kalas	lambas	kalades	lammastes ~ lambais
El.	kalast	lambast	kaladest	lammastest ~ lambaist
All.	kalale	lambale	kaladele	lammastele ~ lambaile
Ad.	kalal	lambal	kaladel	lammastel ~ lambail
Abl.	kalalt	lambalt	kaladelt	lammastelt ~ lambailt
Tr.	kalaks	lambaks	kaladeks	lammasteks ~ lambaiks
Ess.	kalana	lambana	kaladena	lammastena ~ lambaina
Term.	kalani	lambani	kaladeni	lammasteni ~ lambaini
Ab.	kalata	lambata	kaladeta	lammasteta ~ lambaita
Kom.	kalaga	lambaga	kaladega	lammastega

V õ r u m u r r e (Räpina)

	Sg.		Pl.	
Nom.	seDa	kiñnae	sia'	kiñDa'
Gen.	sia	kiñDa	se'tto	kiñDiDe
Part.	se'ttä	kiñnast	se'tto	kiñDi't
Ill.	se'tta	kiñDahe	(andmed	kiñDihe
In.	siañ	kiñDah	puuduvad)	kiñDih
El.	siaest	kiñDast	sio'st	kiñDist
All.	siale	kiñDalle	sio'le	kiñDille

Ad.	siäl	kiñDal	siöl	kiñDil
Abl.	siält	kiñDalt	siolt	kiñDilt
Tr.	sias	kiñDas	sios	kiñDis
Term.	siani?	kiñDani?	sioni?	kiñDini?
Ab.	siatta?	kiñDaDa?	siotta?	kiñDiDa?
Kom.	siaGa?	kiñDaGa?	settoGa?	kiñDiDeGa?

L i i v i k e e l

	Sg.		Pl.	
Nom.	kalà	lāmbaZ	kalàD	lāmbēD
Gen.	kalà	lāmbē	kalàD	lāmbēD
Part.	ka'λλē	lāmbast	ka'ldi	lāmbidi
Ill.	ka'λλē(Z)	lāmbēZ	ka'łzi	lāmbži ~ lāmbiž
In.	kalàs	lāmbēs	ka'łssi	lāmpšši ~ lāmbiš
El.	kalàst	lāmbēst	ka'łsti	lāmpšti ~ lāmbišst
Daat.	kalàn	lāmbēn	kalàdēn	lāmbēdēn
Tr.-kom.	kalàks	lāmbēks	kalàdēks	lāmbēdēks

3.3.2. POSSESSIIVSUFIKSID

Possessiivsufikseid tarvitatakse kõige sagedamini soome keeles. Tunduvalt harvemini esinevad need karjala, vepsa ja isuri keeles, kusjuures eriti vähene on mitmuse possessiivsufiksitate tarvitamine. Tänapäeva eesti, liivi ja vadja keeles on possessiivsufiksid säilinud ainult rudimentidena, peamiselt adverbides ja mõnedes pronoomenites. Vanades vadja, vähesel määral ka eesti rahvalauludes leidub siiski ka nimisõnadele liitunud possessiivsufikseid. Eri keeltes on possessiivsufiksitel järgmine kuju.

1. is. sg.: sm -ni, näit. poikani 'minu poeg', murd. ka poikain, poikān, poikam; krj -ni, -ne, -n, näit. tuattozeni 'minu isake'; vps -m, -in, näit. tatam ~ tatain 'minu isa'; is -n (rahvalauludes ka -ni), näit. poikān 'minu poeg'; vdj -ni (rahvalauludes), näit. tüttäreni 'minu tütar'; e -ni, -nni, -nni (rahvalauludes), näit. vennaleni 'minu vennale'.

2. is. sg.: sm -si, näit. poikasi 'sinu poeg', murd. poikans, poikais (kus i esinemine s-i ees on seletatav kas epenteesiga või palataliseeritud n-i vokaliseerumisega), poikās; krj -š, näit. tuattos 'sinu isa'; vps -iž, näit. tataiž 'sinu isa'; is -Z, näit. poikāZ 'sinu poeg'; vdj -zi, -Z (rahvalauludes), näit. tšüpärezi 'sinu kübar'.

(3.3.2)

3. is. sg.: sm -nsa, -nsä, näit. poikansa 'tema poeg', kätensä 'tema käsi', murd. poikans, poikasa(k), poikah (< *poikahan < *poikahen), poikā; krj -h, näit. tuattoh 'tema isa'; vps -ze, -ze, vpsL -nze, näit. tataze 'tema isa', koiranze 'tema koer'; is -n, -han, -hän, -hen, näit. poikān 'tema poeg', pāhān 'tema pea'; vdj (rahvalauludes) -za, -zä, -Z või tüvevokaali pikendus, näit. tättoza 'tema isa'.

1. is. pl.: sm -mme, näit. poikamme 'meie poeg', murd. ka poikammen, poika(n)ne, poika(n)na; krj -na, -nä (ainult Põhja-Karjalas), näit. lehmänä 'meie lehm'; vps -moi, vpsL -mō (< -moi), näit. itsemō leibađ ile 'oma leiba meil pole'; isH -nneG, isS -rme, näit. meijen vallassanneG 'meie võimuses', koDimme 'meie maja'; vdj -ni (rahvalauludes), näit. enneni 'meie ema'.

2. is. pl.: sm -nne, näit. poikanne 'teie poeg', murd. ka poikannen, poikanna; krj -na, -nä, näit. kodina 'teie maja'; vps -toi, vpsL -tō, näit. kodhetō 'teie majas-se'; isH -nneG, näit. teijen vallassanneG 'teie võimuses'; vdj -no, -nō (rahvalauludes), näit. poikano 'teie poeg'.

3. is. pl. possessiivsufiksids ei erine enamikus keeltes vormiliselt ainsuse 3. isiku omadest, kuid vepsa keeles esineb lisaks ze-le ka -zoi, vpsL -(n)zō, näit. emagale itšenzō 'nende perenaisele', isuri keele Hevaha murdes aga -sseG, näit. heijen jumalasseG 'nende jumal'.

Näiteid 3. isiku possessiivsufiksi rudimentaarsest esinemusest vadja, eesti ja liivi keeles: vdj ühsinä 'üksinda', ragollā 'praakil'; e ene-se-le, iseärani-s, üks-ne-s, ealda-sa 'ea poolest'; lv põllindzēl 'põlvili', küllõndzēl 'kummuli', sālganzēl 'selili'.

Juba ammu on aru saadud, et soome-ugri keelte possessiivsufiksids on päritolult identsed isikuliste asesõnadega ja ühtlasi verbi isikulõppudega. Seejuures on aga raskesti tekitanud küsimus, kuidas seletada paljudes sugulaskeeltes sageli ettetulevat sufiksiste algkomponenti n. J. Mark on esitanud tervikliku teooria possessiivsufiksiste päritolu kohta; muidugi tugineb see teooria suurel määral varasemate uurijate, eriti H. Paasoneni ja J. Szinnyei saavutatud tulemustele. J. Margi järgi oli läänemeresoome algkeele varajasel perioodil kaks possessiivsufiksiste seeriat, millest ühte kasutati ainsusliku omandi, teist mitmusliku omandi väljendamiseks. Esimesel juhul esinesid possessiivsufiksids *-mi, *-ti, *-sen, *-mek, *-tek, *-sek, teisel juhul aga *-nni (< *-nmi), *-nti, *-nsen, *-nnek (< *-nmek), *-ndek (d nõrga astme tõttu), *-nsek, kusjuures n osutab omatava mitmust (*kalam 'minu kala', *kalanni 'minu kalad'). Tänapäeva keeltes esinevad possessiivsufiksids olevat kujunenud nende kahe seeria segunemise tulemusena. Läänemeresoome keelte osas tugineb see teooria peamiselt soome keele Iitti murrakule Kagu-Hämes, kus näib olevat säilinud jälgi oletatavast vanast süstee-

(3.3.2)

mist. Seal öeldakse nimelt tupam 'minu tuba', aga tuvain 'minu toad', tupas 'sinu tuba', aga tuvans 'sinu toad' (sama vorm kujutab endast siiski ka genitiivi 'sinu toa').

Mõned läänemeresoome keelte uurijad (L. Kettunen, E. Lindén) on avaldanud kahtlusi J. Margi teooria suhtes. Nende arvates ei ole Iitti murrak säilitanud vana olukorda paremini kui muud murded, vaid n-i kujunemine omandi mitmuse näitavaks tunnuseks on hiline nähtus, mille tekkimisele on kaasa aidanud murdesegunemised; algselt polnud n midagi muud kui genitiivi ja akusatiivi sufiks ja sellisena esineb ta ka Iitti murraku possessiivsufiksilises vormis tuvans 'sinu toa'. n-tunnuse probleemi lõplikul lahendamisel tuleb muidugi ka kaugemate sugulaskeelte andmeid arvestada (mdE kudozo 'tema maja', kudonzo 'tema majad' - vt. ka 3.2.3).

Peale Iitti murraku ei eristata teistes läänemeresoome murretes possessiivsufiksita abil omandi ainsust ja mitmuse (sm kalani tähendab 'minu kala' ja ka 'minu kalad'). Omapärane nähtus esineb siiski isuri keele Soikola murdes, kus võib nominatiivis liituda possessiivsufiksile mitmuse tunnus -t (-D), näit. venehe-mme-D 'meie paadid', venehemme 'meie paat', Siin on kindlasti tegemist hilise eriarenguga; pole võimatu, et ka Iitti murrakus täheldatav ainsusliku ja mitmusliku omandi eristamine tunnuse n abil on hiline eriareng. Kuid J. Margi teooriat aktsepteerimata oleks raske seletada m-i ja n-i vaheldumist sg. ja pl. 1. is. vormides, samuti n-i esinemist (vepsa t kõrval) pl. 2. is. vormides.

Üldise arvamuse järgi on läänemeresoome algkeeles o m a j a mitmuse väljendatud tunnus -k, mis oli vastavate possessiivsufiksita lõppkomponendiks; arvatakse, et mitmuse tunnus -k on esinenud ka verbi isikulõppudes ja personaalpronoomenites. Tänapäeva keeltes ei esine verbi isikulõppudes k-tunnust kuskil peale idavadja murde, kuid seal võib see ka hiline nähtus olla. Isuri keele Hevaha murdes esineb mitmuse possessiivsufiksites küll -k, kuid verbi mitmuse 1. isiku lõpus -n. Ka mõnedes soome murrakutes vahelduvad mitmuse possessiivsufiksita lõppkomponentidena -k ja -n. Niisiis ei saa ka omaja mitmuse tunnuse küsimust possessiivsufiksites täiesti lahendatuks pidada. Vrd. 3.2.3.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 54 - 58, 220, 385 - 386; J. MARK, PSUS; E. ITKONEN - UAJb. XXXIV, 207 - 208; O. MANNER - Vir. 1901, 28 - 29; J. NUMMELA - Vir. 1901, 84 - 86; L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 119, 166, 167, 177, 178; III B, 215 - 220, 287 - 292, 303 - 311; L. KETTUNEN - EK 1940, 244 - 251; E. LINDÉN - Vir. 1946, 1 - 19; T. ITKONEN, PFFC, 214, 234; M. RAPOLA, SKÄL, 37 - 41, 270 - 272; A. GENETZ - Suomi II 14, 203 - 204; II 17, 157; L. KETTUNEN, VMLT, 372 - 377; E. A. TUNKELO, VKÄ, 239 - 241, 356 - 359, 369 - 371, 392 - 393, 413; V. PORKKA, ID, 79 - 83; P. ARISTE - NyK LX, 5 - 9; P. ARISTE, GVL, 57 - 58; P. ALVRE - KK 1968, 658 - 671; J. MÄGISTE - Vir. 1928, 285 - 287.

3.3.3. ADJEKTIIVIDE KOMPAREERIMINE

K o m p a r a t i i v i tunnuseks oli läänemeresoome algkeeles *-mpa, *-mpä, kusjuures nominatiivis a, ä > i (2.2.1.24), viimane on osas keeltes kadunud. Vadja keeles on häälikuseaduslikult toimunud tunnuse m-elementi kadu. Tunnus -B või -p on tuntud ka lõunaeesti murretes. Eesti keeles on komparatiivi tunnuse nõrgaastmeline mm seaduspäraselt lühenenud m-iks; kirjakeeles on nõrgaastmeliste käändevormide analoogia alusel ka nominatiivi tunginud tunnus -m, kuid murdeti on säilinud häälikuseaduslik -mB. Komparatiivi tunnus liitub vokaallõpulisel tüvele, kusjuures kahe silbilistel a-, ä-tüvedel muutub see vokaal p-ks (vadja keeles tagavokaalsetes sõnades e-ks). Näiteid: sm suurempi 'suurem' (suuri 'suur', gen. suuren), gen. suuremman, part. suurempaa, syvempi 'sügavam' (syvä 'sügav', gen. syvän), gen. syvemmän, part. syvempää, krj levempi 'laiem' (leve 'lai'), gen. leveämmän, pitempi 'pikem' (pitkä 'pikk), vps hondomb 'halvem' (hond 'halb'), gen. hondomban, tšomemb 'ilusam' (tšoma 'ilus'), is suuremB 'suurem', gen. suuremman, köühemB 'vaesem' (köühä 'vaene'), gen. köühemmän, vdj kevepi 'kõvem' (keva 'kõva'), suurepi ~ suurep 'suurem', gen. suurepä, e suurem, gen. suurema, kõvem, gen. kõvema, murd. suuremB ~ suureB, lv lemmim 'soojem' (leēm 'soe'), jembit 'enam, rohkem'. Tänapäeva liivi keeles väljendatakse komparatiivi enamasti analüütiliselt, näit. piški 'väike', jo piški 'väiksem', tevä 'sügav', jo tevä 'sügavam'.

Komparatiivi sufiks koosneb elementidest m + p(a), p(ä), mis on üldsoomeugri lise levikuga. Ka vastav liitsufiks võis esineda juba soome-ugri algkeeles, kuid ei ole usutav, et seda oleks juba sel perioodil kasutatud komparatiivi väljendamiseks, kuna enamikus soome-ugri keeltes kas üldse puudub komparatiivi vorm või kasutatakse hoopis teise päritoluga sufikseid.

S u p e r l a t i i v i tunnuseks on soome ja karjala keeles -impa-, -impä-, nominatiivis -in, näit. sm suurin 'suurim', gen. suurimman, part. suurimpaa, köyhin 'vaeseim', gen. köyhimmän, krj levein 'kõige laiem', šürin 'suurim'. Sama superlatiivi tunnus on -im, -ima- näol toodud soome keele eeskujul ka eesti kirja keelde, näit. suurim, gen. suurima, raskeim, gen. raskeima. Algupäraselt oli superlatiivi tunnuseks -ma, -mä, nominatiivis a, ä > i, seejärel sattus i epenteesi teel m-i ette. Teistes käänetes esinev mp ~ mm põhineb nähtavasti komparatiivi analoogial. Sufiksi -im vanust tõendavad sellised mitmes läänemeresoome keeles tuntud adjektiivid, nagu sm alimmainen 'kõige alumine', kuid tõelise superlatiivi kujunemine toimus arvatavasti siiski niivõrd hilja, et see kõigis läänemeresoome keeltes ei jõudnudki tekkida.

(3.3.3)

Läänemeresoome keeltes on tuntud superlatiivi väljendamine analüütilisel teel, näit. krj kaikkieh vägevembi 'kõige tugevam', vps kaikiš léved ~ lévedemb 'kõige laiem', is kaikkīn sūremB 'kõige suurem', vdj keikkia sūrepi, e kõige suurem, lv amā sūr. Vrd. ka sm kaikkein suurin 'kõige suurem'.

Suhteliselt vähesele funktsionaalsele erinevusele substantiivide ja adjektiivide vahel vihjab fakt, et on võimalik ka s u b s t a n t i i v i d e k o m p a - r e e r i m i n e, kuigi seda ei esine eriti sagedasti, näit. sm ihmisempi 'inimesele sarnasem, inimlikum' (ihminen 'inimene, gen. ihmisen), vps mamš i ž a n d e m b mužikad 'eit on rohkem peremees kui mees' (ižand 'peremees'), e r ä b a l a m e l u.

P. RAVILA - FUF XXIV, 29 - 58; D. R. FUCHS - FUF XXX, 147 - 230; A. RAUN - FUF XXX, 231 - 247, 376 - 389; T. ITKONEN - CSIFU, 212 - 221; M. RAPOLA, SKÄL, 277 - 278; A. GENETZ - Suomi II 14, 199 - 200; II 17, 155; P. PALMEOS, KVM, 42 - 43; A. TURUNEN, LMÄ I, 94, 283; L. KETTUNEN, VMLT, 377 - 381; V. PORKKA, ID, 75; P. ARISTE, GVL, 52 - 54; L. KETTUNEN, EKÄ, 73; A. SAARESTE, VEMA, kaardid 51 - 54; H. NEETAR - CTIFU I, 293 - 297.

3.3.4. NUMERAALIDEST

L i h t a r v s õ n a d . 1: sm yksi, gen. yhden (< *ükten), krj üksi, vps üks, is üks, vdj ühsi, e üks, gen. ühe, eL üts, gen. ütte, lv ikš. 2: sm kaksi, gen. kahden (< *kakten), krj kaksi, vps kaks, is kaks, vdj kahsi, e kaks, eL kats, gen. kattē, lv kaks. 3: sm kolme, murd. kolmet, krj kolme, vps kūme, is kold, vdj kelmeD, e kolm, lv k^uolm - algläänemeresoome kuju oli arvatavasti *kolmet. 4: sm neljä, krj neljä, vps nel', is neljä, vdj nellä, e neli, lv nēla. 5: sm viisi, gen. viiden, krj viži, vps viž, is viž, vdj visi, e viis, lv viš. 6: sm kuusi, gen. kuuden, krj kūži, vps kuž, is kūž, vdj kūsi, e kuus, lv kūš. 7: sm seitsemän, krj šeitšimen, vps ši-tšeme, is seitsemän, vdj seitsē, e seitse, lv seiš - vadja ja eesti keel (lõppvokaalide säilimine) näitavad, et algupärane vorm oli *seitsen. 8: sm kahdeksan, krj kaheksan, vps kahesa, is kaheksan, vdj kahešā, e kaheksa, lv kā^šdēks. 9: sm yhdeksän, krj üheksän, vps ühesa, is üheksän, vdj ühesā, e üheksa, lv i^šdēks. 10: sm kymmenen, krj kūmmenen, vps kümne, is kūmmenän, vdj tšümme, e kümme, lv kim - läänemeresoome algkeeles *kūmmen. 100: sm sata, krj sada ~ šata, vps sada, is sada, vdj sata, e sada, lv sada. 1000: sm tuhat, krj tuhatta, vps tuha, is tuhaD, vdj tuhad, e tuhat, lv tu^šonttē.

Arve 11 - 19 väljendavad l i i t s õ n a d , mille sõnasõnaline tähendus on "üks teisest kümnest", "kaks teisest kümnest" jne., seejuures võib komponent "kümme" sageli ära jääda, näit. sm yksitoista, kaksitoista, krj üksitoista(kümmendä), kaksi-

(3.3.4)

toista(kümmendä), vps ükstoostküme, kakstoostküme, is ükstoist(kümmend), kakstoist(kümmend), vdj ühsteššemetta ~ ühsteiššümmeD, kahsteššemetta ~ kahsteiššümmeD, e üks-teist(kümmend), kaksteist(kümmend), lv ikst^uoistōn, kakst^uoistōn.

Kümneid väljendavate liitarvsõnade puhul on sõna "küme" partitiivi vormis, ainult vepsa keeles esineb siin nominatiiv, mis on kahtlemata hiline uuendus, näit. sm kaksikymmentä '20', krj kaksikümmendä. vps kaksküme, is kakskümmend, vdj kahstšümettä, e kakskümmend, lv kakskindō.

Kümmelistest ja ühelistest koosnevaid arve väljendatakse tänapäeval üldiselt skeemi kakskümmend üks, kakskümmend kaks alusel, kuid on tuntud ka vanem süsteem, mille järgi suuremaidki arve nimetatakse samal põhimõttel nagu arve 11 - 19, näit. sm yksikolmatta '21', kaksikolmatta '22', e üks kolmat, kaks kolmat, üks neljat '31', kaks neljat '32'. Eesti keele kohta on see tänapäeval ununenud väljendusvõimalus esitatud veel F. J. Wiedemanni grammatikas.

Liitarvsõnade käänamisel muutuvad soome, karjala, vepsa, isuri ja liivi keeles kõik komponendid, eesti ja vadja keeles aga ainult viimane komponent, näit. sm kolmesakymmenesä '30 (inessiiv)', krj nelläläläkümmenellä '40 (adessiiv)', vps ühthetostkümnehe '11 (illatiiv)', is küvväl kümnenäl vijäl '65 (adessiiv)', vdj kuvvellatšümmenellä kahessamella '68 (adessiiv)', kuid ka kuštšümettä kahessamella (esimene komponent ei ühildu käändes), e kolmesaja kuueküme kaheksal - kõik komponendid peale viimase püsivad käänamisel genitiivi vormis.

J ä r g a r v s õ n a d moodustatakse põhiarvsõnadest sufiksi -nte- abil, mille kuju nominatiivis oli *-nti > -nsi ja mis enamikus keeltes on lühenenud s-iks. Näiteid: sm kolmas 'kolmas', murd. kolmās ~ kolmais ~ kolmans(i); krj kolmas, nelläs 'neljas', vijes 'viies'; vps kūmarāz 'kolmas', nellānz 'neljas', vidēnz 'viies'; is neljāz ~ neljānz 'neljas'; vdj kelmāz ~ kelmaiž 'kolmas'; e kolmas, neljas, viies; lv k^uolmāz, nellāz, vidāz. Liitarvsõnades liitub see sufiks kirderühma keeltes kõikidele komponentidele, edelarühma keeltes aga ainult viimasele, näit. krj kaheškümmenes kolmas '23.', kuid e kahekümne kolmas, lv kakskindāz 'kahekümnes'.

Järgarvsõnad "esimene" ja "teine" ei moodustata vastavatest põhiarvsõnadest, vaid pronoomenitüvedest *e- ja *tō-, näit. sm ensimmäinen, toinen; krj enžimmäne, toine; vps ezmäine, toine; is enzimäin, toin; vdj esimein, tein; e esimene, teine; lv ežmi, t^uoi.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 395, 400 - 402; B. COLLINDER - Vir. 1953, 92 - 98; P. RAVILA - VD, 77 - 86; O. IKOLA - Sananjalka 4, 30 - 35; K. MATTINSKAJA - MSFOu 150, 211 - 217; E. ERNITS - KK 1974, 99 - 103; L. KETTUNEN - SM III A, kaardid 35, 118; III B, 72 - 73, 212 - 215; M. RAPOLA, SKÄL, 269 - 270; O. IKOLA - KV 46, 159 - 167; A. GENETZ - Suomi II 14, 200 - 201; II 17, 156; P. PALMEOS, KVM, 43 - 44; A. TURUNEN, LMÄ I, 276 -

(3.3.4)

277; E. A. TUNKELO, VKÄ, 69 - 70, 367 - 368; V. PORKKA, ID, 76 - 77; A. LAANEST, ID, 116 - 117; P. ARISTE, GVL, 61 - 66; F. J. WIEDEMANN, GES, 413 - 424.

3.3.5. PRONOOMENID

3.3.5.1. Personaalpronoomenid. 1. is. sg.: sm minä, krj mie, vps minä, is vdj miä, e mina ~ ma, lv minā ~ ma. 2. is. sg.: sm sinä, krj šie, vps šinā, is vdj siä, e sina ~ sa, lv sinā ~ sa. 3. is. sg.: sm hän, krj hiän, vps hän, is hā(n), vdj tämä, e tema ~ ta, eL timä ~ tä, lv tāmā ~ ta. 1. is. pl.: sm me, murd. mē, mei, müö, krj miü, vps mi, is vdj mō, e meie ~ me, eL mi[?], lv meG. mēG. 2. is. pl.: sm te, murd. tē, tei, tüö, krj tiü, vps ti, is vdj tō, e teie ~ te, eL ti[?], lv teG, tēG. 3. is. pl.: sm he, murd. hē, hei, hüö, krj hiü, vps hi, is hō, vdj nämäd, e nemad ~ nad, eL nimä[?] ~ niä[?], lv ne.

Ainsuse personaalpronoomenites esinev element -na, -nä või -n kujutab endast sufixit, mis on tuntud ka kaugemates sugulaskeeltes. Ainsuse 2. isiku personaalpronoomeni tüvi si- < *ti- (vrd. 2.2.1.10). 3. isiku pronoomeni algkonsonant h pärineb varasemast g-ist, mis seetõttu, et see pronoomen esines sageli rõhutus asendis, on osa võtnud algläänemeresoome häälikumuutusest s (> z) > h (2.2.1.9). Edelarühma keelte (eesti, liivi ja vadja) iseärasuseks on, et kolmanda isiku personaalpronoomenina tarvitatakse neis sõna, mis kirderühma keeltes on demonstratiivpronoomeniks.

Osas keeltes esineb personaalpronoomenite mitmuse nominatiivis e asemel ö või üö. Seda võib seletada kui e labialiseerumist eelneva m-i mõjul esimese isiku pronoomenis; sealt võis labiaalvokaal levida ka teise ja kolmanda isiku pronoomenitesse.

H. Ojansuu arvates on personaalpronoomenite mitmuse nominatiivi ja akusatiivi alkujudeks olnud *meät, *tetät, *hetät; siin sisalduvat sufixi *-ta, *-tä, mis esineb muudiski pronoomenites; nagu krj kudama 'mis, kes', vps kudam id., sm muutama 'mõni, keegi'. Seevastu E. A. Tunkelo ja P. Ariste järgi on siin tegemist kohta väljendava sufixiga -ja, -jä, mis esineb muide vepsa keeles sellistes pronominaalsetes adverbidis, nagu mijale 'meie juurde', fijal 'teie juures'. Selle sufixi abil saab seletada ka eesti personaalpronoomeeneid meie, teie.

Mitmete fennougristide arvates oli personaalpronoomenite mitmuse nominatiivi lõpus -k mitmuse tunnuseks. Mõned soome murded ja lõunaeesti murded viitavad küll sellele, et mingi lõppkonsonant pidi seal olema, kuid missugune nimelt, see pole kindel. Ka liivi meG, teG ei lahenda küsimust, sest ühelgi muul kindlal juhul pole algupärane sõnalõpuline k liivi keeles säilinud; H. Ojansuu arvates on siin tegemist sufixi -ka, -kä jäänusega (vrd. 3.3.5.4). Seevastu puudub k personaalpronoomenites isuri keele He-

vaha murdes ja neis soome idamurretes, kus sõnalõpuline k üldiselt on säilinud.

Pronoomenite käänamine erineb muude noomenite omast peamiselt ebareeglipäraste tüvemuutuste, soome, karjala ja isuri keeles ka t-lõpulise akusatiivi olemasolu poolest. Viimases on t arvatavasti mitmuse tunnus; ainult soome kirjakeeles ja osas murretes on see levinud ka ainsuse akusatiivi vormidesse minut, sinut, hänet. Vepsa keele omapäraks on possessiivsufiksrite liitumine pronoomeni käändevormidele.

S o o m e k e e l

Nom.	minä	hän	me
Gen.	minun	hänen	meidän
Ak.	minut	hänet	meidät
Part.	minua	häntä	meitä
Ill.	minuun	häneen	meihin
In.	minussa	hänessä	meissä

jne.

sinä käändub nagu minä; te ja he käänduvad nagu me.

K a r j a l a k e e l

Nom.	mie	hiän	müö
Gen.	miun	hänen	miän
Ak.	miun	hänen	miät
Part.	milma	händä	meidä
Ill.	miuh	häneh	meih
Ad.	miula	häneliä	meilä

Partitiivi milma lähtekujuks oli Ojansuu järgi *minučani (possessiivsufiksiga lõpus). Siit arenes dissimilatsiooni teel esiteks *miluani > *milvani, seejärel assimilatsiooni teel milma(ni).

V e p s a k e e l

Nom.	minä	sinä	hän
Gen.	minun	sinun	hänen
Part.	mindai(ń)	sindai(ž)	hänt ~ händast
Ill.	minuhein	sinuheiz	hänehez
In.-el.	minusain	sinusaiž	hänesaz
All.	minei	sinei	hänelez
Ad.-abl.	minäi	sinäi	hänelaz

Tr.	minuks(eiń)	sinuks(eiž)	häneks(ez)
Ab.	minuttain	sinutta(iž)	hänetta(z)
Nom.	mī	tī	hī
Gen.	mīde(n)	tīde(n)	hīde(n)
Part.	mīd(āmoi)	tīdātoi	hīd'
Ill.	mīhe	tīhe	hīhe
In. -el.	mīs	tīs	hīs
All.	mīlėmoi	tīlėtoi	hīlėzoi
Ad. -abl.	mīlāmoi	tīlātoi	hīlāzoi
Tr.	mīks	tīks	hīks
Ab.	mīta	tīta	hīta

I s u r i k e e l

Nom.	miä	hā(n)	mō
Gen.	miun	hānen	meijen
Ak.	miun	hānen	meijeD
Part.	minnua	hānD	meiDä
Ill.	miuhe	hānnē	meihe
In.	miuZ	hāneZ	meiZ

V a d j a k e e l

Nom.	miä	tämä	Nom.	mō	nämä(D) ~ näväD
Gen.	minū	tämä	Gen.	medde	nädde, nännē
Part.	minua	tätä	Part.	meitä	näitä
Ill.	minūse	tämäse	Ak.	meddeD	nämä(D) ~ näväD
In.	minuza	tämäza	Ill.	meise	näise

E e s t i k e e l

Nom.	m(in)a	t(em)a	me(ie)	n(em)ad
Gen.	m(in)u	t(em)a	me(ie)	nende
Part.	mind	teda	meid	neid
Ill.	minusse	temasse	meisse	nendesse ~ neisse
In.	minus	temas	meis	nendes ~ neis
El.	minust	temast	meist	nendest ~ neist
All.	minule ~ mulle	temale ~ talle	meile	nendele ~ neile
Ad.	m(in)ul	t(em)al	meil	nendel ~ neil
Abl.	m(in)ult	t(em)alt	meilt	nendelt ~ neilt

(3.3.5.1)

Tr.	minuks	temake	mei(e)ks	nendeks ~ neiks
Ess.	minuna	temana	meiena	nendena
Term.	minuni	temani	meieni	nendeni
Ab.	minuta	temata	meieta	nendeta
Kom.	minuga	temaga	meiega	nendega

L. Poeti on leidnud seletuse omapärasele genitiivivormile nende. Siin on de mitmuse tunnus, n aga genitiivi lõpp, mis pronomeenites on algselt liitunud ilma mitmuse tunnusega tüvele. Vorm nende on tekkinud selle algupärase pronomeenitele omase genitiivitüübi ja tavalise muudele noomenitele omase mitmuse genitiivitüübi kontamineerumisel. Niisuguse genitiivi vormi alusel moodustatakse muudki käänded, nagu see eesti keeles de-mitmuse puhul on tavaline. Võib arvesse võtta ka nde-tüübi moodustamise võimalust metanalüütilisel teel - selliste noomenite eeskujul, kus n kuulub tüvesse, näit. e seente - , mida P. Alvre on pidanud usutavamaks.

Lõunaeesti murde iseärasusi: eLV gen. minò, sinò, part. minnò, sinnò.

L i i v i k e e l

Nom.	minà ~ ma	tämä ~ ta	mēG ~ meG	ne
Gen.	mi³n	tä³m	mä³D	nānt
Part.	mīnda	tānda	mēdi	nēdi
Daat.	mi³nnēn	tä³mmēn	mä³ddēn	nānttēn
Ill.	mi³nnē	tä³mmē(Z)	mēži	nēži
In.	mi³nē	tä³mē	mēssi	nēssi
	~ mi³nssē	~ tä³mssē		
El.	mi³nst(ē)	tä³mst(ē)	mēsti	nēsti
Tr.-kom.	mi³nkkēks	tä³mkkēks	mä³tkēks	nāntkēks

H. OJANSUU, IKP, 11 - 16, 26 - 33, 56 - 72, 109 - 123; E. A. TUNKELO - Vir. 1933, 20 - 27; L. POSTI - Vir. 1937, 282 - 293; N. IKOLA - FUF XXIX, 149 - 159; P. RAVILA - MSFOu XCVIII, 311 - 323; P. ARISTE - KKIU I, 53 - 59; P. ALVRE - ESA 11, 195 - 208; L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 29, 79, 112; III B, 60 - 61, 130 - 133, 203 - 204; A. GENETZ - Suomi II 14, 202 - 203; II 17, 157; P. PALMEOS, KVM, 45 - 46; L. KETTUNEN, VMLT, 382 - 391; E. A. TUNKELO, VKÄ, 80, 357 - 358, 388, 683 - 684, 700; V. PORKKA, ID, 78 - 79; A. LAAMEST, ID, 114 - 115; P. ARISTE, GVL, 54 - 55; A. SAARESTE, VEMA, kaardid 72 - 74, 77 - 78; L. POSTI, GLL, 271; L. KETTUNEN, HLLF, 76.

3.3.5.2. R e f l e k s i i v p r o n o o m e n , mida sageli tarvitatakse ka rõhutavas, determineerivas tähenduses, on sm itse 'ise', krj itse, vps itše, is itse, vdj ize ~ izze, e ise, lv iž. Pronoomen esineb ka volga ja permi keeltes. Vadja, eesti ja liivi keeles on vaadeldava pronomeni paradigma suplettiivne, nimelt muudes

(3.3.5.2)

käänetes peale nominatiivi esineb tüvi en- (vanas eesti kirjakeeles ja mõnedes murretes hen-), mis on päritolult identne kirderühma keelte ainsuse 3. isiku personaalpronoomeniga. Mitmete keeltele on omane possessiivsufiksi liitumine refleksiivpronomeni käänetele; ka eesti genitiivis enese sisaldub 3. isiku possessiivsufiksi jäänus. Mitmuse vormid on osas läänemeresoome keeltes lünklikult esindatud või puuduvad hoopis; ainsuse ja mitmuse eristamine võib toimuda ka ainult possessiivsufiksitate abil.

S o o m e k e e l

	Sg.	Pl.
Nom.	itse	
Gen.	itseni 'minu enda'	itsemme 'meie endi'
Part.	itseäni	itseämme
Ill.	itseeni	itseemme
In.	itsessäni	itsessämme

jne.

K a r j a l a k e e l

	Sg.	Pl.
Nom.	it ^s e	
Gen.	it ^s en	it ^t sein
Part.	it ^t sie	it ^t seidä
Ill.	it ^t seh	it ^t seih
In.	it ^t sessä	it ^t seissä

V e p s a k e e l

	Sg.	Pl.
Nom.	itse	it ^s ed
Gen.	it ^s ein 'minu enda'	it ^s emois 'meie endi'
Part.	it ^s täin	it ^s tämois
Ill.	it ^s hein	it ^s hemois
In.	it ^s esain	it ^s esamois

Isuri keeles käändub itse samal põhimõttel kui sm itse.

V a d j a k e e l

L i i v i k e e l

Nom.	ize ~ izze	i ^ž
Gen.	enē	en ^t s

(3.3.5.2)

Part.	entä	entäta
Ill.	enēsē	entšā(Z)
El.	enessä	entšäst

E e s t i k e e l

	Sg.	Pl.
Nom.	ise	
Gen.	enese ~ enda	eneste ~ endi
Part.	ennast	endid
Ill.	enesesse ~ endasse	enestesse ~ endisse
In.	eneses ~ endas	enestes ~ endis

H. OJANSUU, IKP, 72 - 74; A. GENETZ - Suomi II 14, 204; II 17, 157 - 158; P. PALMEOS, KVM, 46 - 47; L. KETTUNEN, VMLT, 392 - 394; V. PORKKA, ID, 83; P. ARISTE, GVL, 55 - 56; A. SAARESTE, EMA II, kaart 33; A. SAARESTE, VEMA, kaardid 31 - 34; P. PALMEOS - ESA II, 106 - 123; L. KETTUNEN, HLLF, 77.

3.3.5.3. D e m o n s t r a t i i v p r o n o o m e n i d . Sm tämä 'see siin', pl. nämä, krj tämä, is tämä, kus tä- on tüvi ja -mä on sufiks; sm tuu 'too', pl. nuo, krj tuu, is tõ, e too; sm se 'see', pl. ne, krj še ~ že, vps še, is vdj se, e see, eLV seò (pl. neo'), lv siè - need lähtuvad tõenäoliselt eelläänemeresoome kujust *tse; tüvi se ilmneb ka pronoomenites vps netse 'see siin' ja vdj kase id. (element ka on siin sama mis hüüdsõnas kas 'vaat, näe' < katsõ); sm van. taa (pl. naa), murd. krj tua ~ toa 'see (ligemal kui pronoomeniga tuu nimetatav)', eL tā (pl. nā'). Kõik need pronoomenid on üldsoomeugrilised.

Demonstratiivpronoomenite käänamisel on mitmeid iseärasusi. Eriti ebakorrapärane on pronoomeni se käänamine, mille tüvi kirderühma keeltes (osalt ka vadja keeles) on enamikus käänetes si- või sī-, mitmuses nī-. P. Alvre järgi on neis tüvedes sisalduvad kohta osutav sufiks -jä, kusjuures juhul kui käändelõpud liitusid konsonanttüvele *sej- või *nej-, toimus areng *sej- > *sei- > sī- või *nej- > *nei- > nī-. Selle seletusega on siiski raske nõustuda, sest muudel juhtudel ei tunta esimeses silbis üldäänemeresoomelist häälikumuutust ei > ī.

S o o m e k e e l

	Sg.		Pl.	
Nom.	tämä	tuu	nämä	nuo
Gen.	tämän	tuon	näiden	noiden
Part.	tätä	tuota	näitä	noita
Ill.	tähän	tuohon	näihin	noihin

(3.3.5.3)

In.	tässä	tuossa	näissä	noissa
	Sg.		Pl.	
Nom.	se		ne	
Gen.	sen		niiden	
Part.	sitä		niitä	
Ill.	siihen		niihin	
In.	siinä		niissä	
El.	siitä		niistä	
All.	sille		niille	
Ad.	sillä		niillä	
Abl.	siltä		niiltä	
Tr.	siksi		niiksi	
Ess.	sinä		niinä	

K a r j a l a k e e l

		Sg.			Pl.	
Nom.	tämä	tua	še	nämä	nua	ne
Gen..	tämän	tuan	šen	näijen	noijen	näijen
Part.	tädä	tuada	šidä	näidä	noida	nidä
Ill.	täh	tuah	ših	näih	noih	nih
In.		jne.	šinä		jne.	niissä
El.			šidä			niistä
Ad.			šillä			niillä

V e p s a k e e l

	Sg.		Pl.	
Nom.	netse	še	nene(d)	ned'
Gen.	netsen	šen	nenide(n)	nide(n)
Part.	netsid'	šidä	nenid'	nid'
Ill.	netšhe	sihe	nenihe	nihe
In.-el.	netšis	šis	nenis	niš
	~ netsid'	~ šid'		
Ad.-abl.	netšil'	šil'	nenil'	nil'

I s u r i k e e l

	Sg.		Pl.			
Nom.	tämä ~ tã	tõ	se	nämä ~ nã	nõ	ne
Gen.	tämän ~ tãn	tõn	senen	näijen	noijen	nījen
Part.	tädä	tõDa	sida	näidä	noida	nīDä
Ill.	tähän	tõhon	sihen	näihen	noihen	nīhen
In.	jne.		sīn	jne.		nīZ
El.			sīnD ¹			nīat
All.			sillen			nīlen

V a d j a k e e l

	Sg.		Pl.	
Nom.	kase	se	kane	neD
Gen.	kazē	senē	kanejē	ninnē
Part.	kasta	sitā	kaneita	nītā
Ill.	kasēsē	sihē	kaneisē	nīsē
	~ kassē			
In.	kazeza	senezä ~ sīnä	kaneiza	nīzā
El.	kazessa	senessä ~ sitā	jne.	
All.	kazelē	senelē ~ sellē ~ sillē		
Ad.	kazella	senellä ~ sellä ~ sillä		
Abl.	kazelta	seneltä ~ seltä ~ siltä		
Tr.	kazeesi	senessi		

E e s t i k e e l

	Sg.		Pl.	
Nom.	see	too	need	nood
Gen.	selle	tolle	nende	nonde
Part.	seda	toda	neid	noid
Ill.	sellesse	tollesse	nendesse	nondesse
			~ neisse	~ noisse
In.	selles	tolles	nendes	nondes
			~ neis	~ noie

¹ Õieti on siin tegemist ekstsessiiviga, mis täidab elatiivi funktsiooni.

(3.3.5.3)

L i i v i k e e l

	Sg.	Pl.
Nom.	sie	ne
Gen.	sie	(käändub nagu mitmuse 3. isiku personaalpronoomeni)
Part.	s ⁱ edà	
Daat.	sien	
Ill.	siezê	
In.	sies	
El.	siest	
Tr.-kom.	sieks	

H. PAASONEN - FUF VI, 211 - 212; H. OJANSUU, IKP, 77 - 84, 123 - 127; P. ALVRE - ESA VIII, 147 - 162; IX, 131 - 150; 11, 195 - 208; P. ALVRE - SFU I, 11 - 14; K. REDEI - MSFOu 150, 311 - 319; A. GENETZ - Suomi II 14, 204 - 205; II 17, 158; P. PALMEOS, KVM, 48 - 50; L. KETTUNEN, VMLT, 397 - 405; V. PORKKA, ID, 83 - 85; P. ARISTE, GVL, 58 - 59; L. KETTUNEN, HLLP, 76.

3.3.5.4. Interrogatiiv- ja relatiivpronoomenid. Neis esinevad peamiselt tüved ke-, ku-, mi-, millele sageli liituvad sufiks, nagu -ka, -kä, -n, -mpi. Kõik need tüved on üldsoomeugrilise levikuga. Eri läänemeresoome keeltes esinevad järgmised pronoomenid: sm kuka ~ ken 'kes', mikä 'mis', kumpi 'kumb'; krj ken 'kes', mi 'mis', kumbaŋe 'kumb'; vps ken, mi, kudam(b) 'kes, mis, missugune'; is ken, kuGa, miGä, kumBa 'kumb'; vđj tšen ~ tšenka 'kes', mi ~ mikä 'mis', kumpa; e kes, mis, kumb, eLV kiä 'kes'; lv kiš, miš. Neid tarvita-takse nii interrogatiiv- kui ka relatiivpronoomenitena. Interrogatiivpronoomenina mittetarvitatavaks relatiivpronoomeniks on sm joka 'kes, mis, milline'; selle tüvi jo- on ka kaugemates sugulaskeeltes tuntud.

Ka interrogatiiv- ja relatiivpronoomenite käänamisel on iseärasusi; sageli käändub ainult tüvi, kuna sufiks, kas jäävad muutumatuks või jäetakse osas käänetes ära; osal pronoomenitel puudub mitmus.

S o o m e k e e l

	Sg.	Pl.
Nom.	ken ~ kuka	ketkä ~ kutka
Gen.	kenen	keiden ~ keitten
Ak.	kenet	-
Part.	ketä	keitä
Ill.	keneen ~ kehen	keihin

(3.3.5.4)

In.	kenessä ~ kessä		keissä	
	Sg.		Pl.	
Nom.	mikä	joka	mitkä	jotka
Gen.	minkä	jonka	-	joiden
Part.	mitä	jota	-	joita
Ill.	mihin	johon	-	joihin
In.	missä	jossa	-	joissa

K a r j a l a k e e l

Nom.	ken	mi
Gen.	kenen	min
Part.	kedä	midä
Ill.	keh	mih
Nom.pl.	ket	mit

I s u r i k e e l

Nom.	ken	miGä
Gen.	kenen	miŋGän
Part.	keDä	miDä
Ill.	kehen	mihen
In.	kes	mis
Nom.pl.	ket	miŋGÄD

V e p s a k e e l

Nom.	ken	mi
Gen.	kenen	min
Part.	keDa	miDä
Ill.	kehe	mihe
In.-el.	kes	mis

V a d j a k e e l

Nom.	t̄sen ~ t̄senka	mi ~ mikä
Gen.	t̄senē	minē
Part.	t̄šetä	mitä
Ill.	t̄senēsē	mihē ~ minēsē
El.	t̄senessä	minessä
All.	t̄senelē ~ t̄sellē	mille
Abl.	t̄seneltä ~ t̄seltä	miltä

Tr.	tšenessi	mihsi
Kom.	tšenēkā	minēkā
Nom. pl.	tšeD	miD

E e s t i k e e l

	Sg.		Pl.	
Nom.	kes	mis	kes	mis
Gen.	kelle	mille	kellede	milledede
Part.	keda	mida	keda	mida
Ill.	kellesse	millesse	kelledesse	milledesse
In.	kelles	milles	kelledes	milledes

L i i v i k e e l

Nom.	kiš	miš, miḡgi
Gen.	kien ~ kiḡga	miš, miḡgiZ
Part.	k ¹ edà ~ kienda ~ kienttə ~ ki ¹ ddə	midà ~ mià, miḡgist
Dat.	kien ~ kiḡgan	mien, miḡgizən
In.	kies ~ kiesšə ~ kiḡgəš	miḡgizəš
El.	kienst ~ kiestə ~ kiḡgəst	miḡgizəst
Tr.-kom.	kienkkəks	mikš ~ miššəks, miḡgizəks

H. PAASONEN - FUF VI, 114 - 117; H. OJANSUU, IKP, 5 - 9, 24 - 33, 84 - 94; A. GENETZ - Suomi II 14, 205 - 206; II 17, 159; P. PALMEOS, KVM, 50 - 51; L. KETTUNEN, VMLT, 405 - 410; V. PORKKA, ID, 85 - 86; P. ARISTE, GVL, 59 - 60; A. SAARESTE, VEMA, kaart 46; L. KETTUNEN, HLLF, 76 - 77.

3.3.5.5. I n d e f i n i i t s e d p r o n o o m e n i d . Enam tarvitavad on sm joku 'keegi, mingi' (gen. jonkun, part. jotakuta), jokin id. (gen. jonkin, part. jotakin ~ jotain), joka 'iga', krj keñnibuť 'keegi', miñibuť 'miski' (vrd. vene кто-нибудь, что-нибудь), kenollow 'keegi', vps keñni 'keegi', kense 'keegi' (vrd. vene кто-то), miñni 'miski', mise id., is kuGälē 'keegi' kuGačikke id. (vrd. e kes iganes), miGälē, miGäčikke 'miski', vđj tšenlēB 'keegi', mikälēB 'miski', e keegi, miski, iga, lv miḡgi 'miski, keegi', jegà ~ jegà 'iga'.

Siin kohtame juba eelnevast tuntud tüvesid jo-, ku- (sm joku puhul on tegemist nende kahe tüve liitumisega), ke-, mi-. Sõnas e iga, murd. eGà, lv jegà ~ jegà peitub kaugemateski sugulaskeeltes tuntud pronoomenitüvi e-. Sufiksitest on kõige enam le-

(3.3.5.5)

vinud -ki(n). Karjala, vepsa, isuri ja vadja keeles ilmneb vene keele mõju nii sõnaelementide otsese laenamise kui ka tõlkelaenude näol.

H. PAASONEN - FUF VI, 114 - 117; H. OJANSUU, IKP, 94 - 108; A. GENETZ - Suomi II 14, 206; II 17, 159; P. PALMEOS, KVM, 52 - 53; L. KETTUNEN, VMLT, 410 - 420; V. PORKKA, ID, 86 - 87; P. ARISTE, GVL, 60 - 61; L. KETTUNEN, HLLF, 77.

3.3.6. NOOMENI TULETUSSUFIKSID

Noomenite derivatsioonisufiksid võib tinglikult jagada kahte rühma: 1) primaarsed sufiksid, mida ei saa jaotada iseseisvate sufiksitena funktsioneerivateks elementideks ja 2) sekundaarsed sufiksid, mis on kas liitsufiksid või laenud.

Primaarseid sufikseid

3.3.6.1. Sm -e, vanas kirjakeeles -eh, krj vps isH vdjI eL -eh, isS vdjLä e -e. Näiteid: sm vene 'paat', perhe ' perekond', Renv. weneh, Agr. pereh, krj veneh, pereh, vps veneh, terveh 'terve', isH kuveh 'kül', pereh. üreh 'uure', vdjI pereh. rageh 'rahe', e pere. terve. eLV pereh. terveh. Tuletiste aluseks olnud juursõnad on enamasti tundmatud. Võimalik, et sufiksi vokaal on üldistatud e-tüvelistest sõnadest ja algselt oli sufiiksiks -h (< *-s). Sufiksil on tõenäolisi vasteid ka kaugemates sugulaskeeltes, kuigi osa keelte puhul pole selge, kas vaadeldavad juhtumid on tagasi viidavad š-le või afrikaadile ts.

T. LEHTISALO, PUAS, 222 - 226; L. HAKULINEN, SKRK, 102 - 103, 155 - 158. Vt. ka ala- jaotuses 2.2.2.7 antud kirjandust.

3.3.6.2. Sm -e : -ee-, smS -ek, krj -e : -ie-, vps -e : -ege- ~ -ke-, isH -eG : -i-, vdjLä -e, -e : -ē-, -ē-, vdjI -eG, -eG, e -e, eV -e?, lv -G. Näiteid: sm puhe 'kõne, rääkimine', gen. puheen (puhua 'kõnelda'), sade 'vihm', gen. sateen (sataa 'sadada'), smS puhek, krj kašše : kaštie- 'kaste' (kaštua 'kasta'), šaje 'vihm', vps side 'side', pl. sideged (sidoda 'siduda'), voide 'võie', gen. voitken (voita 'määrida, võida'), isH kasseG 'kaste', gen. kastin, saeG 'vihm', gen. sattin, vdjI kaseG, puheG 'kõne', e kate : katte (vrd. katta), kaste, eL katte?, kašte?, lv kaštūG 'kaste'. Sufiksi alglaänemeresoome kuju oli *-ek. Enamik ek-sufiksiga tuletisi on ilmsed deverbaalid, kuid leidub ka denominaale, mis on arvatavasti deverbaalsete tuletiste eeskujul tekkinud, näiteks sm päre 'peerg', rinne 'mäerinnak, nõlv' (rinta 'rind'), krj päre, pl. päriet, vps perze 'perse', pl. përsked, isH päreG, vdjI perzeG, e leede : leete, lv sä'dgēZ 'säde', pl. sä'dgēD. Sufiksi vokaal on arvatavasti üldistunud e-tüvelistest verbidest. Elemendil k on vasteid paljude uurali keelte de-

(3.3.6.2)

verbaalsete ja denominaalsete noomenite sufiksites.

K. B. WIKLUND - FUF I, 89; T. LEHTISALO, FUAS, 333 - 339, 343 - 351; K. HEIKKILÄ - CSIFU, 178 - 187; L. HAKULINEN, SKRK, 103, 155 - 156; M. RAPOLA, SKÄL, 126 - 128; E. A. TUNKELO, VKÄ, 187 - 188, 191 - 192; P. ARISTE, GVL, 115; L. POSTI, GLL, 196.

3.3.6.3. Sm -ea, -eä, krj -ie, vps -ed, is ea, eä ~ ia, iä, vdj -ea, iä, e -e : -e(da)-, lv -dā, -tā. Tuletab adjektiive, vähemal määral ka substantiive. Näiteid: sm hopea 'hõbe', kipeä 'valu' (vrd. kipu 'valu'), korkea 'kõrge' (vrd. korko 'kingakonts; kõrgendik'), krj kanġie (< *kanġeta) 'kange, jäik', valgie 'valge', vps korged 'kõrge', vauġed 'valge', is valkea ~ valkia 'valge', pimmeä ~ pimmiä 'pime', vdj valkea, jämiä 'jame', e pime, gen. pimeda, körge : körge, lv pi'mdā 'pime', kaņktā 'kange'. Algläänemeresoome kuju oli *-eġa, *-eġä. Elemendil t on vas-teid paljude soome-ugri ja samojeedi keelte sufiksites.

T. LEHTISALO, PUAS, 270 - 273; L. HAKULINEN, SKRK, 103 - 104; M. RAPOLA, SKÄL, 161; E. A. TUNKELO, VKÄ, 198 - 199; P. ARISTE, GVL, 118; L. KETTUNEN, EKÄ, 77 - 82; L. POSTI, GLL, 202 - 203; P. ARISTE - ETAT 1954, 531 - 534.

3.3.6.4. Sm krj -hko, -hkö, sm murd. -hka, -hkä, vps -hk : -hko. Tuletab ad-jektiive, harva ka substantiive. Näiteid: sm isohko 'suurevõitu' (iso 'suur'), ly-hyekkö 'lüheldane' (lyhyt 'lühike'), sm murd. leuhka 'laiade sarvedega põhjapõder' (vrd. leveä 'lai'), keyhkä (< *kevühkä) 'kerge, kärmas', vrd. kepeä id., krj van-hahko 'vanavõitu', märrähkö 'märjavõitu', vps ahthahk 'kitsavõitu' (ahtaz : ahtha 'kitsas'), íevedahk 'laiavõitu' (íeved 'lai'). a-, ä-lõpuline variant on tõenäoli-selt vanem kui o-, ö-lõpuline (vrd. 3.3.6.32). Sufiksil on võimalik vaste mordva keeltes śka-lõpulise käände näol, näit. mdE pandoska 'mäesuurune'.

T. LEHTISALO, FUAS, 226 - 227; L. HAKULINEN, SKRK, 124; A. GENETZ - Suomi II 14, 185; II 17, 144; E. A. TUNKELO, VKÄ, 81.

3.3.6.5. Sm krj is -in : -ime-, vps -im ~ -in : -ime-, vdj -me-, -me, e -me-, lv -m. Näiteid: sm avain 'võti', gen. avaimen (avata 'avada'), istuin 'iste', gen. istuimen (istua 'istuda'), krj avain, viskain 'tuulamislabidas' (viskoa- 'visata, vilja tuulata'), vps avadiim 'võti', tapim ~ tapin 'linalõuguti' (tapta 'vilja peks-ta, lina lõugutada'), is avain, gen. avvaimen, vdj veti 'võti', gen. vettime (vettä 'võtta'), vöti 'sedelgarihm', gen. vöttime (vöttä 'võötada'), e vöti, gen. vötmē, iste, gen. istme, lv sidim 'side', pl. si'dmēd (si'ddā 'siduda'). Sufiksi element m on tuntud kõigis uurali keeltes, seevastu i on lisandunud alles läänemeresoome pe-rioodil. Sufiks on tõenäoliselt päritolult seotud denominaale tuletava sufiksiga -ma, -mä ~ -(i)n (3.3.6.12.).

(3.3.6.5)

T. LEHTISALO, PUAS, 91 - 110; P. RAVILA - FUF XXIV, 44; M. RAPOLA, i-dift., 253 - 283; L. HAKULINEN, SKRK, 158 - 159; A. GENETZ - Suomi II 14, 177; II 17, 139; A. TURUNEN, LMÄ I, 283; E.A. TUNKELO, VKÄ, 384 - 385; 412 - 413; P. ARISTE, GVL, 115; L. POSTI, GLL, 61 - 62.

3.3.6.6. Sm -(i)nen : -(i)se- ~ -itse-, krj -ne : -ze- ~ -itse-, vps -ine : -ize-, is -in : -ize-, vdj -in(e). -in(e) : -ze-, -ze-, e -ne : -se- ~ -tse-, lv -i : -zâ-, -z. Tuletab nii substantiive kui ka adjektiive. Näiteid: sm kalanen 'kalake', gen. kalasen (kala 'kala'), rautainen 'raudne', gen. rautaisen (rauta 'raud'), päitset 'päitsed' (pää 'pea'), krj lindune 'linnuke', gen. lindužen (lindu 'lind'), päitset 'päitsed', vps kivine 'kivine', gen. kivižen (kivi 'kivi') kanaine 'kanake' (kana 'kana'), is kulttain 'kuldne', gen. kulttaižen (kulDa 'kuld'), ilttain 'õhtu-söök', gen. ilttaižen (ilDa 'õhtu'), vdj villain 'villane', gen. villaizē (villa 'vill'), verin(e) 'verine', gen. verizē (veri 'veri'), e näljane, gen. näljase, murd. näljatse, karjane, gen. karjase, murd. karjatse, lv roudi 'raudne', gen. roudiZ, naī 'naine', naizēks 'naisega'. ts, millele enamikus keeltes vastab s (s, z) on lähtunud palataliseeritud afrikaadist, sellele eelnev i (osas keeltes häälikuseaduslikult kadunud, vt. 2.2.2.14) on aga arenenud palataliseeritud nasaalkonsonandist, vrd. lp sufiks -ntš ja mdE -ntše. Miks sufiksail on nominatiivis täiesti erinev kuju kui muudes käänetes, selle kohta pole leitud üksmeelselt tunnustatud seletust; tõenäoliselt on siin tegemist eri sufiksitate kontaminatsiooniga.

Y. H. TOIVONEN - FUF XIX, 38 - 54, 234 - 235; T. LEHTISALO, PUAS, 133 - 138; P. RAVILA - Vir. 1938, 220 - 222; Д. В. БУБРИХ - Советское финно-угроведение У, Петроваводск 1949, 4 - 32; L. HAKULINEN, SKRK, 105 - 106; A. GENETZ - Suomi II 14, 179, 184; II 17, 140, 143; A. TURUNEN, LMÄ I, 284; E. A. TUNKELO, VKÄ, 353 - 354, 809 - 818; V. PORKKA, ID, 121; P. ARISTE, GVL, 118; L. KETTUNEN, EKÄ, 42; A. SAARESTE, VEMA, kaardid 50 ja 81; H. VIRES - ESA VII, 31 - 53; H. VIRES - KK 1961, 224 - 229; L. POSTI, GLL, 280 - 281.

3.3.6.7. Sm -isa, - isä, krj -za, -zä, is -iza, -izä, vdj -za, e -s : -sa-, lv -zi. Tuletab adjektiive. Näiteid: sm kalaisa 'kalarikas' (kala 'kala'), lukuisa 'arvukas' (luku 'arv'), krj ligaža 'porine' (liga 'pori'), kūluža 'kuulus', is kohtoiža 'sirge', orroiža 'isane (loom)' (ori 'täkk'), vdj eloža 'elus' (elo 'elu'), iloža 'ilus', e ilus, nägus (vrd. nägu), lv joudzi 'tugev' (joud 'jõud'), kūldzi 'kuulekas'. Päritolult on vähemalt sufiksi alguskomponent i ühine sufiksiga -inen : -ise-. Et juhtudel, nagu kalaisa pole toimunud muutust ai > oi (2.2.1.25), see näitab, et i on siin nagu ka sufiksis -ise- suhteliselt hiline.

L. HAKULINEN, SKRK, 106 - 107; A. GENETZ - Suomi II 14, 185; V. PORKKA, ID, 122; P. ARISTE, GVL, 118; L. POSTI, GLL, 60 - 61.

(3.3.6.8)

3.3.6.8. Sm krj is vdj -ja, -jä, vps -i : -ja-, e -ja, lv -ji - tegijanime sufiks. Näiteid: sm antaja 'andja' (antaa 'anda'), tekijä 'tegija' (tehdä 'teha'), krj auttaja 'aitaja' (auttua 'aidata'), eläjä 'elanik' (eliä 'elada'), vps püudai 'kala-püüdjä' (püta 'püüda'), omblij 'rätsep' (ombelta 'õmmelda'), is anttäja 'andja', künttäjä 'kündja' (künttä 'kündä'), vdj essaja 'ostja' (essä 'osta'), tetsijä 'tegi-ja', e andja, õpetaja, lv āndaji 'andja', kēratijī 'kirjutaja, kirjanik' (kēratō 'kirjutada'). Algläänemeresoome kuju oli *-ja, *-jä, Elemendil j on vaste enamiku uurali keelte sufiksites.

T. LEHTISALO, PUAS, 60 - 66; L. HAKULINEN, SKRK, 160 - 161; A. PENTTILÄ - JSFOu 71, 7; M. KORHONEN, KL II, 158 - 163; A. GENETZ - Suomi II 14, 178; V. PORKKA, ID, 117; P. ARISTE, GVL, 79; I. KONT, Avtoreferat, 12 - 13; L. KETTUNEN, HLLF, 88 - 89.

3.3.6.9. Sm -ja, -jä ~ -va, -vä ~ -ā, -ä, krj -oa ~ -ua ~ -ja, -jä, krjLü -g, vps -g, is -ja, -jä ~ -va, vdj -ga ~ -jä, eL -i : -ja-, -jä-, lv -G. Näiteid: sm kataja 'kadakas', petäjä 'mänd', kajava 'kajakas', murd. ka(t)tä 'kadakas', kajā 'kajakas', krj kajoa (< kajā) 'kajakas', pedäjä 'mänd', krjLü kadag ~ kadai, gajag ~ kajag. vps kajag, pl. kajagad, emag 'emand', is kattäja 'kadakas', pettäjä 'mänd', kajjāva 'kajakas', vdj kataga, kajaga, säünäjä 'säinas', eL kattai, gen. kaDaja, pettäi, gen. peDäjä, lv kajāG, pl. kajāgāD, pⁱedāG, pl. pⁱedāgāD. Sufiksi varasem kuju oli *-ka, *kä. Sufiksilise astmevahelduse tõttu on klusiil astmevahelauskeeltes kadunud või nõrgenenud või asendunud j-iga või v-ga. Tõenäoliselt on ta päritolult seotud pronoomenisufiksiga -ka, -kä (3.3.5.4). Elemendil k on vasteid mitmesugustes sufiksites üle uurali keelkonna.

L. LEHTISALO, PUAS, 333 - 339; L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 95 - 97; III B, 164 - 170; M. RAPOLA, SKÄL, 130 - 137; L. HAKULINEN, SKRK, 108; A. TURUNEN, LMÄ I, 113; A. SOVIJÄRVI, FÄTSI, 59; L. KETTUNEN, VKÄ, 67 - 68; A. KASK, EKAG, 78; L. POSTI, GLL, 197.

3.3.6.10. Sm krj is vdj -kka, -kkä. Näiteid: sm vasikka 'vasikas' (vrd. vasa id.), puolukka 'pohl' (vrd. puola id.), punakka 'punakas' (vrd. puna), jyräkkä 'mürin, mürakas' (jyräjä 'müriseb'), krj jūrikka 'juurikas' (jūri 'juur'), matikka 'luts' (maieh id.), is vazikka, mussikka 'mustikas', välakka 'valkjas', vdj vazikka, musikka. Eesti ja osalt ka vadja keeles asendab vaadeldavat sufiksit temast arenenud liit-sufiks -kas. Sufiksil on vasteid kogu uurali keelkonnas. Selle algupäraseks funktsiooniks peetakse deminutiivsuse väljendamist.

T. LEHTISALO, PUAS, 359 - 377; L. HAKULINEN, SKRK, 108 - 109, 161; A. GENETZ - Suomi II 14, 180; II 17, 141; V. PORKKA, ID, 120 - 121; P. ARISTE, GVL, 117.

(3.3.6.11)

3.3.6.11. Sm krj is vđj e -la, -lä, vps e -l : -la-. Näiteid: a) sm etelä 'lõuna' (algselt: eesasuv koht, vrd. esi- : ete- 'ees-', esi-'), takala 'tagala, taga-asuv koht', setälä 'onu kodu', krj toattoŕa 'isakodu', is Soikkola, Tönttölä (kohanimed), vđj Pummala, Lempola, e Karula, Hanila; b) sm kapula 'pulk' (vrd. kapu id.), pykälä 'sälk, pügal' (pykä id.), käpälä 'käpp', krj käbälä, vps käbäl, vđj tšäpälä, e pügal (vrd. pügama), käbal ~ käbar, kuhil(as) (i-alguline variant, vrd. kuhi, gen. kuhja); c) sm vetelä 'vedel' (vesi : vete- 'vesi'), matala 'madal', krj madala, vps madal, is vettälä, mattäla, vđj vetelä, matala, e madal, eLV maṭṭäl : maḌälē, lv v¹e³ddäl 'vedel'. Hoolimata tähenduse erinevustest on kõigis kolmes rühmas ilmselt tegemist sama päritoluga sufiksiga. l-elementi sisaldavad sufiksivõtted on tuntud kogu uurali keelkonnas.

T. LEHTISALO, PUAS, 145 - 156; L. HAKULINEN, SKRK, 110; P. RINTALA, Suomen läntä-loppuiset adjektiivit, Helsinki 1972, 131 - 198; A. GENETZ - Suomi II 14, 180; II 17, 139; V. PORKKA, ID, 119; F. J. WIEDEMANN, GES, 172 - 173; S. VARE - KK 1974, 148 - 155.

3.3.6.12. Sm krj is -ma, -mä ~ -(i)n : -ma-, -mä- ~ -(i)me-, vps -in ~ -im : -ma-, -mä-, -me-, vđj \emptyset : -me-, -me-, e \emptyset : -me-, lv -m(əZ) : -mē. Tuletub denominaale. Näiteid: sm kaljama 'libe koht, kiilasjääd', gen. kaljaman (vrd. murd. kalja id.), murd. selkämä 'seljak, kungas' (selkä 'selg'), seitsen- 'seitse', gen. seitsemän, avoin 'lahtine', gen. avoimen, krj šeittäsemä 'seitse', šeän 'süda', in. šeämesssä, vps surim ~ surin 'tangud', pl. surmad (vrd. sm suurus 'hommikueine; jahutoit'), südäin 'süda', in. südämes, avoin 'lahtine', is sürima, pl. sürimaD, haBan 'hapu', gen. hap-paman, vđj seitsē 'seitse', gen. seittsemē, süä 'süda', gen. süämē, sērmeD 'ninasõõr-med', e seitse : seitsme, süda : südame, sõõre : sõõrme, lv sidam 'süda', pl. sidamēD, sürmēZ 'tangud', pl. sürmēD, sērmeZ 'sõõre', pl. sērmeD. Sufiksi algupärasem kuju oli *-ma, *-mä. Sellisena on sufiksi osal juhtudel säilinudki, osalt aga on sõnalõpuline a või ä muutunud i-ks (2.2.1.24), seejärel on i siirdunud metateesi teel m-i ette, sõna lõppu sattunud m aga muutus n-iks (2.2.1.7). Et kõik konsonantlõpulisel sõnad olid algselt e-tüvelised, hakkasid ka vaadeldava sufiksiga sõnad käänduma e-tüvelistena. Sufiksi element m on tuntud paljudes uurali keelte sufiksites. Vaadeldav sufiks on singularises ka deverbaalseid noomeneid tuletavate läänemeresoome sufiksitega -ma, -mä (3.3.6.13) ja -(i)n : -me- (3.3.6.5).

T. LEHTISALO, PUAS, 82 - 91; T. ITKONEN - CSIFU, 212 - 221; L. HAKULINEN, SKRK, 111 - 112.

3.3.6.13. Sm krj is -ma, -mä, vps -m : -ma-, vđj -ma, e -m : -ma-, lv -m. Tuletub deverbaale, mis enamasti väljendavad tegevust, selle objekti või tulemust. Näiteid: sm elämä 'elu' (elää 'elada'), kuolema 'surm' (kuolla 'surra'), halkeama 'lõhe-

(3.3.6.13)

nenud koht, lõhe' (haljeta 'lõhkeda'), krj elämä, surma 'surm', vps söm 'söök' (söda 'süüa'), jom 'jook' (joda 'juua'), is süntümämerkki 'sünnimärk' (süntüä 'sündida'), voima 'jõud, võim' (voin 'võin, suudan'), vdj surma 'surm', vajoma 'pehme koht soos' (vajoa 'vajuda'), e murd. sööm 'söömine; toit', gen. sööma, eL kapsta looma 'kapsataimed' (vrd. inf. looma), lv kādam 'kandam' (kañdē 'kanda'), vⁱedām '(veetav) koorem' (vⁱe³ddē 'vedada'). m-iline infinitiiv (3.4.6) on vaadeldava sufiksiga päritolult identne. Samalaadse tähendusega deverbaale tuletavad m-ilised sufiksivõivad esinevad ka teistes urali keeltes.

T. LEHTISALO, PUAS, 91 - 110; L. HAKULINEN, SKRK, 162 - 163; M. KORHONEN, KL II, 73 - 81; A. GENETZ - Suomi II 14, 176; II 17, 137; A. TURUNEN, LMÄ I, 297, E. A. TUNKELO, VKÄ, 411; V. PORKKA, ID, 117; H. NEETAR - ESA 14 - 15, 115 - 130.

3.3.6.14. Sm krj is -na, -nä ~ -n : -ne-, vps -n : -ne-, vdj -na, -nä ~ -n : -ne-, -ne-, e -n : -na- ~ -ne- ~ -me-, lv -n. Tuletub nimisõnu oletatavatest, enamasti tundmatutest nimisõnadest. Näiteid: sm pähkinä 'pähkel', gen. pähkinän, omena 'õun', gen. omenan, räppänä 'räpen (suitsuauk korstnata hoones)', gen. räppänän, ahven 'ahven', gen. ahvenen, jäsen 'jäse, liige', gen. jäsenen, krj reppänä ~ räppän(ä), ahven : ahvenen, jäzen 'jõud; jäse, liiges', gen. jäzenen, vps ahven : ahvenen, is pähkänä : pähkänäD, ahven : ahvenen, jäzen 'liiges', pl. jässened, vdj ahven : ahvenē, jäsen : jäsenē, pähtsenä 'pähkel', gen. pähtsenä, e ahven : ahvena, pähkel, eL pähēn pähknä, gen. pähkne ~ pähkme ~ pähknä, murd. repna auk ~ repne auk (vrd. ka Hiiu-maa räp 'suits koos kõrvelõhnaga'), lv räppän-ouk. Sufiksi algupärasemaks kujuks oli tõenäoliselt *-na, *-nä; nagu sufiksi -ma, -mä ~ -(i)n puhul (3.3.6.12.) on siingi toimunud osa tuletiste üleminek kahetüveliste e-lise vokaaltüvega sõnade rühma, kuid muutusest a, ä > i pole siin jälgi.

K. B. WIKLUND - FUF I, 83; T. LEHTISALO, PUAS, 119 - 122; L. HAKULINEN, SKRK, 112.

3.3.6.15. Sm krj is -na, -nä, e -n : -na-. Tuletub nimisõnu peamiselt deskriptiivsetest verbidest. Näiteid: jyrinä 'mürin' (jyristä 'müriseda'), kahina 'kahin; riid, tüli' (kahista 'kahiseda; riielda'), pakina 'jutt, vestlus' (pakista 'vestelda'), krj kohina 'kohin', pagina 'kõnelemine', is läkkinä 'kõnelemine' (lädä 'kõnelda'), e kolin, kahin, värin (vrd. kolisema, kahisema, värisema). Sufiksivõivad leidub västeid enamikus soome-ugri keeltes; ta on tõenäoliselt suguluses ka denominaalse sufiksiga -na, -nä ~ -n (3.3.6.14).

T. LEHTISALO, PUAS, 123 - 129; L. HAKULINEN, SKRK, 163; V. PORKKA, ID, 119; F. J. WIEDEMANN, GES, 174 - 176.

(3.3.6.16)

3.3.6.16. Sm -nta, -ntä, krj -ndä, vps -nd : -nda-, is -nDä, vdj -ta, e -nd : -nda- ~ -ndi-, lv -nD. Sufiksi abil on tuletatud väike arv denominaalseid substantiive: sm emäntä 'perenaine' (emä 'ema'), isäntä 'peremees' (isä 'isa'), murd. korenta 'kaelkoogud', krj izändä, emändä, vps izand, is izändä, emändä, vdj kereta (< *ko-renta), e isand, gen. isanda, emand, gen. emanda, murd. pojand 'võõraspoeg', gen. pojandi, soend 'libahunt', gen. soendi (susi : soe), lv jemānd 'emand', izānd 'isand'. Sufiks on tõenäoliselt sama päritolu kui vastav deverbaalne sufiks (3.3.6.17) ja tal on vasteid ka kaugemates sugulaskeeltes.

K. B. WIKLUND - FUF I, 84; L. HAKULINEN, SKRK, 113; P. RINTALA, Suomen läntä-loppuiset adjektiivit, Helsinki 1972, 198 - 212; A. GENETZ - Suomi II 14, 181; II 17, 143; F. J. WIEDEMANN, GES, 177; I. KONT, Avtoreferat, 12.

3.3.6.17. Sm -nta, -ntä, krj -nda, -ndä, vps -nd: -nda, is -nDa, -nDä, e -nd : -ndi-. Tuletab verbidest nimisõnu, mis väljendavad tegevust, tegevuse objekti või tulemust. Näiteid: sm ammunta 'laskmine, tulistamine' (ampua 'lasta'), etsintä 'otsimine' (etsiä 'otsida'), krj valanda 'valamine' (valua 'valada'), vejändä 'vedamine' (vediä 'vedada'), vps pajatand 'laulmine' (pajatada 'laulda'), is issunDa 'istumine' (istua 'istuda'), e kaevand, gen. kaevandi (kaevama), pistand 'pistetav ese; aiateivas' (pistma). Sufiksil on vasteid kaugemateski sugulaskeeltes ja ta on tõenäoliselt ühist päritolu samakujulise denominaalse sufiksiga (3.3.6.16).

L. HAKULINEN, SKRK, 163; M. KORHONEN, KL II, 145 - 155; A. GENETZ - Suomi II 14, 174; II 17, 138; F. J. WIEDEMANN, GES, 176 - 177.

3.3.6.18. Sm krj is -o, -u, -ö, -ü, vps -o-, -u, vdj -o, -u, -ü, e -u, eL -o, -u. Tuletab deverbaale. Näiteid: sm ajo 'sõit, ajamine' (ajaa 'sõita, ajada'), itku 'nutt' (itkeä 'nutta'), kylvö 'kylv' (kylvää 'kylvata'), käsky 'käsk' (käskeä 'käskida'), krj vedo 'vedu' (vedä- 'vedada'), itku, mänö 'minek' (mäne- 'minna'), käskü, vpsL tego 'tegu' (tehta 'teha'), aug 'algus', pl. augud, isH kaivo 'kaevamine, kaev' (kaiväg 'kaevata'), tiukku 'mäng' (tiuGaDaG 'mängida'), kylvö, käskü, vdj mahso 'maksmine, maks' (mahsä 'maksta'), laulu 'laul' (laulä 'laulda'), tsülvü 'kylv' (tsülvä 'kylvata'), e laul, gen. laulu, tegu, eL tego. Oletatakse, et sufiksi varasem (eelläänemeresoome) kuju oli *-v, mis a-tüvelistele sõnadele liitudes ja tüvevokaaliga ühte sulades andis o, o-tüvelistele tagavokaalsetele sõnadele liitudes u ja eesvokaalsete e-tüvede puhul ü. Sufiksi variant ö tekkis hiljem seoses ö tungimisega järgsilpidesse (2.2.1.22). Aja jooksul on kõigi nende variantide levikupiirkonnad muutunud.

T. LEHTISÄLO, PUAS, 33 - 36; P. RAVILA - Vir. 1937, 398 - 399; E. ITKONEN - Scandinavica et Fenno-ugrica, Stockholm 1954, 183 - 191; L. HAKULINEN, SKRK, 176 - 177, 181 - 183; M. RAPOLA, SKÄL, 431 - 433; A. GENETZ - Suomi II 14, 175; II 17, 138; P. ARISTE, GVL, 115 - 116.

(3.3.6.19)

3.3.6.19. -oi, -ei, -öi. Algselt deminutiivse tähendusega denominaale tuletav sufiks. Näiteid: sm Lääne-Uusimaa murded enoi 'onu', kukkoi 'kukk', korvei ~ korvoi 'toober, kapp' (vrd. korva 'kõrv'), kāsei 'pruudi rietaja, ehtija', krjA moamoi 'ema', kägöi 'kägu', reboi 'rebane', krjLü kukoi 'kukk', metsoi 'metsis', taloi 'maja', vps kukoi, reboi, lämloi 'tuli' (läm 'soe'), is kukkoi, tüttöi 'tüdruk', enZoi 'Esik' (esmaspäeval sündinud lehma nimi). Sufiks on moodustunud uurali päritoluga deminutiivsufiksi -i (< *-j) liitumisel tüvevokaaliga. Häälikuseadusliku arengu teel tekkis a-tüvelistes sõnades diftong oi, kui aga esimeses silbis esines vokaal o või u, siis diftong ei; ka sufiksi i liitumisel ä ja e-tüvelistele sõnadele moodustus diftong ei, mis juba läänemeresoome algkeele perioodil muutus i-ks (2.2.1.27). Üldiselt on ka a-tüvelistes sõnades ei-diftong i-ks muutunud, kuid nähtavasti on osal juhtudel siiski see diftong (mõnede keeleteadlaste arvates ei-diftong) pikemaks ajaks püsima jäänud. Teisiti oleks raske seletada ei esinemist vaadeldavas sufiksis, samuti toetavad sellist olettust sõnad, nagu vdj kukke 'kukk', e kukk : kuke. Sufiksi variant oi on oma esialgselt levikupiirkonda tunduvalt laiendanud ei arvel, kuigi mõnel juhul on ka viimane tunginud sõnadesse, kus ta häälikuseaduslikult pole õigustatud. Eesvokaalsetes sõnades on oi sageli asendunud öi-ga, mis nagu järgsilpide ö üldse on suhteliselt hiline nähtus (2.2.1.22). Et paljudes läänemeresoome murretes pole järgsilpide i-lõpulised diftongid säilinud (2.2.2.14), on neis oi-lõpulised sõnad ühte langenud o-lõpulistega, eesti ja liivi keeles muutuse o > u tõttu ka u-lõpulistega.

M. RAPOLA, i-dift.; J. MÄGISTE, oi-, ei-deminutiivid läänemeresoome keelis, Tartu 1928 (ACUT B XII 2); T. LEHTISALO, PUAS, 48-55; L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 201-203; III B, 355-359; P. LEHTIMÄKI, oi- ja ei-nominid Länsi-Uudenmaan murteissa, Helsinki 1972; A. GENETZ - Suomi II 17, 140-141; A. TURUNEN, LMÄ II, 179; E. A. TUNKBLO, VKÄ, 778-787; L. KETTUNEN, VKÄ, 161, 164-165.

3.3.6.20. Sm krj is -ra, -rä ~ -r(e) : -re-, vps -r-, vdj -ra, -rä ~ -r : -re-, e -r : -ra-. Tuletab denominaalseid substantiive ja adjektiive. Näiteid: sm pisara 'piisk, tilk', murd. pisar(e), hämärä 'hämar' (vrd. hämy 'hämarus'), piennar (murd. pientare) '(põllu)peenar', gen. pientaren, krj hamara 'kirve või noa selg', penger 'muldvall, järsk kallas', pizar 'piisk', gen. pizaren, vps hamar, pizar, kover 'köver', gen. koveran, isS pēntara 'peenar', penGer 'mäekallas; veealune künnis', gen. penkeren, vdj pēntärä 'peenar', sēsar 'sõstar', pl. sēsareD, e sõstar, gen. sõstra, peenar, gen. peenra, köver, gen. köverä, eLV pinnär, gen. pinDre, lv ke'urä 'köver'. Sufiksil on vasted enamikus uurali keeltes. Vokaal- ja konsonantlõpulise, samuti a-, ä- ja e-tüvelise variandi vaheldumine on seletatav samuti nagu sufiksrite -na, -nä ~ -n ja -ma, -mä ~ -(i)n puhul (3.3.6.12 ja 3.3.6.14).

(3.3.6.20)

K. B. WIKLUND - FUF I, 83 - 84; T. LEHTISALO, PUAS, 180 - 187; L. HAKULINEN, SKRK, 113 - 114.

3.3.6.21. Sm -s : -kse-, krj -s : -kse-, vps -z : -se-, is -Z : -kse-, vdj -Z : -hse-, -hse- ~ -(s)se-, -(s)se-, e -s : -se- ~ -kse-, lv -ks. Tuletab denominaalseid substantiive. Näiteid: sm jalas 'jalas', gen. jalaksen (vrd. jalka 'jalg'), teras 'teras', gen. teräksen (terä 'tera, teravik'), veljekset 'vennaksed' (veli 'vend'), krj aijas 'aiateivas' (aida 'aed'), jallaš 'jalas', velieš 'vennas', vps jougaz 'jalas', kivez 'raskus (kalapüügivahendi küljes)' (kivi 'kivi'), is jalaZ. ohjaksed 'ohjad', vdj arjaz 'harjas' (arja 'hari'), teräZ 'teras', e harjas, teras, oma(k)sed, lv jõlõks 'jalas'. Sufiksil -ks (vahelduse -ks- : s kohta vt. 2.2.1.13.) on vasteid kaugemateski sugulaskeeltes kuni permi keelteni.

L. HAKULINEN, SKRK 116 - 118; A. GENETZ - Suomi II 14, 181; P. ARISTE, GVL, 115; F. J. WIEDEMANN, GES, 184.

3.3.6.22. Sm -s : \emptyset , murd. -s : -h-, krj -s : -h-, vps -z : -h-, is -Z : -h-, vdj lv -Z : \emptyset , e -s : \emptyset . Tuletab substantiive ja adjektiive enamasti tundmatutest noomenitest. Näiteid: sm pensas 'põõsas', gen. pensaan, mätäs 'mätas', gen. mättään, vieras 'võõras', gen. vieraan (vrd. vieri 'äär, veer'), krj mätäs : mättähä-, vieraš : vieraha-, vps barbaz ~ varbaz 'varvas', gen. barbhan, puhtaz 'puhas', gen. puhtan, is varvaZ, pl. varppāhaD, vēraZ, part. pl. vērahia, vdj puhaZ, pl. puhtāD, pēzaZ 'põõsas', pl. pē-sāD, e puhas : puhta, mätas : mätta, lv vērāZ 'võõras', pl. vērēD, pēzāZ, pl. pēzēD. Sufiksil on vaste lapi keeles, kaugemate sugulaskeelte suhtes ei saa seda kindlalt ütelda. Vahelduse s : h kohta vt. 2.2.1.9.

K. B. WIKLUND - FUF I, 95; T. LEHTISALO, PUAS, 191 - 196; L. HAKULINEN, SKRK, 114 - 115.

3.3.6.23. Sm -(i)tsa, krj -(i)tšsa, -tšsu, vps -(i)tš : -(i)tšu-, is -(i)tsa, vdj -(i)tšsa, e -(i)ts : -(i)tsa- ~ -tsi-. Tuletab nimisõnu noomenitest või verbidest. Näiteid: sm karitsa 'lambatall' (murd. kari id.), kammitša 'kammitš', krj vaškičšsa 'vaskuss', potičšsa, 'põtkaja (hobune, lehm)', brihačšsu 'poisike' (briha 'poiss, noormees'), vps vaškits, gen. vaškitsun, pežits 'pesemisõnu', gen. pežitsun (pesta 'pesta'), is kammitša, liBitsa (viljatuulamisel tarvitata) viskelabidas, kühvel', vdj kammitšsa, lipitšsa, e lavats : lavatsi (vrd. lava), näpits : näpitša (vrd. näpp), kolgits : kolgitša 'linakolkimisriist' (vrd. kolkima). Sufiksil on palataliseeritud afrikaadile tagasivii-davaid vasteid enamikus urali keeltes. Sufiksivariandis -itsa on i sekundaarne.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 191; Y. H. TOIVONEN - FUF XIX, 163 - 164; T. E. UOTILA - FUF XXI, 73 - 94; T. LEHTISALO, PUAS, 205 - 212, 214 - 215; L. HAKULINEN, SKRK, 118; A. GENETZ - Suomi II 14, 183; A. TURUNEN, LMÄ I, 209; E. A. TUNKELO, VKÄ, 324, 326 - 328; F. J. WIEDEMANN, GES, 191 - 192; I. KONT, Avtoreferat, 12.

(3.3.6.24)

3.3.6.24. Sm -ut, -yt : -ue-, -ye-, krj -ut, -üt : -uo-, -üö-, vps -ud : -ude-, is -uD, -üD : -ue-, -üe-, vdj -uD, -üD : -ü-, -ü-. Ühesilbilise tüve puhul esineb suffiksi ees h. Tuletab denominaalseid substantiive ja adjektiive. Näiteid: sm kätkyt 'häll', gen. kätkyen, neitsyt 'neitsi', gen. neitsyen, ohut 'õhuke', gen. ohuen (vrd. ohukainen id.), krj sühut 'suuke' (sū 'suu'), tähüt 'täheke' (tähti 'täht'), vps sarvud 'sarveke' (sarv 'sarv'), pähud 'peake' (pä 'pea'), is lühüd 'lühike', gen. lühüen (vrd. lühükkäin id.), kädüD 'häll', gen. kätkü(h)en, vdj tsätsüD 'häll', gen. tsättsü, ehuD 'õhuke', gen. ehü, e neitsi, van. neitsit (nom. sg.), lv neitst, pl. neitsõD. Sufiksil pole kindlaid vasteid kaugemates sugulaskeeltes, kuid element t on võib-olla sama päritolu kui suffiksis *-etä, *-etä (3.3.6.3.).

T. LEHTISALO, PUAS, 264 - 273; L. HAKULINEN, SKRK, 119; A. GENETZ - Suomi II 14, 179; II 17, 141; A. TURUNEN, LMÄ I, 101 - 103; E. A. TUNKELO, VKÄ, 85 - 86, 123 - 125, 153, 194 - 195, 199, 286, 292; P. ARISTE, GVL, 117.

3.3.6.25. Sm -(u)us, -(y)ys : -(u)ude-, -(y)yde-, krj -us, -üs : -uo-, -üö-, vps -už : -ude-, is -už, -üž : -ue-, -üe-, vdj -už, -üž : -ü-, -ü-, e -us, -is : -use-, -ise-, lv -it. Tuletab noomenitest omadust väljendavaid nimisõnu. Näiteid: sm korkeus 'kõrgus', gen. korkeuden (korkea 'kõrge'), terveys 'tervis', gen. terveyden (terve 'terve'), vanhuus 'vanus', gen. vanhuuden (vanha 'vana'), ystävyyt 'sõprus', gen. ystävyyden (ystävä 'sõber'), krj vanhuš, gen. vanhuon, hävüs 'headus; varandus', vps tšomuž 'ilu', gen. tšomuden (tšoma 'ilus'), korttuž 'kõrgus', gen. korttuden, is vanhuž, gen. vanhuen, tervehüž, gen. tervehüen, vdj terveüž, gen. tervü, laddüž 'laius', gen. laddü (laddä 'lai'), e vanus : vanuse, tervis : tervise, lv va'nnit 'vanadus', tevit 'sügavus' (tevä 'sügav'). Sufiksi esialgne kuju oli *-ute-, *-üte-, kusjuures nominatiivis e > i (2.2.1.10) ja ti > si (2.2.1.23), seejärel i kadus. Soome keeles esinev pikk u ja y on hilise analoogilise üldistuse tulemus, mis põhineb juhtudel, kus t nõrgaastmeline vaste kadus ja selle tagajärjel tekkinud vokaalühendid ue, üe > ü, ü. Eesti keeles pole vaadeldavates tuletistes s-i esinemine häälikuseaduslik mujal kui nominatiivis; siin on kõik us-, is-sõnad hakanud käänduma ühtemoodi, nimelt tüübi katus eeskujul, kus s < ks (2.2.1.13), murdeti esineb siiski ka t-tüvele viitavaid vorme, nagu gen. tervi, part. tervit. Liivi keeles on aga s-i asemel tunginud t ka nominatiivi. Väljaspool läänemeresoome keeli suffiksil vasteid pole.

M. RAPOLA - Vir. 1934, 328 - 330; L. KETTUNEN, SM III A, kaart 102; III B, 176 - 184; L. HAKULINEN - UAJb. XXXI, 120 - 123; K. WIIK - Vir. 1959, 331 - 339; M. RAPOLA, SKÄL, 154 - 160; L. HAKULINEN, SKRK, 119 - 120; T. ITKONEN - Vir. 1970, 223 - 235; A. GENETZ - Suomi II 14, 182; II 17, 142; A. TURUNEN, LMÄ II, 64; E. A. TUNKELO, VKÄ, 71, 195, 199 - 200; P. ARISTE, GVL, 51.

3.3.6.26. Sm krj is vdj -va, -vä, vps -u ~ -v : -va-, e -v : -va-, lv -B. Tuletab denominaalseid adjektiive ja substantiive. Näiteid: sm harava 'reha', orava 'orav', terävä 'terav' (terä 'tera'), krj harava, mielövä 'tark', vägövä 'vägev', vps orau ~ orav. gen. oravan, terau ~ terav, gen. teravan, kirjau 'kirju', is harrāva, terrävä, kirjava 'kirju', vdj erava 'orav', enneva 'õnnelik' (enni 'õnn'), e orav, terav, vägev, lv igāB 'igav', tr. igāBōks, tⁱerāB 'ergas, väle', pl. tⁱerāBōD. Paljude fennougristide arvates oli selle sufiksi algkujuks *-pa, *-pä, mis on päritolult identne oleviku partitsiibi sufiksiga (3.4.7); -va, -vä oleks sel juhul häälikuseaduslik nõrgaastmeline variant rõhutu silbi järel. Kuid sellele oletusele räägivad vastu vepsa keele andmed, kus hoolimata astmevahelduse puudumisest esineb vaadeldavates tuletistes v või sellest arenenud u, oleviku partitsiibis aga b (elāb 'elav', tutab 'tuttav'). Algsest v-lisest sufiksist lähtudes aga on ebaootuspärane b esinemine liivi keeles; võib-olla on siin v asendunud b-ga partitsiipide nagu jelāB 'elav' analoogia mõjul.

T. LEHTISALO, PUAS, 241 - 261; L. HAKULINEN, SKRK, 122 - 123; A. GENETZ - Suomi II 14, 186; II 17, 144; L. KETTUNEN, LVHA I, 67; V. PORKKA, ID, 121 - 122; P. ARISTE, GVL, 118; L. POSTI, GLL, 199 - 200; L. KETTUNEN, HLLF, 40.

Sekundaarseid sufikseid

3.3.6.27. Sm (peamiselt murd.) -hinen, gen. -hisen, krj -hine, vps -hine ~ -hine, is -hin ~ -hin. Näiteid: sm murd. nälkähinen 'näljane' (nälkä 'nälg'), tuskahinen 'vaevlev, valuline' (tuska 'vaev, valu, tusk'), krj argehine 'mittepaastuaegne' (argi 'mittepaastuaeg, -päev'), nälgähine 'näljane', vps vedehine 'veehaldjas' (vezi : veden 'vesi'), ozahine 'õnnelik' (oza 'õnn'), is ühtehīn 'ühine', tuskahin 'kurb', metsähin 'metsloom, kiskja', Muudes läänemeresoome keeltes on sufiks h kao tõttu täielikult ühte langenud sufiksiga -inen. Tuletab adjektiive ja substantiive. Sufiks koosneb elementidest h + inen (3.3.6.6.). Arvatakse, et element h on sama päritolu mis sisekohakäänete tunnus s.

K. B. WIKLUND - FUF I, 88; E. A. TUNKELO - Vir. 1930, 370 - 392; L. HAKULINEN, SKRK, 123; A. GENETZ - Suomi II 14, 187; II 17, 145; A. TURUNEN - LMÄ I, 246; E. A. TUNKELO, VKÄ, 291 - 292, 741 - 742; V. PORKKA, ID, 123.

3.3.6.28. Sm -intima, -intimä ~ -intama, -intämä, krj -indima, -indimä, krjA vps -indam, -indäm, is -indima, -indimä, vdj -intima, -intimä. Näiteid: sm emintimä 'võõrasema', (emä 'ema'), isintimä 'võõrasisa' (isä 'isa'), pojintima 'võõraspoeg' (poika 'poeg'), smKa emintämä, pojintama, krj izändimä, emindima, krjA emindäm, vps emindam, tütrindam 'võõrastütar', is emindimä, pojindima, vdj emintimä, pojintima. Sufiks esinebki ainult võõraslapse-suhet väljendavates sõnades. Vadja keeles on vastavad sõnad kahtlemata hilised laenud isuri keelest, sest vadja oma sõnades järgsil-

(3.3.6.28)

pide nt > t. Eesti keeles sufiksil otsest vastet ei ole, kuid murdeti on tuntud sõnad pojand 'võõraspoeg', tütrend 'võõrastütär'. R. E. Nirvi arvates oli sufiksi -nd, sm -nta, -ntä tarvitamine nendel juhtudel varem omane muudelegi läänemeresoome keeltele. Seoses sellega, et sõnad emand ja isand omandasid teistsuguse tähenduse, tekkis vajadus uute tuletiste järele ja siis lisandusidki deminutiivse tähendusega i ning -ma, -mä. Viimane on küll tuntud iseseisva sufiksinagi, kuid antud juhul on ta võib-olla kujunenud sõnast ema.

R. E. NIRVI - Vir. 1954, 27 - 40; L. HAKULINEN, SKRK, 126; A. GENETZ - Suomi II 14, 181; V. PORKKA, ID, 121; L. KETTUNEN, VKÄ, 94 - 95.

3.3.6.29. Sm -kainen, -käinen : -kaise-, -käise-, murd. -kkainen, -kkäinen, krj -kkañe : -kkaze-, is -kkain, -kkäin : -kkaiZe-, -kkäiZe-, vdj -kkein : -kkeiZē-, e -ke(ne) : -kese-, lv -ki. Tuletab substantiive ja adjektiive. Näiteid: sm lapsukainen 'lapsuke', gen. lapsukaisen (lapsi 'laps'), lyhykäinen 'lühike', gen. lyhykäisen (vrd. lyhyt id.), krj nuorikkane 'päris noor', oigiakkane 'päris õige', is lühükkäin 'lühike', konnikkain 'konn', vdj tšivikkein 'kivike' (tšivi 'kivi'), tšebjukkein 'kergeke' (tšebjä 'kerge, käbe'), e kalake(ne) (vrd. kala), ohuke(ne) (vrd. sm ohut 'õhuke'), lv kan'ki 'kanapoeg' (kana 'kana'), läp'ski 'lapsuke' (läp's 'laps'). On moodustunud sufiksitest -kka, -kkä (vt. 3.3.6.10.) ja -inen (vt. 3.3.6.6.), kusjuures osas tuletistes on k-lise elemendi ette üldistunud i. Liitsufiksil on vaste ka lapi keeles. Et soome keeles esineb -kkainen asemel -kainen, on seletatav nii, et osas murretes on i-lõpuline diftong nagu silpi sulgev konsonantki põhjustanud silbialgulise klusiili nõrga astme (2.2.1.16).

K. B. WIKLUND - FUF I, 90; T. LEHTISALO, PUAS, 359 - 370; L. HAKULINEN, SKRK, 129; A. GENETZ - Suomi II 14, 184; II 17, 143; V. PORKKA, ID, 121; P. ARISTE, GVL, 117; I. KONT, Avtoreferat, 6 - 7; E. VÄÄRI - Jaz. nar., 143.

3.3.6.30. Sm -kas, -käs : -kkaa-, -kkää-, krj -kaš, -kaš : -kkaha-, -kkähä-, vps -kaz : -kaha-, is -GaZ, -GäZ : -kkaha-, -kkähä-, vdj -kaZ : -kkä-, e -kas : -ka-. Näiteid: sm iäkäs 'eakas', gen. iäkkään (ikä 'iga'), sormikas 'sõrmkinnas' (sormi 'sõrm'), krj kalakasš 'kalarikas', pö'ükäs 'tolmune' (pö'ü 'tolm'), vps nenakaz 'nina', suure ninaga', gen. nenakahan (nena 'nina'), vilukaZ 'külmavõitu' (vilu 'külm'), is maoGaZ 'ussitanud', gen. maokkahan (maDo 'uss'), läGinäGäZ 'jutukas' (läkkinä 'jutt, vestlus'), vdj täikaZ 'täisid täis', pl. täikkād (täi 'täi'), musikaZ 'mustikas' (musša 'must'), e ninakas, vasikas (vrd. sm vasa 'vasikas'). Tuletab adjektiive ja substantiive. On moodustunud sufiksitest -kka, -kkä (3.3.6.10.) ja -s (3.3.6.22.), kusjuures osas tuletistes on k-lise elemendi ette üldistunud i.

(3.3.6.30)

L. HAKULINEN, SKRK, 129 - 130; A. GENETZ - Suomi II 14, 185; II 17, 144; V. PORKKA, ID, 121; P. ARISTE, GVL, 118; I. KONT, Avtoreferat, 9.

3.3.6.31. Sm is -kki, vdj -ttši, e -k : -gi-. Näiteid: sm lemmikki 'lemmik' (lempiä 'armastada'), menekki 'minek' (mennä 'minna'), saakki 'saak' (saada 'saada'), is säkki, sökki 'söök' (söög 'süüa'), hernukki 'hirnumine' (hernuaG 'hirnuda'), vdj lühzettši 'lүpsik' (lүhsä 'lүpsta'), makauttši 'magamiskoht' (magata 'magada'), päivä neizuttši 'päikesetõus' (neisa 'tõusta'), e saak, gen. saagi. söök, gen. söögi. Sufiksile -kka, -kkä (3.3.6.10.) on siin liitunud -i (3.3.6.19).

L. HAKULINEN, SKRK, 170; V. PORKKA, ID, 119; P. ARISTE, GVL, 118; F. J. WIEDEMANN, GES, 165.

3.3.6.32. Sm -kko, -kkö, krj -kko, -kkö ~ -koi, -kõi, vps -k : -ko-, is -kko, -kkö ~ -kkoi. vdj - kko. -kke, e -k : -ku-, eL -kke. Näiteid: sm nuorikko 'noorik' (nuori 'noor'), pääkkö 'peakene' (pää 'pea'), koivikko 'kaasik' (koivu 'kask'), jää-tikkö 'jäätanud koht' (jäätaa 'jäätada'), krj koivikko, kivikkö 'kivistik', krjA mie-koi (< *mēkkoi) 'mehike', livviköi 'aunuslane', vps koivik, gen. koivikon, jurik 'idu', gen. jurikon (jur 'juur'), is venakkoi 'venelanna', linnakkoi 'linnanaine' (linna 'linn'), koivikko, leBikko 'lepik' (leppä 'lepp'), vdj naizikko 'naine' (vrd. nain id.), kotikko 'kotike' (kotti 'kott'), tšiutikke 'särgike' (tšiuto 'särk'), e lepik, gen. lepiku, rannik, noorik, sarvik, lүpsik (vrd. lүpsma), eL muštik (lehmanimi), gen. muštikke. Esitatud näidetes on tegemist õieti kahe eri sufiksiga, millest üks (deminutiivse varjundiga, olendit või eset märkiv) on olnud oi-. ei-lõpu-line (3.3.6.19), teine (kohta, kollektiivi jm. märkiv) o-lõpuline (vrd. võib-olla 3.3.6.18). Mõlemad on liitunud primaarsufiksile -kka, -kkä, kusjuures esimesel juhul võib-olla oli liituvaks elemendiks deminutiivsufiks -i, hiljem aga ai > oi, ei. Kindla piiri tõmbamine kkoi- ja kko-sufiksiga juhtumite vahel pole võimalik, sest ka keeltes, kus järgsilpide i-lõpulised diftongid üldiselt on säilinud, pole nende kahe sufiksi levikupiirkonnad püsinud algupärasest vahekorras. Osas tuletistes on k-lise elemendi ees sekundaarne i.

M. RAPOLA, i-dift., 59 - 62; T. LEHTISALO, PUAS, 360 - 363, 378 - 380; L. HAKULINEN, SKRK, 131 - 132, 170 - 171; A. GENETZ - Suomi II 14, 180; II 17, 139, 141; V. PORKKA, ID, 121; A. SOVIJÄRVI, FÄTSI, 163; P. ARISTE, GVL, 116; F. J. WIEDEMANN, GES, 167 - 171; I. KONT, Avtoreferat, 8 - 9.

3.3.6.33. Sm -lainen, -läinen : -laise-, -läise-, krj -la(i)ne, -lä(i)ne : -la(i)ze-, -lä(i)ze-, vps -lainé, -läiné : -laiže-, -läiže-, is -lain, -läin : -laiZe-, -läiZe-. vdj -lain, -läin : -laiže-, -läiže-, e -lane : -lase-. Näiteid: sm apulainen 'abiline', gen. apulaisen (apu 'abi'), metsäläinen 'metsaelanik, metslane',

(3.3.6.33)

gen. metsäläisen (metsä 'mets'), krj linnalaine 'linlane', sukulaine 'sugulane', vps šimjälläine 'Šimjärve elanik', is linnalain, päiväläin 'päeviline' (päivä 'päev'), vdj pakolain 'pögenik' (pako 'pagu'), venäläin 'venelane' (venäi 'vene'), e sugulane, gen. sugulase, venelane, metslane. On moodustunud sufiksitest -la, -lä (3.3.6.11) ja -inen (3.3.6.6.).

L. HAKULINEN, SKRK, 132 - 133; A. GENETZ - Suomi II 14, 180; II 17, 142; P. ARISTE, GVL, 116; I. KONT - KK 1959, 721 - 725.

3.3.6.34. Sm -llinen : -llise-, krj -lline : -llize-, vps -line ~ -line : -lize-, is -llin : -llize-, vdj -llin : -llize-, e -line : -lise-, lv -li. Näiteid: sm onnellinen 'õnnelik', gen. onnellisen (onni 'õnn'), talollinen 'talunik', gen. talollisen (tal 'maja, talu'), krj toizen-moalline 'võõramaine', vällälline 'vaba', vps ehtaline 'õhtune' (eht 'õhtu'), orgoline 'oruelanik' (org 'org'), is piollin 'peotäis' (pio 'pihu'), muistavallin 'hea mälu' (muistava 'mäletav'), vdj armollin 'armuline' (armo 'arm'), tšihlollin 'mõrsja' (tšihla 'kihl'), e armuline, külaline, marjuline, lv a³bli 'abiline' (a³B 'abi'), kiläli 'külaline' (kilä 'küla'). Sufiksil on vaste ka lapi keeles. On moodustunud adessiivi lõpust -lla, -llä (3.3.1.4) ja sufiksist -inen (3.3.6.6.).

K. B. WIKLUND - FUF I, 86; L. HAKULINEN, SKRK, 136; P. RINTALA - Vir. 1956, 316; A. GENETZ - Suomi II 14, 188; II 17, 144; E. A. TUNKELO, VKÄ, 442, 742; V. PORKKA, ID, 123; P. ARISTE, GVL, 116, 118; F. J. WIEDEMANN, GES, 217 - 220; I. KONT, 'Avtoreferat, 6.

3.3.6.35. Sm -minen : -mise-, krj -mine : -mize-, vps -mine : -mize-, is -min ~ -min : -mize-, vdj -min(e) ~ -min(e) ~ -min(e) ~ -min(e) : -mize- ~ -mize-, e -mine : -mise-, lv -mi. Tuletab deverbaale, mis väljendavad tegevust või selle objekti. Soome grammatikates on traditsiooniks nimetada vaadeldavaid tuletisi neljandaks infinitiiviks. Näiteid: sm antaminen 'andmine', gen. antamisen (antaa 'anda'), tekeminen 'tegemine, töö', gen. tekemisen (tehdä 'teha'), krj pistämine 'piste', šüömine 'toit', vps kudomine 'kudumine' (kudoda 'kududa'), omblemine 'õmblemine' (ombelta 'õmmelda'), is sömin 'söök', gen. söminen (sövvä 'süüa'), omBelohmin 'õmblemine', vdj sömin 'söömine, söök', lukemin 'lugemine' (lukea 'lugeda'), e tegemine, joomine, lv lu³ggämi 'lugemine', jelämi 'elamine, elu' (je³llä 'elada'). Liitsufiks on moodustunud elementidest -ma, -mä (3.3.6.13.) ja -inen (3.3.6.6.).

L. HAKULINEN, SKRK, 172; M. KORHONEN, KL II, 72 - 73; A. GENETZ - Suomi II 14, 176 - 177; II 17, 138; E. A. TUNKELO, VKÄ, 412; P. ARISTE, GVL, 79; F. J. WIEDEMANN, GES, 221.

3.3.6.36. Sm -niekka, krj -niekka ~ -nikka-, vps -nik : -nika-, vdj -nikka, e -nik : -niku-, lv -nika. Tuletab peamiselt denominaalseid substantiive. Näiteid: sm

(3.3.6.36)

runoniekka 'luuletaja' (runo 'luuletus; rahvalaul'), van. kirjaniekka 'õppinud, palju lugenud inimene' (kirja 'raamat'), krj eloniekka 'rikas inimene' (elo 'varandus'), veäränikka 'süüdlane' (veärä 'vale'), vps kalanik 'kalamees' (kala 'kala'), önik 'õomajaline' (ö 'öö'), hernehnik 'hernepirukas' (herneh 'hernes'), vdj lidnanikka 'linlane' (lidna 'linn'), kalanikka 'kalamees', e aednik (vrd. aed), mõisnik (vrd. mõis), elanik (vrd. elama), lv riganika 'riialane', vāldanika 'võimumees' (vālda 'võim'). Sufiks on laenatud vene keelest (vn -НИК), soome keelde on ta nähtavasti jõudnud karjala keele kaudu. nik-tuletisi leidub kõigis eesti murretes, kõige rohkem siiski Ida- ja Kagu-Eestis. Mitmeid tuletisi tarvitati juba 16. - 18. sajandi eesti kirjakeeles, produktiivseks tuletussufiksiks aga muutis selle Fr. R. Kreutzwald. Liivi -nika võib olla kujunenud sufiksita -nik ja läti -nieks kontaminatsiooni teel.

A. GENETZ - Suomi II 14, 189; P. ARISTE, GVL, 116; F. J. Wiedemann, GES, 210; I. KONT - Centum, Tallinn 1974, 147 - 156.

3.3.6.37. Sm -os, -ös, -us, -ys : -okse-, -ökse-, -ukse-, -ykse-, krj -oš, -öš, -uš, -üş : -okse-, -ökse-, -ukse-, -ükse-, vps -uz, -ez, -ez, -oz : -use-, -ese-. is -oZ, -öZ, -uZ : -okse-, -ökse-, -ukse-, vdj -uZ, -üZ, -oZ : -usse-, -üsse-, -osse-, e -us, -is : -use-, -ise-, lv -uks, -ks. Tuletab deverbaalseid nimisõnu. Näiteid: sm kiitos 'tänu', gen. kiitoksen (kiittää 'täna'), syttös 'süüdistus', gen. syttöksen (syttää 'süüdistada'), kirjoitus 'kirjutus', gen. kirjoituksen (kirjoittaa 'kirjutada'), metsästys 'küttimine, jaht', gen. metsästyksen (metsästää 'kütida'), krj kītoš, puhaššus 'puhastus', püörähus 'pööre', vps katuz 'katus', gen. katusen (katta 'katta'), segoituz ~ segoitez 'segu', gen. -sen (segoitada 'segada'), ägestuz 'äestamine' (ägestada 'äestada'), kirjutez 'kirjutamine' (kirjutada 'kirjutada'), keitoz 'supp' (keitta 'keeta'), is peDoZ 'vale, pettus', gen. peDoksen (pettä 'valetada, petta'), lämmiDöZ 'kütmine', gen. lämmiDöksen (lämmittää 'kütta'), isH lainahuZ 'lonks, neelatus', gen. lainahuksen (lainadaG 'neelata'), vdj katoZ 'kate', gen. katossē, jätüZ 'jäanus' (jättä 'jätta'), vdjI harkkauZ 'samm' (harkataG 'astuda'), e katus : katuse, petis : petise, lv pⁱetuks 'pettus' (pⁱettâ 'petta'), lipstāks 'lõpsmine' (lipšē 'lõpsta'). Sufiks on moodustunud elementidest -o, -ö, -u, -y (3.3.6.18) ja -s : -kse- (3.3.6.21.). Eesti keeles on sufiks -is tekkinud järgsilpides toimunud muutuse ü > i tõttu, kuid see on hiljem tunginud ka tagavokaalsetesse sõnadesse.

T. LEHTISALO, PUAS, 36; L. HAKULINEN, SKRK, 178, 183 - 184; A. GENETZ - Suomi II 14, 176; II 17, 138 - 139; P. KOKLA - TRÜT 47, 50 - 51; F. J. WIEDEMANN, GES, 185 - 187; E. A. TUNKELO - Vir. 1942, 125 - 139.

3.3.6.38. Sm -ton, -tön : -ttoma-, -ttömä-, murd. -toin ~ -tön, krj -toin, -töin : -ttoma-, -ttömä-, vps -toi(n) : -toma-, is -Doin, -Döin : -ttoma-, -ttömä-,

(3.3.6.38)

vdj -tõ : -ttoma-, e -tu : -tu- ~ murd. -tuma-, -ti, lv -tõm. Tuletab nimisõnadest karitiivseid (ilmaolekut väljendavaid) adjektiive. Näiteid: sm avuton 'abitu', gen. avuttoman (apu 'abi'), pääton 'peatu', gen. päättömän (pää 'pea'), krj nimeföin 'nime-tu' (nimi 'nimi'), vps holetoin 'hooletu', gen. holetoman (hol' 'hool'), ozatoin 'õn-netu' (oza 'õnn'), is hõleDoin, gen. hõlettoman, päiväDoin 'päikesetu' (päivä 'päev, päike'), vdj ennetõ 'õnnetu', gen. ennettomä (enni 'õnn'), leivätõ 'leivatu' (leipä 'leib'), e õnnetu, gen. õnnetu (murd. õnnetuma), nimetu, väeti (-tõ > -tü > -ti; vrd. vägi), lv jouttõm 'vaene' (jouD 'jõud'), ni'mittõm 'nimetu'. Sufiksi varasem kuju oli *-ttama (> *-ttami > *-ttaim > *-ttoim > *-ttoin, vt. 2.2.1.24), *-ttämä ja sellele on vasteid enamikus soome-ugri keeltes. On moodustunud elementidest -tta, -ttä ja -ma, -mä, millest esimene on identne abessiivi lõpuga (3.3.1.8), teine aga sufik-siga -ma, -mä ~ -(i)n (3.3.6.12).

K. B. WIKLUND - FUF I, 90; P. RAVILA - FUF XXIV, 45; L. HAKULINEN, SKRK, 150; L. KET-TUNEN, SM III A, kaart 204; III B, 359 - 361; E. A. TUNKELO, VKÄ, 386, 401, 411; A. TURUNEN - Vir. 1960, 320 - 326; V. PORKKA, ID, 122; P. ARISTE, GVL, 118; A. UNIVE-RE - ESA 18, 159 - 173; L. POSTI, GLL, 61.

3.3.6.39. Sm -us, -ys : -ukse-, -ykse-, krj -uš, -üş : -ukše-, -ükše-, vps -uz : -use-, is -už, -üž : -ukse-, -ükse-, vdj -už, -üž : -uhse-, -ühse- ~ -u(s)se-, -ü(s)se-, e -us, -is : -use-, -ise-, lv -uks, -ks. Tuletab denominaalseid substantii-ve. Näiteid: sm alus, gen. aluksen 'alus' (vrd. ala 'ala; alumine'), sormus, gen. sor-muksen 'sõrmus' (sormi 'sõrm'), sylys, gen. sylyksen 'sületäis' (syli 'süli'), krj kag-luš 'kaelus' (kagla 'kael'), sõrmuš 'sõrmus', tuohuš 'küünal' (tuohi 'toht'), vps käduz 'varrukakäänis' (käzi 'käsi'), is aluž 'alus', rinnuž '(rangi)rinnus' (rinDa 'rind'), pälüž 'pealis, pealne' (pä 'pea', ad. päl), vdj kagluž 'kaelus', kannuž 'kannus' (kanta 'kand'), e sõrmus, rinnus, käis (vrd. käsi). lv ibùks 'juus' (vrd. sm hiipiä 'ihu'), süormšks ~ süormuks 'sõrmus'. Element -ks on päritolult sama, mis primaarsufiks 3.3.6.21; sellele eelnev vokaal on arvatavasti üldistatud muude u-, ü-alguliste sufik-site eeskujul.

L. HAKULINEN, SKRK 116 - 118; A. GENETZ - Suomi II 14, 181 - 182; II 17, 143; P. ARIS-TE, GVL, 115; F. J. WIEDEMANN, GES, 183 - 185.

3.4. V E R B

3.4.1. ISIKULÕPUD

A i n s u s e 1. i s i k . Lõpp *-m > -n juba läänemeresoome algkeeles (2.2.1.7). -n on kadunud lõunaeesti murdeis ja mõnedes läänepoolsetes eesti murretes ning vadja keele idamurdes; viimases on n-ile eelnenud vokaal pikenenud (2.2.2.8). Liivi keeles on preesensi ainsuse 1. pöörde muutunud sarnaseks ainsuse 3. pöördega, võib-olla imperfekti analoogia tõttu, kus see sarnasus on seaduspärane. Näiteid: sm luen 'loen', krj luven, vps lugen, is luen, vdj lugen, vdjI luḡḡē, e loen, eL loè, lv lugùB.

A i n s u s e 2. i s i k . Lõpp -t, -d või -D (< *-t): sm luet 'loed', krj luvet, vps luged, is lued, vdj lugeD, e loed, lv lugùD. Lõunaeesti murdeis oleks ootuspärane t kadu (t > ?) nagu substantiivide mitmuses (3.2.1), kuid tegelikult esineb seal -t või -t̃ (loet ~ loet̃), mis on nähtavasti üldistatud juhtumitest, kus lausefoneetilisea tingimused soodustasid -t säilimist.

1. ja 2. isiku lõpud on päritolult identsed vastavate personaalpronoomenitega ja possessiivsufiksiga.

M i t m u s e 1. j a 2. i s i k . Neea pöördelõpud koosnesid vastavalt elementidest m + vokaal + konsonant ja t + vokaal + konsonant. Enamikus keeltes esinevad m ja t gemineerunutena; selle põhjuseks on oletatavasti isikulõppudele eelnenud oleviku tunnuse -k varajane assimileerumine nendega. Osas soome ja karjala murretes esinevad gemineerunud konsonandiga lõpud olevikus, mitte aga minevikus, näit. krj šanomma 'ütleme', šanotta 'ütlete', kuid šanoima 'ütlesime', šanoja (< *šanoitak) 'ütlesite'. Enamikus keeltes on aga oleviku ja mineviku pöördelõpud ühtlustunud. Pöördelõppude vokaal on soome kirjakeeles ja läänemurretes ning eesti keeles -e, soome keele idamurretes, karjala, vepsa, isuri ja vadja keeles -a, -ä, liivi keeles on vokaal kas kadunud või redutseerunud. Vepsa keeles järgneb vaadeldavates isikulõppudes a-le i (lõunavepsa murdes ai > ä), viimase mõjul on mõnedes murrakutes a häälduskoht siirdunud ettepoole ja kõrgemale, mille tulemusena võivad esineda ka lõpud -mei ~ -mei, -tei ~ -tei. Lõunaeesti murdeis esinevad muuhulgas lõpud -mi? ~ -mi ja -Di ~ -tti. Vepsa keeles ja lõunaeesti murdeis pöördelõppudesse kuuluva i päritolu pole selge. Et vepsa keeles pole antud juhul diftong ai osa võtnud ühisläänemeresoomelistest häälikumuutustest (2.2.1.25, 2.2.1.26), ei või see i olla sama vana kui noomenites mitmuse tunnuseks esinev i. Arvatakse, et mitmuse 1. ja 2. isiku sufiksiga lõppkonsonandiks on

(3.4.1)

olnud k, mis on täitnud mitmuse tunnuse funktsiooni. Kuid tuleb silmas pidada, et sellest oletatavast k-st ei ole mingeid jälgi isuri keele Hevaha murdes ega neis soome keele idamurrakutes, kus sõnalõpuline k on üldiselt säilinud. Vaadeldavatel juhtudel esineb küll -G vadjä keele idamurdes, kuid sellest murdest on teada mitmeid juhtumeid, kus -G on levinud sellistesse vormidesse, kus teda algupäraselt kindlasti pole olnud (3.2.3). Ka lõunaeesti larüngaalklusiil ei tõesta, et lõppkonsonandiks oleks tingimata olnud -k. Seevastu Hevaha murdes esineb mitmuse 1. pöörde lõpus, mõnedes soome murrakutes nii 1. kui ka 2. pöörde lõpus -n. Seega ei saa pidada lõplikult lahendamatuks küsimust, missugune konsonant esines läänemeresoome algkeeles verbi mitmuse 1. ja 2. isiku, samuti vastavate isikuliste asesõnade ja possessiivsufiksile lõpus; mordva vormid viitavad küll -k-le (vrd. 3.2.3). E. Itkoneni hüpoteesi järgi on n-i ja k, samuti e ja a, ä vaheldumine mitmuse isikulõppudes lapi keele andmete põhjal seletatav niiviisi, et siin on tegemist elementide segunemisega, mis algselt on kuulunud ühel juhul duaali (*-men, *-ten), teisel juhul mitmuse vormidesse (*-mak, *-tak). Näiteid 1. ja 2. isiku pöördelõppude kohta: sm luemme 'loeme', luette 'loete', murd. -mma, -tta ~ -mmen, -tten ~ -mmon, -tton, krj luvemma, luvetta, vps lugemai, lugetai, is lue(m)ma(n), luetta, vđj lugemma, lugetta, vđjI -mmaG, -ttaG, e loeme, loete, eL annami? 'anname', annatti, lv lu'ggam, lu'ggat, imperf. lugizmō, lugist(ā).

A i n s u s e 3. i s i k . Imperfektis isikulõpp puudub, preesensis esinevad mitmesugused lõpud, millest vanim tänini säilinud variant on -pi. Päritolult ei ole see üldsegi isikulõpp, vaid oleviku tunnus, mis on identne oleviku partitsiibi sufiksiga -va, -vä (tugev aste oli -pa, -pä), kusjuures 3. isiku sufiksis on toimunud häälikumuutus a, ä > i (2.2.1.24). Lõpp -pi (-bi, -Bi) esineb soome murretes, karjala ja isuri keeles ühesilbilistel verbitüvedel, näit. sm saapi 'saab', voipi 'võib'. Vepsa, vadjä, eesti ja liivi keeles on kõigis verbitüüpides ainsuse 3. isiku lõpuks -b (-B), näit. vps lugob 'loeb', vđj lugeB, e loeb, lv luguB. Soome, karjala ja isuri keelele on aga omased sellised ainsuse 3. isiku vormid, mille lõpp on arenenud sufiksi -pi nõrgaastmelisest variandist -vi i kao ja v vokaliseerumise teel. Karjala keeles esineb lõpp -u (-w), näit. lugou 'loeb', kus e > o järgneva labiaalkonsonandi mõjul (2.2.2.15). Soome ja isuri keeles on ainsuse 3. isiku tunnuseks kujunenud tüvevokaali pikendus, näit. sm lukee, is lukkō.

Lõunaeesti murdeis osal verbidel lõpp puudub, näit. luGē, anD 'annab', osal verbidel on lõpp -s (< *-ksen, see sufiks esineb ka impersonaali vormides), näit. elās 'elab'. Ka imperfekti 3. isik on lõunaeesti verbidel kahesugune: kas lõputa, nagu luGi 'luges', anD 'andis' või selline, kus võib oletada varasemat lõpu -hen (< *-sen) esinemist, näit. eĭli 'elas, elasin', satte 'sadas' - konsonandi gemineerumine on siin

(3.4.1)

toimunud seetõttu, et h kao läbi moodustus vokaalühend; lõpp -hen on säilinud vanades rahvalauludes. L. Posti arvates oli sufiks *-sen algselt mediaalse tähendusega, see on liitunud selliste verbide 3. isiku vormidele, mis märgivad tegevust, mis toimub subjek-
tis endas või millest subjekt tervikuna võtab osa. Vaadeldav sufiks on varem esinenud ka põhjaeesti murrete 3. isiku vormides. Eesti kirjakeeles võib seda praegugi kohata vormides kuulukse, näikse, tunnukse.

M i t m u s e 3. i s i k u lõpp on samuti pärit oleviku partitsiibi sufiksist, millele lisandub -t mitmuse tunnuseks. Lõpp -vat, -vät esineb soome, vadja ja eesti keeles, näit. sm lukevat '(nad) loevad', vdj lukevaD, e loevad. Vepsa ja liivi keeles esineb sama lõpu tugevaastmeline variant: vps lugoba(d) (ka lugedas), lv lu'ggëbõD. Soome, vepsa ja vadja keeles ning osas eesti murretes on sama oleviku tunnust sisaldav lõpp üldistunud ka mineviku 3. isikusse: sm lukivat '(nad) lugesid', vps lugiba(d), vdj lutsivaD, e murd. luGeZivaD, kirjakeeles aga lugesid. Isuri keeles ja soome keele kagu-
murretes esineb lõpp -vat, -vät ainult ühesilbilistel verbitüvedel, kuna ülejäänud verbitüüpides on mitmuse 3. isiku lõpuks -t (-D), mis liitub ainsuse 3. isiku vormile, näit. is lukkõD 'nad loevad'. Karjala keeles tarvitatakse mitmuse 3. pöörde asemel im-
personaali vorme, näit. lugietah '(nad) loevad' või 'loetakse', lugiättih '(nad) lugesid' või 'loeti'; sama nähtus on tuntud ka soome murretes, vepsa, isuri ja vadja keeles. Lõunaeesti murdeis jagunevad verbid kahte rühma nagu ainsuse 3. isiku puhulgi: ühtedel esineb Võru murdes lõpp -va?, -vä?, näit añDva? 'annavad', anniva? '(nad) andsid', teistel verbidel g-ainesega lõpp, näit. eläZe? '(nad) elavad'.

E. N. SETÄLÄ, TMB, 4 - 16, 28 - 54; E. A. TUNKELO - Vir. 1944, 271 - 288; D. V. BUB-
RICH, IMFJa, 49 - 55; P. RAVILA - JSFOu 59₄, 1 - 10; E. ITKONEN - SF IX₃; L. POSTI -
Vir. 1961, 351 - 366; E. ITKONEN - UAJb. XXXIV, 208; H. LESKINEN - VD, 327 - 329;
L. POSTI - Vir. 1961, 351 - 366; H. OJANSUU - Suomi IV 2_{III}, 124 - 128; L. KETTUNEN -
Suomi IV 8_I, 43 - 44; L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 4, 101, 103, 164, 165, 181; III B,
15 - 18, 174 - 176, 185 - 189, 283 - 286, 315 - 317; M. RAPOLA, SKÄL, 143 - 144, 170
- 175, 228; A. GENETZ - Suomi II 14, 214 - 216; II 17, 168 - 169; P. PALMEOS, KVM, 53
- 54; A. TURUNEN, LMÄ I, 92, 137 - 138; II, 159 - 160; L. KETTUNEN, VMLT, 421 - 422;
V. PORKKA, ID, 91 - 93; A. LAANEST, ID, 117 - 128; P. ARISTE, GVL, 66 - 68; L. KETTU-
NEN - Vir. 1914, 145 - 150; L. KETTUNEN, EKÄ, 54, 85, 107, 173; N. IKOLA - Suomi V 13,
3 - 69; A. SAARESTE, VEMA, kaardid 6, 68, 94, 104, 121; L. KETTUNEN, HLLF, 78 - 79.

3.4.2. AJATUNNUSED

Läänemeresoome keeltes on neli aega: preesens, imperfekt (preteeritum), perfekt ja pluskvamperfekt.

Seoses isikulõppudega on juba puudutatud oleviku tunnuseid -k ja -p. Esimene

(3.4.2)

neist peitub ilmselt mitmuse 1. ja 2. isiku lõppudes -mma, -mmä ~ -mme (< *-km-) ja -tta, -ttä ~ -tte (< *-kt-), samuti impersonaali oleviku vormis, näit. e elata-k-se, kuid imperf. elati; see tunnus pärineb soome-ugri algkeelest, p (nõrgas astmes v) esineb oleviku 3. isiku lõpus ja oleviku partitsiibis.

Mineviku tunnuseks on -i (< *-j), mis pärineb soome-ugri algkeelest. Selle tunnuse liitumisel tüvevokaalile on läänemeresoome algkeele perioodil toimunud mõned häälikumuutused, mille kohta vt. 2.2.1.25 - 2.2.1.27. Eesti, liivi ja vadja keeles esineb s-elementi sisaldav mineviku tunnus. See on tekkinud metanalüütilisel teel: t-tüvelistest verbidest, kus i ees t > s, näit. *makat-in 'magasin' > makasin, on element s (z) levinud ka muudesse verbidesse ja saanud uue mineviku tunnuse osaks. Näiteid: sm luin 'lugesin', krj luvin, vps lugin, is luin, vdj ludin, kuid kuttsuzin 'kutsusin', e lugesin, eL sādi 'saatsin', lv lugiZ 'lugesin, luges'.

Omapäraseid ja probleeme tekitavaid imperfektivorme leidub lõunaesti murretes. Nimelt esineb seal (osalt ka Lääne-Eestis) kõigis isikutes konsonandi gemineerumist imperfekti tunnuse ees, näit. ma tullī, sa tullit, ta tullī ~ tulli, tullime, tullitte, tulliva ~ tulliva, kusjuures eriti 3. isiku puhul võib samas murdeski geminaadi pikkus kõikuda. Ainsuse 3. isikus on geminatsiooni põhjustanud ilmselt lõpp-hen (3.4.1) ja siin on ootuspärane kolmandavärteline geminaat, nagu see esineb illa-tiiviski. Teiste isikute suhtes on arvatud, et neis võiks olla geminatsioon seletatav oletatava pika i-ga (2.2.1.27). Teatavates sõnatüüpides esineb ka e-line imperfekt, mis on tagasiviidav hen-sufiksilistele vormidele, näit. saije 'sai, sain', jäije 'jäi', olle 'oli'.

Enamik karjala murrete iseärasuseks on s-i mittehäälikuseaduslik kadu t-tüveliste verbide imperfektis, näit. magain 'magasin', avain 'avasin'. Sellised vormid on arvatavasti kõigepealt tekkinud *aita-sufiksilistes verbides, mille preesensis toimus seaduspärane areng it > i, näit. avaitan > avajan 'avan'; siit üldistati j analoogiliselt ka imperfekti, niisiis reeglipärase ava(i)sin asemele tekkis avajin > avain.

Perfekt ja pluskvamperfekt on liitajad. Perfekt moodustatakse abiverbi olla oleviku vormidest ja mineviku partitsiibist, pluskvamperfekt aga sama abiverbi imperfekti vormidest ja mineviku partitsiibist, näit. sm olen lokenut 'olen lugenud', olin lokenut, 'olin lugenud', krjK olen miannut 'olen maganud', olin miannut 'olin maganud', vps (minä) lugenu 'olen lugenud', olin lugenu 'olin lugenud', is olen lukkenD, olin lukkenD, vdj elen lukennu, elin lukennu, e olen lugenud, olin lugenud, lv um lu'ggān, vo'Y lu'ggān. Vepsa keele iseärasuseks on, et perfekti moodustamisel võib abiverb ära jääda. Perfekt ja pluskvamperfekt võivad olla läänemeresoome keeltes tekkinud kas iseisvalt või balti keelte mõjul. Hilisemal ajal on nende aegade kasutamiskiiside väl-

(3.4.2)

jakujunemisel kindlasti oma osa mänginud saksa ja rootsi keel.

E. N. SETÄLÄ, TMB, 89 - 94, 170 - 171; D. V. BUBRICH, IMFJa, 55 - 60; P. RAVILA - JSFOu 59₄, 1 - 10; O. IKOLA - Vir. 1960, 364 - 367; E. ITKONEN - UAJb, XXXIV, 208; B. A. SEREBRENNIKOV - KKIU VIII, 491 - 497; A. PENTTILÄ - JSFOu 71, 1 - 15; L. KETTUNEN, SM III A, kaart 207; III B, 364 - 367; A. GENETZ - Suomi II 14, 212, 220; II 17, 164, 178; P. PALMEOS, KVM, 55 - 58; A. TURUNEN, LMÄ II, 180; P. PULKKINEN - Suomi 113 2; L. KETTUNEN, VMLT, 454 - 458, 465 - 466, 468 - 469; E. A. TUNKELO, VKÄ, 758 - 759, 827 - 835; P. ARISTE, GVL, 69 - 71; L. KETTUNEN, EKÄ, 191 - 192; A. SAARESTE, VEMA, kaart 84; E. TURU - ESA V, 78 - 96; VIII, 19 - 43; E. TURU - KK 1960, 36 - 45; S. TANNING, MM, 50 - 51; L. POSTI, GLL, 57 - 58; L. KETTUNEN, HLLF, 79 - 81.

3.4.3. KÕNEVIISIDE TUNNUSED

On olemas indikatiiv, imperatiiv, konditsionaal, potentsiaal (tarvitatakse osas keeltes harva või üldse mitte) ja kaudne kõneviis (esineb ainult eesti ja liivi keeles).

Indikatiivil puudub tunnus.

3.4.3.1. Imperatiivi tunnusteks on -k, -ka, -kä, -ko, -kö. Element k on identne oleviku tunnusega (3.4.1, 3.4.2); algselt on k-tunnuseline imperatiiv kujutanud endast arvatavasti verbaalnoomenit.

Imperatiivi ainsuse 2. isikus on tunnus -k vastavalt sõnalõpulisel k foneetilisetele arenguseadustele enamikus murretes kadunud (2.2.2.6), näit. sm lue 'loe', murd. luek, krj luve, vps luge, isH lueG, vdjI lugeG, e loe, eL anna⁷ 'anna', lv lu³G. Üheski keeles pole ainsuse 2. isiku imperatiivi vormides jälgi isikulõpust.

Mitmuse 2. isiku vormides esineb tunnus -ka, -kä, millele on liitunud veel 2. isiku lõpp *-ta, *-tä ~ *-tä, *-tä või *-te ~ *-te. Ühetüvelistel verbidel loetakse tunnuse -ka, -kä tugevat astet astmevahelduskeeltes häälikuseaduslikuks ainult pea- või kaasrõhulise silbi järel; muudes asendites on tegemist analoogilise üldistusega, kusjuures murdeti esineb ka seaduspäraseid klusiilita vorme. Isikulõpu klusiil t on astmevahelduskeeltes olnud rõhutu silbi järel nõrgas astmes ja kadunud, tekitades pika vokaali või vokaalühendi; sama nähtus on üldistunud kaasrõhulise silbi järelgi. Näiteid: sm lukekaa 'lugege', smS antoa < *antakata 'andke', krjK lugekkia 'lugege', krjLü lugegat, vps lugegat, is luGeGä(n), vdj lukegä, e lugege, võtke, vanas kirjakeeles (Rossihnius) wötket 'võtke', lv lu³gigid. Eesti keele lõpus -ge, -ke on e ilmselt pärit isikulõpust *-te ~ *-te; võimalik, et liivi sufiksis -gid on i lähtunud tunnusest *-koi (-ko + -i).

Tunnust -ka, -kä kasutatakse ka mitmuse 1. isiku imperatiivi puhul; siingi

(3.4.3.1)

liitub tunnusele isikulõpp, näit. sm lukekaamme 'lugegem' (2. isiku analoogia tõttu on siin -kaa- ootuspärase -ka- asemel), krj paŋgama 'pangem', vps lugegam 'lugegem', e lugegem; isuri ja vadja keeles ei tarvitata vaadeldavat vormi, selle funktsioone täidab indikatiiv, liivi keeles aga esineb analüütiline väljend las lu^ogg^og^og^od 'lugegem'.

Ainsuse ja mitmuse 3. isiku imperatiivi vormides kasutatakse soome, vadja ja eesti keeles tunnust -ko (-kö), kusjuures eesti keeles o > u; karjala, vepsa ja isuri keeles esineb selgi juhul tunnus -ka, -kä, kuna liivi keeles on säilinud ainult tunnuse klusiil. 3. isiku lõpuna on esinenud sufiks *-hen (< *-sen), mille vokaal on assimileerunud h-le eelneva vokaaliga, paljudes keeltes on ka h kadunud. Näiteid: sm lukekoon '(ta) lugegu', lukekoot '(nad) lugegu', murd. lukekät, krj lugekka '(ta, nad) lugegu', vps lugegaha, is luGeGā(n) '(ta) lugegu', luGeGasse(G) '(nad) lugegu', vdj lukegō '(ta, nad) lugegu', e lugegu, lv las lu^ogg^og^oG '(ta) lugegu', lu^ogg^og^od '(nad) lugegu'.

Tunnus -ko (-go) esineb ka vormides, mida soome grammatikates on peetud optatiivi paradigmasse kuuluvateks. Soome keeles piirdub selliste vormide levik peamiselt vanade rahvalauludega, näit. tuos ~ tuovos 'too', juovos 'joo' - element s on siin nähtavasti liidepartikkel. Osas päriskarjala murrakutes esinevad vormid, nagu tulkoh 'tulgu', tuoguo (< *-ko) 'tooge'. Tunnus -ko + -i esineb vepsa keele eitavates vormides, näit. emai sögoi '(me) ei söö', algat tulgoi 'ärge tulge'; vrd. ka eL är miŋGu 'ära mine' (vt. 3.4.5). Kuid üheski läänemeresoome keeles ei tunta tänapäeval optatiivi kui iseseisvat terviklikku kõneviisi. Varem võib-olla eksisteerinud tähenduslik erinevus tunnuste -ka, -kä ja -ko(i) vahel on kadunud.

Karjala keele Kalinini ja Novgorodi oblastis kõneldavates murrakutes, vepsa, isuri ja vadja keeles esineb imperatiiv, mille tunnus on arvatavasti pärit vene enkliitilistest partiklitest -ka, -ko, -тка, -каць, -кооь, näit. krj tuokko 'too ometi', kuttsuokkois 'kutsu ometi', vps nägehtiskek 'vaata', is läko miä tüän 'las ma tulen', vdj lakka pajatan 'las ma räägin' (J. MÄGISTE - EK 1933, 83 - 87; P. PALMEOS, KVM, 62 - 63).

3.4.3.2. K o n d i t s i o n a a l i tunnuseks on kirderühma keeltes *-isi (< *-ŋ(t)si või *-n(t)si). eesti ja liivi keeles -ks(i), vadja keeles on tuntud nii -izi kui ka -ssi (nõrgas astmes -si), kusjuures viimane on lähtunud -ksi-st, näit. sm lukisin 'loeksin', krj lugizin, vps lugižin, is lukkižin, vdj lukeizin, antaisin 'annaksin', e loeksin, eL loessi, lv luguks. Konditsionaali tunnusele liituvad samad isikulõpud mis indikatiivi imperfektis.

Osa fennougriste (näiteks P. Ravila) on pidanud võimalikuks, et tunnused -isi

(3.4.3.2)

ja -ksi on arenenud ühisest algkujust kas k kao või, vastupidi, selle sekundaarse tekke tulemusena. Viimati on seda probleemi käsitleanud M. Korhonen, kelle arvates leiduvad lapi keeles vasted mõlemale läänemeresoome konditsionaalitunnusele. -isi vasteks on lapi potentsiaali tunnus, mille kuju oli lapi algkeeles *-ndž. Tunnusele -ksi vastab lapi algkeeles konditsionaalitunnetus *-kts. Mõlema tunnetuse ühise päritolu võimalusse suhtub Korhonen kahtlevalt. Niisiis tuleb silmas pidada võimalust, et need kaks konditsionaali tunnetust on juba läänemeresoome algkeeles varajasel perioodil eri murretes tarvitusel olnud.

Konditsionaali perfekt on liitaeg, mis moodustatakse abiverbi olla konditsionaali vormidest ja mineviku partitsiibist, näit. sm olisin lukenut 'oleksin lugenud', olisit lukenut '(sa) oleksid lugenud' jne. Erandlikus olukorras on vepsa keel ja karjala keele lüüdi ning Aunuse murre, kus esineb nu-elemendiga konditsionaali perfekt, näit. vps lugenuižin 'oleksin lugenud', krjLü kand(a)nuižin 'oleksin kandnud', krjA tuonnuzit '(sa) oleksid toonud'.

3.4.3.3. Potentsiaali tunnetuseks on -ne. See tunnetus, erinevalt konditsionaali tunnetustest -isi ja -ksi, on üldsoomeugriiline; kaugemates sugulaskeeltes kasutatakse tunnetust -ne konditsionaali tunnetuseks. Potentsiaali tarvitamine on läänemeresoome keeltes taandumas. Võrdlemisi tavaline on see kõneviis soome keeles, osas karjala murretes ja eesti keele Võru murdes, seevastu vepsa keeles esineb teda harva, põhjajaeesti murretes ja liivi keeles üldse mitte. Vadja ja isuri keeles on potentsiaali märgatav taandumine toimunud viimase saja aasta jooksul, mis nähtub sellestki, et möödunud sajandi keeleuurijad (Ahlqvist, Porkka) esitavad neist keeltest potentsiaali täielikud paradigmad, kuid tänapäeva kõnekeele materjali alusel poleks seda enam võimalik teha. Näiteid: sm antanen 'võib-olla annan', krj pešsen 'võib-olla pesen' (kahetüvelistel verbidel liitub potentsiaali tunnetus konsonanttüvele, kusjuures n assimileerub tüvekonsonandiga), vps andanek 'kas ehk annan?', is (Porkka) lukkeenen 'võib-olla loen', vdj (Ahlqvist) wõttanen 'võib-olla võtan', eLV sānes 'võib-olla saab', länneZe? 'võib-olla lähevad'.

3.4.3.4. Kui rääkija ei ole ise edasiantava teate allikaks, vaid ainult vahendab seda, kasutatakse eesti ja liivi keeles k a u d s e t k õ n e v i i s i.¹ Selle tunnetuseks on eesti keeles -vat, mis koosneb oleviku partitsiibi sufiksist -va ja partitiivi lõpust -t, näit. ta tulevat, ma lugevat. Isikulõppe selles kõneviisis

¹ H. RÄTSEP (Keel ja struktuur 5, Tartu 1971, 43 - 69) on seoses verbide situatsioonianaalüüsiga jõudnud järeldusele, et kaudne kõneviis ei sobi ühele tasandile muude kõneviisidega, vaid siin on tegemist hoopis teist laadi kategooriaga, mida ta nimetab "vahendavaks teatamislaadiks" ehk "indirektaaliks" ja mis vastandub "otsesele teatamislaadile" ehk "direktaalile".

(3.4.3.4)

ei tarvitata. Murdeti kasutatakse ka sellist kaudset kõneviisi, kus verb on t-lises või m-ilises infinitiivis, näit. siè mehna omme jehvi 'ta minevat homme Jõhvi', ta tulemä koju 'ta tulevat koju'. Liivi keeles on kaudse kõneviisi tunnuseks -ji (< -ja), näit. ta kittõB, ku ta sinda tundiji 'ta räägib, et ta tundvat sind'. -ji on ühtlasi deverbaalsete noomenite (tegijanimede) derivatsioonisufiks, mille abil moodustatud tuletisi kasutatakse ka oleviku partitsiibi funktsioonis (a³iliji e³bbi 'jooksev hobune').

E. N. SETÄLÄ, TMB, 110 - 127, 147 - 150, 152 - 155, 175 - 181; J. MÄGISTE - EK 1933, 83 - 87; P. RAVILA - FUF XXIII, 55 - 59; D. V. BUBRICH, IMFJa, 60 - 64; E. ITKONEN - UAJb, XXXIV, 208; M. KORHONEN, KL I, 96 - 101, 136 - 139, 155 - 164, 169 - 171; H. LESKINEN - Suomi 115 2; H. PAUNONEN - Vir. 1974, 77 - 92; L. KETTUNEN, SM I I A, kaardid 7, 92; III B, 21 - 22, 156 - 161; M. RAPOLA, SKÄL, 123 - 126, 143 - 144, 457, 468; H. LESKINEN - Vir. 1972, 398 - 408; A. GENETZ - Suomi II 14, 212 - 216; II 17, 164 - 165; A. TURUNEN, LMÄ I, 114, 249 - 251, 285; II, 195, 217 - 219; P. PALMEOS, KVM, 59 - 63; L. KETTUNEN, VMLT, 469 - 480; E. A. TUNKELO, VKÄ, 83 - 84, 114, 192 - 193, 245 - 246, 290 - 291, 835 - 838; V. PORKKA, ID, 87 - 89; A. LAANEST, ID, 129 - 131; M. RAPOLA - Vir. 1925, 60 - 61; L. KETTUNEN, VKÄ, 40, 167; P. ARISTE, GVL, 72 - 74; N. IKOLA - Suomi V 13_{II}, 48 - 64; M. AIRILA - Suomi V 17_I; L. KETTUNEN, EKÄ, 51; O. IKOLA - Suomi 106 4; J. MÄGISTE - Vir. 1955, 345 - 359; A. SAARESTE, VEMA, kaardid 44, 55; S. TANNING, MM, 52 - 53; A. KASK - CTIFU I, 236 - 240; H. KEEM - KK 1973, 606 - 609; L. KETTUNEN, HLLF, 82 - 83; L. POSTI, GLL, 58 - 59, 196.

3.4.4. IMPERSONAALI (PASSIIVI) TUNNUSED

Läänemeresoome keeltes on passiiv üldiselt üheisikuline. Seetõttu on õigustatud tarvitada passiivi asemel nimetust i m p e r s o n a a l, nagu see eesti grammatikates ongi traditsiooniks. Lausel, mille predikaat on impersonaali vormis, puudub subjekt; impersonaalset predikaati laiendav noomen on selle lause objektiks, näit. sm taloa rakennetaan 'maja ehitatakse'.

Impersonaalil on lühem tunnus -ta, -tä ja pikem tunnus -tta, -ttä; mõlemad tunnused esinevad astmevahelduskeeltes nõrgas astmes, kui silp oli algselt kinnine. Lühem tunnus esineb näiteks vormides sm saatakoon 'saadagu', saadaan (nõrk aste) 'saadakse', vps sadas, is sää_{an}, sätin 'saadi', vdj sävvaZ, säti, e saadakse, saadi, lv sädät 'saadud', pikem tunnus aga näit. sm luetaan 'loetakse', luettiin 'loeti', krj lugetah (< *luketatta-, siin on kõrvuti kaks impersonaali tunnust) 'loetakse', lugettih 'loeti', vps lugetihe 'loeti', is lueDän, luettin, vdj lugettaisi 'loetaks', e loetakse loeti.

Impersonaali tunnusele järgnevad aegade ja kõneviiside tunnused. Indikatiivi preesensis ja imperfektis esineb sufiks *-sen ~ *-zen, mis kõige paremini on säili-

(3.4.4)

nud eesti keeles (loetakse - k on oleviku tunnus); vepsa ja vadja keeles ning mitmes eesti murdes on toimunud muutus ks > ss, kui ka vokaal e kadus, jäi sufiksist *-sen järele ainult -s või -Z. Imperfektis, eest seal tunnus k puudus, esines sufiksi *-sen algkonsonant vokaalidevahelises asendis ja võttis osa ühisläänemeresoome häälikumuutusest s > (z >) h (2.2.1.9). Hiljem toimus enamikus keeltes sufiksi -hen vokaali assimileerumine sufiksile eelneva vokaaliga (2.2.1.28). Soome, isuri, vadja ja eesti keeles kadus sufiksi algkonsonant h. Soome, karjala ja isuri keeles on sufiksist -hen lähtuv vorm analoogiliselt üldistatud ka impersonaali indikatiivi preesensisse, kusjuures ainsaks jäljeks silpi sulgenud preesensi tunnusest k on tunnuste -tta, -ttä ja -ta, -tä nõrk aste: sm luetaan (< *lukettaksen) 'loetakse', kuid luettiin (< *lu-kettiin) 'loeti', saadaan 'saadakse', kuid saatiin 'saadi',

L. Posti arvates on sufiksil *-sen algselt olnud mediaalne tähendus. See oletus tugineb lõunaeesti murdele, kus sufiks *-sen esineb ka teatavate verbide aktiivi 3. isikus, ja nimelt neil verbidel, mis märgivad tegevust, mis toimub subjektis endas või millest subjekt tervikuna võtab osa (3.4.1.). Tunnusel -ta, -tä olevat aga olnud algselt refleksiivne tähendus.

Liivi keeles on impersonaali vormid säilinud ainult partitsiipidel.

Polüpersonaalne p a s s i i v on tuntud vanas soome kirjakeeles, kus ta võib põhineda võörkeelte eeskujul. Kuid sama tüüpi passiiv esineb ka lõunaeesti murdeis, näit. ma kutsuta, sa kutsutat, timä kutsutass.

H. Rajandi on oma eesti kirjakeele passiivi ja impersonaali süntaksi seisukohalt käsitlevas väitekirjas jõudnud järeldusele, et eesti keeles on lisaks impersonaali mineviku liitaegades olemas ka passiiv, mis võib olla nii personaalne (ma olen üllatatud, sa oled üllatatud jne.) kui ka impersonaalne (oldi üllatatud). Passiivi ja impersonaali vormid võivad vormiliselt, kuid mitte sisuliselt ühte langeda, näit. predikaat lauses klapp on suletud võib olla kas passiivi preesens, millisel juhul ta tähendab 'КЛАНН ЗАКРЫТ', või impersonaali perfekt tähendusega 'КЛАНН ЗАКРЫТ' (H. RAJANDI - KK 1966, 538 - 548, 612 - 616; 1967, 218 - 223, 286 - 292). Kuivõrd see kontseptsioon on rakendatav väljaspool tänapäeva eesti kirjakeelt, see nõuab muidugi täiendavat uurimist. Igal juhul tuleb aga tõdeda, et passiivil puuduvad impersonaalist erinevad sufiksaalsed tunnused.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 76, 84; L. KETTUNEN - Vir. 1915, 107 - 112; E. N. SETÄLÄ - Vir. 1915, 129 - 139; L. KETTUNEN - Vir. 1916, 26 - 31, 99 - 103; H. PAASONEN - Vir. 1916, 31 - 34; E. N. SETÄLÄ - Vir. 1916, 57 - 66; L. KETTUNEN - Vir. 1924, 65 - 70; L. POSTI - Vir. 1945, 355 - 368; D. V. BUBRICH, IMFJa, 65 - 69; W. KRAUSE - UAJb. XXVIII, 174 - 181; L. POSTI - Vir. 1961, 351 - 366; L. POSTI - CTIFU I, 327 - 334; L. KETTUNEN, SM III A, kaart 74; III B, 125 - 126; M. RAPOLA, SKÄL, 144 - 146; A. GENETZ - Suomi II 14,

(3.4.4)

217 - 219; II 17, 166 - 168; P. PALMEOS, KVM, 63 - 64; A. TURUNEN, LMÄ I, 128, 187, 248 - 252, 285; L. KETTUNEN, VMLT, 422, 426 - 427; E. A. TUNKELO, VKÄ, 98 - 99, 104 - 105, 194, 196, 206 - 209, 289; V. PORKKA, ID, 90 - 91; A. LAANEST, ID, 70 - 71; P. ARISTE, GVL, 74 - 76; A. SAARESTE, EMA II, kaart 47; A. SAARESTE VEMA, kaardid 11, 20; H. KEEM - KK 1973, 608 - 609; L. KETTUNEN, HLLF, 78, 87 - 88.

3.4.5. EITAVAD VORMID

Läänemeresoome keeled on võrdlemisi hästi säilitanud selle soome-ugri keelkonna silmapaistva iseärasuse, et eitust väljendatakse eri muutevorme omava *e i t u s v e r b i* abil, kusjuures põhiverb jääb ilma muutelõppudeta. Eitusverbil on järgmised isikuti muutuvad vormid: 1. is. sg. sm krj vps is vdj en, e ei (sama vorm kõigis isikutes), lv äB; 2. is. sg. sm krj vps is vdj et ~ eD ~ ed, lv äd; 3. is. sg. sm krj is e ei, vps i (< ei), vdj eB, e van. ep, vrd. ka pole (< ep ole), lv äB; 1. is. pl. sm emme, krj is vdj emmä, vps emai, lv äB; 2. is. pl. sm ette, krj is vdj että, vps etai, lv ät; 3. is. pl. sm eivät, vps i, is eiväd, vdj eväd, lv äB. Seega liituvad eitusverbi tüvele e- samad isikulõpud, mis esinevad muudelgi verbidel. Ainsuse 3. isiku vorm on lähtunud algkujust epä (oleviku partitsiip), mis tänapäeval esineb noomenite prefiksina, näit. sm epäluulo 'umbusk', e ebaõnn.

Enamikus läänemeresoome keeltes ei erine eitusverbi imperfekti vormid oleviku omadest. Kuid osas eesti murretes ja liivi keeles on säilinud vanem olukord, kus eitusverb muutub ka ajas. Nimelt on lõunaeesti murdeis eitusverbi imperfekti vormiks es, mis isikuti ei muutu, Kodavere murrakus aga liituvad sellele tüvele ka isikulõpud, nii et moodustub järgmine paradigma: eZin, eZiD, es, eZimä, eZittä, eZiD. Liivi keeles on eitusverbi imperfekti vormideks ainsuse 1. ja 3. isikus ja mitmuse 1. isikus iZ, ainsuse 2. isikus ja mitmuse 2. ja 3. isikus ist. On võimalik, et element s esindab siin algsaame-ugri päritoluga mineviku sufiksit (vrd. mdE eZin, eZif, es, eZinek, eZide, est).

Imperatiivis on eitusverbil muudest kõneviisidest erinev tüvi; sellele liituvad tavalised imperatiivi lõpud: 2. is. sg. sm älä, idamurretes elä, krj elä, vps ala, is elä(G), vdj elä ~ älä, e ära, eL är(?) ~ ala, lv alä; 3. is. sg. sm älkөөn, krj elgäh, vps algaha ~ ougaha, is elkkän, vdj elkō ~ älkō, e ärgu, lv algē; 1. is. pl. (ei tarvitata kõigis keeltes) sm älkäämme, krj elgämä, vps ougam, e ärgem, lv algä; 2. is. pl. sm älkää, krj elgiä, vps algat ~ ougat, is elkkän, vdj elkä ~ älkä, e ärge, lv algit; 3. is. pl. sm älkөөt, krj elgäh, vps ougaha, -is elkässe(G), vdj elkō ~ älkō, e ärgu, lv algēD.

P õ h i v e r b püsib eitava oleviku puhul muutumatult vormis, mis koosneb vo-

(3.4.5)

kaaltüvest ja oleviku tunnusest -k; viimane on aga säilinud ainult teatavates Ida-Soome murrakutes ja isuri keele Hevaha murdes (2.2.2.6), näit. is en annaG '(ma) ei anna', emmä annaG '(me) ei anna' jne. Liivi keeles on kahtlemata hilise arengu tulemusena tekkinud selline olukord, et põhiverb jääb muutumatuks ainsuses, kuid mitmuses pöörduv nagu jaatava kõne puhulgi, näit. äb lu³G '(ma) ei loe' või '(ta) ei loe', äd lu³G '(sa) ei loe', äb lu³ggäm '(me) ei loe', ät lu³ggät '(te) ei loe', äb lu³ggät '(nad) ei loe'.

Nendes keeltes, kus preesensil ja imperfektil on ühesugused eitusverbi vormid, tehakse eitava preesensi ja imperfekti vahet põhiverbi abil, mis imperfekti puhul on mineviku partitsiibi vormis, näit. sm en antanut '(ma) ei andnud', et antanut '(sa) ei andnud' jne. Seevastu neis eesti murretes, kus eitusverb on säilitanud erilise imperfektivormi, on põhiverb samas vormis nii eitava preesensi kui ka eitava imperfekti puhul, näit. eL eess³a³na³ 'ei andnud', pr. ei a³na³. Sama kehtib liivi keele eitava imperfekti ainsuse suhtes, näit. ma iz üo '(ma) ei olnud', sa ist üo '(sa) ei olnud', ta iz üo '(ta) ei olnud', kuid mitmuses põhiverb pöörduv: mäg iz üomä '(me) ei olnud', täg ist üöttä '(te) ei olnud', ne ist üöttä '(nad) ei olnud'. Mõnedes Kagu-Eesti murrakutes on eitaval kõnel veel see iseärasus, et eitusverb paikneb põhiverbi järel, näit. ma tule ei 'ma ei tule', kirotta as 'ei kirjutanud'. Sama nähtus ilmneb ka vepsa keeles.

Vepsa keeles on indikatiivi oleviku ja imperatiivi mitmuse pööretes, ka imperatiivi ainsuse 3. isikus põhiverbil lõpp -goi, -koi, näit. emai lugegoi 'me ei loe', etai lugegoi 'te ei loe', ougat lugegoi 'ärge lugege', ougaha lugegoi 'ta ärgu lugegu' või 'nad ärgu lugegu'. L. Kettuneni järgi koosneb lõpp -goi, -koi elementidest -ka + -i, millest esimene on oleviku ja ühtlasi imperatiivi tunnus, kuna -i on mitmuse tunnus; nii moodustunud liitsufiks on osa võtnud üldläänemeresoomelisest hääliku-muutusest ai > oi (2.2.1.25). J. Mägiste seob need vepsa vormid selliste Kagu-Eesti eitava imperatiivi juhtudega, nagu ala vettu 'ära võta', istui 'ära istu' (siin on põhiverbiga kokku sulanud tema järel paiknev eitussõna). Mägiste arvates vettu < ^{*}(v)ott-oi, kus -oi on olnud eitust väljendav sufiks, millel peale vepsa keele on vaste ka läpi keeles. Vrd. ka eL är tulGu 'ära tule', är³ mi³Gu 'ära mine'.

Vepsa keeles on eitava imperfekti moodustamiseks peale teisteski keeltes tarvitatava konstruktsiooni eitusverb + mineviku partitsiip veel üks omapärane võimalus. Nimelt võib põhiverbi tüvele liituda sufiks -ške ~ -ske. näit. i jääške 'ta ei jäänud', en lugeske 'ma ei lugenud'; need vormid võivad täita ka eitava perfekti ja pluskvamperfekti funktsioone. L. Kettuneni arvates on siin tegemist derivatsiooni-sufiksi -škande-, -skende- üldistumisega, kusjuures eitava kõne puhul on selle su-

(3.4.5)

fiksiga varustatud verbid esialgu esinenud mineviku partitsiibi vormis, kuid viimase lõpust on esiteks kadunud d ja hiljem ka n.

Eitavas imperatiivis esineb enamikus keeltes imperatiivi tunnus nii eitusverbis kui ka põhiverbis, näit. sm älköön lukeko 'ärgu lugegu', älkäämme lukeko 'ärgem lugegem', älkää lukeko 'ärge lugege', e ärgu lugegu, ärgem lugegem, ärge lugege. Konditsionaali ja potentsiaali puhul liitub kõneviisi tunnus ainult põhiverbile.

M. KORHONEN - MSFOu 150, 174 - 184; L. KETTUNEN, SM III A, kaart 141; III B, 253 - 254; D. V. BUBRICH, IMFJa, 69 - 71; A. GENETZ - Suomi II 14, 221; II 17, 178 - 179; P. PALMEOS, KVM, 55; A. TURUNEN, LMÄ I, 96 - 97; II, 10; L. KETTUNEN - Vir. 1925, 141 - 143; L. KETTUNEN, VMLT, 434 - 437, 441, 458 - 463, 478 - 479; E. A. TUNKELO, VKÄ, 84, 114 - 115, 132, 189, 259 - 260, 405 - 406; V. PORKKA, ID, 93; A. LAANEST, ID, 76 - 77; P. ARISTE, GVL, 80 - 81; L. KETTUNEN, EKÄ, 51; J. MÄGISTE - EK 1940, 169 - 189; S. TANNIN', MM, 52; J. SANG - KK 1975, 155 - 162; L. POSTI, GLL, 67; L. KETTUNEN, HLLP, 79 - 83.

3.4.6. INFINITIIVID

Kõigis läänemeresoome keeltes on kaks infinitiivi: t-tunnuseline (soome grammatikates nimetatakse seda esimeseks infinitiiviks) ja m-tunnuseline (soome grammatikate järgi kolmas infinitiiv). Nagu näitavad kaugemad sugulaskeeled, on need tunnused deverbaalsete noomenite sufiksitena uurali päritolu (3.3.6.13). Seevastu t-liste ja m-iliste sufiksitena varustatud verbaalnoomenite arenemine infinitiivideks peab olema toimunud palju hilisemal ajal. t-line infinitiiv on ühine läänemeresoome keeltele ja lapi keelele. P. Saukkoneni uurimuste põhjal on tõenäoline, et m-ilised infinitiivid läänemeresoome ja mordva keeltes on tekkinud kummalgi pool iseseisvalt, läänemeresoome keeltes algkeele perioodil.

t-lise infinitiivi sufiksiks läänemeresoome algkeeles oli *-tak, *-täk, kus k on latiivi lõpp. Tänapäeval on see k enamikus murretes kadunud vastavalt sõnalõpulisel k arenemise üldistele seaduspärasustele (2.2.2.6). Infinitiivi sufiksi t-element on järjekindlalt säilinud vepsa keeles, osaliselt ka liivi keeles, näit. vps ajada 'ajada', sõita 'hüpta', hüpta 'hüpata', panda 'panna', lv jüodê 'juua', tülda 'tulla'. Astmevahelduskeeltes on aga t nõrgas astmes olnud ja enamasti kadunud või teiseks häälikuks muutunud, näit. sm antaa (< *antařak) 'anda', sanoa (< *sanotak) 'ütelda', tulla (< *tulřak) 'tulla', krj andoa 'anda', männä 'minna', isH antäg, männäg, vdj antä, mennä, e anda, minna, kuid valada, siduda (eesti keeles on lühikese esimese silbi puhul infinitiivi tunnuse t-element häälikuseaduslikult säilinud meediaklusilina). Ka liivi keeles puudub t paljudel juhtudel, näit. tappê 'tappa', uskê 'uskuda'. Seda nähtust on seletatud mitmel viisil: L. Kettuneni arvates on siin tegemist analoogiaga, L. Posti aga näeb

neis vormides tõendeid selle kohta, et liivi keeleski on varem kehtinud reeglipärane astmevaheldus.

Kahetüvelistel verbidel liitub t-lise infinitiivi sufiks alati konsonanttüvele.

Soome keeles tarvitatakse ka t-lise infinitiivi nn. pikemat vormi, kus tunnusele -ta, -tä on liitunud translatiivi lõpp, sellele omakorda possessiivsufiks, näit. tehdäkseeni 'selleks et ma teeksin', lähteäkseen 'selleks et ta läheks'. Väljaspool soome keelt on selline vorm tuntud ainult rahvalauludes; võimalik, et seda läänemere-soome algkeeles ei olnud.

t-lise infinitiivi tunnusele võib liituda ka inessiivi või instruktiivi lõpp. Selliseid vorme tuntakse soome grammatikates nimetuste all "teise infinitiivi inessiiv" ja "teise infinitiivi instruktiiv". Sisuliselt pole aga siin tegemist infinitiividega, vaid pigemini gerundiividega. Näiteid: sm laulaessa, laulaen (inf. laulaa) 'lauldes', krj lendeäässä (< *lentätessä) 'lennates', itkien 'nuttes', vps tehtes 'tehes', söden 'süües', is eläéz 'elades', itkien 'nuttes', vdj tulleza 'tulles', e joostes, kiuste (instruktiiv, vrd. kiusata), lv vantlās 'vaadates', loulās 'lauldes'. Gerundiivide sufiksitate vokaal on mitte a, ä, nagu infinitiivis, vaid e. Et seda nähtust pole suudetud päris rahuldavalt seletada kui häälikumuutuse a, ä > e tulemust, tuleb silmas pidada võimalust, et need gerundiivid ei ole oma päritolult vahetult seotud t-lise infinitiiviga, vaid on lähtunud sufiksi *-te abil moodustatud verbaalnoomenist. Igal juhul on aga element t nii infinitiivis kui ka gerundiivides sama päritolu.

m-ilise infinitiivi tunnuseks on olnud -ma, -mä ja sellele on liitunud illatiivi lõpp *-hen. Viimane on eri keeltes läbi teinud samasugused muutused nagu tavalisele noomenitüvele liitudeski (3.3.1.3). Näiteid: sm antamaan 'andma', tekemään 'tege-ma', krj andamah, vps otmaha 'võtma', is anDamān, vdj antamā, e tegema, lv juomā 'joo-ma'. m-ilise infinitiivi tunnus liitub alati vokaaltüvele.

Peale illatiivi tarvitatakse muidki m-ilise infinitiivi käändeid. Inessiiv: sm olin tekemässä 'olin tegemas', krj tulemaz 'tulemas', vps kirjutamas 'kirjutamas', is panomaZ 'panemas', vdj sömäzä 'söömas', e söömas, lv na'grâmās 'naermas'. Elatiiv: sm tekemästä 'tegemast', krj magoamašta 'magamast', vdj tšüntämässä 'kündmast', e künd-mast, lv ma'ggâmāst 'magamast'. Abessiiv: sm tekemättä 'tegemata', krj andamatta 'and-mata', vps sömätä 'söömata', isH kündämädäg 'kündmata', vdj tšüntämättä, e kündmata, lv vēttāmāt 'võtmata'. Tunduvalt vähem levinud on väliskohakäänete vormis infinitiivid. Adessiiv: sm lukemalla 'lugedes, lugemise teel', krj ambumalla 'tulistades'. Ablatiiv: sm murd. tottumalt 'harjumatult', lv tul' süömæld 'tuli söömast'. Allatiiv: sm murd. menemälles 'minemas', vdj issumallē 'istudes', e rl. süudemalle 'sõudma'.

(3.4.6)

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 170 - 171; L. KETTUNEN - Vir. 1924, 62 - 63; T. E. UOTILA - Vir. 1946, 442 - 451; D. V. BUBRICH, IMFJa, 72 - 80; H. RÄTSEP - ESA I, 152 - 162; P. SAUKKONEN - MSFOu 137, 5 - 55; M. KORHONEN, KL II, 73 - 74, 122 - 134; L. KETTUNEN, SM III A, kaart 73; III B, 123 - 125; M. RAPOLA, SKÄL, 147 - 148; A. GENETZ - Suomi II 14, 216 - 217; II 17, 166; P. PALMEOS, KVM, 65 - 67; A. TURUNEN, LMÄ I, 95 - 96, 118 - 121, 125 - 127; L. KETTUNEN, VMLT, 484 - 500; E. A. TUNKELO, VKÄ, 62 - 64, 113, 194, 196, 201 - 203, 380, 402, 412; V. PORKKA, ID, 89 - 90; P. ARISTE, GVL, 76 - 78; L. KETTUNEN, EKÄ, 51, 67, 78 - 79, 81 - 82; A. SAARESTE, VEMA, kaart 87; E. PÄLL, Avtoreferat; S. TANNING, MM, 46 - 48; A. UNIVERE - ESA 16, 179 - 194; L. POSTI, GLL, 207, 220 - 232; L. KETTUNEN, HLLF, 40 - 44, 83 - 85.

3.4.7. PARTITSIIBID

O l e v i k u partitsiibi tunnuseks on -pa, -pä, mis astmevahelduskeeltes esineb tavaliselt nõrgas astmes kujul -v(a), -v(ä). Näiteid: sm laulava 'laulev', näkevä 'nägev' (tugevaastmeline -pa, -pä esineb üksikutel erandjuhtudel rõhulise silbi järel, kui partitsiibi funktsioon on taandunud, näit. syöpä 'vähihaigus', vrd. syödä 'süüa' ja syövä 'sööv'), krj elävä 'elav' (üldiselt aga täidab oleviku partitsiibi funktsiooni karjala keeles ja-, jä-lõpuline tegijanimi, näit. kündäjä mies 'kündev mees'), vps elab 'elav', palab 'palav' (ka vepsa keeles on ja-tegijanime tarvitamine partitsiibi asemel väga tavaline), is kuttöva 'kuduv', männöva 'minev', vdj kuttsuva 'kutsuv', lövä 'lööv', e lugev, nägev, lv jelāB 'elav', tuļbā 'tulev'.

I m p e r s o n a a l i (passiivi) o l e v i k u partitsiip moodustatakse sel teel, et partitsiibi sufiks liidetakse tüvele, milles sisaldub impersonaali tunnus -(t)ta, -(t)tä, näit. sm laulettava 'lauldav', nähtävä 'nähtav', krj šüödävä 'söödav', juodava 'joodav', vps tutab 'tuttav', is kuottava 'kootav', mäntävä 'mindav', vdj kutsuttava 'kutsutav', lötävä 'löödav', e loetav, nähtav, lv siedāB 'söödav', pañdāB 'pandav'.

M i n e v i k u partitsiibi tunnuseks on -nut, -nüt. Paljudes murretes on üksteisest sõltumatult kadunud selle sufiksi vokaal või -tvõi mõlemad. Kahetüvelistel verbidel on mineviku partitsiibi tunnus liitunud konsonanttüvele, kusjuures tüve lõppkonsonant võib assimileeruda sufiksi algkonsonandiga või vastupidi. Näiteid: sm laulanut 'laulnud', maannut (< *makatnut) 'maganud', pessyt (< *pesnüt) 'pesnud', murd. antant 'andnud', nähnü 'näinud', krj andan 'andnud', moannun 'maganud', vps andand, nähnu, is anttānD, mānD 'maganud', vdj jättänü 'jätnud', emmellu 'õmmelnud', vdjI sānnuG 'saanud', e andnud, tulnud, murd. eP kašvanD 'kasvanud', eL sānu? 'saanud', lv sōnD 'saanud', jeļļān 'elanud'.

On olemas i m p e r s o n a a l i (passiivi) m i n e v i k u partitsiip. Sel-

(3.4.7)

le sufiksiks on -(t)tu, -(t)tü, kus t-element on impersonaali tunnus. Eesti, liivi ja vepsa keeles esineb sufiksi lõpus t (d, D), ka mitmes soome murdes ja vadja idamurdes on tuntud lõppkonsonandile viitavad vormid. Need vormid on vokaallõpulistega võrreldes hilisemad, tõenäoliselt nut-sufiksi eeskujul tekkinud. Näiteid: sm laulettu 'lauldud', tehty 'tehtud', murd. tuatup_pois '(on) toodud ära', krj annettu 'antud', ommeldu 'õmmeldud', vps anttud 'antud', tehtud 'tehtud', is annettu, tehtü, vdj sātu 'saadud', tehtü, vdjI sātuG, tehtüG, e saadud, tehtud, eL sāDu², lv sōdāD ~ -t 'saadud', pañdāt 'pandud'.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 68 - 70, 77 - 78, 83, 222 - 223; E. A. TUNKELO - Vir. 1939, 165 - 184; D. V. BUBRICH, IMFJa, 80 - 83; H. RÄTSEP, Avtoreferat; L. KETTUNEN, SM III A, kaardid 32, 33; III B, 66 - 71; M. RAPOLA, SKÄL, 46, 149 - 154, 176; T. ITKONEN - Vir. 1969, 118 - 155; A. GENETZ - Suomi II 14, 217; II 17, 166; P. PALMEOS, KVM, 67 - 69; V. P. TARASSOV - PFJa 1963, 65 - 69; A. TURUNEN, LMÄ I, 93; 106 - 110, 138 - 139; L. KETTUNEN, VMLT, 504 - 516; E. A. TUNKELO, VKÄ, 61, 121 - 122, 125 - 127, 129 - 142, 195, 210 - 211, 213 - 214, 403 - 405; V. PORKKA, ID, 90; A. LAANEST, ID, 131 - 133, 135 - 136; P. ARIŠTE, GVL, 78 - 79; L. KETTUNEN, EKÄ, 54, 167 - 168; A. SAARESTE, EMA II, kaart 48; A. SAARESTE, VEMA, kaart 42; L. POSTI, GLL, 200, 274 - 275; L. KETTUNEN, HLLF, 86 - 88.

VERBI LUUTEVORMIDE PARADIGMAD¹

Tüüpsõnad: sm lukea 'lugeda' (tüvi *luke-), maata 'magada' (vokaaltüvi *maka-ta-, konsonanttüvi *makat-) ja nende vasted sugulaskeeltes, e hakata (vokaaltüvi *hakkata-, konsonanttüvi *hakkat-), eLV nätta² 'hakata' (vokaaltüvi *nakata-, konsonanttüvi *nakat-).

S o o m e k e e l

Indikatiivi preesens			Indikatiivi imperfekt		
Sg.	Pl.		Sg.	Pl.	
1. is.	luen, makaan	luemme, makaamme	1. is.	luin, makasin	luimme, makasimme
2. is.	luet, makaat	luette, makaatte	2. is.	luit, makasit	luitte, makasitte
3. is.	lukee, makaa	lukevat, makaavat	3. is.	luki, makasi	lukivat, makasivat

Indikatiivi perfekt

Sg.	Pl.
1. is. olen lukenut, maannut	oleme lukeneet, maanneet
2. is. olet - " -	olette - " -
3. is. on - " -	ovat - " -

¹ Liitaegade esitust on piiratud.

Indikatiivi pluskvamperfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	olin lukenut, maannut		olimme lukeneet, maanneet
2. is.	olit - " -		olitte - " -
3. is.	oli - " -		olivat - " -

Konditsionaali preesens

	Sg.		Pl.
1. is.	lukisin, makaisin		lukisimme, makaisimme
2. is.	lukisit, makaisit		lukisitte, makaisitte
3. is.	lukisi, makaisi		lukisivat, makaisivat

Konditsionaali perfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	olisin lukenut, maannut		olisimme lukeneet, maanneet
2. is.	olisit - " -		olisitte - " -
3. is.	olisi - " -		olisivat - " -

Potentsiaali preesens

	Sg.		Pl.
1. is.	lukenen, maannen		lukenemme, maanemme
2. is.	lukenet, maannet		lukenette, maannette
3. is.	lukenee, maanee		lukenevat, maannevat

Potentsiaali perfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	lienen lukenut, maannut		lienemme lukeneet, maanneet
2. is.	lienet - " -		lienette - " -
3. is.	lienee - " -		lienevät - " -

Imperatiiv

	Sg.		Pl.
1. is.	-		lukekaamme, maatkaamme
2. is.	lue, makaa		lukekaa, maatkaa
3. is.	lukekoon, maatkoon		lukekoot, maatkoot

Impersonaal

Indikatiivi preesens:	luetaan, maataan
Indikatiivi imperfekt:	luettiin, maattiin
Indikatiivi perfekt:	on luettu, maattu
Indikatiivi pluskvamperfekt:	oli luettu, maattu
Konditsionaali preesens:	luettaisiin, maattaisiin
Konditsionaali perfekt:	olisi luettu, maattu
Potentsiaali preesens:	luettaneen, maattaneen
Potentsiaali perfekt:	lienee luettu, maattu
Imperatiiv:	luettakoon, maattakoon

Eitav kõne

Indikatiivi preesens

	Sg.		Pl.
1. is.	en lue, makaa		emme lue, makaa
2. is.	et - " -		ette - " -
3. is.	ei - " -		eivät - " -

Indikatiivi imperfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	en lokenut, maannut		emme lukeneet, maanneet
2. is.	et - " -		ette - " -
3. is.	ei - " -		eivät - " -

Konditsionaal

	Sg.		Pl.
1. is.	en lukisi, makaisi		emme lukisi, makaisi
2. is.	et - " -		ette - " -
3. is.	ei - " -		eivät - " -

Potentsiaal

	Sg.		Pl.
1. is.	en lukene, maanne		emme lukene, maanne
2. is.	et - " -		ette - " -
3. is.	ei - " -		eivät - " -

Imperatiiv

	Sg.	Pl.
1. is.	-	älkäämme lukeko, maatko
2. is.	älä lue, makaa	älkää - " -
3. is.	älköön lukeko, maatko	älkööt - " -

Impersonaal

Indikatiivi preesens:	ei lueta, maata
Indikatiivi imperfekt:	ei luettu, maattu
Konditsionaal:	ei luettaisi, maattaisi
Potentsiaal:	ei luettane, maattane
Imperatiiv:	älköön luettako, maattako

Infinitiivid

lukea, maata

lukemaan, makaamaan; luettaman, maattaman

Partitsiibid

Olevik:	lukeva, makaava
Minevik:	lukenut, maannut
Impersonaali olevik:	luettava, maattava
Impersonaali minevik:	luettu, maattu

K a r j a l a k e e l

(Vesjegonski murrak Kalinini oblastis)¹

Indikatiivi preesens

Indikatiivi imperfekt

	Sg.	Pl.	Sg.	Pl.
1. is.	luven, magian	luvemma, magiamma	1. is.	luvin, magain luvimma, magaimma
2. is.	luvet, magiat	luvetta, magiatta	2. is.	luvit, magait luvitta, magaitta
3. is.	lugou, magiau	lugietah, miatah	3. is.	lugi, magari lugiettih, miattih

Indikatiivi perfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	olen lugennun, miannun	olemma lugennut, miannut
2. is.	olet - " -	oletta - " -
3. is.	on - " -	ollah - " -

¹ Karjala paradigmad on koostanud karjalane K. V. Manzin, endine õpetaja, oma kodumurde uurimise entusiast.

Indikatiivi pluskvamperfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	olin lugennun, miannun		olimma lugennut, miannut
2. is.	olit - " -		olitta - " -
3. is.	oli - " -		oldih - " -

Konditsionaali preesens

	Sg.		Pl.
1. is.	lugizin, magaizin		lugizimma, magaizimma
2. is.	lugizit, magaizit		lugizitta, magaizitta
3. is.	lugiś, magaiś		lugietaiś, miattaiś

Konditsionaali perfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	olizin lugennun, miannun		olizimma lugennut, miannut
2. is.	olizit - " -		olizitta - " -
3. is.	olis - " -		oldaiś lugiettu, miattu

Potentsiaali preesens

	Sg.		Pl.
1. is.	lugennen, miannen		lugennemma, miannemma
2. is.	lugennet, miannet		lugennetta, miannetta
3. is.	lugennou, miannou		lugennetah, miannetah

Potentsiaali perfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	lienen lugennun, miannun		lienemmä lugennut, miannut
2. is.	lienet - " -		lienettä - " -
3. is.	lienöü - " -		lietäh - " -

Imperatiiv

	Sg.		Pl.
2. is.	luve, magja		lugekkja, miakkja
3. is.	lugekkah, miakkah		lugekkah, miakkah

Impersonaal

Preesens:	lugietah, miatah
Imperfekt:	lugiettih, miattih

Konditsionaal: lugietais, miattais

Potentsiaal: lugiettanneh, miattanneh

Eitav kõne

Indikatiivi preesens

	Sg.	Pl.
1. is.	en luve, magia	emmä luve, magia
2. is.	et - " -	että - " -
3. is.	ei - " -	ei lugieta, miata

Indikatiivi imperfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	en lugennun, miannun	emmä lugennut, miannut
2. is.	et - " -	että - " -
3. is.	ei - " -	ei lugiettu, miattu

Konditsionaali preesens

	Sg.	Pl.
1. is.	en lugiis, magais	emmä lugiis, magais
2. is.	et - " -	että - " -
3. is.	ei - " -	ei lugietais, miattais

Konditsionaali perfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	en oliis lugennun, miannun	emmä oliis lugennut, miannut
2. is.	et - " -	että - " -
3. is.	ei - " -	ei oldais lugiettu, miattu

Potentsiaal

	Sg.	Pl.
1. is.	en lugenne, mianne	emmä lugenne, mianne
2. is.	et - " -	että - " -
3. is.	ei - " -	ei lugiettanne, miattanne

Imperatiiv

	Sg.	Pl.
2. is.	elä luve, magia	elgiä lugekkia, miakkia
3. is.	elgäh lugekkah, miakkah	elgäh lugekkah, miakkah

Impersonaali preesens: ei lugieta, miata
 Impersonaali imperfekt: ei lugiettu, miattu
 Konditsionaal: ei lugiettais, miattais
 Potentsiaal: ei lugiettanne, miattanne

Infinitiivid

lugie, miata
 lugemah, magiamah

Partitsiibid

Olevik: magiaja
 Minevik: lugennun, miannun
 Impersonaali olevik: lugiettava, miattava
 Impersonaali minevik: lugiettu, miattu

V e p s a k e e l (keskmurre)¹

Indikatiivi preesens

	Sg.	Pl.
1. is.	lugen, magadan	lugemai, magadamai
2. is.	luged, magadad	lugetai, magadatai
3. is.	lugob, magadab	lugedas, magatas

Indikatiivi imperfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	lugin, magazin	lugimai, magazimai
2. is.	lugid, magazid	lugitai, magazitai
3. is.	lugi, magaz	lugetihe ~ lugiba, magatihe ~ magaziba

Indikatiivi perfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	(minä) lugenu, maganu	(mi) lugenuded, maganuded
2. is.	(sinä) - " -	(ti) - " -
3. is.	(hän) - " -	(hi) - " -

¹ Vepsa paradigmad on koostanud NSVL TA Karjala Filiaali teaduslik töötaja vepslane M. Zaitseva.

Indikatiivi pluskvamperfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	olín lügenu, maganu		olímai lügenuded, maganuded
2. is.	olíd' - " -		olítai - " -
3. is.	olí - " -		olíba - " -

Konditsionaali preesens

	Sg.		Pl.
1. is.	lugižín, magadaižín		lugižimai, magadaižimai
2. is.	lugižíd, magadaižíd		lugižítai, magadaižítai
3. is.	lugiž, magadaiž		lugižiba, magataiž

Konditsionaali perfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	lugenuižín, maganuižín		lugenuižimai, maganuižimai
2. is.	lugenuižíd, maganuižíd		lugenuižítai, maganuižítai
3. is.	lugenuiž, maganuiž		lugenuižiba, maganuižiba

Imperatiiv

	Sg.		Pl.
1. is.	-		lugegam, magakam
2. is.	luge, magada		lugegat, magakat
3. is.	lugegaha, magakaha		lugegaha, magakaha

Impersonaal

Preesens: luggedas, magatas

Imperfekt: lugetihe, magatihe

Eitav kõne

Indikatiivi preesens

	Sg.		Pl.
1. is.	en luge, magada		emai lugegoi, magakoi
2. is.	ed - " -		etai - " -
3. is.	ī - " -		ī - " -

Indikatiivi imperfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	en lugend, magadand		emai lugetud, magatud
2. is.	ed - " -		etai - " -
3. is.	ī - " -		ī - " -

Imperatiiv

	Sg.		Pl.
1. is.	-		ougam lugegoi, magakoi
2. is.	ala luge, magada		ougat - " -
3. is.	ougaha lugegoi, magakoi		ougaha - " -

Infinitiivid

lugeda, magata

lugemaha, magamaha

Partitsiibid

Minevik: lugenu, maganu

Impersonaali minevik: lugetud, magatud

I s u r i k e e l (Hevaha murre)

Indikatiivi preesens

	Sg.		Pl.
1. is.	luen, makkān		lueman, maGaemman
2. is.	lueD, makkāD		luetta, maGaetta
3. is.	lukkō, maGajā		lukkōD, maGajāD

Indikatiivi imperfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	luin, makkaiZin		luiman, maGa(i)Zimman
2. is.	luid, makkaiSt		luitta, maGa(i)Zitta
3. is.	luGi, makkaiZ		lukkīD, maGa(i)ZīD

Indikatiivi perfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	olen lukkēnD, mānD		oleman luGenēD, mǎnnēD
2. is.	oled - " -		oletta - " -

3. is. ono lukkēnD, mänD ovaD luGenēD, männēD

Indikatiivi pluskvamperfekt

Sg.		Pl.	
1. is.	olin lukkēnD, mänD	oliman	luGenēD, männēD
2. is.	oliD - " -	olitta	- " -
3. is.	oli - " -	olliD	- " -

Konditsionaal

Sg.		Pl.	
1. is.	lukkiZin, maGajaiZin	luGiZimman,	maGajaiZiman
2. is.	lukkiist, maGajaist	luGiZitta,	maGajaiZitta
3. is.	lukkiZ, maGajaiZ	luGiZiD,	maGajaiSiD

Potentsiaal¹

Sg.		Pl.	
1. is.	lukkēnen, männen	luGenemman,	männemman
2. is.	lukkēneD, männēD	luGenetta,	männetta
3. is.	luGenō(n), männō(n)	luGenosseG,	männosseG

Imperatiiv

Sg.		Pl.	
2. is.	lueG, makkāG	luGeGān,	mātkān
3. is.	luGeGān, mātkān	luGeGasseG,	mātkasseG

Impersonaal

Preesens:	lueDān, māDān
Imperfekt:	luettin, mättin
Konditsionaal:	luettaiZ, mättaiZ
Potentsiaal:	luettannō(n), mättannō(n)

Eitav kõne

Indikatiivi preesens

Sg.		Pl.	
1. is.	en lueG, makkāG	emmä	lueG, makkāG
2. is.	eD - " -	että	- " -
3. is.	ei - " -	eiväD	- " -

¹ Andmed potentsiaali kohta on toodud V. Porkka järgi. Tänapäeval on see kõneviis väga haruldane.

Indikatiivi imperfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	en lukkēnD, mānD		emmā luGenēD, mānnēD
2. is.	eD - " -		ettā - " -
3. is.	ei - " -		eivād - " -

Konditsionaal

	Sg.		Pl.
1. is.	en lukkiZ, maGajaiZ		emmā lukkiZ, maGajaiZ
2. is.	eD - " -		ettā - " -
3. is.	ei - " -		eivād - " -

Imperatiiv

	Sg.		Pl.
2. is.	elā(G) lueG, makkāG		elkkān lukkeaG, māDaG
3. is.	elkkān lukkeaG, māDaG		elGāsse(G) lukkeaG, māDaG

Impersonaal

Preesens:	ei lueDaG, māDaG
Imperfekt:	ei luettu, mätu
Konditsionaal:	ei luettaiZ, mättaiZ

Infinitiivid

lukkeaG, māDaG
luGomān, makkāmān

Partitsiibid

Olevik:	lukkōva, makkāva
Minevik:	lukkēnD, mānD
Impersonaali olevik:	luettava, mättava
Impersonaali minevik:	luettu, mätu

V a d j a k e e l (läänemurre)

Indikatiivi preesens

	Sg.		Pl.
1. is.	lugen, makān		lugemma, makāmma
2. is.	lugeD, makād		lugetta, makātta
3. is.	lugeB, makāB		lukevad, makāvad

Indikatiivi imperfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	luđin, makazin	luđimma, makazimma
2. is.	luđid, makazid	luđitta, makazitta
3. is.	lutsi, makazi	lutsivaD, makazivaD

Indikatiivi perfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	elen lukennu, magannu	elemma lukennūd, magannūd
2. is.	eļeD - " -	eļetta - " -
3. is.	on - " -	omaD - " -

Indikatiivi pluskvamperfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	elin lukennu, magannu	elimma lukennūd, magannūd
2. is.	eļid - " -	eļitta - " -
3. is.	eļi - " -	eļivaD - " -
		~ eļti lugettu, magattu

Konditsionaal

	Sg.	Pl.
1. is.	luķezin, makaizin	luķezimma, makaizimma
2. is.	luķezid, makaizid	luķezitta, makaizitta
3. is.	luķei(s)si, makai(s)si	luķezivaD, makaizivaD

Imperatiiv

	Sg.	Pl.
2. is.	luķe, makā	luķegā, magatkā ~ makāgā
3. is.	luķegō, magatkō ~ makāgō	luķegō, magatkō ~ makāgō

Impersonaal

Preesens:	luķassa, magatassa
Imperfekt:	luķetti, magatti
Konditsionaal:	luķettaisi, magattaisi

Eitav kõne

Indikatiivi preesens

	Sg.		Pl.
1. Is.	en luge, makā		emmā luge, makā
2. is.	eD - " -		että - " -
3. is.	eB - " -		evāD - " -

Indikatiivi imperfekt

	Sg.		Pl.
1. is.	en lukenu, magannu		emmā lukennūd, magannūd
2. is.	eD - " -		että - " -
3. is.	eB - " -		evāD - " -

Imperatiiv

	Sg.		Pl.
2. is.	elā ~ älā luge, makā		elkā ~ älkā lukegā, magatkā
3. is.	elkō ~ älkō lukegō, magatkō		elkō ~ älkō lukegō, magatkō

Impersonaal

Preesens:	eB lukea, magata
Imperfekt:	eB lugettu, magattu
Konditsionaal:	eB lugettaisi, magattaisi

Infinitiivid

lukea, magata
lukemā, makāmā

Partitsiibid

Olevik:	lukeva, makāva
Minevik:	lukenu, magannu
Impersonaali olevik:	lugettava, magattava
Impersonaali minevik:	lugettu, magattu

E e s t i k i r j a k e e l

Indikatiivi preesens

	Sg.	Pl.
1. is.	loen, hakkän	loeme, hakkame
2. is.	loed, hakkad	loete, hakkate
3. is.	loeb, hakkab	loevad, hakkavad

Indikatiivi imperfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	lugesin, hakkasin	lugesime, hakkasime
2. is.	lugesid, hakkasid	lugesite, hakkasite
3. is.	luges, hakkas	lugesid, hakkasid

Indikatiivi perfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	olen lugenud, hakanud	oleme lugenud, hakanud
2. is.	oled - " -	olete - " -
3. is.	on - " -	on - " -

Indikatiivi pluskvamperfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	olin lugenud, hakanud	olime lugenud, hakanud
2. is.	olid - " -	olite - " -
3. is.	oli - " -	olid - " -

Konditsionaali preesens

	Sg.	Pl.
1. is.	loeksin, hakkaksin	loeksime, hakkaksime
2. is.	loeksid, hakkaksid	loeksite, hakkaksite
3. is.	loeks, hakkaks	loeksid, hakkaksid

Konditsionaali perfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	oleksin lugenud, hakanud	oleksime lugenud, hakanud
2. is.	oleksid - " -	oleksite - " -
3. is.	oleks - " -	oleks - " -

Imperatiiv

	Sg.		Pl.
1. is. -			lugegem, hakakem
2. is. loe, hakka			lugege, hakake
3. is. lugegu, hakaku			lugegu, hakaku

Kaudne kõneviis

Preesens: lugevat, hakkavat
 Perfekt: olevat lugenud, hakanud

Impersonaal

Preesens: loetakse, hakatakse
 Imperfekt: loeti, hakati
 Perfekt: on loetud, hakatud
 Pluskvamperfekt: oli loetud, hakatud
 Konditsionaali preesens: loetaks, hakataks
 Konditsionaali perfekt: oleks loetud, hakatud
 Imperatiiv: loetagu, hakatagu
 Kaudse kõneviisi preesens: loetavat, hakatavat
 Kaudse kõneviisi perfekt: olevat loetud, hakatud

Eitav kõne

Indikatiivi preesens: ei loe, hakka
 Indikatiivi imperfekt: ei lugenud, hakanud
 Indikatiivi perfekt: ei ole lugenud, hakanud
 Indikatiivi pluskvamperfekt: ei olnud lugenud, hakanud
 Konditsionaali preesens: ei loeks, hakkaks
 Konditsionaali perfekt: ei oleks lugenud, hakanud
 Imperatiiv: 2. is. sg.: ära loe, hakka; 3. is. sg. ja pl.:
 ärgu lugegu, hakaku; 2. is. pl.: ärge lugege,
 hakake
 Kaudse kõneviisi preesens: ei lugevat, hakkavat
 Kaudse kõneviisi perfekt: ei olevat lugenud, hakanud

Impersonaal

Preesens: ei loeta, hakata
 Imperfekt: ei loetud, hakatud
 Perfekt: ei ole loetud, hakatud
 Pluskvamperfekt: ei olnud loetud, hakatud

Konditsionaali preesens:	ei loetaks, hakataks
Konditsionaali perfekt:	ei oleks loetud, hakatud
Imperatiiv:	ärgu loetagu, hakatagu
Kaudse kõneviisi preesens:	ei loetavat, hakatavat
Kaudse kõneviisi perfekt:	ei olevat loetud, hakatud

Infinitiivid

lugeda, hakata
lugema, hakkama; loetama, hakatama

Partitsiibid

Olevik:	lugev, hakkav
Minevik:	lugenud, hakanud
Impersonaali olevik:	loetav, hakatav
Impersonaali minevik:	loetud, hakatud

V õ r u m u r r e (Räpina murrak)

Indikatiivi preesens

	Sg.	Pl.
1. is.	loè, nakka	loème [?] , nakkame [?]
2. is.	loet, nakkat	loette [?] , nakkat
3. is.	luGe, nakkas	luGeva [?] , nakkas [?]

Indikatiivi imperfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	loi, nakse	loime [?] , nakseme [?]
2. is.	loit, nakset	loitte [?] , nakset
3. is.	luGi, nakkas	loiva [?] , nakseva [?]

Indikatiivi perfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	ole luGeno [?] , nâno [?]	oleme [?] luGeno [?] , nâno [?]
2. is.	olet - " -	olett - " -
3. is.	om - " -	omma [?] - " -

Indikatiivi pluskvamperfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	öllī luGēnoʔ, nānoʔ	öllimeʔ luGēnoʔ, nānoʔ
2. is.	öllit̄ - " -	öllit̄ - " -
3. is.	oĩ - " -	öllivaʔ - " -

Konditsionaal

loes̄ ~ loesse, nakkasse ~ nakkas̄

Imperatiiv

	Sg.	Pl.
2. is.	loeʔ, nakkaʔ	luGeGeʔ, nākkeʔ
3. is.	luGeGo, nākko	luGeGo, nākko

Kaudne kõneviis

luGevat̄, nakkavat̄

Impersonaal

Preesens:	loettās̄, nāttas̄
Imperfekt:	loette, nātte
Perfekt:	om loetto, nātto
Pluskvamperfekt:	oĩ loetto, nātto
Konditsionaal:	loettaZe, nāttaZe
Imperatiiv:	loettaGo, nāttaGo
Kaudne kõneviis:	loettavat̄, nāttavat̄

Eitav kõne

Preesens:	ei loeʔ ~ loe_eiʔ, ei nakkaʔ ~ nakka_aiʔ
Imperfekt:	es loeʔ ~ loe_es̄, es nakkaʔ ~ nakka_ās̄
Perfekt:	ei oleʔ luGēnoʔ ~ ole_eiʔ luGēnoʔ, ei oleʔ nānoʔ ~ ole_eiʔ nānoʔ
Pluskvamperfekt:	es oleʔ luGēnoʔ ~ ole_es̄ luGēnoʔ es ole nānoʔ ~ ole_es̄ nānoʔ
Konditsionaal:	• ei loesse, nakkasse
Imperatiiv:	2. is. sg.: är luGeGoʔ ~ luGeGo_uiʔ, är nākkoʔ ~ nākko_uiʔ
	2. is. pl.: ärkke luGeGeʔ, ärkke nākkoʔ
	3. is. pl.: ärkko luGeGo, ärkko nākko
Kaudne kõneviis:	ei luGevat̄, nakkavat̄

Impersonaal

Preesens:	ei loetta' ~ loetta _{ai} ' , ei natta' ~ natta _{ai} '
Imperfekt:	es loetta' ~ loetta _{as} ' , es natta' ~ natta _{as} '
Perfekt:	ei olē' loetto ~ olē _{ei} loetto, ei olē' natto
Pluskvamperfekt:	es olē' loetto ~ olē _{es} loetto
Konditsionaal:	ei loettaZe, nattaZe
Imperatiiv:	ärkko loettaGo, nattaGo
Kaudne kõneviis:	ei loettavat, nättavat

Infinitiivid

lukke', natta'
luGema, nakkama

Partitsiibid

luGeno', nāno'
loetto ~ loet', natto ~ nāt

L i i v i k e e i (idamurrak)

Indikatiivi preesens

	Sg.	Pl.
1. is.	lugùB	lu'ggam
2. is.	lugùD	lu'ggat
3. is.	lugùB	lu'ggabõD

Indikatiivi imperfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	lugiZ	lugizmõ
2. is.	lugist	lugist(õ)
3. is.	lugiZ	lugist(õ)

Indikatiivi perfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	um lu'ggan	uom lu'gganD
2. is.	uod lu'ggan	uottõ lu'gganD
3. is.	um lu'ggan	ättõ lu'gganD

Indikatiivi pluskvamperfekt

	Sg.	Pl.
1. is.	võ'Y lu'ggan	võ'lmõ lu'gganD
2. is.	võ'ID lu'ggan	võ'ltõ lu'gganD
3. is.	võ'Y lu'ggan	võ'ltõ lu'gganD

Konditsionaal

	Sg.	Pl.
1. is.	luguks	luguksmõ
2. is.	lugukst	lugukstõ
3. is.	luguks	lugukstõ

Imperatiiv

	Sg.	Pl.
1. is.	las lu'ggõG	las lu'ggõgõD
2. is.	lu'G	lu'ggigiD
3. is.	las lu'ggõG	lu'ggõgõD

Eitav kõne

Indikatiivi preesens

Indikatiivi imperfekt

Sg.		Pl.	Sg.		Pl.
1. is.	äb lu ³ G	äb lu ³ ggäm	1. is.	iz lu ³ G	iz lu ³ ggäm
2. is.	äd lu ³ G	ät lu ³ ggät	2. is.	ist lu ³ G	ist lu ³ ggät
3. is.	äb lu ³ G	äb lu ³ ggät	3. is.	iz lu ³ G	ist lu ³ ggät

Konditsionaal

Imperatiiv

Sg.		Pl.	Sg.		Pl.
1. is.	äb lugùks	äb lugùksmê	1. is.	algâ lu ³ ggâG	algâ lu ³ ggâggâD
2. is.	äd lugùks	ät lugùkstê	2. is.	alâ lu ³ G	algit lu ³ ggigiD
3. is.	äb lugùks	äb lugùkstê	3. is.	algâ lu ³ ggâG	algâd lu ³ ggâggâD

Infinitiivid

lu³ggâ, lu³ggäm

Partitsiibid

Olevik:	jelâB 'elav'
Minevik:	lu ³ ggân, pl. lu ³ ggânD
Impersonaali olevik:	p ⁱ eštâB 'pestav'
Impersonaali minevik:	sõdât 'saadud'

3.4.8. VERBI TULETUSSUFIKSID

3.4.8.1. Sm krj vps is vdj eL -ahta-, -ähtä-, eP -ata-. Tuletab verbidest momentaanseid verbe. Näiteid: sm haukahtaa 'haugatada' (haukkua 'haukuda'), säikähtää 'ehmuda' (säikkyä id.), krj lennähtää 'lendu tõusta' (lenniä 'lennata'), katsahtua 'korraks vaadata' (kat'suo 'vaadata'), vps korskahtada 'norsatada' (korzuda 'norsata'), hengähtada 'korraks hingata' (henkta 'hingata'), is horjahtä '(korraks) vankuda' (horjuu 'kõikuda, tuikuda'), heŋgähtä 'korraks hingata', vdj vätahtä 'korraks vaadata' (vättä 'vaadata'), eL köhähtämä 'köhatama' (köhümä 'köhima'), tsurgahtama 'torkama' (tsurkma 'torkima'), e kirjakeel köhatama, haugatama. Sufiksi varasem kuju oli *-st- line ja sellel on vasteid enamikus soome-ugri keeltes.

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 306 - 308; K. B. WIKLUND - FUF I, 84; T. LEHTISALO, PUAS; 227 - 232; L. HAKULINEN, SKRK, 242; A. GENETZ - SUOMI II 14, 207; II 17, 162; A. TURUNEN, LMA I, 90; M. ZAITSEVA, Avtoreferat, 12; V. PORKKA, ID, 125; P. ARISTE, GVL, 119; F. J. WIPDEMANN, GES, 238; L. KETTUNEN, EKÄ, 102 - 103.

3.4.8.2. Sm -aise-, -äise-, eL -se-, -sa-, -sä-. Näiteid: sm potkaista '(korraks) põtkata', pr. 1. is. potkaisen (potkia id. frekv.), henkäistä 'korraks hingata', pr. 1. is. henkäisen (hengittää 'hingata'), Agr. rangaitze 'karistab' (tänapäeval rankai-see), reweitze 'rebib katki' (tänapäeval repäisee), krj oikaissa 'sirgeks teha', pr. oikaasen, rangaiŋsa 'karistada', pr. rankaŋsen, eL pühkemmä ~ pühksämä 'kergelt pühkima' (vrd. pühkima), pühkemmä 'kord puhuma' (vrd. puhkuma), kaksama 'katki tõmbama'. Karjala, vepsa ja isuri keeles ning soome murreteski tarvitatakse aise-, äise- sufiksi-liste verbide asemel sageli samatähenduslikke *aita-, *äitä- verbe (3.4.8.3.). E. N. Setälä arvates on esimene sufiks arenenud teisest imperfektivormide vahendusel, kus i ees t > s. Hiljem on keeleteadlaste seas rohkem poolehoidu võitnud M. Rapola seletus, kes toetudes soome vana kirjakeele ja mitmesugustele murdelistele vormidele oletab, et sufiksi -aise-, -äise- varasem kuju oli -aitse-, -äitse-. Komponent its taandub tõenäoliselt varasemale palataliseeritud nasaali ja palataliseeritud afrikaadi ühendile (seda osutab muuhulgas diftongi esikomponendi säilimine, vrd. 2.2.1.25 - 2.2.1.26).

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 136 - 139; T. E. UOTILA - FUF XXI, 85 - 87; M. RAPOLA - Vir. 1922, 85 - 90; L. KETTUNEN, SM III A, kaart 212; III B, 374 - 375; L. POSTI - Vir. 1947, 248 - 253; V. HALLAP - ETATÜS 1957, 56 - 64; L. HAKULINEN, SKRK, 224.

3.4.8.3. Sm krj is -aja-, -äjä-, vps -aida-, -äidä-. Tuletab deskriptiivseid ja muid tähenduslikult eriilmelisi verbe. Näiteid: sm pamata 'paukuda', pr. 3. is. sg. pamajaa (vrd. pamahtaa id. mom.), helätä 'heliseda', pr. 3. is. heläjää, avata 'avada', pr. 3. is. (murd.) avajaa, levätä 'puhata', pr. 3. is. (murd.) lepäjää, Agr. awaita

(3.4.8.3)

'avada', loueitä 'puhata', krj jüräjä- 'müriseda', varaja- 'karta', vps ulaidab 'ulub', mäläidan 'mõirgan, röögin', kokaita 'nokkida' (vrd. kokta id.), potkaita 'põtkata' (potkta id.), is heläjä 'heliseb', jüräjä 'müriseb', avajä, hüppäjä 'hüppab', vrd. e avama, hüppama. Sufiksi varasem kuju oli *-aita-, *-äitä, nagu seda kõige selgemini näitavad vepsa keel ja soome vana kirjakeel. Osas keeltes peamiselt oleviku 3. isikus esinev variant -aja-, -äjä- on tekkinud nii, et pärast *t kadu vokaalide vahele sattunud i on j-iks muutudes siirdunud järgneva silbi algusse. Kui Setälä järgi on vaadeldav sufiks olnud aluseks sufiksi -aise-, -äise- moodustumisele (3.4.8.2.), siis L. Posti, kes lähtub M. Rapola seisukohtadest, arvab just vastupidist. L. Posti järgi on *aita-verbid lähtunud *aitse-verbidest, mille paradigma aga mugandus ta-sufiksiliste kahetüveliste verbide omale. Näiteks verbi *potkaittak (tt < tst) 'põtkata' preesens oli varem *potkaisen, kuid suhte makattak : makatan eeskujul tekkis suhe *potkaittak : *potkaiatan. Infinitiivi t-tunnuse ees toimunud arengut ts > t peab L. Posti rõhutus asendis häälikuseaduslikuks.

M. RAPOLA, i-dift., 303 - 319; T. LEHTISALO, PUAS, 303 - 305; L. POSTI - Vir. 1947, 248 - 253; D. V. BUBRICH, IMFJa, 133 - 134; L. HAKULINEN, SKRK, 224 - 225; A. GENETZ - Suomi II 14, 207; M. ZAITSEVA - ESA VIII, 187 - 188.

3.4.8.4. Sm -alta-, -ältä-, krj -alda-, -äldä-, vps -alda ~ -ouda ~ -äda-, e -alda-. Tuletab peamiselt momentaanse tähendusega deverbaale. Näiteid: sm nostaltaa 'tõsta (mom.)' (vrd. nostaa 'tõsta'), heitältää 'heita (mom.)' (heittää 'heita, visata'), uskaltaa 'sõandada' (uskoa 'uskuda'), krj puissalda- 'järsku puistata', pissäldä- 'järsku torgata', vpsK goksaudan 'jooksen korraks' (goksen 'jooksen'), puhauta 'korraks puhuda' (puhuda 'puhuda'), e usaldama (vrd. uskuma), ihaldama (vrd. ihkama). Elemendil lt on samasuguse tähendusega vasteid enamikus soome-ugri keeltes.

K. B. WIKLUND - PUF I, 84; T. LEHTISALO, PUAS, 165 - 169; L. HAKULINEN, SKRK, 213; A. GENETZ - Suomi II 14, 207; II 17, 162; M. ZAITSEVA - ESA VIII, 188 - 189; F. J. WIEDMANN, GES, 270.

3.4.8.5. Sm krj is -ele-, vps e -(e)le-, vdj -ele-, -ele-, lv -lê. Tuletab peamiselt frekventatiivse või kontinuatiiivse tähendusega deverbaale. Näiteid: sm ajelen 'ajan, sõidan (frekv.)' (ajan 'ajan, sõidan'), kävelen 'kõnnin, jalutan' (käyn 'käin'), krj andele- 'anda (frekv.)', kävele-, vps kävelen, lendleḃ 'lendleb', jolobad 'jooavad (frekv.)' (joda 'juua'), isH kastelen 'niisutan, kastan sageli' (kastäg 'kasta'), purZuDellaG 'pesu pesta' (purZuttäg id.), vdj õttelen 'ootan (pikemat aega)' (õttä 'oodata'), pilvisseleḂ 'pilvitab', e vaatlema (vrd. vaatama), rabelema (vrd. rabama), purelema (vrd. purema), lv eitlê 'heidelda, maadelda', teḃlê 'tõmmelda'. l-elemendiga frekventatiivsed verbisufiksud on tuntud kogu uurali keelkonnas.

(3.4.8.5)

K. B. WIKLUND - FUF I, 88; T. LEHTISALO, PUAS, 169 - 178; L. HAKULINEN, SKRK, 214; A. GENETZ - Suomi II 14, 207 - 208; II 17, 161; E. A. TUNKELO, VKÄ, 63, 421 - 422, 435 - 436; M. ZAITSEVA - ESA VIII, 191; V. PORKKA, ID, 125; P. ARISTE, GVL, 118 - 119; E. VÄÄRI - CTIFU I, 395 - 397.

3.4.8.6. -i- tuletab frekventatiivse tähendusega deverbaale. Näiteid: sm hyppiä 'hüpelda' (hypätä 'hüpata'), lykkiä 'lökkida' (lykätä 'lükata'), krj lücki-, krjA potki- 'põtkata', vps hüpib 'hüppab, hüpleb', isH tõnkkiiäg '(korduvalt) tõugata' (tõnGä-Däg 'tõugata'), e kaapima (vrd. kaapama), lonkima (vrd. lonkama), otsima, tohtima (juurverbid tundmatud). Sufiksil -i- (*-j-) on vasteid enamikus soome-ugri keeltes.

T. E. UOTILA - FUF XXI, 93; T. LEHTISALO, PUAS, 79 - 82; V. HALLAP - ESA II, 92 - 105; L. HAKULINEN, SKRK, 215; A. GENETZ - Suomi II 14, 208; II 17, 163; M. ZAITSEVA, Avtoreferat, 9; V. PORKKA, ID, 125; H. RÄTSEP - ESA II, 74 - 91.

3.4.8.7. -i- ~ -o(i)-, -öi- tuletab denominaalseid verbe. Näiteid: sm juuria 'juurida' (juuri 'juur'), munia 'muneda' (muna 'muna'), haravoida 'riisuda' (harava 'reha'). ikävöidä 'igavust tunda' (ikävä 'igav, kurb'), Agr. lahioittu 'kingitud' (lahja 'kink'), smS lahjoja 'kinkida', meloⁱ 'sõua' (mela 'mõla'), vps meloita 'sõuda', notoin 'vean noota' (not 'noot'), nokib 'nokib' (nok 'nokk'), isS leiBoimä 'tainast sõtkuma' (leibä 'leib'), haravoiija 'riisuda', sukkia 'kammida' (suGa 'kamm'), vdj leipoa 'tainast sõtkuda', nokkia 'nokkida', e koorima (vrd. koor), sõlmima (vrd. sõlm), nokkima. Sufiksi -i- liitumisel a-tüvedele, mille esimese silbi vokaaliks ei olnud o ega u, tekkis oi, muudel juhtudel i (2.2.1.25-2.2.1.27), kuna öi puhul on tegemist suhteliselt hilise kohanemisega vokaalharmonia seadustele. -i- < *-j-, see esineb denominaalsete verbide sufiksina kõigis urali keeltes.

M. RAPOLA, i-dift., 88 - 105; T. LEHTISALO, PUAS, 66 - 72; L. HAKULINEN, SKRK, 232 - 233, 243 - 244; V. PORKKA, ID, 126; H. RÄTSEP - ESA II, 88 - 89.

3.4.8.8. Sm e -ise-, krj vdj -ize-, vps -iže-, is -ize- (pr. 3. is. -izō, -izō). lv -žē-. Tuletab deskriptiivseid verbe, mille juursõnad on enamasti tundmatud. Näiteid: sm helisee 'heliseb', rähisee 'käratseb', vapisee 'vabiseb', Agr. wapitze, krj burize- 'poriseda', väriize- 'väriseda', vps mörizeB 'mõmised', ulizeB 'ulub', väriizeB 'nutab', is heliZō 'heliseb', jüriZō '(pikne) müristab', vdj elizeB 'heliseb', väriizen 'värisen', e helisema, krabisema, Wied. väritsema = värisema, lv deřžē 'müriseda', gi'ł'žē 'kliriseda'. Kaugemate sugulaskeelte andmetel taandub element s palataliseeritud afrikaadile (2.2.1.2), i aga palataliseeritud nasaalile (2.2.1.3); seega on -ise- päritolult arvatavasti identne alajaotuses 3.4.8.9 käsitletava sufiksiga -itse-.

T. LEHTISALO, PUAS, 218 - 222; V. HALLAP - ESA I, 171 - 181; L. HAKULINEN, SKRK, 216 - 217; A. GENETZ - Suomi II 14, 207; II 17, 164; E. A. TUNKELO, VKÄ, 245; M. ZAITSEVA -

(3.4.8.8)

ESA VIII, 187; V. PORKKA, ID, 127; S. NIGOL - ESA III, 97 - 98; E. VÄÄRI - CTIFU I, 395 - 397.

3.4.8.9. Sm is e -itse-, krj -ittse-, vps -itse-. Tuletab denominaale ja deverbaale. Näiteid: sm palkitsee 'tasub' (palkka 'palk'), tarvitsee 'tarvitseb, vajab' (tarve 'tarve'), ahkeroitsee 'töötab agaralt' (vrd. ahkeroi id.), krj tarvittse-. koziitse- 'kosida', vps haravoitseb 'riisub', keritseb 'pügab (juukseid, lambaid)', rambitseb 'lonkab' (ramb 'lombakas'), is havaitsen 'ärkan', rammitsen 'lonkan', e ahnitsema (vrd. ahne), rehitsema (reha), röhitsema (röhkima). Väljaarvatud eesti kirjakeel ja põhjaeesti murre, kus kõigis vormides on üldistunud vokaaltüvi, on vaadeldavad tuletised kahetüvelised, kusjuures konsonanttüvelistes vormides puudub s, näiteks infinitiivides nagu sm palkita, tarvita, ka eL valiDe 'valitseda', kuid ma valiDe 'valitsen'. L. Posti seletuse järgi olevat läänemeresoome algkeeles toimunud rõhutus asendis häälikuseaduslik muutus tst > tt. Kaugemate sugulaskeelte andmeil taandub sufiksi i-element palataliseeritud nasaalile ja ts palataliseeritud afrikaadile.

T. LEHTISALO, PUAS, 218 - 222; L. POSTI - Vir. 1947, 248 - 252; L. HAKULINEN, SKRK, 217, 233 - 234; A. GENETZ - Suomi II 14, 208; II 17, 163; E. A. TUNKELIO, VKÄ, 325, 328 - 330; V. PORKKA, ID, 126; S. NIGOL - ESA III, 96 - 97.

3.4.8.10. -k-, mis esineb enamasti liitsufiksites *-ki-, *-ku-, *-kü-, *-kahta-, *-kähtä-, *-kaita-, *-käitä-, tuletab deskriptiivseid verbe. Näiteid: sm määkiä ~ määkyä 'määgida' (vrd. interj. mää!), ohkaa ~ ohkata 'ohata' (oh!), krj ohka-, krjA paugä 'paugub' (pau!), vpsL näugub (näu!), ohkitan 'ohkan', is ohkä 'ohata', mäkiä, vdj ohkia, röhkää ~ rötkiä 'röhkida' (röh!), e määgima, oigama (< *oika(i)tamahan) (oi!), näuguna, lv mägä 'määgida', näugä 'näuguda'. Sama sufiks esineb lapi, mordva, mari ja permi keeltes. Läänemeresoome-volga perioodil oli sufiksi algkujuks *-ka-, *-kä-.

V. HALLAP - KKIU II, 175 - 183.

3.4.8.11. -ne- ~ -ene- tuletab peamiselt translatiivse tähendusega denominaale. Näiteid: sm alenee 'alaneb' (ala- 'ala-', alumine'), kylmenee 'külmeneb' (kylmä 'külm'), krj paksune- 'pakseneda' (paksu 'paks, jäme'), vanhene- 'vananeda' (vanha 'vana'), vps sogeneb 'jääd pimedaks' (soged 'pime (nägemisvõimetu)'), sureneb 'suureneb' (sur 'suur'), isH vanhenomman 'vananema', märGänömmän 'mädanema' (märGä 'märg'; e labialiseerumisest m-i ja v ees vt. 2.2.2.15), vdj paraneB 'paraneb', pimeneB 'pimeneb', e vananema, külmeneema. Sufiksi konsonandiks oli varem mõnede uurijate arvates n, teiste arvates aga m; viimasel juhul põhineks praegune n nende vormide analoogial, kus m-ile järgnes dentaalkonsonant (näit. *alemmut > alennut 'alanenud') ja m arenes n-iks. Nii m-ilisel kui ka n-ilisel algkujul leiduks vasteid kaugemates sugulaskeeltes.

(3.4.8.11)

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 392 - 394; T. LEHTISALO, PUAS, 129 - 133; V. HALLAP, Avtoreferat, 17 - 18; L. HAKULINEN, SKRK, 234; A. GENETZ - Suomi II 14, 208; II 17, 163; E. A. TUNKELO, VKÄ, 354 - 355; V. PORKKA, ID, 126.

3.4.8.12. Sm -nta, -ntä-, krj -nda-, -ndä-, vps -nda-, is -nda-, -ndä-, e -nda-, lv -ntā. Tuletab faktitiivseid denominaale. Näiteid: sm muuntaa 'muundada' (muu 'muu'), jäljentää 'jäljendada' (jälki 'jälg'), vps kohtendab 'parandab, paikab' (koht 'koht'), e kisendada (vrd. kisa), tähendada (vrd. täht), lv idantā 'idanema panna'. Sufiksi komponent -ta, -tä on sama mis alajaotuses 3.4.8.15 käsitletud sufiks, n on üldistunud n-ilise sufiksiga verbidest (näit. sm alentaa 'alandada' - alenee 'alaneb').

K. B. WIKLUND - FUF I, 85; L. HAKULINEN, SKRK, 243; M. ZAITSEVA, Avtoreferat, 6; E. VÄÄRI - CTIFU I, 395 - 397.

3.4.8.13. -sk-, mis esineb liitsufiksites -sk + -ele või -ske + -nt + -ele, tuletab frekventatiivseid deverbaale. Näiteid: sm opiskelen 'õpin (frekv.)' (opin 'õpin'), etsiskelen 'otsin (frekv.)' (etsin 'otsin'), käyskentelen 'kõnnin, jalutan' (käyn 'käin'), krjLü kävuskendelen 'käin sageli', puřskelen 'puren sageli', vpsÄ polgeskeleĭen 'tallan' ~ vpsK polgeskenden, eL nakaskelema 'korduvalt alustama' (nakkama 'hakkama'), petäskelemä 'petma (frekv.)' (vrd. petmä). Sufiksil -sk- on vasteid ka kaugemates sugulaskeeltes.

L. HAKULINEN, SKRK, 219; A. TURUNEN, LMÄ I, 65; M. ZAITSEVA, Avtoreferat, 6; F. J. WIEDEMANN, GES, 252.

3.4.8.14. Sm krj is -(i)sta-, -(i)stā-, vps -sta-, -ista-, e -(i)sta-, lv -stā. Tuletab enamasti kausatiivse või faktitiivse tähendusega denominaale. Näiteid: sm avustaa 'aidata' (apu 'abi'), järjestää 'korraldada' (järki 'mõistus'), vahvistaa 'tugevdada' (vahva 'kõva, tugev'), krj ūvista- 'uuendada' (ūzi 'uus'), vps tuhkastada 'tuhaseks teha' (tuhk 'tuhk'), kargistada 'kibedaks teha', (karged 'kibe'), isH varistaG 'soojendada' (vari 'soe'), e himustama (vrd. himu), lõunastama (vrd. lõuna), imestama (vrd. ime), lv nālgastā 'näljutada' (nālga 'nälg'). Komponent -ta, -tä on sama mis alajaotuses 3.4.8.15 käsitletud sufiks, komponent -(i)s on aga üldistunud vastavate noomenite tüvest, näit. e kaunis - kaunistama.

L. HAKULINEN, SKRK, 241 - 242; M. ZAITSEVA, Avtoreferat, 5; F. J. WIEDEMANN, GES, 252 - 258.

3.4.8.15. -ta-, -tä- tuletab hulgaliselt verbe nii noomenitest kui ka verbidest. Näiteid: sm paljastaa 'paljastada' (paljas 'paljas'), voittaa 'määrida, võida' (voi 'või'), lisätä : lisään (< *lisät-täk : *lisätän) 'lisada, lisan' (lisä 'lisa'), päästää 'päästab lahti' (pääsee 'pääseb'), krj vihata 'vihata' (viha 'viha'), lízätä, hävittää 'hävitada, hukutada' (hävitä 'hävida'), vps kajadab 'kajab' (kaja 'kaja'), lühendab 'lühendab'

(3.4.8.15)

(lüheneb 'lüheneb'), pästab 'päästab lahti' (päzub 'pääseb'), isH luvaDaG (< *lupať-tak) 'lubada' (luBa 'luba, lubadus'), lizädäG, nostä 'tõstab' (nousõ 'tõuseb'), vdj luvata, nessä (< *nostataġak) 'tõsta' : nesan 'tõstan' (neizen 'tõusen, hakkas'), e tõstma (vrd. tõusma), võidma (vrd. või), lv õlastõ 'haljendada' (õlaZ 'haljas'). On oletatud, et samakujuline impersonaali tunnus on vaadeldava sufiksiga päritolult identne. t-elementi sisaldavad denominaalsed ja deverbaalsed sufiksidsid on tuntud kõigis uurali keeltes.

K. B. WIKLUND - FUF I, 85; T. LEHTISALO, PUAS, 287 - 301; V. HALLAP - KKIU II, 183 - 196; L. HAKULINEN, SKRK, 219 - 220, 235 - 238; A. GENETZ - Suomi II 14, 209 - 210; II 17, 162 - 163; M. ZAITSEVA, Avtoreferat, 5; V. PORKKA, ID, 124, 126.

3.4.8.16. Sm (idamurded) -i-, krjA -i, vps -de, -te, isH -i- ~ -i- : -ie-, vdj tüvevokaali pikendus. Näiteid: smS muuttain (< *müttäten) 'muutun' (muutan 'muudan'), heittäin 'heidan end' (heitän 'heidan'), keännäin 'pöördun' (käännän 'pööran'), krjA keändäi 'pöördu', kumardai 'kummardu', vps sobide 'riietu', pörte 'pöördu tagasi', istte 'istu', isH istuin (< *istuten) 'võtan istet' (issun 'istun'), pessin (< *pessien < *pesen < *peseten) 'pesen end' (pezen 'pesen'), pessiçemman 'peseme end' (e kaasrõhulise asendi tõttu pole siin toimunud muutust içe > i), vdj eittäin 'heidan end', tsülpän 'olen saunas' (tsülven id.), repin 'kraabin ennast' (revin 'rebin'). Nagu näitab vepsa keel, oli sufiksi algkujuks -te-, astmevahelduskeeltes on aga klusiil kadunud ja e > i.

Lähtevormi *-tte- oletatakse sufiksi puhul, mis idasoo me murretes ja karjala keeles esineb refleksiivverbides -te- näol, näit. sm muutatet 'sa muutud', heitätet 'heidad end', krj pežete 'pese end', krjA en keännelte 'ma ei pöördu'. Sufiksile *-te- ja *-tte- kontaminatsioon on toimunud juhtudel, nagu smS heittäitet 'heidad end', muuttaitet 'muudad end', krj pezieten 'pesen end'.

Tõenäoliselt alajaotuse alguses käsitletud sufiksiga sama päritolu sufiks *-te- esineb ühes teises translatiivsete-refleksiivsete verbide rühmas, näit. smLP lanķe 'langeb, kukub', katķe 'katkeb', lohķe 'lõhķeb', vps lanķten (< *lanķeten) 'langen', katķten 'katken', i lämpķe 'ei kõe', is lanķin 'kukun', lämpimā 'küdema', e langeb, katkeb (kolmas välde näitab, et tegemist on kontraheerunud verbidega).

E. A. TUNKELO - MSFOu LII, 352 - 386; T. LEHTISALO - PUAS, 305 - 316, 331 - 333; M. RAPOLA, SKÄL, 167 - 169; L. HAKULINEN, SKRK, 215 - 216, 231 - 232; P. ALVRE - ESA 18, 197 - 214; E. A. TUNKELO, VKÄ, 200; L. POSTI - Vir. 1948, 116 - 120; V. PORKKA, ID, 111 - 117.

3.4.8.17. Sm krj is vdj -tta-, -ttä-, vps -ta-, e -ta-, lv -ttä- ~ -tä-. Tuletab nii deverbaale kui ka denominaale. Näiteid: istuttaa 'istutada' (istua 'istuda'), elät-

(3.4.8.17)

tää 'elatada' (elää 'elada'), auttaa 'aidata' (apu 'abi'), muuttaa 'muuta, mujale asuda' (muu 'muu'), krj issutta- 'istutada', süöttä- 'sööta', vps tegetada 'teha lasta' (tegen 'teen'), abutada 'aidata', kalatada 'kalastada', isH süttäg 'sööta' (süäg 'süüa'), nossattaG 'aratada' (nostäg 'tõsta'), turuttäg 'pasunat puhuda' (туру 'karja-sepasun'), vdj tsülvettä 'kedagi saunas pesta' (tsülpia 'ennast pesta ja vihelda'), sevettä 'rõivastada' (sepa 'rõivas'), e põletada (vrd. põleda), joota (vrd. juua), õhutada (vrd. õhk), suusatada (vrd. suusk), lv jovättä 'jahvatada' (jo'u 'jahu'), ä'ptä 'aidata', opättä 'õpetada'. Sufiksi eelläänemeresoome kuju oli arvatavasti *-kt- või *-pt-, osal juhtudel võib-olla *-tt-. Peale selle tuleb silmas pidada, et tta-, ttä-lisete tuletiste üheks allikaks on t-tüvelised verbid, millele liitub sufiks -ta, -tä (sm upota 'uppuda' - upottaa 'uputada'). Nii mõnigi denominaaliks peetav tuletis võib ajalooliselt olla deverbaal, mille juursõna on tänapäeval tundmatu.

K. B. WIKLUND - FUF I, 86; V. HALLAP - KKIU II, 196 - 197; D. V. BUBRICH, IMPJa, 136 - 138; L. HAKULINEN, SKRK, 221, 228, 238; A. GENETZ - Suomi II 14, 211; II 17, 160; M. ZAITSEVA, Avtoreferat, 5; V. PORKKA, ID, 124 - 125; P. ARISTE, GVL, 119; F. J. WIEDMANN, GES, 258; E. VÄÄRI, CTIFU I, 395 - 397.

3.4.8.18. Sm krj is vdj -u-, -ü-, vps -u-, e -u-, -i-. Tuletab refleksiiv-translatiivse tähendusega deverbaale ja denominaale. Näiteid: sm kuulua 'kuulduda' (kuulla 'kuulda'), näkyä 'näha olla, näida' (nähdä 'näha'), kypsyä 'küpseda' (kypsä 'küps'), ruostua 'roostetada' (ruoste 'rooste'), krj painuo 'painduda' (painua < painā < *painata 'painutada'), nägiö 'näha olla', vps keraduda 'koguneda' (kerata 'koguda'), valuda 'valguda' (valada 'valada'), isH kättuaG 'üumber kukkuda' (kättäg 'üumber ajada'), paistuaG 'küpseda' (paistäg 'küpsetada'), isS näkküä 'näha olla', vdj laskeun 'laskun' (laskea 'lasta'), tempaun 'tõmbun' (temmata 'tõmmata'), itsävüä 'igavust tunda' (itsävä 'igav'), e tõmbuma, süttima (vrd. süütama), mustuma (vrd. must). Sufiksi varasem (eelläänemeresoome) kuju oli *-v (nagu noomenisufiksil -o, -ö, -u, -ü, vt. 3.3.6.18).

Sama sufiks sisaldub terves reas liitsufiksites, nagu sm -pu, -py, -tu, -ty, -utu, -yty-, -stu-, -sty-. Näiteid: sm juopua 'joobuda' (juoda 'juua'), syöpyä 'sööbida' (syödä 'süüa'), is jõpua, elpüä 'ellu jääda, toibuda' (ellä 'elada'), e suubuma (vrd. suu), sööbima, imbuma, lv sadabä 'kukkuda', sⁱegabä 'seguneda'; sm laihtua 'kõhnuda' (laiha 'lahja'), köyhtyä 'vaesuda' (köyhä 'kehv'), vps lesktuda 'lesestuda' (lesk 'lesk'), lahoduda 'mädaneda' (laho 'mäda (puu)'), e võõrduda, tuulduda; sm likautua 'määrduda' (lika 'pori'), keräytyä 'koguneda' (kerätä 'koguda'), krj lizäüdü- 'lisanduda', vierawduo 'võõrduda' (vieraš 'võõras'); sm kauhista 'kohkuda' (kauhea 'hirmus'), hiestyä 'higiseks minna' (hiki 'higi'), krj hajuštuo 'targemaks muutuda' (haju 'mõistus'), vps hilestuda 'söestuda' (hil 'süsi'), vougištuda 'valgeks muutuda, pleekida' (vouged 'valge'), is värüstü 'kooldub' (värä 'köver').

(3.4.8.18)

E. N. SETÄLÄ, ÄH, 80; T. LEHTISALO, PUAS, 37 - 42; L. HAKULINEN, SKRK, 222, 227 - 228, 230, 239, 244; A. GENETZ - Suomi II 14, 211; II 17, 161; E. A. TUNKELO, VKÄ, 201, 249 - 250; M. ZAITSEVA, Avtoreferat, 9, 11; A. TURUNEN - JSFOu 72, 452 - 459; V. PORKKA, ID 125; P. ARISTE, GVL, 119; F. J. WIEDEMANN, GES, 232 - 237; L. POSTI, GLL, 201 - 202; E. VÄÄRI - CTIFU I, 395 - 397.

3.5. A B I S Õ N A D

3.5.1. ADVERBIDEST

3.5.1.1. Adverbid on enamasti arenenud *n o o m e n i t e s t*. Teatavatel juhtudel on mõni noomeni käändevorm omandanud niivõrd spetsiifilise tähenduse, et seda on juba raske ühendada vastava noomeniga või vastava käände tavaliste tähendusfunktsioonidega, kuigi vormiline sarnasus tavaliselt säilib. Adverbidena võivad esineda peaaegu kõik käänded.

Eriti sagedasti esinevad adverbid sise- ja väliskohakäänete vormis. I l l a - t i i v : sm eteen 'ette' - vrd. esi-, ete- 'eesmine, esimene', suoraan 'otse' - suora 'sirge, otsene', krj harvah 'harva' - harva 'harv', jälgeh 'pärast' - jälgi 'jalg', vps laptha 'kõrvale, mujale' - vrd. pätšilapt 'ahjuvooderdis', is sissē - vrd. sižipōli 'sisekülg', vdj süämmē 'sisse' - süä 'süda', tüvē 'juurde' - tüvi 'tüvi', e ette, juurde - juur, lv je'ddā 'ette', jūrā 'juurde'. I n e s s i i v : sm edessä 'ees', (oli) humalassa 'purjus' - humala 'humal', krj reunoašša 'kõrval' - reuna 'äär', vps laptas 'kõrval, mujal', is vērež 'kõrval, ääres', vdj kōza 'koos' - koko 'hunnik', süämmezä 'sees', e ees, koos. E l a t i i v : sm edestä 'eest', krj toasta 'sealt' - toa 'too', vps tšomas 'ilusasti, toredasti' - tšoma 'ilus, tore', is kovāst 'kõvasti, väga' - kova 'kõva', vdj süämmessä 'seest', e eest. A l l a t i i v : sm päälle 'peale' - pää 'pea, ots', rinnalle 'kõrvale' - rinta 'rind', krj ajalleh (allatiivi lõpp + 3. isiku possessiivsufiks) 'õigel ajal' - aiga 'aeg', vps jälgi (mitmuse tüvi) 'järelle', is ülähälle 'üles', kohallē 'otse' - vrd. kohtalain 'otsene, sirge', vdj pahalē 'halvasti' - paha 'paha, halb', e peale - pea, kõrvale - kõrv, lv si'zzāl 'sisse, (lāB) kērdāi '(lāheb) korda' - kērda 'kord'. A d e s s i i v : sm päällä 'peal', rinnalla 'kõrval', krj huomneksella 'hommikul', vps rindou 'kõrval', is rinnal, ülähäl 'ülevalt', vdj ragollā 'praakil' - rako 'pragu', e kõrval, vahel - vahe, lv sizāl 'sees', (um) kērdal '(on) korras'. A b l a t i i v : sm päältä 'pealt', rinnalta 'kõrvalt', krj töäldä 'siit', is rinnald 'kõrvalt', ülähäld 'ülevalt', vdj äleltä 'kõva häälega' - äli 'hää', e kõrvalt, laialt - lai, lv sizald 'seest'.

(3.5.1.1)

Esitatud näidetest selgub, et paljud adverbid muutuvad kolmes sise- või väliskohakäändes, nagu sm edessä, edestä, eteen, e kõrval, kõrvalt, kõrvale. Veel ühe niisuguse käänete kolmiku moodustavad nn. üldkohakäänded - essiiv (endine lokatiiv), partitiiv (vana ablatiivi järglane) ja s- või k-lõpuline latiiv või latiivi tähenduses tarvitatav translatiiv, näit. sm ulkona 'väljas', ulkoa 'väljast', ulos 'välja', alla (< *al-na) 'all', alta 'alt', alas 'alla', luona 'juures', luota 'juurest', luo (< *lök) 'juurde', krj tagoana 'taga', tagoada 'tagant', tagoaksi 'taha', isH al (< *alla < *alna) 'all', alD 'alt', alaG 'alla', vđj alla, alta, alā ~ alaZ, e taga (< *takana), takka (< *takata), taha (illatiiv), eL āl, alt, ala?

N o m i n a t i i v i s olevatest noomenitest on arenenud adverbid nagu sm juuri 'just', krj äijä 'palju', vđj ohto 'küllalt' e kord, lv kerd 'kord'. G e n i t i i v i vormis adverbiks on superlatiivi väljendamisel tarvitatav sm kaikkein (kaikkein paras 'kõige parem'), is kaikkīn, e kõige. P. Ariste arvates on genitiivideks ka sellised adverbid, nagu sm aivan 'päris', liian 'liiga', krj kodvazen 'natuke', vps äjān 'palju', igan 'igavesti', e korra; traditsioonilise seisukoha järgi on neid aga peetud ainsuse instruktiivi vormideks.

Väga tavaliseks adverbikäändeks on i n s t r u k t i i v , näit. sm kovin 'kõvasti', hyvin 'hästi', väkisin 'vägisi', krj hüvin 'hästi', pahoin 'halvasti', vps tšomin 'ilusasti', hondoin 'halvasti', is kuin 'kuidas' (pronoomenitüvest ku-), aikkoin 'ammu', vđj kevi 'kõvasti', vätsizī 'vägisi', e üksi, paljapäi. lv jālgīn 'jalgsi'. Adverbide moodustamine on ka selliste väheproduktiivsete käänete nagu p r o - l a t i i v i ja e k s t s e s s i i v i oluliseks funktsiooniks, näit. sm alhaitse 'alt', murd. luonta 'juurest', krj pöälittäsi 'pealt, üle', sirittäsi 'mööda', luonda 'juurest', vps pälittäsi 'üle', sirittäsi, is takkānD 'tagant', sīnD 'sealt', vđj alettse 'alt läbi', kotonta 'kodunt', e tagant, kodunt, lv tagānD, kouģānD 'kaugelt'.

3.5.1.2. Osa adverbe tuletatakse eriliste a d v e r b i s u f i k s i t e abil.

Sm -kkain, -kkāin: vastakkain 'vastastikku', lāhekkāin 'lāhestikku'; krj -kkah, -kkāh: kaglakkah 'kaelakuti', keššekkāh 'omavahel'. Sufiksi oletatav varasem vorm oli *-kkahin, *-kkāhin, see on moodustunud noomenisufiksist *-kas, *-kās (3.3.6.30) ja instruktiivi lõpust.

-li: sm mikāli 'kuivõrd, juhul kui', sikāli 'niivõrd', smS tākāli 'siitkaudu', smKa mikāl 'kust saadik', krj sikāli 'sealtkaudu', mikāli 'kust kaudu', vpsA kugālī 'kustkaudu', sigālī 'sealtkaudu', is mikkāli(G) 'kustkaudu; kuivõrd'. P. Virtaranta järgi on sufiksi kujunemisel lähtekohaks olnud adessiivi vormis adverbid, nagu *si-källä, *tākällä (sm siellä 'seal', täällä 'siin'), komponent *-ik on aga analoogiliselt üldistatud (n)nik-lõpulistele terminatiividele, -tsik-prolatiividele või i-lõpulistele

(3.5.1.2)

sõnade latiivi eeskujul. Sufiksi esialgne tähendus oli tõenäoliselt prolatiivne. Sufiks on levinud karjala, vepsa ja isuri keeles ning kõige idapoolsemates soome murretes, kust ta on 19. sajandil tunginud ka soome kirjakeelde. Eespool vaadeldust ilmselt sõltumatult on tekkinud hoopis teistsuguse tähendusega sufiks -li eesti keeles: rinnuli, selili.

Sm -liti: laajalti 'laialt', syvälti 'sügavalt'; krj -ldi, -ldi: lujaldi 'kõvas-ti', äijäldi 'palju'. Sufiksi varasem kuju oli *-ltik, kusjuures -lt on pärit abla-tiivi lõpust ja k on latiivi lõpp.

Sm -sti: helposti 'hõlpsasti', kiireesti 'kiiresti'; krj -sti: rohkiešti 'jul-gelt', puhtahasti 'puhtalt'; vps -sti(n): tšomastin 'hästi', hillašti 'aeglaselt'; vdj -ssi(G): puhtässi 'puhtalt', vdjI kehnošsiG 'halvasti'; e -sti, murd. -ste: ilu-sasti, kõvasti, eL kevaste?; lv -st, -stiZ: jevist 'hästi', amustiZ 'ammu' (element Z on tõenäoliselt possessiivsufiksi jäänus). Sufiksi varasem kuju oli arvatavasti *-stik, kusjuures -st on pärit elatiivist ja k on latiivi lõpp. Eesti ja soome mur-retes i asemel esinev e on seletatav sufiksi -te(n) analoogiaga.

Sm -ten: miten 'kuidas', muuten 'muidu', enemmiten 'enamasti'; krj. -ten: pai-koten 'paiguti'; vps -te(n): kohtaten 'vastakuti', jälgete 'üksteise järel', muife 'muidu'; is -ttē(n): väritte 'kõveralt', nägloittēn 'naela kaup', püittē 'puuda kaup'; e murd. -tte: servitte 'serviti', paiGutte 'paiguti'. Sufiksi varasemaks ku-juks vokaalijärgses asendis oli -tten.

Sm -ti: alati 'alati', peräti 'täiesti'; vps ti: kesketi 'omavahel', päletti 'üksteise peal'; e -ti [-tti]: ajuti, teisiti. Sufiksi varasem kuju oli arvatavasti *-ttik või *-ttin, kus t-element on sama päritolu, mis sufiksis -ten. Eesti keele eri murretes vahelduvad sufiksid -te ja -ti samal viisil kui sufiksi variandid -sti ja -ste. On võimalik, et eesti keeles taandub -ti sufiksile -te (< *-tten) ja i-line variant seletub sufiksi -sti analoogiaga.

Sm -ttain, -ttäin: poikittain 'põigiti', päivittäin 'päeviti, päeva kaup'; krj -ttoan, -ttöän: poarittoan 'paariti', netälittöän 'nädalati'; vdj -ttä: salamit-tä 'salaja'. Sufiksi varasemaks kujuks oli arvatavasti *-ttaten.

Sm -tuksin, -tyksin: rinnatuksin 'kõrvuti', perätyksin 'üksteise järel'; vps -tuši: rindatuši 'kõrvuti', kohtatuši 'vastakuti'; is -Düksi: liGiDüksi 'lähestik-ku', jäleDüksi 'üksteise järel'. Sufiks on nähtavasti üldistunud us-, üs- lõpulistele noomenite instruktiivi vormidest, element t aga on saanud kontaminatsiooni teel mõ-nest teisest tähenduse poolest lähedasest sufiksist.

3.5.1.3. Osa adverbe on võimalik k o m p a r e e r i d a . Enamasti moodus-tatakse adverbil komparatiiv vastava adjektiivi komparatiivi alusel, lisades viima-

(3.5.1.3)

sele mingi adverbile omase sufiksi. Mitteanalüütiline superlatiiv on omane peamiselt soome keelele ja see moodustatakse vastava adjektiivi superlatiivi alusel. Näiteid: sm kovasti 'kõvasti', kovemmin 'kõvemini', kovimmin 'kõige kõvemini' (kova 'kõva', kovempi 'kõvem', kovin 'kõige kõvem'); sm hyvin 'hästi', paremmin 'paremini', parhaiten 'kõige paremini' (hyvä 'hea', parempi 'parem', paras ehk parhain 'parim'); krj šomah 'ilusasti', šomembah 'ilusamini'; vps lujas 'tugevasti', lujemba 'tugevamini'; is koväst 'kõvasti', kovemmin 'kõvemini'; vdj tširëssi 'kiiresti', tširëpi 'kiiremini'; e julgelt, judgemini ehk judgemalt.

A. JÄNNES - Suomi III 4, 176 - 231, 284 - 329; P. ARISTE, Adverbide arenemisest läänemere keeltes. - Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn 1952, 99 - 124; P. VIRTARANTA - MSFOu 125, 625 - 669; A. T. INKILÄ - Vir. 1937, 71 - 82; L. HAKULINEN, SKRK, 186 - 192; A. GENETZ - Suomi II 14, 241 - 246; II 17, 183 - 185; P. PALMEOS, KVM, 69 - 72; A. TURUMEN, LMÄ I, 85, 98 - 99; L. KETTUNEN, VMLT, 516 - 531; E. A. TUNKELO, VKÄ, 113, 211, 378 - 382, 394 - 399; 763; V. PORKKA, ID, 127 - 129; P. ARISTE, GVL, 100 - 108; J. MÄGISTE - EK 1933, 33 - 47; A. SAARESTE, EMA I, kaart 25; A. UNIVERE - CTIFU I, 386 - 388; E. VÄÄRI - TRÜT 323, 57 - 103.

3.5.2. POST- JA PREPOSITSIIONIDEST

Kui muudele soome-ugri keeltele on omased ainult postpositsioonid, siis läänemere-soome keeltes tarvitatakse ka prepositsioone, kuigi siingi on postpositsioonid ülekaalus. Post- ja prepositsioonid nagu adverbidki kujutavad endast päritolult enamasti noomeni käändevorme, mis on omandanud spetsiifilise tähenduse. Sageli langevad nad vormilt ühte samast noomenist arenenud adverbiga, näit. sm edessä 'ees' ja talon edessä 'maja ees'. Praeguse postpositsiooni ja tema põhisoona suhe on ilmselt arenenud nimisõnalise põhisoona ja tema nimisõnalise atribuudi vahelisest suhtest; seda on kerge mõista, vaadeldes sõnaühendeid, nagu sm lapsen rinnalla, e lapse kõrval, mis tänapäevalgi on kahe-suguse tähendusega: rinnalla võib olla nii adessiiv nimisõnast rinta 'rind' kui ka postpositsioon tähendusega 'kõrval'. Niiviisi on ka selge, miks enamik postpositsioone esineb genitiivi vormis oleva põhisoona. Mis puutub prepositsioonidesse ja nendes postpositsioonidesse, millega tarvitatakse muudes käänetes olevaid põhisoonu, siis võib oletada, et selline tarvitusviis on lähtunud juhtudest, kus vastavaid sõnu kasutatakse adverbidena (e läksin läbi metsa - läksin metsast läbi). Partitiiviga esinevate prepositsioonide puhul võivad lähtekojana arvesse tulla ka sõnaühendid, kus noomenile järgneb partitiivi vormis atribuut (e pool aeda - sealpool aeda; lähemalt vt. A. Laanest - ESA IV, 229).

Näiteid genitiiviga tarvitatavate postpositsioonide kohta: sm kiven a l l a 'kivi all', kiven a l t a 'kivi alt', kiven a l l e 'kivi alla', tien y l i 'üle tee',

(3.5.2)

krj kojin taguana 'maja taga', pūloin kšššššä 'puude vahel', vps stolan al 'laua all', lībān siijas 'leiva asemel', iknan siřes 'akna ääres', is kiven pääl (pāle, pāld) 'kivi peal (peale, pealt)', koin takkān (takkāks, takkānd) 'maja taga (taha, tagant)', vdj minū ēzā (etē, ēssā) 'minu ees (ette, eest)', metsā kautta 'metsa kaudu', e akna kōrv al (kōrvale, kōrvalt), sinu jaoks, lv uks tagān 'ukse taga', lādan alā 'laua alla'.

Postpositsioone partitiiviga: sm rantaa kōhti 'ranna poole', tietā myōtēn 'teed mööda', krj pihuc mūöt' 'õue mööda', vps puđ v as t 'vastu puud', is lapsia varD 'laste jaoks', vdj tētā mō 'teed mööda', e teed mööda.

Postpositsioone illatiiviga: sm iltaan asti ~ saakka 'õhtuni', krj metšān šāate 'metsani', hāneh varoin 'tema jaoks', vps radho pol' in 'tööst, töö kohta', kopēkha nāht 'kopika eest', is metsān asseG 'metsani'. Elatiiviga: sm aamusta saakka 'hommikust saadik', krj kojišta ümbäri 'ümbes maja', vps minus tagūtši 'minu eest, asemel', vdj tarās läpi 'läbi aia', minūs mōtā 'minust mööda', e hommikust saadik. Allatiiviga ja ablatiiviga: sm järvelle päin 'järve poole', järveltä päin 'järve poolt', krj pihalda päin 'õue poolt'.

Prepositsioone genitiiviga: sm ylī pellon 'üle põllu', poikki joen 'üle jõe', üm päri puun 'ümbes puu', krj l'äbi metšān 'läbi metsa', ül't'si vūven 'aasta läbi', is jälkkēn soan 'pärast sõda', alatsē aluksen 'laeva alt läbi', vdj ülī jegē 'üle jõe', läpi metsā 'läbi metsa', e üle jõe, läbi metsa.

Prepositsioone partitiiviga: sm enne nēn 'enne hommikusööki', liiki kaupunkia 'linna lähedal', ilman leipää 'ilma leivata', krj enne nēn 'öödä' 'enne ööd', vps edū lūnat 'enne lõunat', jäl'ghe vihmad 'pärast vihma', kromē sindeī 'peale sinu', is poiGin jokkea 'üle jõe', ilma rahhā 'ilma rahata', vdj perā päivā laskua 'pärast päikeseloojangut', tšehsi evvea 'keset õue', üm päri lassa 'ümbes lapse', e enne lõunat, keset merd, vastu puud, lv pi't's randē 'mööda randa', bās tiedē 'ilma töötata'.

Muude käänetega tarvitatakse võrdlemisi väheseid prepositsioone. Illatiiviga: vps piitkin joghe 'piki jõge', vast vedēhe 'vastu voolu'. Elatiiviga: krj pöäl'it't'si jovešta 'üle jõe', širi't't'si mellitsästä 'veskist mööda', vps l'äbi sinas 'läbi seina', poikpol'i ojas 'üle oja'. Abessiiviga esineb mõnedes keeltes prepositsioon ilma(n): sm murd. ilman leivättä 'ilma leivata', vdj ilmā rahatta 'ilma rahata', e ilma leivata.

(3.5.2)

Mõned kaassõnad võivad esineda nii post- kui ka prepositsioonidena, samuti võib varieeruda põhisõna kääne, näit. sm j ä l k e e n puolenpäivän ~ puolenpäivän j ä l k e e n 'pärast keskpäeva', vps e d e s mindei ~ minun e d e s 'minu ees', per'tis ü m b r i ~ ü m b r i per'tis 'ümberraja', vdj l i t s i tsülä ~ tsülä l i t s i 'küla lähedal', e m ö ö d a teed ~ teed m ö ö d a, v a s t u taht-
mist ~ tahtmise v a s t u.

Mõned tagasõnad on muutunud või muutumas käändelõppudeks (3.3.1.10. - 3.3.1.12.).

R. STOECKE, Die Verhältnswörter in den ostseefinnischen Sprachen, Bloomington 1968 (UAS 93); A. JÄNNES - Suomi III 4, 246 - 262; E. SUOVA - Vir. 1938, 114 - 118; M. AIRILA - Vir. 1938, 224 - 226; A. T. INKILÄ - Vir. 1938, 226 - 229; M. SADENIEMI - Vir. 1943, 40 - 46; Z. M. DUBROVINA, Avtoreferat; A. GENETZ - Suomi II 14, 246 - 247; II 17, 185 - 186; P. PALMEOS, KVM, 72 - 74; R. PRII - ESA X, 187 - 190; A. LAANEST - TRÜT 41, 157 - 170; P. ARISTE, GVL, 108 - 111; R. KARELSON - ESA 18, 71 - 86; P. PALMEOS, Eesti keele grammatika II, neljas vihik. Kaassõna, Tartu 1973.

3.5.3. SIDESÕNADEST

Sidesõnad on kõige hilisema päritoluga sõnaliike. Soome-ugri keelte varasemal arenemisperioodil liitlauseid kas üldse ei tarvitatud või tarvitati ilma sidesõnadeta. Hiljem kujunesid sidesõnad teistest sõnaliikidest, osa sidesõnu aga laenati teistest keeltest. Võrreldes enamiku teiste soome-ugri keeltega on läänemeresoome keeltes, eriti aga soome ja eesti keeles üsna rikkalik sidesõnade süsteem, kusjuures laenatud sidesõnade osatähtsus ei ole eriti suur.

Suur osa sidesõnu on arenenud mitmesugustest pronoomenitüvedest (vrd. ka 3.3.5). Tüvest e-: sm ehkä (murd., vana kirjakeel) 'kuigi', vdj ehtsi ~ ehki 'ehk', e ehk; sm krj is eli 'ehk', e van. elik; sm krj että 'et', is vdj etti, e et. Tüvest jo-: sm jos 'kui' (tingiv); sm krj is vdj jotta ~ jot 'et'. Tüvest ko-: sm murd. is vdj e murd. ko 'kui' (ajaline); sm van. konsa 'millal', krj konža 'millal, kui', vps is konZ, vdj kēZ, e Wied. kōs; sm krj koska 'sest'. Tüvest ku- (ainsus) ja kui- (mitmus): ku ~ kun 'kui (ajaline, tingiv, võrdlev)' (tuntud kõigis läänemeresoome keeltes); e kuid; e kuigi. Tüvest mi-: vps mi 'kui (võrdlev); (selleks) et'; vps misē 'et; selleks et'; sm murd. miksi 'sest et'. Tüvest mū-: sm krj is mutta ~ mut 'kuid, aga', Tüvest se- (si-, si-): sm sekä 'ja'; e sest, lv siest(ē); sm siksi 'sellepärast', vps siks; sm silloin 'siis', krj silloin, vps siloi; sm sillä 'sest'; sm siis 'niisiis, järelikult', is vd. lv siž 'siis', e siis.

Nimisõnast aika 'aeg', täpsemalt selle illatiivivormist *aikahen on oletatavasti lähtunud sidesõna e aga, lv agà 'aga; või'.

(3.5.3)

Karjala, vepsa, isuri ja vadja keeles tarvitatakse rohkesti vene keelest laenatud sidesõnu, näit. a 'aga', dai 'ja', i 'ja', ili ~ ilī 'või', jesli 'kui (tingiv)', libo 'või', što 'et', štobi ~ štob(i) ~ stoB 'selleks et'.

Germaani laene: sm krj is vdj e lv ja; sm entä 'ent, aga', e ent; sm toki 'ometi, siiski'; lv alz 'kui (ajaline)'.

Liivi keeles leidub läti keelest laenatud sidesõnu: bet 'aga', ja 'kui (ajaline)', jo... jo 'mida ... seda', un, in 'ja'.

E. A. EKMAN - FUF I, 117 - 126; H. PAASONEN - FUF VI, 114 - 117; R. KARELSON - ESA IV, 195 - 211; V, 151 - 189; VII, 122 - 141; R. KARELSON - TRÜT 77, 3 - 40; R. KARELSON - KK 1958, 738 - 746; W. SCHLACHTER - FUF XL, 202 - 213; A. GENETZ - Suomi III 4, 262 - 276; II 14, 247; II 17, 186 - 187; P. PALMEOS, KVM, 75 - 77; L. KETTUNEN, VMLT, 550 - 565; V. PORKKA, ID, 129; P. ARISTE, GVL, 111 - 113.

3.5.4. ENKLIITILISTEST PARTIKLITEST

Abisõnade funktsioone täidavad ka mõned sufiksilaadsed sõnaosised. Enamik neist võib liituda nii noomenitele, verbidele kui ka adverbidele, isegi postpositsioonidele. Erinevalt derivatsioonisufiksitest paiknevad enkliitilised partiklid muutelõppude järel.

R õ h u t a v a d liited on: sm -han, -hän, krj -hiän, krjA -hai, -häi, is -han. Näiteid kasutamise kohta: sm akkahan mies on aseetonna 'relvata on mees ju eit', krjK noužinhiän mie 'ma ju tõusin', krjA piettihäi 'peeti ju', is ohan 'on ju'. Sufiks on lähtunud personaalpronoomenist hän.

Sm -kin. smS -kik. vps -gi, is -Gi(n), -kki(n), vdj -tši, e -gi. -ki, eL -Gi², -kki². lv -giD, -kiD. Näiteid: sm ahkeruushan kovan onnenkin voittaa 'usinus ju võidab halva õnnegi', vps ma jo otangi 'ma ju võtangi', is anna hänelleGi 'anna temalegi', vdj tuleptši 'tulebki', e raamatuid oli laua peal ja laua allgi. eLV kelleleGi², lv kuškiD 'kusagil'. Soome keele Savo murde ja eesti keele Võru murde vormid viitavad võimalusele, et sufiksi lõppkonsonandiks oli algselt -k, kuna -n oleks seletatav sufiksi -kaan, -kään analoogiaga.

Eituse puhul tarvitatakse osas keeltes sufiksi -ki(n) asemel sufiksit -kä(n), -kä²(n), näit. sm hän ei tullutkaan 'ta ei tulnudki', en nähnytkään 'ma ei näinudki', is ei jō üht tallõjägä 'ei ole ühtki maja', vdj ep kuhëkâ 'ei kuhugi'. Teatavatel juhtudel, eriti indefiniitsetes pronoomenites puudub algkonsonant k, näit. sm ei mi-tään 'ei midagi', is ei kettän 'ei kedagi'; sufiksilise astmevahelduse reeglite seisukohalt on see ootuspärane. Sufiks on moodustunud elementidest -ka, -kä + -han, -hän. Neist viimane on identne äsja käsitletud enkliitilise partikliga, esimene aga

(3.5.4)

on sama sufiks, mis esineb pronoomenites, nagu sm kuka 'kes', mis 'mis'.

Sm -pa, -pä, krj -bua(h), vps -p, e -p, näit. sm koirapa sieltä tulee 'koer ju tuleb sealt', krj tulimbuah mie teiä 'ma ju tulin teile', vps kutap void 'kuidas siis elad', e seep see on, nõndap, küllap. Sufiks on võib-olla laenatud balti keeltest, vrd. läti sufiks -ba ja leedu adverb ba, be; teiselt poolt on aga teda ühendatud komi partikliga nõ.

K ü s i v a t e partiklitena esinevad sm -ko, -kö, krj -ko, vps -k, -g, -ik, is -ka, -kä, -g, -kse, vdj -ko, -kse. Näiteid: sm tyttäreltäsikö sinä kirjettä odotat? 'kas oma tütrelt sa ootad kirja?', krj hiängo tämän šano? 'kas tema ütles seda?', vps mänedik? 'kas sa lähed?', vähäk? 'kas on vähe?', is annatka? 'kas annad?', näittäg? 'kas nägite?' jokse sãB lãDã? 'kas juba võib rääkida?', vdj onko hüvä? 'kas on hea?', onkse tetta? 'on see tõsi?', vrd. ka e eks, nõndaks. Sufiks -ko on päritolult seotud arvatavasti vastava elemendiga küsivates partiklites, nagu sm koska, konsa 'millal'.

A. GENETZ - Suomi III 4, 237 - 246, 330 - 333; L. KETTUNEN, SM III A, kaart 30; III B, 61 - 65, 162 - 163; M. RAPOLA, SKÄL, 128 - 129; L. KETTUNEN, VMLT, 532 - 537; E. A. TUNKELO, VKÄ, 182; L. KETTUNEN, EKÄ, 51; A. SAARESTE, VEMA, kaart 3; P. ARISTE - JOFOU 72, 33 - 37; L. POSTI, GLL, 198.

4. S Ü N T A K S I K Ü S I M U S I

4.1. T O T A A L N E J A P A R T S I A A L N E S U B J E K T

Kõikide läänemeresoome keelte ühiseks omapärasuseks on, et subjekt võib esineda mitte ainult nominatiivis (siis nimetatakse teda totaalsubjektiks), vaid ka partitiivis (sel juhul kasutatakse nimetust partsiaalsubjekt). Kui on juttu subjekti poolt väljendatava mõiste ebamäärasest osast või hulgast, siis esineb partsiaalsubjekt, samuti tarvitatakse partsiaalsubjekti lausetes, kus eitatakse subjektiga väljendatud mõiste esinemist. Ülejäänud juhtudel esineb totaalsubjekt. Täpsete ja ammendavate reeglite sõnastamine subjekti käändevormi tarvitamise kohta on siiski üsna raske. Soome keele osas on probleemi üle 50 - 60-ndail aastail rohkesti diskuteeritud.

Näiteid partsiaalsubjekti kohta: sm L a p s i a j u o k s e e p i h a l l a 'õuel jookseb lapsi'; T ä s s ä k y l ä s s ä e i o l e l ä ä k ä r i ä 'selles külas ei ole arsti'; krj k o i v u o d a r a i d o a k a z v o k e s s e k k ä 'kaski ja pajusid kasvas segamini'; i s ä n t ü ä e i o l e k o i s s ä 'peremeest ei ole kodus'; vps t š a k a d l ä k s i s k a n z n e n a s p ä 'verd hakkas jooksuma ninast'; i l e u n d 'ei ole und'; is o l i s i n i Z i a i r o h o i Z i a i k a i G e l l a i Z i a k ä B j ö j ä 'oli siniseid ja rohelisi ja igasuguseid ilusaid (vöösid)'; l e i p p ä o n o . b u l k k ä o n o 'leiba on, saia on'; vdj r ä s ä s s e b e l l u , s i l t ä e b e l l u 'katust ei olnud, põrandat ei olnud'; m e i l o n t u o z n u o r i t ü t t ä r i k k o i 'meil on ka noori tüdrukuid'; e L a u a l o n s u h k r u t; K a r j a m a a l o n l e h m i; lv s i n l a p s ō n u m s m u k k i d i m ä n g a z d i¹ 'sinu lapsel on ilusaid mänguasju'; s i e m d ö ä b u o ü t 'piima ei ole sugugi'.

Üldiselt tarvitatakse partsiaalsubjekti ainult seoses intransitiivsete verbidega, sest kui predikaadiks on transitiivne verb, ei oleks muidu alati võimalik vahet teha subjekti ja objekti vahel. Vepsa keeles on siiski tähele pandud juhtumeid, kus partsiaalsubjekt esineb transitiivse verbi puhul, näit. e n d e k i k a t p i d e l i b a d m o r z m i d 'enne kandsid (paljud) abielunaised tanu'.

¹ Selles peatükis on suur osa liivikeelseid näiteid pärit Sjögreni ja Wiedemanni grammatikast, kusjuures kirjaviisi on muudetud ainult niipalju, et tarvitatakse tähti ö, ä, ö, ü originaalis esinevate spetsiifiliste märkide asemel ja punktiga n-i asendab tavaline n.

(4.1)

O. IKOLA - Vir. 1954, 209 - 245; 1955, 319 - 332; 1956, 334 - 353; 1957, 287 - 297;
O. IKOLA, Lauseopin kysymyksiä, Helsinki 1961 (Tietolipas 26); A. PENTTILÄ - Vir. 1955,
148 - 161, 393 - 396; 1956, 28 - 49, 353 - 363; M. SADENIEMI - Vir. 1955, 10 - 18;
N. DENISON, PF, 109 - 135; W. SCHLACHTER - FUF XXXIII, 3 - 95; G. KARLSSON - Vir. 1963,
40 - 57; A. OJAJÄRVI, SMIKMM, 128 - 132; E. LEPPIK - ESA VIII, 171 - 183; L. KETTUNEN,
VMLT, 46 - 50; EKLP, 61 - 73; J. A. SJÖGREN, F. J. WIEDEMANN, LG, 234 - 235.

4.2. T O T A A L N E J A P A R T S I A A L N E O B J E K T

Totaalobjekti tarvitatakse järgmistel tingimustel: 1) lause on jaatav; 2) tegevus viiakse lõpule, on resultatiivne; 3) predikaadiga väljendatud tegevus haarab objekti tervikuna või tema kindlat osa. Kui kas või üks nendest tingimustest puudub, siis tarvitatakse partsiaalobjekti. Totaalobjekti kääneteks on ainsuses genitiiv (ajalooliselt akusatiiv, mis on vormilt ühte langenud genitiiviga, vt. 3.3.1), mitmuses nominatiiv; kui predikaat on käskivas kõneviisis või impersonaalis, on totaalobjekt nominatiivis nii ainsuse kui ka mitmuse puhul. Partsiaalobjekt on alati partitiivi vormis.

Näiteid totaalobjekti kohta: sm Puuseppä teki p ö y d ä n 'tisler tegi laua'; Oletko lukenut nämä k i r j a t? 'kas oled need raamatud (läbi) lugenud?'; Anna k i r j a minulle 'anna raamat minule'; Ostettiin uusi a u t o 'osteti uus auto'; krj lõüdi sieidä metsästä m u ž i k a n 'leidis sealt metsast mehe'; pissä s e i - v ä s muah 'pista teivas maasse'; vps a dägibap se kändalž n e i t š e n vežilin- duks 'aga nõiamoor muutis neiu veelinnuks'; konđi i mužik jagoiba k a g r a n 'karu ja mees jagasid (kogu) kaera'; is no veljä söi m u r k k i n a n, läks tãž metsãn 'noh, vend söi hommikueine, läks jälle metsa'; ä t t i taBetti soaž 'isa tapeti sõ- jas'; vdj i keikē ü l ē sei 'ja söi ära kogu koore'; susi hüppi, ä n n ä jätti jähēsē 'hunt hüppas, jättis saba jäässe'; e Ma olen juba söönud oma v ö i l e i v a; Panin need t a l d r i k u d riiulile; K a u p l u s avatakse kell kaheksa; lv sie v o z à sa void i'š šiedš 'selle liha sa võid ise ära süüa'.

Näiteid partsiaalobjekti kohta: sm Olemme syöneet m a n s i k o i t a 'oleme söönud maasikaid' (kuid ei söönud ära kõiki neid maasikaid, millest oli juttu); Äiti kutoo s u k k a a 'ema koob sukka' (lõpetamata tegevus); En ole lukenut tätä k i r j a a 'ma ei ole lugenud seda raamatut'; krj ošãan k a l o a 'ostan kala'; moamo šüöttãw omoa l a š t a nãnnillã 'ema toidab oma last rinnaga'; vps l e i - b a t sain, m a i d o t sain 'leiba sain, piima sain'; is poiGa amBui l i n t u a 'poiss laskis (tulistas) lindu'; piDi v e r k k o a kuttoa silloi veD verGot kaiG vil kois kuotti 'pidi võrku kuduma, siis ju kõik võrgud veel kooti kodus'; vdj sta-

(4.2)

rikka tsäüsi k a l o i pütämä, a staruhha tšedrás t a p p u r o i t a 'vanamees käis kalu püüdmas, aga vanaeit ketras takku'; i tapalep kunikä tütärtä 'ja püüab tabada kuningatütart'; e Teritan pliiatsit ; Onu tšoi meile kingi - t u s i ; lv Se sötis tända umm nurmõl s i g d i kaitsõm 'see saatis ta oma väljale sigu valvama'; küla äigal t ü l d a kuondõst äb ända 'külviajal ei anta tuld kodunt välja'.

Totaal- ja partsiaalobjekti eristamine (enamikul juhtudel on küll tegemist pigemini tegevuse resultatiivsuse/irresultatiivsuse kui osaliselt/täielikult haaratud objekti vastandamisega) on ainult läänemeresoome keeltes tuntud nähtus. Kaugemate sugulaskeelte andmete põhjal on tõenäoline, et enne läänemeresoome ajastut esines objekt põhiliselt kas nominatiivis või akusatiivis, kusjuures nominatiivi vormis objekt märkis määramata mõistet, akusatiivi vormis objekt aga määratud, individualiseeritud mõistet. Mitmuslik objekt oli alati nominatiivikujuline. Tänapäeva läänemeresoome keeltes esinevaid juhtumeid, kus objekt on nominatiivis, võib pidada selle vanema süsteemi reliktideks. Kuid mordva keeltes on väike arv verbe, millega tarvitatakse ablatiivi vormis objekti, näit. mDM Апу в е т в т а с и м а н 'joon puhast vett', mDE В е р в г и з е с ь в е р г и з л э а с у с к и 'hunt hunt ei hammusta'. Ka lapi keeles leidub üsna palju jälgi käändest, mis päritolult on kahtlemata identne ühissooomeugrilise ablatiiviga ja mille tarvitatusviis meenutab läänemeresoome partitiivi. Seega on põhjust arvata, et partitiivi areng kohakäändest objekti väljendajaks algas juba läänemeresoome-lapi-volga ühisajal, kuigi ilmselt alles läänemeresoome algkeeles sai võimalikuks selle käände tarvitamine kõikide transitiivsete verbide objektina. Mõnede asjatundjate arvates võis sellisele arengule kaasa aidata balti keelte mõju, sest balti keeltes on objektikäändena tarvitatav genitiiv samuti nagu läänemeresoome partitiivgi arenenud kohakäändest.

P. RAVILA - FUF XXIII, 54; B. WICKMAN, The Form of the Object in the Uralic Languages, Uppsala 1955; N. DENISON, PF, 136 - 202; K. KONIT, Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes, Tallinn 1963 (KKIU IX); E. ITKONEN - FUF XXXIX, 153 - 213; XL, 278 - 339; A. OJAJÄRVI, SMIKMM, 33 - 42, 104 - 113, 132 - 141; L. KETTUNEN, VMLT, 88 - 124; V. TAULI - MSFOu 145, 216 - 224; EKLP, 141 - 178; J. A. SJÖGREN, F. J. WIEDEMANN, LG, 239 - 245.

4.3. T O T A A L N E J A P A R T S I A A L N E P R E D I K A T I I V

Peale nominatiivi vormis predikatiivi tuntakse kõigis läänemeresoome keeltes ka substantiivset predikatiivi, mis esineb partitiivi vormis. Sel juhul näitab predikatiiv subjekti kuulumist kuhugi liiki või alale. Näiteid: sm Mies on suurta s u k u a

(4.3)

'mees on suur t sugu'; Veitsi on t e r ä s t ä 'nuga on terasest'; Mitä m i e h i ä te olette? 'mis mehi te olete'; krj miö olemma viittsavoaran k ü l e ä 'me oleme V. külast'; tämä tütar toista m o a m u o on 'see tütar on teisest emast'; heän on miuŋ keralla ühtä i g e ä 'ta on minuga üht iga'; vps üks laps om netid a k a d 'üks laps on sellest naisest'; šimjärv jo tošt r a j o - n a d 'Šimjärv on juba teises rajoonis'; vdj siili on kati s ū r ū t t a 'siil on kassi suurune'; e Minu vend on keskmist k a s v u; See poiss on kooli paremaid s p o r t l a s i; lv niemad umät tuoista k a r r 'lehmad on teist värvi'; ne veļte kaks veļle īte n ā g g e 'need kaks venda olid ühte nägu'.

Hoopis kitsama levikuga on partitiivi vormis adjektiivne predikatiiv. Sel puhul on subjektiks nn. jaotatav substantiiv (mis märgib ainet, abstraktset mõistet või on mitmuse vormis), predikatiiv aga väljendab subjekti püsivat omadust. Näiteid: sm Omena on m a k e a a 'õun (üldmõistena) on magus'; Lapsed ovat p i e n i ä 'lapsed on väikesed'; krj erähät oĭi kahta metrie p i t k i e 'mõned (mehed) olid kahe meetri pikkused'; merežie on s ū r d a d a p i e n d ä 'mõrdu on suuri ja väikesi'; e Inimesi on h ä i d ja h a l b u. Selline partsiaalse predikatiivi tarvitatusviis on oma- ne esmajoones soome kirjakeelele, kuna teistes läänemeresoome keeltes tarvitatakse vastavatel juhtudel enamasti nominatiivi vormis predikatiivi, näit. krj moa on ülen m u d a k a s 'maa on väga mudane'; vps savima h u b a , ī kazva ni mida 'savimaa on halb, ei kasva midagi'; vdj liha on maailmā ü v ä 'liha on ilmatu hea'; e õun on m a g u s. Ka soome vanas kirjakeeles ja murreteski on adjektiivse partitiivi vormis predikatiivi esinemine palju vähesem kui tänapäeva kirjakeeles. Ilmselt on soome keeles partsiaalpredikatiivi tarvitamine tunduvalt laienenud viimaste sajandite jook- sul.

M. SADENIEMI - Vir. 1950, 46 - 53; P. RAVILA - Vir. 1952, 34 - 36; N. DENISON, PF, 203 - 248; G. KARLSSON - Vir. 1967, 268 - 276; V. YLI-VAKKURI - AUT 26, 257 - 268; A. OJAJÄRVI, SMIKMM, 26 - 31, 141 - 147; L. KETTUNEN, VMLT, 83 - 85, 257; EKLP, 136 - 137; J. A. SJÖGREN, F. J. WIEDEMANN, LG, 238.

4.4. PARTITIIV KVAANTITEETI VÄLJENDAVATE NOOMENITE ATRIBUUDINA

Seoses põhiarvsõnadega, aga ka mõõtu, hulka või rühma märkivate nimisõnadega esineb loendatava või mõõdetava nimetus partitiivis. Näiteid: sm Kolme m i e s t ä 'kolm meest'; Ota kupillinen k a h v i a 'võta tass kohvi'; Joukko i h m i s i ä odotti pihalla 'salk inimesi ootas õuel'; krj vīži v ā r t ī š i ā o z r u a

(4.4)

'viis kotti otra'; oštšina ühñälíizen sarain h e i ñ e ä 'ostsime terve küunitäie heinu'; vps kaks v e l i t 'kaks venda'; sur kanm k a l a d 'suur kandam kalu'; is põl l i d r ä v i n ä 'pool liitrit viina'; kaheksam p a r r i a v e r k k o a 'kaheksa paari võrke'; vdj tšümmē v õ t t a 'kümme aastat'; karja ä r t š i ä 'kari härgi'; sūr ulk a l k o a 'suur hulk küttepuid'; e Sada m e e t r i t; Ki- l o l e i b a; lu ees lebab terve pakk k i r j u; lv ta vōtis nānt viž l e i b ō un kaks k a l l ō 'ta võttis need viis leiba ja kaks kala'; pāgin s i g d i 'palju sigu'; kabāl r e k k ō 'jupp teed'.

Läänemeresoome keelte grammatikates on traditsiooniks pidada hulka, mõõtu või rühma märkivat sõna põhisõnaks, partitiivis olevat nimisõna aga atribuudiks.

Arvsõnade suhtes kehtib ülalöeldu ainult siis, kui need on lauses subjektiks või objektiks. Muudel juhtudel ühildub arvsõna vastava nimisõnaga ja käitub nagu viimase adjektiivne atribuut, näit. sm Pihalla on k o l m e p o i k a a 'õues on kolm poissi', aga Hän puhui k o l m e s t a p o j a s t a 'ta rääkis kolmest poisist'; Maksoin siitä v i i s i t o i s t a m a r k k a a 'maksin selle eest viisteist marka', kuid Sain sen v i i d e l l ä t o i s t a m a r k a l l a 'sain selle viieteistkümne marga eest'.

Nagu partsiaalse subjekti, objekti ja predikatiivi puhul on ka praegu käsitletaval juhul partitiivi tarvitamine seotud osa väljendamisega (põhisõnaks olev nimisõna või arvsõna näitab, kui suurest partitiivatribuudiga märgitud aine, esemete või olen- dite hulgast on juttu). See kasutusviis on kahtlemata arenenud ablatiivi kui eraldumist väljendava käände põhifunktsioonist. Ablatiivi tarvitamine hulka väljendavate sõnadega on mõningal määral tuntud ka mordva keeltes, samuti on see funktsioon omane lapi keeles sporaadiliselt esinevale partitiivile. Siiski on partitiivi tarvitusviis põhiliselt välja kujunenud läänemeresoome keelterühma omaette arenemise perioodil. Seejuures tuleb silmas pidada, et mõned balti (samuti slaavi) keelte genitiivi funktsioonid on sarnased läänemeresoome partitiivi omadega, muuhulgas ka nende juhtude osas, mis puudutavad kvantiteedi väljendamist (vrd. 4.2).

N. DENISON, PF, 70 - 93; A. LAANEST - ESA IV, 214 - 232; K. KONT - SPU III, 1 - 6; E. ITKONEN - FUP XL, 278 - 339; A. OJAJÄRVI, SMIKMI, 121 - 126; L. KETTUNEN, VMLT, 68, 180 - 182; EKLP, 312 - 319; J. A. SJÖGREN, P. J. WIEDEMANN, LG, 65, 111, 235.

4.5. N I M I S Õ N A D E L I I T U M I S E S T

Soome-ugri keeltes on vanimaks kahe nimisõna alistussuhte märkimise viisiks nende kõrvutiasetamine ilma morfoloogilisi tunnuseid tarvitamata, kusjuures täiend-

(4.5)

sõna paikneb tingimata oma põhisõna ees. Sellise juhtumiga on tegemist sõnaühendites, nagu mdE ver san 'veresoon', mdM ustor lopa 'vahtraleht', mr pu pört 'puumaja', k pu kerka id., udm iz korka 'kivimaja'. Obiugri keeltes esineb nimisõnade vormitunnuseta seostumine mitte ainult sellistel juhtudel, nagu eelmistes näidetes, kus atribuut väljendab liiki või laadi, vaid ka konkreetset olendit või eset märkiva atribuudi puhul, näit h iki xõp 'vanamehe paat', ēwi kniga 'tüdrukuga raamat' Läänemeresoome keeltes ja lapi keeles on nominatiivi vormis atribuut võimalik ainult individualiseerimata mõiste puhul, kusjuures atribuut ja põhisõna hääldatakse tavaliselt liitsõnana, mis kirjakeeltes kirjutatakse alati kokku, näit. sm kivitalo 'kivimaja', kattolamppu 'laelamp', työpäivä 'tööpäev', krj raudapada 'raudpott', mettsäpertti 'metsaonn', olgapia 'õlanukk', vps vezihir 'vesihiir', haropä 'rehapea', härg-vazäne 'pullvasikas', is tõhivakka 'tohtvakk', joGiranDa 'jõekallas', kevädvehnä 'suvinisu', vdj rauta-nagla 'raudnael', e laudpõrand, metsloom.

Läänemeresoome keelte ja lapi keele silmapaistvaks iseärasuseks on genitiivi vormis oleva täiendsõnaga liitsõnad. Näiteid: sm kaupungintalo 'linnamaja (linnaele kuuluv maja)', saunankiuas 'saunakeris', rotanmyrkky 'rotimürk', lapsuudentoveri 'lapsepõlvekaaslane', krj ovensuw 'uksesuu', jänöinhuwli 'jänese moka (inimesel)', koiranlewgu ('koeralõug') vahend tunnivitste pingutamiseks', vps kondjambolad 'leesikad ("karumarjad")', korvaredu 'kõrvavaik', mettä-emäkäine 'metsaemand (haldjas)', vdj kervä-taguz 'kõrvatagune', konnä-näppa 'konnakarp', rihen(n)eüz 'esik', e koolimaja, ukselink, karjamaa, suvepäev, lv viedouk 'vee auk (vee välja- või sisselaskmiseks)', irpüogä 'hiirepoeg', lp dälö-ised 'majaperemees'. Kuigi ka genitiivi vormis olev täiendsõna märgib individualiseerimata mõistet, on tema tähendus nominatiivselt liitunud täiendsõnaga võrreldes konkreetsem. Enamikus läänemeresoome keeltes pole genitiivne liitumine võimalik täiendsõna adjektiivilaadse tähenduse puhul, nagu sm kivitalo. Eriti selget sisulist piiri nominatiivse ja genitiivse liitumise juhtude vahel siiski pole. Volga ja permi keeltes vastab nii nominatiivselt kui ka genitiivselt liitunud liitsõnadele üldiselt nominatiivis oleva atribuudi ja põhisõna ühend.

Nominatiivse ja genitiivse täiendsõnaga liitsõnade tarvitamises on olulisi erinevusi eri läänemeresoome keelte vahel. Eesti keeles tarvitatakse genitiivset liitsõna-atribuuti palju rohkem kui kirderühma keeltes. Näiteks soome liitsõnadele tomupilvi, hiuskarva, päiväpalkka, kirjakaappi, jokivesi, järviranta vastavad eesti keeles tolmupilv, juuksekarv, päevapalk, raamatukapp, jõevesi, järvekallas. See eesti keele iseärasus on kujunenud suhteliselt hilja, kusjuures niisugust arengut on tõenäoliselt põhjustanud lõppvokaali kadu nominatiivis, mille tõttu tekkis liitsõnades raskesti hääldatavaid konsonantühendeid, ja teiselt poolt genitiivi n-i kadu, mis muutis genitiivi pal-

(4.5)

judel juhtudel nominatiiviga sarnaseks. Nominatiivse ja genitiivse liitumise suhtes on olulisi erinevusi isegi eesti keele eri murrete vahel. Liivi keeles pole sageli võimalik vormiliselt eristada nominatiivi ja genitiivi, kuid ka seal näib genitiivse täiendsõnaga liitsõnade tarvitamine olevat ülekaalus.

Mõnel juhul on liitsõnade komponendid aja jooksul kuludes muutunud tundmatuseni, näit. e aasta < ajast-aega, veski < vesikivi.

K. KONT - MSFOu 150, 165 - 173; D. V. BUBRICH, IMFJa, 150 - 156; P. SAUKKONEN - MSFOu 150, 332 - 339; A. OJAJÄRVI, SMIKMM, 63 - 67; G. N. MAKAROV - SFU I, 71 - 78; L. KETTUNEN, VMLT, 182 - 189; A. TURUNEN - MSFOu 145, 225 - 233; P. ARISTE, GVL, 119 - 121; E. ADLER - ESA 19 - 20, 219 - 226; E. RIIKOJA - KK 1962, 612 - 622; A. KASK, Eesti keele grammatika III, 1. vihik, Tartu 1967, 15 - 38.

4.6. A D J E K T I I V A T R I B U U D I Ü H I L D U M I N E P Õ H I S Õ N A G A

Läänemeresoome keeltele on omane adjektiivatribuudi ühildumine oma põhisõnaga käändes ja arvus. Näiteid: sm T ä s s ä s u u r e s s a t a l o s s a a s u u v a r a k k a i t a i h m i s i ä 'selles suures majas elab rikkaid inimesi'; krj harmailla hukilla 'hallidel huntidel'; vps hän névob a g j a t o m i t s a r - n o i d' 'ta jutustab lõputuid muinasjutte'; isH varrîn kiukkân 'kuuma ahju', variD säd 'kuumad ilmad'; vdj nõrilē naisilē 'noortele naistele'; e ilusates majades; lv jevād aigad 'head ajad', jevist aigist 'headest aegadest'. Eesti kirjakeeles kehtib reegel, et ühildumist käändes ei toimu, kui põhisõna on essiivis, terminatiivis, abessiivis või komitatiivis, näit. ilusa majana, ilusa majani, ilusa majata, ilusa majaga. Lõunaeesti murdeis esineb nendelgi juhtudel ühildumist, näit. pümeheini metsüni 'pimedate metsadeni'. Seevastu põhjaeesti murretes võib ka teiste käänete puhul ühildumine puududa, näit. noorema vennale. Tõenäoliselt kujutavad ühildumatu- se juhtumid endast eesti keele või selle üksikute murrete hilist eriarengut.

Muudes soome-ugri keeltes jääb adjektiivatribuut käände ja arvu poolest muutu- matuks, näit. ung új ház 'uus maja', új házban 'uues majas', új házak 'uued majad'. Ilmselt on läänemeresoome keeltes esinev kongruents suhteliselt hiline nähtus. Mit- med keeleteadlased on selle tekkimist seletanud balti või germaani keelte mõjuga, kuid ka läänemeresoome keelte iseseisvat arengut peetakse võimalikuks. P. Ravila on juhtinud tähelepanu sellele, et osas lapi murretes ühilduvad atribuudina esinev pro- noomen ja arvsõna (kuigi mitte kõigis käänetes). Lapi keele puudulikul ja läänemere- soome keelte täielikul ühildumisel võivad olla ühised juured. Ühildumise tekkimisel

(4.6)

võisid lähtekohaks olla nimelt juhtumid, kus pronoomen oli nimisõna ees mitte atri-
buudina, vaid iseseisva põhisõnana, sellele järgnev nimisõna aga täitis apositsiooni
funktsiooni (näit. nägin seda, tuld). Lapi keele seisukohalt on küsimust hiljem
uurinud E. Itkonen ja R. Bartens, kes peavad võimalikuks, et varem on lapi keeles
adjektiivatribuutki oma põhisõnaga ühildunud.

P. RAVILA - Sananjalka 2, 28 - 35; I. PAPP - MSFOu 125, 399 - 412; E. ITKONEN - CSIFU
I, 202 - 211; R. BARTENS - FUF XXXIX, 31 - 40; L. KETTUNEN, VMLT, 173 - 174; F. J. WIE-
DEMANN, GES, 606 - 609; EKLP, 251 - 267; J. A. SJÖGREN, F. J. WIEDEMANN, LG, 422.

4.7. t - LINE JA m - ILINE INFINITIIV

Läänemeresoome keelte üheks omapärasuseks on kahe infinitiivi tarvitamine. Neist
vanem on t-line infinitiiv, mis arvatavasti on kujunenud läänemeresoome-lapi ühisajal;
hiljem on läänemeresoome algkeeles tarvitusele tulnud m-iline infinitiiv, mis osal juh-
tudel tõrjus t-lise infinitiivi kõrvale (3.4.6).

P. Saukkonen jaotab adverbaalsete infinitiivide (m-ilise infinitiivi illatiivi ja
t-lise infinitiivi latiivi) tarvitamise juhtumid neljaks põhirühmaks.

1) põhiverb on intransitiivne ja põhiverbi subjekt on infinitiiviga väljendatud
tegevuse teostajaks. Näiteid: sm murd. lählem pellollet l e i k k ä m ä n 'lähen põl-
lule lõikama'; krj aššu k a t t s o m a h 'tule vaatama'; vps tat tul' o t m a h a
tütart 'isa tuli tüdarta võtma'; isH käün m a k k ä m a n 'lähen magama'; vdj neisi
i s s u m ä 'tõusis istuma'; e tule õ m b l e m a; lv jemà tulàb v a n t l i m
'ema tuleb vaatama'. Niisugustel juhtudel on kõigile läänemeresoome keeltele omane
m-ilise infinitiivi kasutamine. Siiski leidub üksikuid väljendeid, kus tarvitatakse
t-list infinitiivi ja mida võib pidada algupärasema süsteemi reliktideks, näit. sm
Meni m a a t a 'läks magama', krj mänöü m o a t a 'läheb magama', vps tu'le m a -
g a t t a 'tule magama'.

2) põhiverb on intransitiivne ja põhiverbi esialgne subjekt on infinitiiviga väl-
jendatud tegevuse objektiks. Näiteid: sm Talo pitää m y y d ä 'maja tuleb müüa'; krj
pidäu heinäd h a r a v o i c a 'tuleb heinad riisuda'; vps gäret kala pidap p u h -
t a s t a d a 'suur kala tuleb puhastada'; is pittä a n t ä muna 'tuleb anda muna';
vdj piäb a n t ä tütär mehele 'tuleb anda tüdarta mehele'; e See hein kõlbbab n i i t a;
lv entš sündis kiel äb l i j ä r ä u n n ä 'oma emakeelt ei tohi ära unustada'. Sellistel
juhtudel tarvitatakse t-list infinitiivi.

3) põhiverb on transitiivne ja põhiverbi objekt on infinitiiviga väljendatava te-

(4.7)

gevuse teostajaks. Näiteid: sm (murd.) nostettim pellavapiot rannallep pūkasam piel-
lev v a l u m ā 'tõsteti linapeod kaldale puuvirna peale nõrguma'; krj elā opašsa
šeppeā t a g o m a h 'ära õpeta seppa taguma'; vps a hāndast dāttihe pāčtsile tuhkat
s e g l e i m a h a 'aga tema nad jätsid ahju peale tuhka sõeluma'; is toišia ei las-
tu r u G o i l o m m ā 'teisi ei lastud palvetama'; vdj sīs kučtsutti koko suku viñā
j ū m ā 'siis kutsuti kõik sugulased viina jooma'; e Too poiss siia n i i t m a ;
lv tam' sātən sⁱedā p^uoise ibiži k a i t s e m pūvānpāvan 'ta on saanud selle poisi
pūhapäeval hobuseid karjatama'. Selles rühmas on tavaline m-iline infinitiiv. Vähemal
määral on t-lise infinitiivi tarvitamise juhtumeid, näit. sm Pane uuni l ā m m i t ā
'pane ahi küdema'; krj se annettih sinā k u i v u o 'see lasti seal kuivada'; vps
a nečtsen durakon kākšibat kodhe m ā n d ā 'aga seda lolli nad kākšisid koju minna';
vdj lahsita evād zerkkalassa annatā k a t t s o a 'lapsi ei lubata peeglist vaadata';
e Kākšis neid maha i s t u d a ; lv las minda eñtš jūr t ū l d a 'lase mind enda
juurde tulla'.

4) põhiverb on transitiivne ja põhiverbi objekt on infinitiiviga väljendatud te-
gevuse objektiks. Sel juhul tarvitatakse t-list infinitiivi. Näiteid: sm Anna leipää
s y ö d ā 'anna leiba süüa'; krj anna sia i s t u o 'anna koht istuda'; vps mamš
riñkale kanan vei m ö d a 'eit viis kana turule müüa'; vdj hakka ante siglā vettā
k a n t ā 'eit andis sõela vett kanda'; e Aja lambad laudast välja meile n ā h a ;
lv kōra paint laskis ne lambēd sudūdān jera s ū ö d 'karjane laskis need lambad
huntidel ära süüa'.

m-ilise infinitiivi tähendus on eeskätt lokaalne, tema tüüpilisemad tarvitamis-
juhud on seotud liikumist väljandavate verbidega, kuna t-line infinitiiv on püsima
jäänud abstraktsema, finaalse tähendusega konstruktsioonides. Kahe infinitiivi tarvi-
tusele tuleku üheks põhjuseks võis olla vajadus vahet teha väljendite vahel nagu sm
Eläin kelpaa s y ö d ā 'loom kõlbab süüa' ja Eläin kelpaa s y ö m ā ā n 'loom kõl-
bab sööma'.

P. SAUKKONEN, Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa I,
Helsinki 1965 (MSFOu 137); II, Helsinki 1966 (MSFOu 140); З. М. ЛУБРОВИНА, Инфинитивы
в финском языке, Ленинград 1972; L. KETTUNEN, VMLT, 41 - 44, 484 - 492, 498 - 500;
EKLP, 58 - 59, 178 - 180, 211 - 213; E. PÄLL, Avtoreferat.

4.8. SIDESÕNADETA RINNASTAMISEST

Soome-ugri keelte varasel arenemisperioodil on lauseid ja lauseliikmeid rinnastatud ilma sidesõnadeta. Isa ja ema tulevad asemel öeldi isa tuleb, ema tuleb. Niisugused lausekonstruktsioonid pole tänapäevalgi haruldased murdekeeles, eriti karjala, vepsa, isuri ja vadja keeles ning kaugemateski sugulaskeeletes, seevastu soome ja eesti kirjakeeles tuleb selline väljendusviis arvesse peamiselt stiililise võttena.

Sidesõnata rinnastamine on eriti tavaline teatavates kindlaks kujunenud sõnaühendites, millest esitame mõningaid näiteid P. Pulkkineni järgi: sm (murd.) makas i ä p päi v ä t 'magas ööd-päevad', krj ü ö t p ä i v ä d roadau 'ööd-päevad töötab', e Tegin ö ö d - p ä e v a d tööd, lv tāmā um³ ma³ggan i e d p ä v a d i³ta ma³ggemäst 'ta on maganud ööd-päevad üht magamist'; sm (murd.) t u u l t a t a i - v a s t a tavotteloo 'ajab tühja tuult taga', krj tuulta taivasta 'tühja asja, mõtte-
tut', lv t ü l d e t ö v a s t räkänd 'tühja juttu ajama'; smS paa se korvo ihan i ä r i v v i e r i n tääteen 'pane see toober päris ääreni täis', smAS kyl mä sitä ää r i v i ä r i yritti sanoo 'küll ma seda ääri-veeri katsusin ütelda', e ä ä - r i - v e e r i rääkima (Wiedemann annab ka tähenduse 'väga täpselt, üksikasjaliselt'); sm (murd.) tässon jo s y ö t ö j u o t u koko päevän 'siin on juba söödud-joodud kogu päeva', krj no sielä s y y v ä h j u u v a h . siit aletah sielä lau- loa 'no seal süüakse-juuakse, siis hakatakse seal laulma', vps si³ s ö d a s . j o - d a s . svadib zavodise 'siis süüakse, juuakse, algavad pulmad', is läksid hõmuksest ikkun alla s õ m ä D ä j õ m a D a . siZ jos kägi kukkui ain sa³oitt³: kägi petti 'läksid hommikul õue söömata-joomata, siis kui kägu kukkus, üteldi: kägu pettis', vdj vël panti s ü v v ä j u v v a näilē 'veel pandi neile süüa-juua', e anti s ü ü a - j u u a . lv ta u³m nälgas s i e d e . j u o d ä 'ta on söögi-joogi näljas'; sm (murd.) ja yhtenä yänä Asikkalast hevosell ajovat e l e s t a k a s i Hattulas saak- ka 'ja ühel ööl nad sõitsid Asikkalast Hattulani edasi-tagasi', vps kävütas lavad-me e d e s t a g u i ž i n 'käiakse mööda põrandat edasi-tagasi', vdj ain hepoized jōni- tellaZ e t e s t a k a Z 'aina hobused jooksevad edasi-tagasi', e edasi-tagasi.

Selliseid sidesõnata rinnastatavaid sõnapaare, mida nende leviku põhjal võib pida- da läänemeresoome algkeelest pärinevateks, leidub siiski vähe. Nähtavasti on vana ühise päritoluga konstruktsioonitüübi alusel kujunenud eri keeltes omaette sõnaühendid, mida on tavaks tarvitada ilma kopulatiivse konjunktsioonita (e õed-vennad, poisid-tüdrukud).

Soome keeles, peamiselt Savo murdes leidub rohkesti näiteid, kus rinnastava side-

(4.8)

sõna asemel tarvitatakse sufiksit -kin. Enamasti on tegemist idiomaatiliste väljenditega, näit. otti o r a l l a a k o n g e l l a a k (kirjakeelselt orallakin ongel^lakin) 'võttis igal võimalikul viisil' (sõna-sõnalt 'oragagi õngegagi'); oun tässä suanu olla r e k e n ä i k e l e k k a n a i 'olen siin saanud olla iga-suguses ametis' (sõna-sõnalt 'reenagi kelgunagi').

P. PULKKINEN, Asyndeettinen rinnastus suomen kielessä, Helsinki 1966; P. PULKKINEN - Vir. 1966, 29 - 37, 333 - 338.

5. SÕNAVARA PÄRITOLUST

5.1. OMA SÕNAVARA

5.1.1. SOOME-UGRI JA UURALI PÄRITOLUGA SÕNAD

Läänemeresoome keelte sõnavara vanima kihi moodustavad soome-ugri või uurali algkeelest pärinevad sõnad. Need väljendavad mõisteid, mis on seotud elementaarse füüsilise või füsioloogilise tegevusega, loodusega, elatisvahendite hankimisega. Näiteid:

sm ahtaa 'kuivama panna, üles riputada (vilja, võrke, riideid)', krj ahtua, vps ahtta, is ahtāG, vdj ahtā, e ahta, eL atta? - mdM aftāms 'võrku vette lasta, püünist üles seada', mr optem (pr. sg. 1. is.) id., k oktini 'püünist üles seada', h õjät 'üles riputada, kuivama panna';

sm elää 'elada', krj eleä, vps elädä, is ellāG, vdj elā, e elada, lv je³llā - lpN ælet, mr elē-m (pr. sg. 1. is.), udm ulini, ung élni;

sm vdj jalka 'jalg', krj jalga, vps jaug, is jalGa, e jalg, lv jālga - lpN juolge, mdE jalgo, mr jal, ung gyalog 'jalgsi';

sm joki 'jõgi', krj jogi, vps jogi ~ gōgi ~ dōgi, is joGi, vdj jetsi, e jōgi, lv jo²G - lpN jokkā, mdM jov, k ju, ung (van.) jo, nee jaha;

sm juoda 'juua', krj juo-, vps joda, is jōaG, vdj juvva, e juua, lv juodā - lpN jukkāt, mr jü-äm (pr. sg. 1. is.), k juni, ung inni;

sm krj vps is vdj e lv kala - lpN guolle, md kal, mr kol, ung hal, nga kole;

sm krj vps is e kivi, vdj tsivi, lv ki²uv ~ ki²v - mdE kev, mr kü, udm ke 'veski-kivi', ung kő 'kivi';

sm kota, 'koonusekujuline onn, suveköök', krj koda 'metsaonn', vps koda 'kanakuut', vdj keta 'tare', e koda, lv k^uodā 'hoone' - lpN goatte 'onn', mdE kudo 'maja', mr kuḍā 'suveonn', k kola 'metsaonn, suveköök', ung ház 'maja';

sm kuulla 'kuulda', krj küle-, vps kūlda, is kūllaG, vdj kūlla, e kuulda, lv kūlā - lpN gullāt, mdE kulēms, mr ko-lam (pr. sg. 1. is.), udm kilini, mns kāl-;

sm kuusi 'kuusk', krj kūzi, vps kuž, is kūzi, vdj kūsi, e kuusk, lv kūzā(Z) - lpN guossā, md kuz, mr kož, k koz, h xut, nee hāḍi ~ kāt;

sm e maa, krj mua, vps ma, is vdj mā, lv mō - k udm mu, mns mā, nga mou;

sm vdj mennä 'minna', krj māne-, vps mändä, is männāG, e minna - lpN männāt, mr mijem (pr. sg. 1. is.), udm minini, ung menni, nee miņe-;

sm nuoli 'nool', krj nuofi, e nool, lv nūo' 'paadi välisküljel olev liist' - lpN njuollā 'nool', md nal, k nīl, mns nēl, ung nyíl, nee -ní;

(5.1.1)

sm pää 'pea, ots', krj piä, vps pä, is vdj lv pā, e pea - mdE pe 'ots, lõpp',
udm pum ~ pur 'pea, ots', ung fő 'pea', nga feai 'ots';

sm (murd.) vdj repo 'rebane', krj rebo, vps reboi, is reBoi, e rebane, lv re'bbi
- lpN riepõ, mdE rives, mr reṣṣā, k ruć, ung ravasz;

sm is vdj silmä 'silm', krj šilmä, vps e silm, lv silma - lpN čālbme, mdE selme,
k sin, ung szem, nee sep;

sm sulaa 'sulada', krj šulua, vps sulada, is sullāG, vdj sulā, e sulada, lv su¹-
lā - md solams, mr sā-la (pr. sg. 3. is.), k silni, ung olvadni.

E. Itkoneni järgi on üldse umbes 650 läänemeresoome sõna, millel on vasteid ka
kaugemates sugulaskeeltes, ja sellest hulgast ligi pooled on pärit soome-ugri või
uurali algkeelest.

E. N. SETÄLÄ - Suomen suku I, Helsinki 1926, 122 - 148; E. ITKONEN - UAJb. XXXII, 2 -
24; SKES; L. HAKULINEN, SKRK, 251 - 276; E. ITKONEN - Kieli ja sen tutkimus, Helsinki
1966, 388.

5.1.2. ÜHISLÄÄNEMERESOOME SÕNAD

Palju suurem on nende sõnade hulk, millele ei ole leitud etümoloogilisi vasteid
kaugemates sugulaskeeltes, kuid mis esinevad kõigis või enamikus läänemeresoome keel-
tes ja seega pärinevad tõenäoliselt läänemeresoome algkeelest (osal siin käsitletava-
test sõnadest on vasteid mõnes üksikus lähemas sugulaskeeles väljaspool läänemeresoo-
me keelerühma). Vaadelgem selliseid sõnu mõistealade kaupa.

Kehaosade nimetused: sm huuli 'huul', krj hūli, vps hul', is hūli, vdj ūli, e huul,
lv ūl'; sm krj is korva 'kõrv', vps korv, vdj kerva, e kõrv, lv kuora; sm kylki 'külg',
krj kūlgi, vps kūlg 'küljeluu', is kūlGi 'külg', vdj tšūltsi, e kūlg, lv kiļG; sm krj
is vdj nahka 'nahk', vps e nahk, lv nõ'gõ.

Loodus: sm hauki 'haug', krj haugi, vps e haug, is hauGi, vdj autsi, lv aiG; sm jä-
nis 'jänes', krj jānis, vps jāniž, is jāniZ, vdj jāneZ, e jānes, lv jānds; sm is karpalo
'jõhvikas', krj garbalo, vps garbol, lv gārban; sm e kaste, krj kašše, vps kaste, is kas-
seG, vdj kase, lv kaštūG; sm e laine, krj laineh, vps laiñeh, is laineh 'heinakaar', vdj
laine 'laine', lv lain(ēZ); sm mansikka 'maasikas', krj mañžikka, vps mañžikaine, is mañ-
šikka, vdj māzikaZ, e maasikas, lv mōškōZ; sm myyrä 'mutt', krj is vdj mügrä, eL müGēr, lv
mi'griikki; sm krj niemi 'neem', vps nem, is vdj nēmi, e neem; sm paistaa 'paista (päikese
kohta)', krj paistua, vps pašta, is paistāG, vdj paissä, e paista, lv paistē; sm pakkanen
'pakane', krj pakkañe, vps pakaine, is vdj pakkain, e pakane; sm rae 'rahe', krj ruah,
vps ragiž, is raeh, vdj rage, e rahe, lv ra'gdē; sm saari 'saar', krj suari, vps sar, is

(5.1.2)

vdj sāri, e saar; sm suo 'soo', krj suo, vps so, is vdj sō, e soo, lv suo. (Mõnede siin käsitletud sõnade võimaliku laenatuse kohta vt. 5.2.2.)

Elementaarne füüsiline tegevus, füsioloogilised ja psüühilised nähtused: sm as-tua 'astuda', krj astuo, vps astta, e astuda, lv aštē; sm huoli 'mure, hool', krj huo-lī, vps hoí, is hōli, vdj ōli, e hool, lv uolí; sm krj vps is vdj ilo 'lõbu, rõõm', e ilu; sm itkeä 'nutta', krj itkie, is itkeäG, vdj itkea, eL ikke?; sm juosta 'joosta', krj juošša, vps joata, is jōssaG, vdj johsa, e joosta; sm kivistää 'valutada', krj ki-vistä-, vps kibištada, is kivistaG, lv ki'bzāB 'valutab'; sm nauraa 'naerda', krj nag-rua, vps nagrda, is vdjI nagrāG, e naerda, lv na'grē; sm vps nousta 'tõusta', krj nouš-sa, is noussaG, vdj neisa, e tõusta, lv nūzā; sm vps is sana 'sõna, sõnum', krj šana, vdj seña, e sōna, lv senā.

Omadused: sm ava-, avo-, avoin 'ava-, avatud', krj avo, vps vdj avein, is avo(i), e ava-; sm hauras 'habras', krj habras, is habraZ, vdj abraZ, e habras, lv a'bbārZ; sm kankea 'kange, jäik', krj kanjie, vps kanged, is kankia, e kange, lv kañktā; sm krj vps is kova 'kõva', vdj lv keva, e kõva; sm lyhyt 'lühike', krj lühüt, vps lühüd, is lü-hükkäin, vdj lühüD, e lühike; sm vdj matala 'madal', krj madala, vps madal, is mattāla, e madal, lv madal; sm is musta 'must', krj mušta, vps e must, vdj mussa, lv muštā; sm is vdj paksu 'paks, jäme', krj paksu, vps paks 'tihe', e paks; sm is pehmeä 'pehme', krj pehmie, vps pehmed, vdj pehmiä, e pehme, lv pi'emē; sm pieni 'väike', krj pieni, vps pen, is vdj pēn(i), e peen, lv pien 'peenike'; sm krj is pitkä 'pikk', vps pičk, vdj piččä, e pikk, lv pitkā; sm suuri 'suur', krj šuri, vps sur, is vdj sūr(i), e suur, lv sūr.

Põllundus ja karjandus: sm vdj aita 'tara', krj aida, vps aid, is aiDa, e aed; sm hevonen 'hobune', krj hebone, vps hebōne, is heppoin, vdj open ~ epen, e hobune, lv e'bbi; sm huhta 'ale' (tehdä huhtaa 'alet põletada'), krj hūhta, e murd. uht - vrd. mdE tšufto 'puu'; sm kylvää 'külvata', krj külvä-, is külväG, vdj tšülvä, e külvata, lv killā; sm kyntää 'künda', krj kündä-, vps künttä, is künttäG, vdj tšüntä, e künda, lv kiñdā; sm krj is vdj lehmä, vps lehm, e lehm, lv ni'emē - vrd. mdE lisme 'hobune'; sm nauris 'naeris', krj nagris, vps nagriž, is vdj nagriZ, e naeris, lv na'ggār 'kartul'; sm niittää 'niita, vilja lõigata', krj ñitteä, vps niitta, is niittäG 'vilja lõigata', vdj niittä, e niita, lv niittä; sm vdj e nisu, krj ñizu, vps ñizu, lv ni'zzāZ (J. Mägiste järgi on see tuletis verbist, mille tähendus on olnud 'murdma, painutama, põõrama' - vt. MSFOu 150, 218 - 221); sm ohra 'oder', krj is ozra, vps ozr, vdj ezra, e oder, lv vo'ddārZ; sm e oras, krj oraz, vps oraz, is oraZ, vđ eraZ, lv voruks; sm piimä 'hapupiim', vdj piimä 'piim', e piim; sm vdj sika 'siga', krj šiga, vps lv siga, is siGa, e siga - vrd. mdE tuvo 'siga.

(5.1.2)

Elamu, ehitused: sm huone 'tuba, hoone', krj huoneh 'hoone', is hõneh, vdj õne, e hoone; sm katto, katos 'katus', krj katoš, vps katuz, e katus, lv katuks; sm laki 'lagi', krj vps lagi, is laGi. vdj latši, e lagi, lv la'ggāZ 'laelaud'; sm liesi 'kolle, lee', vps lez, vdj lēsi, e lee; sm rāystās 'räästas', krj rāüssās, vps rāüstāZ, is rāüssāZ, vdj rāsāZ, e räästas, lv rāstāZ; sm is vdj sauna 'saun', krj šauna, e saun, lv sōna.

Kodune majapidamine, käsitöö: sm is astia 'astja, nõu', krj astia ~ astie, vps astsi, vdj assia, e astja; sm hanko 'hang', krj hanġo, vps hanġ, is hanġo, vdj aŋko, e hang, lv aŋġ; sm kenkä 'king, saabas', krj kenġā, vps kenġ, is kenġā, vdj tšentšā, e king, lv kāŋġa; sm kovasin 'kõvasi, luisk', krj kovazin, is kovvaiZin, e kõvasi, lv kevistēm; sm lanka 'lõng', krj lanġa, vps lanġ, is lanġa, vdj leŋka, e lõng, lv lāŋġa; sm krj ommella 'õmmelda', vps ombelda, is ommellaġ, vdj emmella, e õmmelda, lv uṃblā; sm (murd.) panki 'pang, ämber', vps panġ, vdj panġi, e panġ; sm krj is vdj tahko 'kai, tahk', vps e tahk, lv tō'gāZ.

Liiklus: sm e jalas 'jalas', krj jallas, vps jaugaz, is jalaZ, vdj jalgaZ, lv jōlāks; sm krjA e kannus, is vdj kannuZ, lv kāndāks; sm is kausta 'reekaust', krj kausta, vps kaustaz, vdj kaussa, e kaust, lv kōsta 'ree põikpuu' (kuid vt. ka 5.2.3); sm krj korja 'sõiduregi', vps korj, e kori (gen. korju) 'ree või tooli seljatugi'; sm kuorma 'koorem', vps korm 'kandam', is vdj kōrma 'koorem', e koorem; sm ohja, ohjas 'ohi', krj ohjās, vps ohjaz, is ohjaZ, vdj ehja, e ohi, lv u'odlāZ; sm purje 'puri', krj purjeh, vps purēh, vdj purje, e puri, lv pūraZ - lpN borjās (R. Peltola järgi on see sõna algselt tähendanud purjena kasutatud lehtpuud - vt. Vir. 1955, 360 - 381); sm päitset 'päitsed', krj päitset, is päitset, vdj päittset, e päitsed; sm ratsastaa 'ratsutada', krj ratsastua, vps ratshil 'ratsa', is ratsastā 'ratsutada', vdj rattsā 'ratsa', e ratsutada, lv ratstā; sm e rinnus 'rangirinnus', krj rinnus, vps rinduz, is vdj rinnuZ; sm (murd.) ruoma 'rangiroom', krj ruomu, vdj rōma, e room; sm vdj e vene 'paat', krj is veneh, vps veneh.

Perekond, sugulased, ühiskondlikud suhted: sm emäntä 'perenaine', krj emändä, is emändä, e emand, lv jemānd; sm isäntä 'peremees', krj izändä, vps izänd, is izändä, e isand, lv izānd; sm kosia 'kosida', krj kozittse-, vps kožita, isS košsia, e kosida, lv k^uo'zzā; sm (van.) käräjä(t) 'kohus', krj keräjä 'külakoosolek', vps keradiž id., e (van.) kärad 'koosolek, nõupidamine'; sm lanko 'lang, abiellumise teel saadud sugulane', vdj lanġo, e lang; sm is leski 'lesk', krj leški, vps lešk, vdj lehtši, e lesk, lv lešt; sm krj is vdj palkka 'palk', vps pouk, e palk, lv pālġka; sm perhe 'perekond', krj is pereh, vps perēh, vdj e pere; sm rahvas 'lihtrahvas', krj rahvaš 'rahvas', vps rahvaz, e rahvas, lv ro'uz; sm vdj suku 'sugulased, suguvõsa', krj šugu, vps sugu, is

(5.1.2)

suGu, e sugu, lv su³G.

Ühisläänemeresoome sõnavara põhjal võib teha mõningaid järeldusi tootmise ja kultuuri arengu kohta sel ajastul, kui läänemeresoome hõimude vahel püsisid veel tihedad sidemed. Vaadeldud sõnade hulka kuulub rohkesti neid, mis tähistavad põhilisi mõisteid põllunduse ja karjanduse alal, seega pole kahtlust, et nimetatud tegevusaladel oli ühisläänemeresoome perioodil suur tähtsus (vt. ka P. Ariste - TRÜT 38, 193 - 203). Kasutati ja ilmselt osati valmistada mitmesuguseid majapidamisriistu. Läänemeresoome algkeelde kuulus ka hobuserakendi ja ree osade nimetusi (kuid sõna regi on laenatud balti keeltest). Ühiskondlike suhete arengule viitavad sõnad, nagu kärad, palk, pere jt.

E.N. SETÄLÄ - Suomen suku I, Helsinki 1926, 155 - 167; SKES; L. HAKULINEN, SKRK, 251 - 276.

5.1.3. KITSAMA LEVIKUGA SÕNAD

Teatav hulk sõnu on tuntud ainult osas läänemeresoome keeltes. A. Raun loetleb mõnisada sõna, mille levik piirdub kirderühma keeltega (soome keel, peamiselt selle idamurded, karjala, vepsa ja isuri keel), ja niisama palju sõnu, mis on tarvitusel ainult edelarühma keeltes (soome keel, peamiselt selle läänemurded, eesti, liivi ja vadja keel). Siin on tegemist kas vanade, ainult mõnedes keeltes säilinud sõnadega (osal sõnadel on vasteid kaugemates sugulaskeelteski) või suhteliselt hiliste uusmoodustistega, mida ei olnud läänemeresoome algkeeles.

Näiteid kirderühma sõnade kohta: sm eräs 'üks, keegi, mingi', krj eräs, vps eraz 'muu, mõni, keegi, mingi'; sm is heikko 'nõrk', krjA heiketä 'nõrgeneda', vpsL heikembäne 'nõrgem'; sm hihtää 'suusatada', krj hihta-, vps hihta; sm hiili 'süsi', krj hili, vps hil, is hili; sm kaplas 'reekodar', krj kablas, vps kablaz, is kablaZ; sm keko 'heinakuhi', krj vps kego, is keGo; sm kesä 'suvi', krj kežä, vps keza, is keZä - IpN gasse, mdM kizä; sm koskea 'puudutada', krj koske-, vps koshta, isS koskia - IpN guoskat, k kosni; sm leveä 'lai', krj levie, vps leved, isH levveä; sm lähtemä 'mullikas', krj is lähtömä, vps lähtäm; sm maito 'piim', krj maido, vps maid, is maido; sm pellava 'lina', krj pellavas, vpsK peüväz, is pellovaZ; sm krj ruveta 'alata, kinni hakata', vps rubeta; sm sää 'ilm', krj šää 'ilm; halb, tormine ilm', vps šä id., is šä.

Näiteid edelarühma keelte sõnavara kohta: e aasta, lv aigast 'aasta', vdj aigass-aika, sm (murd.) ajastaika ~ aasta; e aher, lv ārdār(Z) 'aher', vdj aher, sm ahtera - mdE jakšter; e kaevata (: kaeban), lv kaibā 'kaevata, kurta', vdj kaivata, sm kaivata 'igatseda, puudust tunda; kaevata'; e karta, lv kartā 'karta; hoiduda, vältida',

(5.1.3)

vdj karttä 'hoiduda, karta', sm karttaa 'hoiduda; (Agr.) karta'; e konn, lv kuona 'konn', vdj konna, sm konna 'konn; kelm, lurjus'; e kott, lv k^uot 'kott', vdj sm kot-ti; e lahkuda, lv lõ'gä 'lõheneda', vdj lahgota 'lahkuda, lahku minna', sm lahjeta; e lai, lv laigä 'lai', vdj ladda, sm laaja; e mängida, lv māngā 'mängida', vdj māntsā, sm mānkiā 'müra teha, mürgeldada'; e nurk, lv nūrķka 'nurk', vdj sm nurkka; e piim, vdj pimä 'piim', sm piimä 'hapupiim'; e pärn, lv pārna 'pärn', sm (van.) pernä ~ pärnä; e saar (puu), lv sārna 'saar', vdj sārni, sm saarni - mr šā-rni 'paju'; e sõnn, sm sonni 'pull', lvS sonn 'oinas'; e vdj süsi, lv si'ž, sm sysi '(puu)süsi'-lpN caddä, md sed, mns süi.

Läänemeresoome keeltes leidub selliseidki sõnu, mille levik piirdub peamiselt üheainsa keelega ja mille etümoloogia kohta enamasti ei teata midagi kindlat. Siia kuuluvad näiteks sm kiivetä 'ronida', pätkä 'ots, jupp', riittää 'jätkuda, küllalt olla' (viimased kaks esinevad ka karjala keeles, kuid arvatavasti soome laenudena), krj hukka 'hunt' (vt. ka R. E. Nirvi - Vir. 1967, 190 - 195), külü 'saun' (esineb ka isuri keele Oredeži murdes), šuurita 'rõivastuda', vps kend 'kallas' (SKES järgi esinevat sama tüvi soome sõnas kenttä 'väli'), tsapta 'raiuda', varastada 'oodata', übuz 'lumehang', is nikki ~ nikki 'õllenõu', rahi 'pink', tiuGaDaG 'mängida' (võimaliku vaste kohta setu murdes vt. J. Mägiste - EK 1935, 139), vdj rohipū 'puusärk', väittä 'vedada', vdjI akanuž 'heinaküün', e ale, allikas, vend, õde, eL kesv 'oder', man 'juures', siug 'madu', lv kāla 'saar', pāgin 'palju', umār 'õun'. Üksikute keelte leksikaalsed erinevused ilmnevad muide rääkimist väljendavate verbide puhul, mille kohta on avaldanud eriuurimuse P. Siro. Vastavad verbid on peaaegu igas keeles erinevad: sm puhua, idamurretes haastaa, krj paissa, vps pagista, is lädäG, vdj pajattä (vene laen, vt. 5.2.5), e rääkida, kõnelda, lv rekkandõ.

V. RUOPPILA, Kotieläinten nimitykset suomen murteissa I, II, Helsinki 1943, 1947; P. SIRO, Puhumista merkitsevät verbrit itämerensuomalaisissa kielissä, Helsinki 1949 (MSFOU XCIII); P. ARISTE - EREA, 13 - 20; SKES; L. HAKULINEN, SKRK, 251 - 276; A. RAUN, EFUFL, 72 - 95.

5.2. LAENSÕNAD

5.2.1. VANIMAD INDO-EUROOPA (INDO-IRAANI) LAENUD

Vanimad meile tuntud laensõnad on läänemeresoome keeltesse pärandunud soome-ugri algkeelest, kuhu nad on tulnud arvatavasti indo-iraani keeltest. Selliste laenude hulka loetakse järgmisi sõnu: sm jyvä 'viljatera, iva', krj eL jüvä, vps jüva, vdj ivä, e

(5.2.1)

iva, mdM juv 'aganad', udm ju '(pekstud) vili' - vrd. sanskriti yáva - 'vili, oder'; sm marras (: marta-) 'surev; surnu; surmaenne', e marrasnahk - vrd. muinasindia mārtah 'inimene, surelik'; sm mehiläinen 'mesilane', krj meheläinen, is mehiläinen, eL mehiläne, mdE meks, k moš, ung méh - vrd. muinasindia máksā 'kärbes'; sm krj orpo 'orb', krjA orboi, mdE uros, ung árva - vrd. muinasindia árbah 'väike, noor, nõrk; laps'; sm ostaa 'osta', krj ostua, vps ostta, isH ostāG, vdj essā, e osta, lv voštā, mr uža 'hind', udm vuz 'kaup' - vrd. heti uāšīa- 'osta'; sm porsas 'põrsas', vps porzaZ, is porzaZ, vdj perzaZ, e põrsas, lv põraZ, mdE purtsos, k porš 'siga' - vrd. saki pāṣa (< *parsa) 'siga'; sm is vdj sarvi 'sarv', krj sarvi, vps e sarv, lv sõra, mdE šuro, k udm šur, ung szarv - vrd. avesta srvā- 'sarv'; sm vdj sata 'sada', krj sada, vps sada, is saDa, e sada, lv sadā, mdE sado, udm šú, ung száz - vrd. muinasindia śatā-m 'sada'; sm udar, krj uvar, vps udar, is uar, vdj uhar, e udar, lv udār, md odar, mr waḍar - vrd. muinasindia údhār 'udar'; sm varsa 'varss', krj varža, vps varz, is varža, e varss, lv vārza - vrd. osseedi urs, vurs 'täkk'; sm vasara 'vasar', is vašsāra, e vasar, lv vazār, mdE užer - vrd. avesta vazra- 'nui'.

Peale selle on olemas rida uurali päritoluga sõnu, millel näivad olevat etümoloogilised vasted indo-euroopa keeltes, kuid pole võimalik kindlaks määrata, missuguse indo-euroopa keelte rühmaga need sõnad on kõige lähemalt seotud, ega otsustada võimaliku laenamise suuna üle. Selliste sõnadena mainitagu: sm ajaa 'ajada, sõita', e ajada, sm nimi, e nimi, sm pata, e pada, sm tehdä, e teha, sm vesi, e vesi, sm vetää, e vedada, sm viedä, e viiä; paljude uurijate arvates kuuluvad siia ka asesõnad, nagu sm minä, e mina, sm sinä, e sina, sm hän 'tema', sm tuo, e too. Mitmed teadlased peavad nimetatud sõnade alusel võimalikuks uurali ja indo-euroopa keelkonna sugulust. Uurimise praeguse taseme juures ei saa aga seda hüpoteesi võrdlev-ajaloolise meetodi abil tõestada ega ümber lükata.

A. J. JOKI, Uralier und Indogermanen, Helsinki 1973 (MSFOu 151).

5.2.2. OLETATAVAD TUNDMATU PÄRITOLUGA LAENUD

Arheoloogia ja antropoloogia andmetest võib järeldada, et enne soomeugrilasi on Läänemere idaranniku piirkonnas elanud mitmesuguse päritoluga rahvastikku, kellest osa on oma materiaalse kultuuri ja rassiliste tunnuste poolest lähedased indo-euroopa keeli kõnelevatele rahvastele, osa on aga arvatavasti rääkinud meile täiesti tundmatusse, väljasurnud keelkonda kuulunud keelt. See rahvastik, sulades aja jooksul ühte läänemeresoomlastega, pidi muidugi jätma mingeid jälgi viimaste keelde. P. Ariste oletab, et indo-euroopa substraatsõnadeks võivad olla: sm e tarvas,

(5.2.2)

mis algselt on tähendanud arvatavasti ürgveist (vrd. ladina taurus 'härg'); sm kauris ~ kapris 'kits', krj kabris, is vdj kabriZ, ka eesti kohanimes Kaberneeme esinev sõnatiivi (vrd. ladina caper 'sokk'); sm taivas, e taevas (vrd. algaaria *daivas, kuid vt. ka 5.2.3); sm sisar 'õde', krj vps sizar, is siar, vdj sezar, e sõsar, lv sezār. Seni on sõnu tarvas, taivas ja sisar peetud balti laenudeks, sõna kauris aga germaani laenuks.

Tundmatust mitteindoeuroopa substraatkeelest pärandunud sõnadeks võivad P. Ariste arvates olla kehaosade nimetused, millel puuduvad vasted väljaspool läänemeresoome keeli, nagu sm huuli, e huul (vt. ka 5.1.2); sm koipi 'koib', krj koibi, is koiBi, e koib, lv kuoiba 'hülgenahast jalats'; sm kuve 'kube; külg', isH kuveh 'kylg', vdj kupēD (pl.), e kube; sm kylki, e kylg (vt. ka 5.1.2); sm krj is vdj nenā 'nina', vps nēna, e nina, eL nenā, lv nanā. Niiviisi oleks seletatav, miks selline võõrmõjudele vähe alluv mõisteala sisaldab terve rea sõnu, mille pärinemist soome-ugri algkeelest ei ole võimalik näidata. P. Ariste on seostanud vaadeldava probleemiga ka selle substraatkeelte uurijate poolt konstateeritud nähtuse, et nii kohanimed kui ka geograafilisi mõisteid märkivad üldnimed võivad samal territooriumil säilida aastatuhandet pärast seda, kui on hääbunud keel, kuhu vastavad sõnad kuulusid. Seega võivad tundmatust substraatkeelest pärineda maastikuterminid, millel pole vasteid kaugemates sugulaskeeltes, nagu sm niemi, e neem (vt. ka 5.1.2); sm krj vps is e oja, vdj eja, lv voja; sm vdj orko 'org', krj orgo, vps org, e org; sm saari, e saar (vt ka 5.1.2); sm suo, e soo (vt. 5.1.2); ka lms meri, mille indo-euroopa vastete etümoloogia pole päris selge ja on mõeldav, et see sõna on nii läänemeresoome kui ka indo-euroopa keeltesse laenatud samast allikast.

Et oletatavate substraatkeelte kohta pole mingisuguseid otseseid andmeid, jääb ülalesitatud ainult hüpoteesiks.

P. ARISTE - SFU VII, 251 - 258.

5.2.3. BALTI LAENUUD

Vanima läänemeresoome algkeele perioodil omandatud laensõnade kihi, mille päritolu on kindlasti teada, moodustavad balti laenud. Nõukogude Eesti arheoloogide arvates toimusid läänemeresoomlaste kokkupuuted balti hõimudega II aastatuhandel või ka III aastatuhande lõpul e. m. a. (1.2.2). Mõistealade järgi võib balti laensõnu rühmitada järgmiselt.

Jahindus ja kalapüük: sm ahingas 'ahing', e ahing, lv a'ngōZ - vrd. Id ākstinas; sm ankerias 'angerjas', krjA āngerjāine, is aŋGeriaZ, vdj aŋgeria(s), e angerjas, lv

(5.2.3)

lv aņģārZ - vrd. ld ungurys; sm ansa 'püünis, lõks, silmus', krj anža, vdj āsa 'aas', e aas, lv ōz(āZ) 'aas, käepide' - vrd. ld asà; sm krj is hanhi, vdj ane, e hani - vrd. ld žasis; sm krj isS hirvi 'pöder', vdj irvi 'pöder', e hirv, lv ir(v)a 'hirv' - vrd. muinaspreisi sirwis; sm krj is lohi, vps lohi, vdj lehi, e lõhi - vrd. ld lasišā; sm toe 'kalatõke', isH toeh, vdj tege, e tõke, lv to'ggāD - vrd. ld takišvs.

Põllundus ja karjandus: sm krj is heinā 'hein', vps hein ~ hīn, vdj einā, e hein, eL hain, lv āina - vrd. ld šīēnas; sm herne 'hernes', krj isH herneh, vps herneh, vdj erne, e hernes, lv iernaZ - vrd. ld žirnis; sm härkä 'härg', krj hārgā, vps hārg, is hārgā, vdj ārtsā, e hārg, lv ārga - vrd. ld žirgas; sm krj vdj luhta 'luht', vps e luht - vrd. ld lūkstas; sm vps e oinas, krj oinas, lv oin - vrd. ld āvinas; sm krj is paimen 'karjane', vps paimēn, e paimendama 'karja hoidma', lv paint 'karjane' - vrd. ld piemuō; sm siemen 'seeme', krj siemen, vps semen, is sēmen, vdj sēmē, e seeme, lv siengāZ - vrd. ld sēmēns; sm krj is tarha 'taraga piiratud ala, aed', vps tarh 'väike maa-ala, maatükk', vdj tara 'aed', e tara, lv tarā 'tara' - vrd. ld daržas; sm vdj vako 'vagu', krj vps vago, is vaGo, e vagu, lv va'G - vrd. ld vagā; sm e vannas '(adra)vannas', krj vannaš, vps vdj vadnaZ - vrd. muinaspreisi wagnis; sm krj is vdj villa 'vill', vps vil, e vill, lv vila - vrd. ld vilna; sm vuohi 'kits', is vōhi, vdj eL voho - ld ožys; sm äes 'äke', vps ägez, vdj äeZ, e äke, lv ä'ggāZ - vrd. ld akécios; sm ätelä 'ädal', vdj ätälä, e ädal, lv a'ddäl - vrd. ld atolas.

Ehitus, kodune majapidamine: sm e kirves, krj kirves, vps kirvez ~ kervez, is kerveZ, vdj tširveZ, lv kīraZ - vrd. ld kirvis; sm vdj lauta 'laud', krj lauda, vps laud, is lauda, e laud, lv lōda - vrd. ld plautas; sm luuta, krj lūda, vps lud, is lūda, vdj lūta, e luud, lv lūd - vrd. ld sluota; sm malka '(katuse)malk', vps maug, is vdj malkka, e malk, lv mālkka - vrd. ld mālka; sm vdj māntä 'mänd (toidusegamisriist)', e mänd, lv māndrāks¹ - vrd. ld mentē; sm niisi 'niis', krjA nīzi, vps niž, is nīzi, vdj nīsi, e niis, lv nīdāZ - vrd. ld nýtis; sm orsi, krj orzi, vps orž, is orZ, vdj ersi, e ōrs, lv verž - vrd. ld ardas; sm puuro 'puder', krj is puuro, vps puodr, e puōr - vrd. ld putrā; sm is vdj seinā 'sein', krj šeinā, vps sein, e sein, eL sain, lv šaina - vrd. ld sienā; sm seivās 'teivas', krj šeivāš, vps seibaz, is vdj seivāZ, e teivas, eL saivas, lv tāibaz - vrd. ld stiebas; sm taula 'tael', krj vdj tagla, vps tagl, e tael, lv da'ggāl - vrd. lt dagla; sm krj is terva 'tõrv', vps tērv, vdj terva, e tõrv, lv tēra - vrd. ld dervā; sm vaaja 'vai', krj voāgie, isS vākia, vdj vadja, e vai, lv vaiga - vrd. ld vāgis.

¹ Samast tüvest on tuletatud sm mānty 'mänd' (paljudes murretēs 'noor mänd'), krj mändü, vdj māntü, e mänd, lv mānd 'noor mänd'. Tähenduse areng on seotud asjaoluga, et mänd valmistati enamasti noore männi ladvast (T. Itkonen - JSFCu 72, 150-166).

(5.2.3)

Liiklus: sm ratas 'ratas', krj ratas, is raDaZ, vdj rataZ, e ratas, lv rattāZ - vrd. ld rātas; sm reki 'regi', krj vps regi, is reGi, vdj retsī, e regi, lv re³ggēZ - vrd. ld rāgēs; sm vdj silta 'sild', krj silda, vps sūud, is silDa, e sild, lv silda - vrd. ld tiltas. On esitatud oletus, et ka ree osade nimetused sm kausta, e kaust ja sm kaplas 'reekodar' võivad olla balti laenuid.

Ühiskondlikud ja sugulussuhted: sm krj heimo 'hõim; hõimlane', vdj eimo 'hõim, sugulane', e hõim, lv aim 'perekond, pere' - vrd. ld šeimā; sm krj is vdj kaima 'kaim', e kaim - vrd. ld kāimas; sm morsian 'mõrsja', krj moršien ~ moržein 'noorik', vps muržāin 'noorik', isS moršsia 'mõrsja', e mõrsja - vrd. ld martī; sm tal-koot 'talgud', krj talkohus, vps tāguh, is talkohōD, vdj talko, e talgud - vrd. ld talkā.

Omadused: sm is laiha 'lahja', krjA laihu, vps laih, vdj laha 'tailiha', e lahja, lv lajā - vrd. ld līesas; sm krj is vdj laiska 'laisk', vps laš, e laisk, lv lāiska - vrd. lt laisks; sm rieska 'rõõsk', krj riēška, vps řesk, is rēska, vdj rēška, e rõõsk, lv rēškē - vrd. ld prēskas; sm tyhjā 'tühi', krj is vdj tühjā, vps tühj, e tühi, lv tūja - vrd. ld tūšcias.

Arvsõnad: sm krj e tuhāt, vps tuha, is vdj tuhatta, lv tu³ont - vrd. ld tūkstan-tis.

Loodus: sm krj is halla 'hall (öökülm)', vps hal, vdj alla, e hall, lv ōla - vrd. ld šalnā; sm hako 'hagu; mahalangenud mädanev puu', krjA vps hago 'mahalangenud mädanev puu', is haGo id., vdj hako id., e hagu, lv a³G 'puuokas' - vrd. ld šakā 'oks' (vt. ka E. Nieminen - Vir. 1940, 378); sm härmā 'härmatis', isS härme, vdj ärmā, e härm(atis), lv ārma - vrd. ld šarmā; sm krj vps is vdj e meri, lv me³r - vrd. ld mā-ré (kuuld vt. ka 5.2.2); sm rastas ~ rästās 'rästas', krj ratsoi, vdj rassa, e rästas, lv raštā - vrd. ld strāzdas; sm taivas 'taevas', krj taivaš, vps taivaz, is vdj taivaZ, e taevas, lv tōvaZ, 'taevas; torm' - vrd. ld diēvas 'jumal' (vt. ka 5.2.2); sm krj tuohi 'toht', vps tohi, is tōhi, vdj toho, e toht, lv tu³oigēz - vrd. ld tōsis.

Kehaosad: sm e hammes, krj hammas, vps hambaz, is hammaZ, vdj ammaZ, lv āmbaZ - vrd. ld žāmbas; sm krj is vdj karva 'karv', vps e karv, lv kōra - vrd. ld gaūras; sm kaula 'kael', krj is vdj kagla, e kael, lv ka³gl - vrd. ld kāklas; sm vdj napa 'naba', krj naba, vps naba, is naBa, e naba, lv nabā - vrd. lt naba; sm vdj reisi 'reis', krj reizi, vps reiže, is reiZ, e reis - vrd. ld rietas.

Partiklid: sm krj vielā 'veel', vps veu, is vēl, vdj vēl(ä), e veel, lv ve³l - vrd. ld vēl; võib-olla ka enkliitilised partiklid sm -pa, -pä (otanpa 'ma ju võtan'), e -p (see³p see on) - vrd. lt ld pa.

Enamasti leiduvad läänemeresoome sõnadele häälikuliselt kõige lähedasemad vasted

(5.2.3)

leedu keeles, sest see keel on tuntud oma arhailisuse poolest. Laenamise ajal ühtegi tänapäeval tuntud balti keelt kindlasti ei eksisteerinud ja läänemeresoomlasedki rääkisid alles enam-vähem ühtset keelt. Viimast tõendab balti laenude ühtlane levik kõikides läänemeresoome keeltes, samuti mitmete ühisläänemeresoome häälikumuutuste kajastumine neis laensõnades, nimelt š > h (ld šalnà - sm halla, vt. 2.2.1.1), ti > si (ld tiltas - sm silta, ld marti - sm morsian, vt. 2.2.1.10), ln > ll (ld vilna - sm villa, vt. 2.2.1.12). Balti laenudes esineb ka selliseid häälikulisi vastavusi, mille kohta pole leitud üksmeelselt tunnustatud seletust. Balti keelte sõnasiseste p, t, k vastateks on osas sõnades lms pp, tt, kk, teistes sõnades aga p, t, k, näit. ld rātas - sm (ratas :) rattaa, ld laūkis - sm laukki 'lauk (hobune)', kuid ld akēcios - sm äes : äkeen, ld šluota - sm luuta. Balti a vasteks on läänemeresoome keeltes enamasti a, kuid osas sõnades o, näit. ld kāklas, rātas - sm kaula, ratas, kuid ld lašišā, ta-kisys - sm lohi, toe. Võimalik, et erinevaid vastavusi sisaldavad sõnad on laenatud eri aegadel. Mõnedes sõnades vastab enamiku läänemeresoome keelte ei-diftongile lõuna-eessti murdeis ja liivi keeles ai, näit. sm heinā, seinā, seivās - eL hain, sain, sai-vaš, lv aina, saina, taibaž. Balti vastetes on tänapäeval diftong ie, mis ei võimalda otsustada, kas vanem kuju oli ei või ai.

Laensõnade tähenduslikku külge silmas pidades tuleb arvata, et kontaktid balti hõimudega tõid kaasa olulisi edusamme põllunduse, karjanduse jm. alal. Teiselt poolt on laenude hulgas sõnu, nagu kehaosade või loodusnähtuste nimetused, mis ei ole seotud uute mõistete tundmaõppimisega. Selliste nn. tarbetute laenude olemasolu tõendab vastastikuste kontaktide mitmekülgset ja pidevust.

Vastupidises suunas kulgenud laene tuntakse suhteliselt vähem. Läänemeresoome laenudeks on võib-olla ld bure 'puri', laivas 'laev', kadagys 'kadakas' jt.

Hilisemal ajal on toimunud kokkupuuted lätlaste ja nende vahetute naabrite - liivlaste ja eestlaste vahel. Uuemaid laensõnu on enamasti kerge eraldada eespool vaadeldutest nende häälikulise kuju ja kitsama levikuala põhjal. Läti laenudeks eesti keeles on näit. kauss, lāts, pastel, viisk. Tunduvalt rohkem kui eesti kirjakeeles on läti laene Lätimaa naabruses kõneldavates eesti murretes, eriti rohkesti aga läti keelega assimileeruvus liivi keeles. Läti murretes leidub omakorda läänemeresoome laene, mis enamasti on pärandunud lätlastega assimileerunud liivlastelt või eestlastelt.

V. THOMSEN, BFBS; J. KALIMA, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, Helsinki 1936; E. NIEMINEN - Vir. 1940, 376 - 384; 1944, 238 - 250; 1945, 40 - 55, 524 - 533; 1957, 23 - 34; V. KIPARSKY - Vir. 1944, 383 - 391; 1968, 311 - 313; И. М. ЭНДЗЕЛИН - Памяти академика Льва Владимировича Щербы, Ленинград 1951, 299 - 304; E. NIEMINEN - Rakstu krājums veltijums akadēmiķim professoram dr. Jānim End-

(5.2.3)

zelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei, Rīgā 1959, 201 - 210; V. J. ZEPS, Latvian and Finnic Linguistic Convergences, Bloomington - The Hague 1962 (UAS 9); E. NIEMINEN - SF X₂; W. STEINITZ - Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Jahrgang XIII (1964), Hf. 2/3, 335 - 339; W. STEINITZ - CSIFU, 502 - 508; G. PAITE - Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов, Рига 1970, 135 - 155; S. RAĢE - STIFU I, 335 - 337; L. POSTI - Vir. 1970, 165 - 167; J. KOIVULEHTO - Vir. 1970, 178 - 182; K. LIUKKONEN - Vir. 1973, 17 - 32; S. SUHONEN, Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen, Helsinki 1973 (MSFOu 154); E. v. HERTZEN - JSFOu 72, 77 - 105.

5.2.4. GERMAANI LAENUD

Vanuselt järgmise laensõnade kihi moodustavad germaani laenud. Allpool loetleme mõistealade kaupa neid laensõnu, mis on läänemeresoome keeltes kõige laiemalt levinud ja millel on kultuuriloolist tähtsust.

Põllundus ja karjandus: sm vdj akana 'agan', krj agana, vps agan, is akkāna, e agan, lv agan - vrd. vüsks agana; sm aura 'ader', krj is vdj adra, vps adr, e ader - vrd. vnr arōr; sm krj humala 'humal', vps e humal, is hummāla, vdj umala, lv umāl - vrd. rts humle; sm juusto 'juust', is jūstomaiDo 'piim, mida lehm annab kohe pärast poegimist', e juust - vrd. vnr ostr; sm krj vps is vdj e kana 'kana', lv kanā - vrd. gt hana 'kukk'; sm kaura 'kaer', krj is vdj kagra, vps kagr, e kaer, lv ka'ggārZ - vrd. rts murd, hagre; sm e lamma, krj lammaš, vps lambaz, is vdj lammaZ, lv lāmbaZ - vrd. vrts lamb; sm vdj leipā 'leib', krj leibā, vps leib ~ līb, is leibā, e leib, lv lēba - vrd. vüsks hleib; sm pelto 'põld', krj peldo, vps pōud, is pelDo, vdj pelto, e pōld - vrd. sks Feld; sm ruis 'rukis', krj ruiš, vps rugiz, is ruiZ, vdj rūiZ, e rukis, lv ri'ggāZ - vrd. vnr rugr.

Kalandus, merendus: sm krj is vdj airo 'aer', vps air, e aer, lv airaZ - vrd. vrts ār; sm merta 'mõrd', krj merda, vps merd, is merDa 'korv', vdj merta 'mõrd', e mōrd, lv mērda - vrd. vnr merđ; sm krj nuotta 'noot', vps not, is vdj nōtta, e noot - vrd. rts not. J. Koivulehto järgi on germaani päritolu ka sm is vdj laiva 'laev', vps laiv '(vilets) paat', e laev, lv lōja 'paat, laev' - vrd. vpōh fley - ja sm is purje 'puri', krj purjeh, vps puřeh, vdj purje, e puri, lv pūraZ. Need kaks sõna on läänemeresoomlastelt edasi rännanud balti keeltesse.

Metallid: sm vdj kulta 'kuld', krj kulda, vps kuld, is kulDa, e kuld, lv kūlda - vrd. vnr gull; sm vdj rauta 'raud', krj rauda, vps raud, is rauDa, e raud, lv rōda - vrd. vnr rauđi; sm is vdj e tina 'tina', vpsL tīn, lv tinā - vrd. vpōh tin.

Ehitus, tööriistad, relvad; sm ahjo 'ääs, (murd.) ahi', krj ahjo 'ääs, hõõguvad sõed', vps ahj 'hõõguvad sõed', vdj ahjo 'ahi', e ahi, lv ō'i 'ahi' - vrd. rts āssja

(5.2.4)

'ääs'; sm krj miekka 'mõök', is mékka, vđj mėkka, e mõök, lv mėk - vrd. gt mėki; sm naula 'nael', krj noagla, vps nagl, is nāgla, vđj nagla, e nael, lv na'ggəl - vrd. vnr nagli; sm neula 'nõel', krj niegla, vps negl, is nėgla, vđj nigla, e nõel, eL negel - vrd. vüsks nādala; sm rengas 'rõngas', krj rengas, vps rengaz, is renGaZ, vđj reŋgaZ, e rõngas - vrd. vrts ringer; sm seula 'sõel', krj šiegla, vps segl, is sėgla, vđj sigla, e sõel, eL segel, lv se'ggəl - vrts sald; sm vđj tupa 'tuba, tare', is tuBa, e tuba, lv tubā - vrd. vüsks stubā.

Kodune majapidamine, riietus: sm isS hame 'seelik; kleit', vđj ame, eL amė ~ hameh 'särk', lv a'm 'kuub; naistesärk' - vrd. rts murd. ham 'nahk, kest, vari'; sm krj is vđj kattila 'katel', vps kattil, e katel, lv katlā - vrd. gt katils; sm kynttilä 'küünal', is küntteli, vđj tsünteliä, e küünal, lv kīndəl - vrd. vrts kyndil-; sm is vđj sukka 'sukk', krj šukka, e sukk, lv sukkā - vrd. rts murd. sucka; sm taikina 'tainas', krj taigina, vps taigiñ 'taignasegamisnõu', is taikina, vđj taitsina, e taigen, lv tāigandāks - vrd. gt daigs.

Ühiskondlikud suhted: sm krj is kauppa 'kauplemine, kaup', e kaup, lv kōp - vrd. vnr kaupa; sm kihla-'kihla-, kihlus', krj kihla 'kihlvedu', vps kihl id., is kihlaD 'kihlus', e kihlata, kihla vedada, lv kī'l 'pant; kihlus' - vrd. vrts gisl 'pantvang'; sm e kuningas, krj kuñingas, vps kuñingaz, is kuniGaZ, vđj kunikaZ - vrd. vüsks kuning; sm laina 'laen', krj laihina, e laen, lv lainē 'laenata' - vrd. vnr lán; sm lunastaa 'lunastada', krj lunasta-, vđj lunassā, e lunastada - vrd. gt lun 'luna'; sm krj is vđj e raha 'raha', vps raha 'hõbe; armas', lv rō'j 'raha' - vrd. vnr skrā 'kuiv nahatükk; dokument, ürik'; sm vđj rikas 'rikas', krj rikas, is riGaZ, e rikas, lv rikkaZ - vrd. rts rik; sm valta 'võim', vps vald ~ vaud 'voli, vabadus', is valDa 'võim'; vald', vđj valta 'vald', e vald, lv vālda 'valitsus, võim' - vrd. vpõh vald.

Loodus: sm is kallio 'kalju', krj kallivo, vps kaĺĺi, vđj kaĺĺo, e kalju - vrd. vnr hella; sm multa 'muld', krj mulda, e muld, lv mūlda - vrd. gt mulda; sm vđj ranta 'rand', krj randa, vps rand, is ranDa, e rand, lv rānda - vrd. rts strand.

Muid sõnu: sm vđj e armas 'armas', krj armas, vps armaz, is armaZ, lv āmaZ - vrd. gt arms; sm e kaunis 'kaunis', krj kaunīs, vđj kauniZ 'punane' - vrd. gt skauns; sm vđj tauti 'taud', krj taudi, e taud - vrd. vnr dauđi 'surm'; sm krj is vđj e lv ja 'ja (sidesõna)' - vrd. gt jah.

Pole kahtlust, et germaanlaste vahendusel on läänemeresoomlased tutvunud paljude oluliste mõistetega põllunduse, karjanduse, käsitöö ja ühiskondlike suhete alal. Kontaktide tihedust näitab muuhulgas sidesõna ja laenamine - see eeldab laenu vastuvõtjate mõningast keeleoskust. Siiski ei anna need laensõnad kindlat alust arvamuseks, et germaani mõju oleks põhjalikult muutnud ka läänemeresoomse algkeele häälikulist struktuuri, nagu

(5.2.4)

L. Posti on oletanud (2.2.1.18).

Siin esitatud germaani vasteid ei tule mõista nii, et vastav läänemeresoome sõna oleks otseselt pärit just nimetatud konkreetsest germaani keelest. Nagu balti laenude puhul nii ei saa ka vanemate germaani laenude puhul näidata kindlat keelt, kust laenud on saadud.

Keeleteadlaste arvamused germaani-läänemeresoome kontaktide aja ja koha suhtes on olnud üsna erinevad. V. Thomseni järgi toimusid need kokkupuuted pika aja jooksul alates esimestest sajanditest m. a. j. ja neis osalesid mitmesugused germaani hõimud. Osa laensõnadest viitab gooti keelele, mis aga pidi olema vanemal tasemel kui selle keele kirjalikud mälestised, osa muinaspõhja keelele (skandinaavia keelte eelkäijale), osa koguni sellisele keelekujule, mis on vanem nii gooti kui ka muinaspõhja keelest. Thomsenile lähedasel seisukohal oli E. N. Setälä, kes samuti eraldas kolm eri vanusega (kuid kaugeltki mitte igal üksikjuhul selgesti piiritletavat) laensõnakihti, millest kõige vanema allikat luges ta põhiliselt ühtelangevaks germaani algkeele. Lähtudes tol ajal germanistikas tunnustatud häälikuloolisest kronoloogiast, paigutas Setälä germaani-läänemeresoome vanimad kontaktid meie ajaarvamise algusse ja sellele vahetult eelnevasse aega. Ka B. Collinderi arvates on vanimad laensõnad (sm juusto, lammag, nauta 'veis' jt.) pärit germaani algkeelest; teiselt poolt näitas ta, et mõnede uurijate (T. E. Karsten) katsed tõestada germaani algkeele perioodist veelgi vanemate laenude olemasolu on ebaõnnestunud.

H. Fromm (kellega üldjoontes ühines A. D. Kylstra) väitis, et vanimad germaani laensõnad on saadud I aastatuhande algul m. a. j. Visla suudmealal asunud gootidelt. See seisukoht on mõjustatud vananenud arheoloogilistest teooriatest ja ebaõigetest kujutlustest läänemeresoome keelte arenemise absoluutse kronoloogia suhtes. Eesti NSV teadlaste poolt koguteoses "Eesti rahva etnilisest ajaloost" väljendatud seisukoha järgi on meie ajaarvamise algus vanimate germaani kontaktide jaoks liiga hiline aeg. Need kontaktid järgnesid kokkupuudetele balti hõimudega, viimased aga kuuluvad II aastatuhandesse e. m. a. või III aastatuhande lõppu. Viimasel ajal on ka mitmed välismaa teadlased (K. Vilkuna, U. Salo, J. Koivulehto, E. v. Hertzen) avaldanud arvamust, et kõnesolevad kontaktid on õigem paigutada varasemasse aega, kui seda traditsiooniliste vaadete järgi on tehtud. Laenuandjateks on tõenäoliselt Skandinaavias ja ajutiste kolooniatena ka läänemeresoomlaste keskel elanud germaanlased, kelle keel oli kontaktide vanimal perioodil lähedane germaani algkeelele.

Germaani laenude vanust näitavad mõned häälikulised tunnused. Osas laensõnades, nagu sm kana, kaura, kallio, vastab germaani h-le läänemeresoome k. See on seletatav niiviisi, et nende sõnade laenamise ajal ei olnud veel läänemeresoome keeltes h-d,

(5.2.4)

muutus š > h (2.2.1.1) oli toimumata. Niisiis ei tarvitse need laensõnad tingimata olla nooremad kui balti laenud, mis on samuti omandatud enne muutust š > h. Erinevalt balti laenudest ei kajasta germaani laenud enamasti muutust ti > si (2.2.1.10), näit. sm tina 'tina', tauti 'taud'. Kuni viimase ajani on arvatud, et ükski germaani laen ei ole jõudnud läänemeresoome keeltesse enne seda häälikumuutust. Kuid hiljuti leidis J. Koivulehto mõned tõenäolised germaani laenud, mis võiksid olla läbi teinud muutuse ti > si: sm karsia 'laasida' - vrd. vüsk skerten, sm kärsiä 'kannatada, taluda' - vrd. vrts härpa. Vanimaks germaanipoolseks häälikuliseks tunnuseks on Koivulehto arvates indo-euroopa *ā kajastumine sõnas sm äyräs 'kallas, serv', murd. äpräs, mille oletatavaks originaaliks varajases germaani algkeeles on *āf(e)raz (vrd. sks Ufer).

Germaani laenude levik eri läänemeresoome keeltes ei ole niisama ühtlane kui balti laenudel. Hulk laensõnu, mis on täiesti tundmatud lõuna pool Soome lahte kõneldavatele keeltele, esinevad soome keeles ja osalt karjala ning vepsa keeleski, näit. sm aalto 'laine', krjA aldo, vps ald - vrd. nr alda; sm hartia 'õlg', krj hardie. vps (pl.) hardjad - vrd. vnr herđr; sm keihäs 'oda', krj keihäs, vps keih ~ keijaz - vrd. vnr geirr (< *gaizaz, seega peab sõna olema laenatud enne muutust s > h); sm lattia 'põrand', krj late - vrd. vnr flet : fletja; sm paita 'särk', krj paiōa, vps paid' - vrd. gt paida. Et sellise levikuga sõnu on üsna palju, sealhulgas foneetiliste tunnuste järgi vanu laene, on tõenäoline, et just Lääne-Soome on vanast ajast olnud üheks intensiivse germaanlastega suhtlemise paigaks ja sealt on laensõnu rännanud kaugele ida poolegi.

Käesoleva aastatuhande jooksul on soome keelele tugevat mõju avaldanud rootsi keel, eesti keelele aga saksa keel, eriti alamsaksa keel. Liivi keelde on saksa laenud jõudnud osaliselt läti keele vahendusel.

Rootsi laenudeks soome keeles on näit. ammatti 'amet' (rts āmbete), haka 'haak' (rts van. haka), helvetti 'põrgu' (rts helvete), hunaja 'mesi' (vrts honagher), katu 'tänav' (rts gata), laki 'seadus' (rts lag), leikki 'mäng' (rts lek), lukkari 'köster' (vrts klukkari), lyijy 'tina' (rts bly), porstua 'esik' (rts förstuga, murd. forsstu), saavi 'toober' (rts sā ~ sāf), sakset 'käärid' (rts sax), silli 'heeringas' (rts sill), takki 'kuub' (rts murd. stack).

Alamsaksa laensõnu eesti keeles: amet (kasks ammet), haak (kasks hake), haamer (kasks hamer), korsten (kasks schorstēn), köster (kasks koster), pink (kasks benk), pitser (kasks pitzeer), pood (kasks bode), proua (kasks vrouwe), pruut (kasks brut), püss (kasks büsse), ruum (kasks rūm), seep (kasks sepe), siid (kasks side), teenima (kasks denen), tool (kasks stol). Hiljem tõrjuti alamsaksa keel kõrvale ülemsaksa keele poolt, mis sai 17. sajandil Eestis ametlikuks keeleks ja säilitas domineeriva po-

(5.2.4)

sitsiooni 20. sajandi alguseni. Ülemsaksa keelest pärit laensõnadeks on näit. kett (Kette), kirss (Kirsche), laager (Lager), muster (Muster), sink (Schinken). Mõningaid laene on tulnud eesti keelde ka rootsi keelest, näit. kroonu (krona), kelk (kälke), pagar (bagare), plika (flicka).

W. THOMSEN, Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen, Halle 1870; E. N. SETÄLÄ - JSFOu 23₁; E. N. SETÄLÄ - FUF XIII, 345 - 475; B. COLLINDER, Die urgermanischen Lehnwörter im Finnischen, Uppsala 1932; 2. Supplement und Wortindex, Uppsala 1941; P. ARISTE - ACUT B XLVI₁; P. ARISTE - EREA, 16 - 17; H. MOORA - EREA, 81 - 87; H. FROMM, Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen - Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur LXXXVIII, 81 - 101, 211 - 240, 299 - 324; A. RAUN - UAJb, XXX, 30 - 34; A. D. KYLSTRA, Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung, Assen 1961 (Studia germanica IV); P. ARISTE - ESA IX, 85 - 119; H. LIIN - TRÜT 162, 32 - 74; A. D. KYLSTRA - Vir. 1969, 389 - 393; U.SALO - KV 49, 219-227; K. VILKUNA - Vir. 1970, 256 - 276; T. NISKANEN, T. HOFSTRA - UAJb. 43, 42 - 58; J. KOIVULEHTO - Neuphilologische Mitteilungen LXXII, 577 - 607; LXXIII, 575 - 628; LXXIV, 561 - 609; J. KOIVULEHTO - Vir. 1971, 380 - 388; 1973, 1 - 16; 1974, 111 - 127; T. ITKONEN - FUF XL, 42 - 59; P. ARISTE - SPU IX, 175 - 178.¹

5.2.5. SLAAVI LAENUD

Läänemeresoomlastel on olnud eelajaloolisest ajast alates rohkesti kokkupuuteid ka slaavlastega. Sellest annavad tunnistust järgnevad eri mõistealadele kuuluvad laensõnad.

Põllundus ja karjandus: sm papu 'uba', vps babu, is paBu - vrd. vn буб; sm päis-
tär 'linaluu', krj päissär, vps pästär, is päissär, vdj päisär - vrd. vn паздебе
'halb lina'; e sahk - vrd. vn СОХА; sm siivatta 'kariloom', krj živatta, vps živat, is
sivotta, vdj živatta ~ životta - vrd. vn murd. ЖИВОТ 'varandus; koduloomad'; sm vdj
sirppi 'sirp', krj tsirppi, vps sirp, is serppi, e sirp - vrd. vvn сѣпъ.

Kalandus ja jahindus: sm ahrain 'ahing', krj azrain, vps azrag, is azra, vdj
astraga - vrd. vn острота; sm hurta 'jahikoer, hurt', krj van. hurta 'koer', e hurt,
lv ürtta pi'n 'jahikoer' - vrd. vvn хѣртъ; sm katitsa ~ katiska 'kalatõke', vps ka-
titskär (järvenimi), e kaits 'kalatõke' - vrd. vvn КОТИН; e sääs ~ sääsk 'teatav ka-
lavõrk' - vn сѣжа; e und, lv ūnda - vrd vn уда.

Ehitus: sm ikkuna ~ akkuna 'aken', krj is ikkuna, vps ikun, vdj akkuna, e aken,
vrd. vn ОКНО (miks sõnaalguline a keeliti vaheldub i-ga, pole selge; vene originaali
seisukohalt on ootuspärane a); sm idamurd. kuomina 'rehealune', krj kuomino, vps go-

¹ Germaani laensõnade käsitletuste täielikuma bibliograafia on avaldanud R. A. NISKANEN - PFJa 1971, 70 - 95.

min, is vdj kõmina - vrd. vn гумно; sm is vdj e lava, krj lava 'paadihoidmiskoht, kuur jahisaagi hoidmiseks', vps lava 'põrand' - vrd. vn лава; sm läävä 'laut', krj leävä, vps lävä ~ läü, is lävä - vrd. vn лѣвъ; sm pätsi 'ahi', krj pättsi, vps pätts, e pättsahi, leivapäts - vrd. vn печъ; sm krj veräjä, vps verei, is verräjä, vdj värjä, e värav, eL värräi, lv vā'rād (pl.) - vrd. vn верей.

Tekstiilitööndus, riietus ja jalanõud: sm kaatiot 'aluspüksid', krj koadiet 'püksid, aluspüksid', vps kačjad, vdj kātsad, e kaatsad - vrd. vn гачи; sm kasukka 'kasukas', lv kā'sk - vrd. vn кожух; sm kuontalo 'koonal', is kõntala, vdj kõntala, e koonal - vrd. vn кудель; sm idamurd. kuoseli ~ kuosali 'kedervars', krj kuošali ~ kuoželi, vps kožal, eL koosel - vrd. vn кужель ~ кужалъ; sm Lönnr. niitti 'niit', krj nitti, vps niit, vdj nitti, e niit - vrd. vn нить; sm is palttina 'lõuend', krjA palttin, vps palttin - vrd. vn полотно; sm pirta 'kangasuga', krj pirda, vps bird, is perda, vdj pirta, e piird - vrd. vn бердо (< *berdo); sm saapas 'saabas', krj šoappoa, vps sapug, is sāBaž, vdj sāppaga, e saabas, lv sāpkāž - vrd. vn сапог; sm virsu 'viisk', krj viržu, vps virz, is veržu - vrd. vn murd. верани (< *vyrz-); sm värttinä 'värten', krj värttinä, vps värttin, is vdj värttänä, e värten - vrd. vn ведетно.

Transport: sm ies (gen. ikeen) 'ike', e ike, lv i'GŽ - vrd. vn иго; e lootsik - vrd. vn лодочка, лодка; sm saani 'saan', is vdj sāni, e saan - vrd. vn сани.

Kaubandus: sm määrä 'määr, mõõt', krj meärä, vps märeine, is vdj mārā, e määr, lv mār - vn мера; sm krj vdj tavara 'kaup', is tavvāra - vrd. vn товар; sm van. vdj turku 'turg', e turg - vrd. vn торг (< *tьrkъ).

Kodune majapidamine, tööriistad: sm lusikka 'lusikas', krj lužikka, vps lužik, is lužikka, vdj lužikka, e lusikas, eL luhits ~ luits - vrd. vvn лъжка; krj is muila 'seep', vps muil ~ miiil, vdj meila, vps mugl 'leelis', eL mogl ~ mugl id. - vrd. vn мыло, kuid viimaste vormide otseseks originaaliks peab olema gl-iline kuju, mis sellistel juhtudel esineb Pihkva murdes; sm piiras ~ piirakka 'pirukas', krj piroa, vps pirg, is piirakka, vdj piraga - vrd. vn пирог (e pirukas on tõenäoliselt laenatud saksa keelest); sm krj taltta 'peitel', vps talt ~ tout - vrd. vn долото; eL vigel - vrd. Pihkva murde вигло (kirjakeeles вилы); sm idamurd. värtsi 'kott', krj värttsi, vdj värttsi - vrd. vn веретье (< *veretsa).

Ühiskondlikud suhted, religioon: sm idamurd. krj kuoma 'vader', vps kom, is kõma ~ kūma, vdj kūma - vrd. vn кум, кума; sm idamurd. pajari 'härara', krjA bajari, vps bajar, isO pajari, vrd. vn боярин; sm pakana 'pagan', krj pagana, vps pagan 'pagan; räpane!', is pakkāna 'paha, halb', vdj pakana id., e pagan, lv pagānāž - vrd. vn поганый; sm krj is vdj pappi 'preester, papp', vps pap, e papp, lv pāp - vrd. vn поп; krj brīha 'noormeis', vps priha, isO priha 'alaealine poiss' - vrd. vn пригожий 'ilus, meeldiva kujuga';

sm raamattu 'piibel', e raamat, lv rāntāz 'raamat' - vrd. vvn ГРАМАТА; sm is risti 'rist', krj risti, vps rist, vdj rissi, e rist, lv rist - vrd. vvn КРЪСТЬ; sm suntia 'karistada, solvata', e sundida - vrd. vn СУДИТЬ (< *sod-); sm vara 'vaba', e va-ba, lv vabād - vrd. vn СВОБОДНЫЙ. Religiooniga seotud terminid lubavad oletada, et läänemeresoomlased on slaavlaste kaudu tutvunud ristiusuga juba enne skandinaavlaste ja sakslaste ristiretki.

Muid sõnu: e astel - vrd.: vn ОСТЕН; eL kari 'koi' - vrd. vn murd. КОРЪ; sm luok-ka, luokki 'klass, järk, rühm; kaar, look', vdj lōkka 'look', e look, lv luok - vrd. vn ЛУКА 'kaar, kõverus' (L. Hakulineni järgi - SF III, 47 - 63 - on selle sõna alg-tähenduseks soome murretes olnud 'kaar' ja see sobib vene sõna tähendusega; teiselt poolt tuleb arvestada võimalust, et hobuserakenditerminiks kujunemine on toimunud lä-ti keele mõjul, vt. A. Viires - Studia Ethnographica et Folkloristica in honorem Béla Gunda, Debrecen 1971, 427 - 449); sm pajattaa 'kõnelda', krjA pajattoa, vps pajatada 'laulda', vdj pajattā 'rääkida', e pajatada - vrd. vn murd. ОЯТЬ 'rääkida'; sm siis-ti 'puhas', krj tsīstoi, vps tsīst - vrd. vn ЧИСТЫЙ; sm tuhkuri 'naarits', e tuhkur - vrd. vvn ДЪХОРЪ; sm tuska 'piin, vaev', krj tuska 'vaev, kurbus', vps tusk 'kurbus, igavus', is vdj tuska id., e tusk - vrd. vn ТОСКА; sm varpu, varpunen 'varblane', krj varpuni, e varblane - vrd. vn ВОРОБЕЙ.

Laenude vanust võimaldavad selgitada mitmed häälikulised tunnused. Nasaalvokaal o, mis vanavene keeles kadus 10. sajandil, kajastub mitmes laensõnas: sm kuontalo, suntia, e und. Seejuures esimene neist sõnadest viitab pikale nasaalvokaalile, kaks viimast lühikesele nasaalvokaalile. Vanavene keeles ei leidu mingeid jälgi nasaalvo-kaalide ega muudegi vokaalide kvantiteedierinevustest, seevastu lääneslaavi keeltes kajastub läänemeresoome keeltega ühtelangev erinevus nimetatud sõnade vokalismis, näit. tšehhi koudel - sudí, udice. Siit tegi E. N. Setälä järelduse, et vanimad slaa-vi laensõnad on tulnud läänemeresoome keeltesse mitte ida-, vaid lääneslaavlaste kau-du. Mõned teised asjatundjad (J. J. Mikkola, V. Kiparsky) on aga pidanud õigemaks oletada, et varem esinesid pikad nasaalvokaalid ka vanavene keeles.

Kuni 9. sajandini, Põhja-Venemaal kõneldud murretes isegi 12. sajandini, säili-sid vanavene keeles redutseeritud vokaalid ɣ ja ɥ, mille hääldus pidi olema lähedane vastavalt u-le ja i-le. Just nii kajastuvadki need häälikud vanemates laenudes, näit. sm lusikka - лѣжка; turku - ТЪРГЪ, tuska - ТЪСКА, risti - КРЪСТЬ, palttina - alg-slaavi *polъno. Uuemates laenudes vastab ɣ-le o ja ɥ-le e, näit. sm tolkku 'tolk, mõistus', krjA torgu 'kauplemine', e verst, tentsik.

Vene a-le, mis on arenenud varasemast pikast a-st, vastab vanemates laensõnades ā ka siis, kui see vokaal pole originaalkeeles rõhuline, näit. sm saapas - сапог, e

(5.2.5)

vaagen - ваганки. Uuemates laenudes on rõhutu a vasteks alati lühike a, näit. sm kanava 'kanal' - канавы, karakka 'kõrts' - кабак.

Vene o-le vastab vanemates laenudes a, näit. sm rapu, vapaa, e sahk, uuemates o: sm kopeekka 'kopikas' - копейка, rotu 'tõug' - род. Vene u (< au, ou) vasteks on vanemates laenudes õ (> uo osas läänemeresoome keeltes), näit. sm kuomina, kuoma, uuemates laenudes ü või u: sm puuta 'puud' - пуд, urakka 'tükitöö, töövõtt' - урок.

Esimese põhjalikuma uurimuse slaavi laensõnade kohta on kirjutanud M. Veske, kes tõi esile palju väärtuslikke fakte ja järeldusi. Kuid Veskel ei õnnestunud veel luua õiget üldpilti slaavi ja läänemeresoome keelte vahelistest suhetest ega laenudes ilmnevatest häälikulistest vastavustest. Mõni aasta hiljem ilmunud J. J. Mikkola uurimus on palju süsteemipärasem ja enamikku selle põhitulemustest peetakse õigeks tänapäevalgi. Seevastu sama teose ümbertöötatud väljaandes, mis ilmus 1938.a., luges autor paljusid tema enda poolt varem slaavi laenudeks peetud sõnu ilma kaaluvate põhjendusteta algupärasteks läänemeresoome sõnadeks; need muutunud seisukohad ei ole leidnud teiste asjatundjate heakskiitu.

Põhiküsimuseks, mille üle tänini vaieldakse, on jäänud vanimate laensõnade vastuvõtmise aja ja päritolukeele probleem. Mitmete teadlaste arvates on kõik vanemad laenud saadud vanavene keelest, mille kõnelejatega läänemeresoomlased puutusid kokku mitte varem kui I aastatuhande teisel poolel m. a. j. Selle seisukoha aktiivseimaks pooldajaks on viimastel aastakümnetel olnud V. Kiparsky. Mitmed teised teadlased (E. N. Setälä, J. Kalima, K. Vilkuna, P. Ariste) on aga pidanud võimalikuks, et osa laene on pärit vanemast keelekujust, kui seda on vanavene keel, ja nimelt lääneslaavi keeltele aluseks olnud murretest. Tõsi küll, on näidatud, et mõned selle teooria tugipunktideks peetud sõnad (kimalane, hirs, sm hirs, ies) kas ei tarvitse üldse olla slaavi laenud või on nende häälikuline kuju seletatav vanavene keelest varasemat päritolu eeldamata. Et aga mitmete arheoloogide arvates on I aastatuhande algul m. a. j. Visla suudmealal asunud slaavlased ja Edela-Soomes Turu ümbruses on avastatud leide, mida võib pidada Visla ümbruse elanikega toimunud kokkupuudete jälgedeks, jääb lääneslaavi laensõnade omandamise võimalus püsima. Vastasel korral oleks muide raske seletada etnonüümi venäjä, mille vasteid tarvitatakse kõigis läänemeresoome keeltes (välja arvatud liivi keel, kust see sõna on kadunud ilmselt läti keele mõju tõttu) venelaste nimetamiseks. Sellele sõnale vastab ladinakeelsetes ürikutes esinev venedi, millega on tähistatud lääneslaavlasti. V. Kiparsky väide, et sõna võidi omandada läänemeresoomlaste poolt germaalnaste kaudu ilma otseselt lääneslaavlastega kokku puutumata, on niisama ebausutav, nagu oleks oletada mingi eseme nimetuse laenamist

(5.2.5)

seda eset ennast tundmata.

Igal juhul on enamik vanu laensõnu pärit idaslaavlastelt, kes I aastatuhande viimastel sajanditel jõudsid läänemeresoomlaste naabrusesse. Sel ajal olid peaaegu kõik ajaloolisel ajal tuntud läänemeresoome hõimud juba välja kujunenud ja asusid ligikaudu oma praegustes asukohtades, kusjuures sidemed eri hõimude vahel polnud siiski katkenud. Olenevalt geograafilise asendi erinevustest ei võinud iga hõim olla slaavlastega kokkupuudetes võrdsel määral. Laensõnade levik näitab, et üks intensiivseimate läänemeresoome-slaavi kontaktide paiku oli Kagu-Eesti. Just lõunaeesti murretes leidub hulk selliseid vanu laene, mida kuskil mujal ei tunta (neid käsitleb lähemalt M. Musta väitekiiri). Sedasama tõendab vene keele Pihkva murdele omaste joonte kajastumine mõnedes laensõnades (vigel, mogl ~ mugl). Paljud laensõnad levisid muidugi ka teistesse eesti murretesse ja osa Põhja-Eesti kaudu üle Soome lahegi, eriti Edela-Soome. Teine slaavi mõjude levimise suund kulges mööda Laadoga-Äänisjärve vesikonna liiklusteid, mille ääres asuvad karjalased ja vepslased sattusid varakult Novgorodi majandusliku ja poliitilise võimu alla. Karjalaste kaudu on paljud laenuid jõudnud soome keele idamurretesse ja osa neist on hiljem võetud soome kirjakeeldegi. Eespool toodud laensõnade loendit vaadates on kerge märgata, et suure osa vanade laenude levik piirdub kas läänemeresoome keelte edelarühma (kaasa arvatud soome keele läänemurded) või kirderühma keeltega.

Läänemeresoome-slaavi keelelised mõjutused on olnud vastastikused. Vene keeles, eriti läänemeresoomlaste naabruses kõneldavates murretes on rohkesti läänemeresoome keeltest pärinevaid laensõnu. Neid käsitleb põhjalikult J. Kalima 1919. a. avaldatud uurimus.

Laenude omandamine vene keelest on jätkunud tänapäevani. Vepsa, karjala, isuri ja vadja keeles ning Nõukogude Liidu territooriumil levinud soome murretes, mille kõnelejad on praegu peaaegu kõik kakskeelsed, on uute laensõnade hulk praktiliselt lõpmatu, sest kakskeelsed isikud võivad emakeelses kõnes kasutada tegelikult mistahes vene keele sõna, ilma et kaasvestlejal tekiks arusaamisega raskusi. Soomele ja Eesti NSV-le pole muidugi selline keeleline situatsioon iseloomulik. Uuematest, peamiselt kahel viimasel sajandil soome kirjakeelde tulnud vene laenudest mainitagu: kapakka 'kõrts' (кабак), kopeekka 'kopikas' (копейка), laatia 'valmistada' (ладить), leima 'pitsat' (клеить), porkkana 'porgand' (murd. боркан), rotu 'tõug, rass' (род), rupla 'rubla' (рубли), toveri 'seltsimees' (товарищ), tyrmä 'vangla' (тюрьма), viesti 'teade, sõnum' (весть).

Hilisemaid vene laensõnu eesti keeles: kopikas (копейка), munder (мундир), pabeross (папирос), pilet (билет), pliiit (плита), präänik (пряник), puud (пуд), rubla (рубль), sinel (шинель), vaksal (вокзал); nõukogude korra ajal on tarvitusele tulnud kolhoos (колхоз), sovhoos (совхоз), komsomol (комсомол), sputnik (спутник) ja teised sõnad.

(5.2.5)

M. ВЕСКЕ, Славяно-финские культурные отношения по данным языка, Казань 1890; J. J. MIKKOLA, Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen, Helsingfors 1894; J. KALIMA, Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen, Helsinki 1919 (MSFOu XLIV); E. SETÄLÄ - JSFOu XLIII, 35 - 45 (prantsuskeelne väljaanne); J. J. MIKKOLA, Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch, Helsinki 1938 (MSFOu LXXV); K. VILKUNA - Folk-liv XII - XIII (1948 - 1949), 15 - 43; F. OINAS - Vir. 1951, 123 - 129; J. KALIMA, Slaavilaisperäinen sanastomme, Helsinki 1952; V. KIPARSKY - Oxford Slavonic Papers III (1952), 67 - 79; M. MUST, Avtoreferat; P. ARISTE - EREA, 20 - 21; V. KIPARSKY, Vir. 1956, 71 - 82; E. NIEMINEN - Vir. 1956, 387 - 391; J. MÄGISTE - Språkliga Bidrag 2, nr. 8, 5 - 21; P. ARISTE - KK 1958, 25 - 33; V. KIPARSKY - Scando-Slavica 4 (1958), 127 - 136; I. VAHROS - Vir. 1960, 5 - 13; R. E. NIRVI, Sitzungsberichte der finnischen Akademie der Wissenschaften, Helsinki 1960, 146 - 151; V. KIPARSKY - MSFOu 125, 223 - 230; J. MÄGISTE, Äldre ryska lånord i estniskan särskilt i det gamla estniska skriftspråket, Lund 1962 (Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Avd. 1, 55, nr. 1); I. VAHROS - Vir. 1963, 143 - 149; A. KUKKONEN - SFU II, 191 - 196; V. KIPARSKY - UAJb. 42, 1 - 8; A. I. POPOV - SFU VIII, 85 - 90; A. KRAWCZYKIEWICZ - Acta Philologica 5, Warszawa 1972, 39 - 129; A. PLÖGER, Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache, Wiesbaden 1973 (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 8); E. v. HERTZEN - JSFOu 72, 96 - 99.

S O O M E - U G R I T R A N S K R I P T S I O O N

Nende lugejate jaoks, kes ei tunne soome-ugri keeleteaduses tarvitatavat foneetilist kirjaviisi, esitatakse järgnevalt selle transkriptsiooni alused, kusjuures piirduakse peamiselt nende märkide seletamisega, mida on kasutatud käesolevas töös. Üksikasjalisem soome-ugri transkriptsiooni kirjeldus on antud brošüürides: K. Венде, Финно-угорская транскрипция (ФУТ) в историческом аспекте и в сопоставлении с международным фонетическим алфавитом (МФА), Таллин 1967; A. Sovijärvi ja R. Peltola, Suomalais-urgrilainen tarkekirjoitus, Helsinki 1970. Vt. ka P. Ariste, Eesti keele foneetika, Tallinn 1953, lk 119 jj.; sama, Tartu 1968, lk. 190 jj.

Suurem osa soome-ugri transkriptsiooni põhimärke on väikesed ladina tähed, mille tähendus vastab enamasti nende hääldusele soome kirjakeeles. Eesti kirja-keele ortograafiaga harjunul tuleb silmas pidada, et b, d, g tähistavad helilisi kluusiile (sulghäälikuid), nagu need esinevad vene, saksa ja mitmetes läänemeresoome keeltes, mitte aga vastavaid poolhelilisi konsonante, mis on omased eesti keelele. Vokaalidevahelised või helilisele konsonandile järgnevad p, t, k (näiteks sõnades tapa, pata, kulta, sika) tähistavad üksikkonsonante, mitte kaksikkonsonante nagu eesti keeles; eesti sõna tapa kirjutatakse foneetilises transkriptsioonis tappä.

Kreeka tähed β, δ, γ märgivad oma häälduskoha poolest b, d, g-le vastavaid helilisi spirante ehk ahtushäälikuid, näit. e murd. kipi 'kivi', sm murd. paðan 'paja'. Täht ν märgib δ-le vastavat helitut spiranti, näit. sm murd. meivä 'mets'. ð on heliline dentaalne pooltremulant (nõrka r-i meenutav häälik), mis nagu δ-gi võib soome murretes esineda t nõrgaastmelise vastena, näit. paðan 'paja'. χ on velaarpalataalne spirant, milleks on näiteks vene keeles hääldatav tugev h. Seevastu h tähistab vastavat läänemeresoome keelte jaoks tavalist häälikut, mis on larüngaal ehk kõrihäälik. Võru murdes esinevat larüngaalkluusiili ehk kõrisulghäälikut tähistab märk ʔ, näit. annaʔ 'anna'. ŋ on velaarpalataalne nasaal, mis tavaliselt esineb n-i positsioonilise variandina k või g ees, näit. e pink 'pink'.

Vokaale märkivatest tähtedest vajavad seletust ɛ, æ ja ɔ. ɛ on kõrguse (avatusse) poolest ä ja e vahepealne häälik; see on tuntud eesti keele saarte murdes, näit. peɛ 'pea'. Veel ühe ä ja e vahelise astmena võib esineda æ, mis on madalam ja ä-le lähedasem kui ɛ. ɔ on kõrguselt a ja o vahepealne tagavokaal. Nende kolme märgi tähendus on niisiis samasugune nagu rahvusvahelises foneetilises tähestikus.

Normaalselt helilistena hääldatavate häälikute helituid vasteid märgitakse suurte tähtedega. Helitutena võivad esineda peamiselt sõnalõpulised helitule konsonandile järgnevad konsonandid ja vokaalidki, kui neid hääldatakse väga nõrgalt, näit. e lehi, is pitkÄ 'pikk'. Eesti kirjakeeles b, d, g ja s-iga märgitavad konsonandid häälduvad vokaalide vahel ja helilise konsonandi järel enamasti poolhelilistena (sama nähtus on tuntud ka isuri keeles); ka neid konsonante tähistatakse transkriptsioonis suurte tähtedega, näit. e tuBà, paDà, siGà, jalGa, iZà.

Umberpööratud tähed märgivad nn. redutseeritud vokaale, mida hääldatakse nõrgalt ja ebamääraselt, kuid siiski heliliselt, näit. sm murd. jalkø 'jalg', punainø 'punane', lv tu'bbø 'tuppa'.

Rea ülaosas paiknevad harilikust väiksemad tähed märgivad ülilühikesi häälikuid, näit. e vih^om 'vihm', sm murd. kol^ome 'kolm'.

Peale nimetatud põhimärkide tarvitatakse soome-ugri transkriptsioonis ä i a - k r i i t i l i s i m ä r k e . Ees- või tagavokaali all asuv kaar näitab, et on tegemist keskvokaaliga. Nii tähendab e eesti õ-d, i märgib vene keeles ja mõnedes läänemeresoome keelteski esinevat kõrget keskvokaali (vene ortograafias и), a tähistab e-st madalamat keskvokaali.

Märgid > ja < tähe all näitavad, et vastav häälik hääldub tavalisest natuke ees- või tagapoolsemalt. Näiteks e tähistab lõunaeesti murretele iseloomulikku tagapoolset e-d (e ja e vahepealset vokaali): keneles 'kõneleb'. Tähe all asuvad märgid ^ ja v näitavad vastavalt harilikust natuke kõrgemat või madalamat hääldust. Näiteks eesti kirjakeele sõna soo vastena võib murdeti esineda s^o või s^u, kus o ja u all paiknevad ^ ja v näitavad, et tegemist on kõrguselt o ja u vahepealsete vokaalidega: esimesel juhul normaalsest kõrgema o-ga ja teisel juhul normaalsest madalama u-ga. Vokaali märgatavalt kõrgemat hääldamist näitab tähe kohal olev punkt, näiteks ê tähendab kõrguselt e ja i vahelist, täpsemalt e ja i vahelist häälikut.

Rea ülaserval tähe kohal või järel asetsev kaldkriips ' märgib konsonandi palataliseeritust, näit. e sant, paljaZ. Kui on tegemist nõrga palatalisatsiooniga ehk koronalisatsiooniga, paigutatakse tähe alla märk ç (uni). Kui sama märk asub vokaali all, siis tähendab see vastava vokaali redutseeritust, näit. sm murd. loppu 'lõpp'; seda märkimisviisi kasutatakse o, u ja ø puhul, sest neid tähti pole võimalik ümber pöörata. Mõned autorid on kasutanud samas tähenduses märki v tähe järel rea allservas (loppu_v).

Tähe kohal olev rõngas märgib vokaali labialiseeritust, näiteks â tähendab sellist a varianti, mis huulte tegevuse poolest on lähedane o-le (e murd. âuk 'auk').

Märk ~ tähistab tähe kohal tugevat ja tähe all nõrka nasalisatsiooni, näit. e omã 'oma'.

Märk ʹ tähtede vahel rea ülaserivas tähistab liivi keeles esinevat katkehäälikut, näit. leʹD 'leht'.

Märk ʼ tähtede vahel rea allservas tähistab silbipiiri, näit. sm murd. soʼan 'sõja'.

Terve rida diakriitilisi märke näitab vokaalide ja konsonantide kvantiteeti. On võimalik eristada üheksat kvantiteediastet: a, ä, a, a, à, â, ā, á, â. Esitame näiteid sagedamini märgitavate kvantiteediastmete kohta eesti keeles. Normaalsest lühem häälik (ä) esineb kõige sagedamini teisevältelistes konsonant- ja vokaalühendites, näit. kattän, metsäZ, laülän. Poolpikk häälik (à) esineb esma- (ja teise)välteliste sõnade teises silbis, samuti kolmandavältelistes konsonant- ja vokaalühendites, näit. kalà, katta (infinitiiv), metsa (partitiiv), laulu (partitiiv). Pikka häälikut (ā) märgitakse teisevälteliste üksikvokaalide ja sõnalõpuliste kolmandavälteliste üksikonsonantide puhul, näit. sāDà (imperatiiv), koñ. Kolmveerandpika hääliku märki (â) kasutatakse kolmandavältelistes sõnades pikale konsonantainesele eelneva vokaali puhul, näit. sätta 'saata'. Ülipika hääliku märk (â) tähistab kolmandavältelist üksikvokaali, näit. sâDa (infinitiiv), tê. Lihtsama kvantiteedisüsteemiga keeltes piisab tavaliselt pikkusastmete à, ä, a, à ja ā eristamisest.

Pearõhku märgitakse rõhulise vokaali järel asuva ühe punktiga ja kaasarõhku kooloniga, näit. e·ñneli:kkuD 'õnnelikud'. Läänemeresoome keeltes märgitakse rõnke enamasti ainult siis, kui nende asukoht on tavalisest erinev või kui uurimuse erieesmärgid rõhkude tähistamist nõuavad.

Soome-ugri transkriptsiooni võib kasutada erinevates täpsusastmetes, olenevalt uurimuse või publikatsiooni eesmärkidest.

L Ü H E N D I D

KEELED, MURDED, GRAMMATILISED TERMINID

ab.	=	abessiiv
abl.	=	ablatiiv
ad.	=	adessiiv
ak.	=	akusatiiv
all.	=	allatiiv
daat.	=	daativ
e	=	eesti keel
eL	=	lõunaeesti murded
eLV	=	eesti keele Võru murre
el.	=	elatiiv
eP	=	põhjaeesti murded
eR	=	eesti keele (kirde)rannikumurre
ess.	=	essiiv
frekv.	=	frekventatiiv(ne)
gen.	=	genitiiv
gt	=	gooti keel
h	=	handi keel
id.	=	idem, seesama
ill.	=	illatiiv
imper.	=	imperatiiv
imperf.	=	imperfekt
in.	=	inessiiv
inf.	=	infinitiiv
instr.	=	instruktiiv
interj.	=	interjektsioon
is	=	isuri keel
is.	=	isik
isH	=	isuri keele Hevaha murre
isO	=	isuri keele Oredeži murre
isS	=	isuri keele Soikola murre

k	= komi keel
kasks	= keskalamaksa keel
kom.	= komitatiiv
krj	= karjala keel (enamasti päriskarjala murre)
krjA	= karjala keele Aunuse murre
krjK	= Kalinini oblasti karjala murrakud
krjLü	= (karjala keele) lüüdi murre
krjPä	= päriskarjala murre (murded)
krjV	= karjala keele Valdai murrak
ld	= leedu keel
lms	= läänemeresoome keeled
lp	= lapi keel
lpN	= norralapi murre
lt	= läti keel
lv	= liivi keel
lvI	= Kuramaa liivi murde idamurrak
lvLä	= Kuramaa liivi murde läänemurrak
lvS	= Liivimaa liivi murde Salatsi murrak
md	= mordva keeled
mdE	= ersa keel
mdM	= mokša keel
mns	= mansi keel
mom.	= momentaan(ne)
mr	= mari keel
murd.	= murdeline, murdeti
nee	= neenetsi keel
nga	= nganassaani keel
nr	= norra keel
nom.	= nominatiiv
part.	= partitiiv
pl.	= pluural
pr.	= preesens
prep.	= prepositsioon
rl.	= rahvalaulukeel
rts	= rootsi keel
sg.	= singular
sks	= saksa keel

sm	=	soome keel
smAS	=	soome keele Ala-Satakunta murre
smE	=	soome keele edelamurded
smKa	=	soome keele kagumurded
smLP	=	soome keele Lõuna-Pohjanmaa murre
smS	=	soome keele Savo murded
term.	=	terminatiiv
tr.	=	translatiiv
udm	=	udmurdi keel
ung	=	ungari keel
van.	=	vananenud
vdj	=	vadja keel
vdjI	=	vadja keele idamurre
vdjLä	=	vadja keele läänemurre
vn	=	vene keel
vnr	=	vananorra keel
vps	=	vepsa keel
vpsK	=	vepsa keele keskmurre
vpsL	=	vepsa keele lõunamurre
vpsÄ	=	äänisvepsa murre
vpõh	=	vanapõhja keel
vrts	=	vanarootsi keel
vvn	=	vanavene keel
vüsks	=	vanaülemsaksa keel

AJAKIRJAD, JÄTKVÄLJAANDED, KOGUMIKUD

ACUT	=	Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B, Tartu
AUT	=	Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A, Tampere
CSIFU	=	Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum Helsingiae habitus 23. - 28. VIII. 1965, pars I. Acta linguistica, Helsinki 1968
CTIFU	=	Congressus tertius internationalis fenno-ugristarum Tallinnae habitus 17. - 23. VIII 1970, pars I. Acta linguistica, Tallinn 1975
EK	=	Eesti Keel, Tartu
EKLP	=	K. Mihkla, L. Rannut, E. Riikoja, A. Admann, Eesti keele lauseõpe-

- tuse põhijooned I. Lihtlause, Tallinn 1974
- EREA = Eesti rahva etnilisest ajaloost, Tallinn 1956
- ESA = Emakeele Seltsi aastaraamat, Tallinn
- ETAT = Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, Tallinn
- ETATÜS = Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, Ühiskonnateaduste seeria, Tallinn
- FUF = Finnisch-ugrische Forschungen, Helsinki
- FUPA = Finnisch-ugrische Forschungen. Anzeiger, Helsinki
- Jaz. nar. = Языки народов СССР. Том третий. Финно-угорские и самодийские языки, Москва 1966
- JSFOu = Journal de la Société Finno-ougrienne, Helsinki
- KK = Keel ja Kirjandus, Tallinn
- KKIU = ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused, Tallinn
- KSz = Keleti Szemle, Budapest
- KV = Kalevalaseuran Vuosikirja, Helsinki
- MSFOu = Mémoires de la Société Finno-ougrienne, Helsinki
- NNy = Néprajz és Nyelvtudomány, Szeged
- NyK = Nyelvtudományi Közlemények, Budapest
- PFJa = Прибалтийско-финское языкознание, Ленинград
- SF = Studia Fennica, Helsinki
- SFU = Советское финно-угроведение, Таллин
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja, Helsinki 1955 -
- STEP = Suomalaisen Tiedeakatemia Esitelmät ja Pöytäkirjat, Helsinki
- TIJa = Труды Института языкознания, Москва
- TRÜT = Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, Tartu
- TSYJ = Turun Suomalaisen Yliopiston Julkaisuja, Turku
- UAJb. = Ural-Altäische Jahrbücher, Wiesbaden
- UAS = Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, Bloomington
- VD = Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6. 10. 1959, Helsinki 1959 (SKST 263)
- Vir. = Virittäjä, Helsinki
- ÕEST = Õpetatud Eesti Seltsi Toimetised, Tartu

ÜKSIKAUTORID JA NENDE TEUSED

- Agr. = M. Agricola
- Ariste, EKF = P. Ariste, Eesti keele foneetika, Tallinn 1953
- Ariste, GVL = P. Ariste, A Grammar of the Votic Language, Bloomington - The Hague 1968 (UAS 68)
- Bubrich, IMFJa = Д. В. Б у б р и х, Историческая морфология финского языка, Москва - Ленинград 1955
- Denison, PF = N. Denison, The Partitive in Finnish, Helsinki 1957 (Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia B 108)
- Dubrovina, Avtoreferat = З. М. Д у б р о в и н а. Послелог и предлоги в современном финском языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Тарту 1966
- Hakulinen, SKRK = L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys, Helsinki 1968
- Hallar, Avtoreferat = В. Х а л л а п, Суффиксов образования глаголов в мордовских языках (общемордовские суффиксы). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Таллин 1955
- Itkonen, PFFC = T. Itkonen, Proto-Finnic Final Consonants. Their History in the Finnic Languages with Particular Reference to the Finnish Dialects I : 1. Introduction. The History of k in Finnish, Helsinki 1965 (MSFOu 138)
- Kask, EKAG = A. Kask, Eesti keele ajalooline grammatika. Häälikulugu, Tartu 1972
- Kettunen, EKÄ = L. Kettunen, Estin kielen äännehistoria, Helsinki 1962 (SKST 156)
- Kettunen, HLLF = L. Kettunen, Hauptzüge der livischen laut- und formengeschichte, Helsinki 1947
- Kettunen, HTGIK = L. Kettunen, Die Herkunft des Terminativs, Genitivs, Instruktivs und Komitativs, Helsinki 1956 (Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia B 98₂)
- Kettunen, LVHA = L. Kettunen, Lõunavepsa häälik-ajalugu I - II, Tartu 1922
- Kettunen, SLLP = L. Kettunen, Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet, Helsinki 1960 (MSFOu 119)
- Kettunen, SM = L. Kettunen, Suomen murteet I. Murrenäytteitä, Helsinki 1930; II. Murrealueet, Helsinki 1930; III A. Murrekartasto, Helsinki 1940; III B. Selityksiä murrekartastoon, Helsinki 1940 (SKST 188)

- Kettunen, VKÄ = L. K e t t u n e n, Votjan kielen äännehistoria, Helsinki 1930
(SKST 185)
- Kettunen, VMLT == L. K e t t u n e n, Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus,
Helsinki 1943 (MSFOu LXXXVI)
- Kont, Avtoreferat = И. К о н ь т, Эстонские суффиксальные имена существительные,
обозначающие лиц. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата
филологических наук, Тарту 1955
- Korhonen, KL = M. K o r h o n e n, Die Konjugation im Lappischen. I. Die finiten
Formkategorien, Helsinki 1967 (MSFOu 143); II. Die nominalen Formkategorien,
Helsinki 1974 (MSFOu 155)
- Laanest, ID = A. Л а а н е с т, Ижорские диалекты, Таллин 1966
- Lehtisalo, PUAS = T. L e h t i s a l o, Über die primären uralischen ableitungs-
suffixe, Helsinki 1936 (MSFOu LXXII)
- Leskinen, LLMÄ = H. L e s k i n e n, Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I.
Konsonantit, Helsinki 1963 (SKST 275)
- Lönnr. = E. L ö n n r o t
- Mark, PSUS = J. M a r k, Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen, I Hälft-
te, Helsinki 1925 (MSFOu LIV)
- Must, Avtoreferat = M. М у с т, Отражение русско-эстонских отношений в лексике ю-
но-эстонских диалектов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кан-
дидата филологических наук, Таллин 1954
- Oinas, DSPC = F. O i n a s, The Development of Some Postpositional Cases in Balto-
Finnic Languages, Helsinki 1961 (MSFOu 123)
- Ojajärvi, SMIKMM = A. O j a j ä r v i, Sijojen merkitystehtävistä Itä-Karjalan Maa-
selän murteissa, Helsinki 1950 (MSFOu XCVII)
- Ojansuu, IKP = H. O j a n s u u, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, Tur-
ku 1922 (TSYJ B I 3)
- Ojansuu, KAA = H. O j a n s u u, Karjala-aunuksen äännehistoria, Helsinki 1918
(SKST 162)
- Ojansuu, SLV = H. O j a n s u u, Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Vokaali-
oppi. - Suomi III 19_I, Helsinki 1901
- Ojansuu, SLÄK = H. O j a n s u u, Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Konso-
nantit. - Suomi IV 2_{III}, Helsinki 1904
- Palmeos, KVM = P. P a l m e o s, Karjala Valdai murrak, Tallinn 1962
- Porkka, ID = V. P o r k k a, Ueber den ingrischen Dialekt, Helsingfors 1885
- Posti, GLL = L. P o s t i, Grundzüge der livischen Lautgeschichte, Helsinki 1942
(MSFOu LXXXV)

- Päll, Avtoreferat = Э. Н. Пялль, О роли инфинитива в грамматическом строе эстонского языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва 1954
- Rapola, i-dift. = M. Rapola, Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen i-loppuiset diftongit suomen murteissa, Helsinki 1919 - 1920 (Eripainos alkakauskirja "Suomen" IV jakson 17. osasta).
- Rapola, SKÄL = M. Rapola, Suomen kielen äännehistorian luennot, Helsinki 1966 (SKST 283)
- Raun, EFUFL = A. Raun, Essays in Finno-Ugric and Finnic Linguistics, Bloomington - The Hague 1971 (UAS 107)
- Raun, Saareste, IEL = A. Raun, A. Saareste, Introduction to Estonian Linguistics, Wiesbaden 1965 (Ural-Altische Bibliothek XII)
- renv. = K. Renvald
- Ruoppila, ÄÄ = V. Ruoppila, Äyrämöismurteiden äännehistoria, Helsinki 1955 (SKST 245)
- Rätsep, Avtoreferat = X. K. Рятсап, Инфинитивные глагольные формы в финно-угорских языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Тарту 1954
- Saareste, EMA = A. Saareste, Eesti murdeatlas. Atlas des parlers estoniens, I vihk/fascicule, Tartu 1938; II vihk/fascicule, Tartu 1941
- Saareste, VEMA = A. Saareste, Väike eesti murdeatlas. Petit atlas des parlers estoniens, Uppsala 1955
- Serebrennikov, IMMJa = Б. А. Серебрянников, Историческая морфология мордовских языков, Москва 1967
- Setälä, TMB = E. N. Setälä, Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambildung in den finnisch-ugrischen Sprachen, Helsingfors 1887 (JSFOu II)
- Setälä, ÄH = E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, Helsinki 1890 - 1891
- Sjögren, Wiedemann, LG = F. J. Wiedemann, Joh. Andreas Sjögren's livische Grammatik nebst Sprachproben, St. Petersburg 1861
- Sovijärvi, FÄTSl = A. Sovijärvi, Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeröismurteesta, Helsinki 1944 (Suomi 103)
- Zaitseva, Avtoreferat = M. Зайцева, Суффиксы глагольного словообразования в венском языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Тарту 1966
- Tanning, MM = S. Tanning, Mulgi murdetekstid, Tallinn 1961 (Eesti murded I)
- Thomsen, BFBS = V. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (li-

- tauisk-lettiske)Sprog, København 1890
- Tunkelo, VKÄ = E. A. T u n k e l o, Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki 1946
(SKST 228)
- Turunen, ISÄ = A. T u r u n e n, Itäisten savolaismurteiden äännehistoria, Helsinki 1959 (SKST 253)
- Turunen, LMÄ = A. T u r u n e n, Lyydiläismurteiden äännehistoria I. Konsonantit, Helsinki 1946 (MSFOu LXXXIX); II. Vokaalit, Helsinki 1950 (MSFOu XCIX)
- Vende, Avtoreferat = K. Я. В е н д е, Влияние фонетических факторов на частоту основного тона эстонских гласных. Автореферат диссертации на соискание ученой степенни кандидата филологических наук, Таллин 1974
- Virtaranta, LYSMÄ = P. V i r t a r a n t a, Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I. Konsonantit, Helsinki 1946 (SKST 230); II Vokaalit, Helsinki 1957 (SKST 251)
- Wied. = F. J. W i e d e m a n n
- Wiedemann, GES = F. J. W i e d e m a n n, Grammatik der ehstnischen Sprache, St. Pétersbourg 1875

АКАДЕМИЯ НАУК ЭСТОНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

А. Лаанест

ВВЕДЕНИЕ В ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКИЕ ЯЗЫКИ

На эстонском языке

Редакционно-издательский совет АН ЭССР,
Таллинн, ул. Сакала, 3

Toimetaja L. Mehlane

Tehniline toimetaja J. Kohn

Trükkimisele antud 20.08.1973

Paber 60x84/8

Arveatuupoognaid 16,67

Kohaldatud trükipoognaid 28,80

Trükiarv 1200

MB-08233

Beati NSV Teaduste Akadeemia

Toimetus- ja Kirjastusnõukogu,

Tallinn, Sakala 3

Ekspimentaalkombinaadi "Bit"

rotaprint,

Tallinn, Pikk 68

Tell. nr. 1676-1034

Hind 1 rubl. 67 kop.